

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

**СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ**

**ЗБІРКА
НАУКОВИХ ПРАЦЬ**

ЧИСЛО 21

**ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ
РЕСУРСИ**

КИЇВ – 2013

УДК 930-2
ББК Т2

Затверджено до друку Вченою радою Інституту історії України НАН України
Протокол № 7 від 31 січня 2013 р.

Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Електронні інформаційні ресурси. Збірка наукових праць / Відп. ред. Г.В. Боряк. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2013. – Число 21. – 320 с.

Збірка наукових праць розрахована на фахівців у галузі спеціальних історичних дисциплін, історичної інформатики, архівних, музейних, бібліотечних працівників, викладачів, аспірантів, студентів університетів гуманітарного профілю, усіх, хто цікавиться “цифровою історією”.

Редакційна рада: д.і.н, проф., акад. НАН України В.А. Смолій (голова), д.і.н. Я.В. Верменич, д.і.н., проф. О.І. Гуржій, д.і.н., член-кор. НАН України М.Ф. Котляр, д.і.н., проф., член-кор. НАН України О.П. Реєнт, д.і.н., проф. О.С. Рубльов.

Редакційна колегія: д.і.н., проф. Г.В. Боряк (відп. ред.), к.і.н. В.В. Томазов (заступник відп. ред.), д.і.н., проф. І.Н. Войцехівська, д.і.н., проф. М.Ф. Дмитрієнко, д.і.н., проф. Г.В. Папакін, к.і.н. І.К. Хромова (відп. секретар).

Рецензенти:

доктор історичних наук, проф., чл.-кор. НАН України Л.А. Дубровіна
доктор історичних наук, проф. О.А. Удод
доктор історичних наук, проф. Я.С. Калакура

Автори вміщених статей та матеріалів висловлюють власну думку, що не обов’язково співпадає з поглядами членів редколегії, і несуть відповідальність за дотримання наукової етики та достовірність наведених даних.

У разі передруку статей із даної збірки узгодження з редколегією обов’язкове.

Видання внесено Вищою Атестаційною Комісією України до переліку наукових фахових видань зі спеціальності «історичної науки» (постанова президії ВАК України від 6.10.2010, №1–05/6).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 6934 від 04.02.2003 р., видане Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

ЗМІСТ

Від Редакційної колегії 5

МЕРЕЖЕВІ РЕСУРСИ УКРАЇНСЬКОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМАТИКА, МЕТОДОЛОГІЯ

Геннадій Боряк

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
МЕРЕЖЕВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ
СОЦІОГУМАНІТАРНИХ НАУК 9

Володимир Куліков

DIGITAL HISTORY: СТАНОВЛЕННЯ,
СУЧАСНИЙ СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ 27

Георгій Папакін

СУЧАСНА ЕЛЕКТРОННА АРХЕОГРАФІЯ:
ПРЕДМЕТ, СПЕЦИФІКА, СКЛАДОВІ, СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ 45

Алла Ковальова

ПРОБЛЕМИ АКАДЕМІЧНОГО ПЛАГІАТУ
ТА АВТОРСЬКОГО ПРАВА У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ 61

Геннадій Боряк, Георгій Папакін

ВІДКРИТІ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ГУМАНІТАРНІ РЕСУРСИ
В ІНТЕРНЕТІ: СУЧАСНИЙ СТАН
І ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ 73

ПОРТАЛИ, ЕЛЕКТРОННІ БІБЛІОТЕКИ, БАЗИ ДАНИХ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ

Олексій Жданович

КАТАЛОГ РЕСУРСІВ ПОРТАЛУ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАН УКРАЇНИ: ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ
І ФУНКЦІОНУВАННЯ 93

Максим Бистрицький

ПРОЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ БІБЛІОТЕКИ «ЗБОРНИК» 101

Катерина Лобузінa

ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ ЦИФРОВИХ
РЕСУРСІВ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ ТА НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ 121

Ольга Іванова

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ РУКОПИСНИХ
КНИГ У БАЗАХ ДАНИХ: КОДИКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ 131

Люція Тупчієнко-Кадирова

ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ
АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ
КОМПОЗИТОРА В ПОВНОТЕКСТОВИХ БАЗАХ ДАНИХ 141

Олександр Алфьоров

СФРАГІСТИКА КИЇВСЬКОЇ РУСИ В ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ
(САЙТ sfragis.com) 151

Віталій Мікєладзе

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ
БІБЛІОТЕКИ ДЖОНА Ф. КЕННЕДІ З ІСТОРІЇ КУБІНСЬКОЇ
РАКЕТНОЇ КРИЗИ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ 169

Костянтин Піхотенко

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ
ЕКСПЕРТНИХ СИСТЕМ В АРХІВНІЙ ПРАКТИЦІ 179

СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ОГЛЯДИ

Сергій Хведченя

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ ІСТОРИЧНОЇ ТЕМАТИКИ:
ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ТА ІСТОРИЧНА КАРТОГРАФІЯ 187

Ірина Хромова

НУМІЗМАТИКА В МУЗЕЙНИХ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСАХ УКРАЇНИ 203

Віталій Перкун

СФРАГІСТИЧНІ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ: КОРОТКИЙ ОГЛЯД 209

СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: КАТАЛОГИ

Денис Тоїчкін

ЗБРОСЗНАВСТВО: КАТАЛОГ ФАХОВИХ РЕСУРСІВ
МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ 219

Євген Славутич

УНІФОРМОЛОГІЯ: КАТАЛОГ ФАХОВИХ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ 237

Сергій Хведченя

МЕРЕЖЕВІ РЕСУРСИ З ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ
ТА ІСТОРИЧНОЇ КАРТОГРАФІЇ: МАТЕРІАЛИ ДО КАТАЛОГА 277

Анотації 305

Відомості про авторів 320

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Чергове число «Спеціальних історичних дисциплін» продовжує традицію публікації тематичних випусків, започатковану серією «Генеалогія і геральдика», й відкриває нову серію – «Електронні інформаційні ресурси».

Представляємо читачам першу тематичну збірку статей і матеріалів, присвячену електронним ресурсам соціогуманітарних наук, передусім – мережевим. У ній висвітлюються теоретико-методологічні та прикладні питання історичної інформатики, авторського права та академічного плагіату в Мережі; проблеми формування та функціонування у сучасному цифровому просторі історичних текстів, енциклопедичних ресурсів, ресурсів, що представляють спеціальні галузі історичної науки – археографію, історичну географію, історичну картографію, сфрагістику, нумізматику, зброєзнавство, уніформологію.

Представлено досвід створення історичних порталів, мережових бібліотек, спеціалізованих баз даних. Публікуються перші матеріали до Каталога Інтернет-ресурсів історичного профілю, пілотна мережева версія якого вже функціонує на порталі Інституту історії України НАН України (www.history.org.ua) у розділі «Ресурси Інтернету».

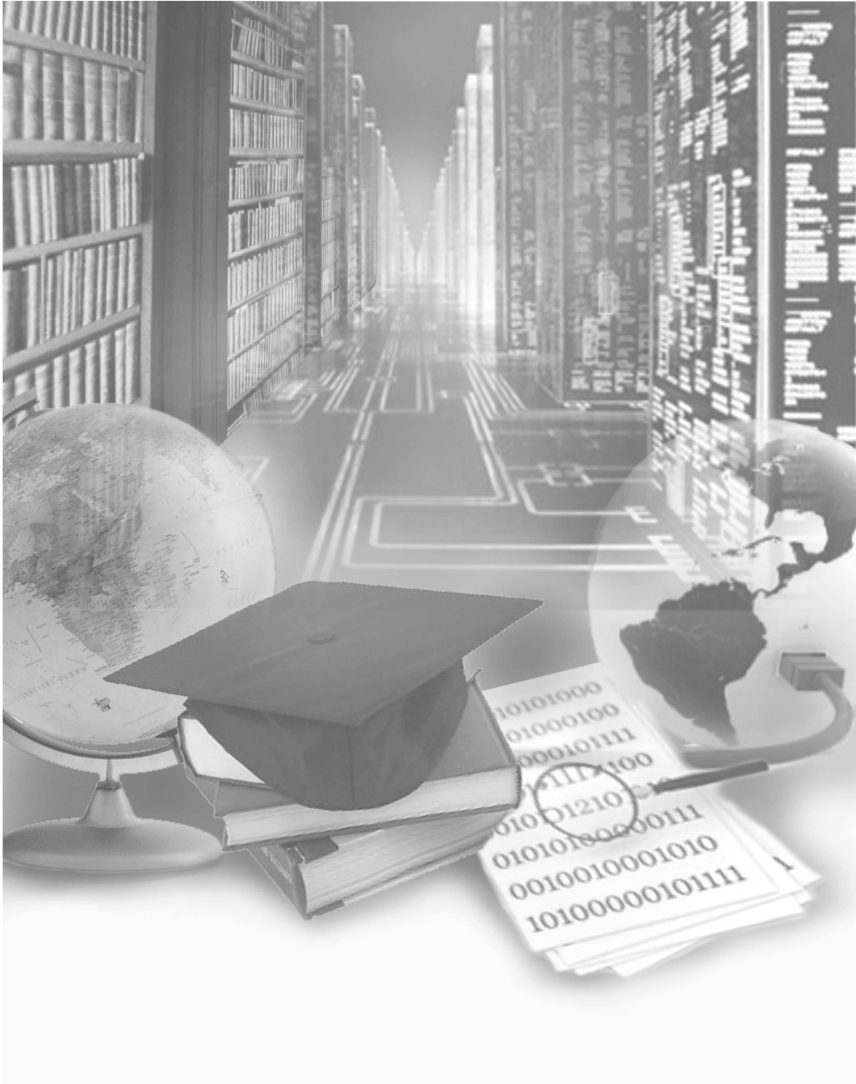
У матеріалах випуску бібліографічні посилання на мережеві ресурси зазвичай для зручності подаються в круглих дужках у тексті статті. У разі необхідності вони представлені у підрядкових примітках з відповідним бібліографічним описом.

Запрошуємо до співпраці фахівців, які цікавляться питаннями формування, функціонування, супроводу мережових ресурсів сучасної гуманітаристики, а також їхнього використання у соціогуманітарних дослідженнях. Редакційна колегія сподівається на відродження інтересу до історичної інформатики у широкій аудиторії, а не лише академічної спільноти. Чергове число збірки формується вже зараз.

Статті і матеріали, відгуки й побажання просимо надсилати за адресами:

Hennadii Boriak <hboriak@gmail.com>

Iryna Khromova <khromova_i@ukr.net>.

**МЕРЕЖЕВІ РЕСУРСИ УКРАЇНСЬКОЇ
ГУМАНІТАРИСТИКИ:
СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМАТИКА,
МЕТОДОЛОГІЯ**

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕРЕЖЕВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ СОЦІОГУМАНІТАРНИХ НАУК*

Національні пріоритети гуманітарного розвитку України включають, зокрема, й формування суспільства знань, де знання та можливості їх практичного застосування стануть важливим засобом самореалізації і розвитку особистості та ключовими чинниками прискореного розвитку суспільства і держави¹.

Гуманітарна складова наукового сегменту Інтернету є не лише важливим комунікативним засобом сучасного академічного середовища, але й серйозним інструментом формування суспільної свідомості, передусім – шляхом трансформації наукового знання у «підручникове» та загальнодоступне. Соціогуманітарний сегмент глобального інформаційного простору суспільства знань набуває дедалі більшої ваги. Водночас він стає й найбільш вразливою його складовою, демонструючи залежність від зовнішніх впливів, наявність недостовірного знання, істотних відмінностей у світоглядних й ціннісних орієнтаціях, у поглядах на минуле країни й перспективи її розвитку. Одна з причин цього – низька присутність в інформаційному просторі наукового інтелектуального продукту, стійка тенденція до маргіналізації наукового гуманітарного знання.

Важливим маркером стану гуманітарної складової національного сегменту Інтернету є співвідношення *масового, освітнього та наукового* знання. Особливо рельєфно контури проблеми можна побачити на прикладі історичних веб-ресурсів. За останні роки динаміка їхнього рейтингу демонструє

* За матеріалами доповіді автора на засіданні Президії НАН України 13 квітня 2011 р. В основу доповіді покладено результати стосереження за динамікою представлення в Інтернеті здобутків установ Секції суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України протягом 2008–2011 рр. (у складі трьох відділень – економіки; історії, філософії та права; літератури, мови та мисцетвознавства – функціонує 51 установа). Веб-ресурси позаакадемічних освітніх та науково-дослідних закладів та установ становлять предмет окремого дослідження і тут не розглядаються.

За результатами обговорення доповіді прийнято Постанову Президії НАН України № 108 від 13.04.2011 «Електронні інформаційні ресурси соціогуманітарних наук: стан та перспективи розвитку»; див. текст Постанови на анонімному блозі «Історія України» (http://piffko-history.blogspot.com/2011_07_01_archive.html). Прес-реліз засідання Президії – на порталі НАН України (<http://www.nas.gov.ua/PresidiumMeeting/Documents/110413.pdf>).

певні позитивні зрушення: в ієрархії найпопулярніших ресурсів *академічні сайти* перемістилися з кінця третьої у середину першої десятки; *аматорський* сегмент перших трьох десятків ресурсів звузився, натомість впевнено розширюється *освітня складова* (потужний електронний масив шпаргалок, рефератів і підручників з історії України витісняє на нижчі щаблі навіть ресурси популярних електронних бібліотек, або ж успішно конкурує з останніми)². Але загалом академічні соціогуманітарні ресурси не можна назвати рейтинговими. Пошукові інструменти, за поодинокими винятками, виводять їх за межі перших 3-х екранних сторінок, куди пересічний користувач, як правило, не доходить. У числі лідерів стабільно залишаються Вікіпедія й численні сайти студентських рефератів, поодинокі ж наукові матеріали просто губляться серед аматорських, довідкових та пропагандистських ресурсів, еkleктичних підборок документів з історії України, інформаційного сміття тощо.

Аналогічні результати дає подібне обстеження «мережевого образу» суміжних соцігуманітарних наук (у тому числі – так би мовити, «більш академічних» за своєю природою, аніж історичні науки): політології, філософії, соціології, етнології, демографії тощо.

Обстеження Інтернету за англomовним запитом «History of Ukraine» засвідчує появу на перших екранних сторінках Вікіпедії низки популярних, офіційних і аматорських ресурсів, туристичних путівників тощо. Академічний інтелектуальний продукт українознавчих та славістичних осередків пошукові інструменти, як правило, недоступнюють набагато пізніше.

Водночас повноцінне й оперативне забезпечення суспільства новітньою науковою інформацією соціогуманітарної спрямованості є необхідною передумовою інноваційного розвитку України, формування сучасного наукового світосприйняття, активізації євроінтеграційних процесів³. Упродовж останнього десятиліття, відповідаючи на цей виклик, установи Секції суспільних і гуманітарних наук здійснювали низку дослідницьких та науково-організаційних заходів у цій сфері, основи яких визначені Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки»⁴, Державною програмою «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006–2010 рр.⁵, низкою нормативних актів НАН України 2004–2010 рр. щодо реалізації Програми інформатизації НАН України⁶.

Історіографія проблеми представлення у Мережі здобутків гуманітарних наук являє собою величезний і багатоаспектний масив публікацій (передусім – з історичної інформатики, соціальних комунікацій, бібліотекознавства), аналіз якого має стати предметом окремого дослідження. Для прикладу тут відзначимо лише окремі теоретико-методологічні та дискусійні публікації, здійснені на початку 2000-х рр. у рамках форумів Асоціації «Історія і комп'ютер»⁷, а також останні узагальнюючі дисертаційні дослідження українських авторів щодо мережевого забезпечення наукових студій, а також аналізу історичних ресурсів Інтернету (2011)⁸.

Безумовним лідером серед установ Секції у формуванні та представленні науково-інформаційних ресурсів у мережі Інтернет є Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського. Реалізація стратегічної місії Бібліотеки – науково-інформаційного забезпечення наукових досліджень – відбувається поетапно, за кількома взаємопов'язаними напрямками. Першими пріоритетами стало надання доступу до баз даних світових наукових електронних ресурсів, а також виявлення, реєстрація і концентрація електронних наукових і суспільно значущих ресурсів українського сегменту Інтернету.

З 2006 р. Бібліотека забезпечує для установ НАН України мережевий доступ до ресурсів провідних світових постачальників наукової інформації. Серед них: наукова електронна бібліотека на платформі ScienceDirect (24 тематичні колекції, що містять понад 2 тис. журналів з 7-річною ретроспективою); інформаційні продукти на платформі EBSCOhost; бази даних американських і європейських наукових товариств і агрегаторів інформаційно-аналітичних продуктів; бази даних російської суспільно-політичної та наукової періодики; загальнонаукова наукометрична база даних Scopus⁹.

Наймасштабнішим проектом Бібліотеки є загальнодержавний депозитарій «Наукова періодика України» – одне з найбільших у світі сховищ наукових публікацій відкритого доступу. У ньому на єдиній платформі представлено 300 тис. статей з понад 1,3 тис. вітчизняних журналів і збірників наукових праць¹⁰, серед яких знаходимо 620 видань соціогуманітарного профілю; причому частка видань академічних установ становить у цьому сегменті депозитарію лише 7%.

Водночас серйозною проблемою стало наповнення електронного архіву часописів повнотекстовими ресурсами: установи-видавці передавали до депозитарію в НБУВ електронні версії окремих чисел певного видання тільки під час реєстрації його як фахового видання у ВАК України. У більшості випадків на тому супровід електронних архівів періодики припинився. У результаті, наприклад, «Український історичний журнал», що на порталі Інституту історії України НАН України має унікальний повнотекстовий загальнодоступний архів за 14 останніх років і повний зміст усіх чисел журналу за 1957–2011 рр., в «Архіві номерів» на порталі НБУВ представлений лише 3-ма числами за 2009 р.¹¹

Значним зібранням є електронна бібліотека авторефератів (понад 56 тис. електронних версій авторефератів дисертацій, захищених в Україні (1998–2010); майже половина з них – соціогуманітарного профілю)¹².

Формується архів науково-інформаційних і суспільно значущих ресурсів українського сегменту мережі Інтернет (на сьогодні в архіві 700 тис. публікацій)¹³. Для установ НАН України організовано авторизований доступ до створеного архіву засобами Української академічної і дослідницької мережі УАРНЕТ¹⁴. Залишається актуальною проблема надання *повного доступу* до цих ресурсів, але, зрозуміло, її вирішення перебуває у сфері компетенції керів-

ництва Бібліотеки (до речі, адміністрування доступу до власних ресурсів бібліотеки цілком корелюється із світовою практикою).

Про результативність зазначених напрямів свідчить статистика відвідувань порталу Бібліотеки. Щодоби фіксується понад 40 тис. користувачів. Найбільшу завантаженість має депозитарій електронних копій наукової періодики України, – до нього звертається 30–35 тис. користувачів, яким щодоби надається понад 200 тис. статей. Аналіз використання електронних ресурсів зовнішніх постачальників наукової інформації свідчить, що установами НАН України за 2006–2009 рр. отримано 1,75 млн. статей¹⁵.

На нинішньому етапі пріоритетним завданням для Бібліотеки стає *формування та організація електронного фонду власних ресурсів і надання онлайн-доступу до них*. Упродовж останніх років зусиллями структурних підрозділів спеціалізованих фондів реалізується проект створення електронного ресурсу «Спеціалізовані та архівні фонди НБУВ», що має на меті адекватно представити документально-бібліографічну інформацію про унікальні за обсягом та складом ресурси, а також репрезентувати власні книгознавчі та джерелознавчі наукові дослідження. На сьогодні у рамках цього проекту вже сформований потужний електронний фонд, що включає, зокрема, 65 баз даних спеціалізованих фондів НБУВ (стародруки, карти, ноти, газети, періодика, образотворчі видання, рукописи) загальним обсягом 300 тис. записів, понад 100 повнотекстових версій друкованих каталогів, описів та інших довідкових видань за фондами, 1,5 тис. зображень оцифрованих документів та 3,9 тис. сторінок стародруків. Формується електронний фондний каталог Інституту рукопису (опрацьовано електронний ресурс на 127 фондів обсягом 23 тис. каталожних картки із стислою інформацією про фондоутворювачів). На часі – *надання онлайн-доступу до створених електронних каталогів, імідж-каталогів (каталоги сканованих каталожних карток, 650 тис. записів) та бібліотечно-бібліографічних баз даних спеціалізованих колекцій Бібліотеки*¹⁶.

На шляху до створення фахового універсального ресурсу академічної книгозбірні перебуває і Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, що також має власні унікальні спеціалізовані фонди, але на сьогодні надає доступ лише до передплачених та відкритих зовнішніх наукових ресурсів, до того ж – передусім у локальній мережі. Організація ж онлайн-доступу до повнотекстових матеріалів перебуває на початковому етапі¹⁷.

Сукупний електронний образ *академічної* гуманітаристики в Інтернеті, зрозуміло, складається передусім із тих інформаційних ресурсів, що їх представляють у Мережі інституту Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України. При цьому незаперечні реальні здобутки вчених установ Секції парадоксально дисонують із їхнім електронним відображенням. Передусім – за кількісними показниками: частка академічних ресурсів у загальному масиві інформації гуманітарного сегменту Інтернету залишається мізерною.

Структура гуманітарного наукового знання в Інтернеті також деформована порівняно із тими категоріями реального інтелектуального продукту, що створюється академічними інститутами. Фундаментальні дослідження у вигляді новаторських монографічних або колективних багатотомних синтетичних праць, опублікованих останніми роками, взагалі майже не представлені у Мережі, вони розчиняються у масиві проблемних і вузьких прикладних досліджень, результати яких оприлюднені у статтях періодичних та серійних видань.

У загальному масиві наукових ресурсів гуманітарного профілю можна виокремити три основні категорії: дослідницькі (статті, монографії, колективні праці, наукові звіти тощо); джерельні (публікації документів і пам'яток); довідкові (словники, енциклопедії, бібліографічні та інші довідники). На сьогодні репрезентація електронних *дослідницьких та довідкових ресурсів* перебуває на початковому етапі. Активно представляють власні ресурси не більше 20 установ Секції (третина інституцій взагалі не має веб-сайтів або має такі, що не оновлюються, тобто не функціонують)¹⁸.

На усіх сайтах достатньо повно представлений блок *адміністративної інформації* – загальні відомості про установу, її історія, структура; відображено діяльність вчених та спеціалізованих рад, аспірантури й докторантури, контакти. Блок структури Інституту містить, як правило, відомості про структурні підрозділи, основну тематику науково-дослідних робіт, короткі довідки про вчених з основою бібліографією, але без повнотекстових публікацій. Інститут історії України представляє досить обширні персональні сторінки вчених, їхню бібліографію із гіперпосиланнями на повні тексти праць, що генеруються автоматично із загальної бази повнотекстових публікацій.

Важливим іміджевим та інформаційним елементом сайту академічної установи є поточний анотований бібліографічний супровід останніх видань (представлений Інститутом історії України¹⁹, Інститутом держави і права ім. В.М. Корецького²⁰, Інститутом філософії ім. Г.С. Сковороди²¹ та ін.), втім більшість віддає перевагу ретроспективному анотуванню (Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського²²), або подає коротку неанотовану бібліографію своїх видань (Інститут соціології²³). Інститут історії України, Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса²⁴, деякі інші установи надають доступ до повного змісту своїх нових видань, незалежно від того, чи публікується їхня електронна версія, а відтак створюють можливості для більш глибокого ознайомлення із змістом новин видань. Окрім поточного бібліографічного супроводу сайту Інститутом історії України удоступнено повну ретроспективну бібліографію публікацій установи з 1936 р. (24,8 тис. бібліографічних позицій)²⁵.

Окрім інститути публікують короткі річні звіти про наукову діяльність (Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського, Інститут українознавства ім. І.П. Крип'якевича), наукові доповіді (Інститут економіки та прогнозування), презентації (Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи).

Новини, як правило, обмежуються науковими заходами, у яких беруть участь конкретні інститути; Інститут історії України пропонує користувачам у цьому розділі набагато ширший спектр інформації, зокрема, про найважливіші наукові форуми у світовій історичній науці. Не усі установи забезпечують систематичний супровід розділу новин, хоча, зрозуміло, що «застиглі», статичні й неоновлювані ресурси більше шкодять іміджу академічної науки, аніж рекламують її в інформаційному просторі.

Серед інститутських сайтів лише поодинокі надають доступ до електронних каталогів власних наукових бібліотек (Інститут політичних та етнологічних досліджень ім. І.Ф. Кураса; надає повний доступ до книжкових фондів)²⁶ та архівних і рукописних фондів (Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка; електронний каталог включає лише дисертації)²⁷.

Найбільш запитаним електронним ресурсом гуманітаристики, безумовно, є електронні бібліотеки з повними текстами монографічних і колективних праць, довідкових публікацій, онлайн-ових періодичних та серійних видань. У світі спостерігається стрімке накопичення сукупного цифрового ресурсу гуманітарного знання, сотні провідних національних бібліотек інтегрують зусилля з оцифрування й надання відкритого доступу до тієї частини своїх фондів, що становить суспільне надбання. Потужно розвивається і набуває високого рейтингового рівня історичний сегмент приватних електронних бібліотек, що надають користувачам безкоштовний доступ до оцифрованих праць з історії України, переважно – з історіографічної спадщини XIX–XX ст.²⁸

Водночас, за поодинокими винятками (Інститут історії України, Інститут соціології, Інститут політичних і етнологічних досліджень ім. І.Ф. Кураса), ця найпопулярніша у Мережі форма концентрації і удоступнення наукового знання досі не знайшла належного місця на сайтах установ НАН України. Загальний масив удоступнених на сайтах інститутів повнотекстових наукових праць (без періодичних та серійних видань) є мізерним: він становить бл. 350 позицій, зрозуміло, що це – лише поодинокі і вибіркові видання політологічної (бл. 30), сходознавчої (бл. 30), економічної (14), демографічної (10) та ін. Тематики²⁹.

Найбільший за обсягом електронний ресурс власних праць створюється Інститутом історії України: його електронна бібліотека нараховує 214 монографій, колективних праць, збірників статей, документальних та довідкових публікацій (бл. 4 тис. pdf-файлів окремих статей, розділів, параграфів)³⁰. Окрім того, оцифровано й виставлено на порталі понад 30 випусків «Історичних зошитів» за 1988–1993 рр. – унікального історіографічного проекту, з якого, власне, стартувала в Україні академічна історична наука новітньої доби³¹. Ще 21 том хронологічного довідника «Україна. Хроніка XX ст.» (2004–2010) виставлено в Інтернет у вигляді бази даних із зручною системою навігації³². При цьому ми виходимо з того, що наукова продукція Інституту (як і більшості інших установ Секції суспільних і гуманітарних наук НАНУ) друкується вкрай обмеженими накладками (100–150 прим.), переважно – на

власній поліграфічній базі (до 80% від загального обсягу видань). Фактично вона споживається там, де створюється, майже не потрапляючи на книжковий ринок. Половина накладу – це обов'язкові примірники, що розсилаються до бібліотек. Решта поширюється, як правило, безкоштовно, у науковому середовищі. Саме тому майже вся друкowana продукція Інституту паралельно оприлюднюється на порталі у повнотекстовому вигляді.

Динамічніше розширюються репертуар і обсяги онлайнної наукової періодики і серійних видань. Загальновідомо, що електронні наукові журнали відіграють ключову роль у сучасному науковому комунікативному середовищі, забезпечуючи передусім оперативну актуалізацію наукових досягнень, їх тематичну концентрацію, уможливають безперервність наукового дискурсу. У США не менше 2/3 запитів у системі наукової комунікації припадає на статті у періодиці.

Загалом представлений на сайтах академічних інститутів електронний образ періодики (бл. 70 назв, понад 900 чисел/томів) наближається до реальних обсягів масиву, що друкується у традиційному паперовому форматі; втім, більшість видавців удоступнюють лише зміст окремих чисел/томів часописів. Видання останніх років, як правило, виставляються вже як повнотекстові; за рахунок ретроспективного оцифрування сукупна електронна бібліотека гуманітарної періодики на сайтах інститутів постійно зростає. Повнотекстові онлайнні публікації сягають 30–40% від загального обсягу проанонсованих на сайтах бібліографічних позицій часописів і нараховують бл. 300 томів. Серед них – провідні галузеві часописи і серійні видання: «Український історичний журнал» (79 чисел за 14 останніх років), «Мультиверсум. Філософський альманах» (39), «Бібліотечний вісник» (23), «Економіка і прогнозування» (20), «Соціологія. Теорія, методи, маркетинг» (20), «Економіка і прогнозування» (20), «Наукові записки Інституту політологічних та етнонаціональних досліджень» (17), «Слово і Час» (16), «Демографія та соціальна політика» (16), «Рукописна та книжкова спадщина України» (13), «Економічна теорія» (8), «Народна творчість та етнографія» (8)³³ тощо. На «Українському лінгвістичному порталі» проанонсовано підготовку електронної версії часопису «Мовознавство» (йдеться лише про анотації статей за 2002–2005 рр.)³⁴. Найбільший масив власної наукової періодики та серійних видань представляє у Мережі Інститут історії України: 25 назв, бл. 180 чисел/томів, 4,5 тис. статей, що відображають увесь спектр тематики та найвагоміші результати наукових досліджень.

Показово, що у масиві соціогуманітарної періодики установ Секції немає жодного електронного видання, яке не мало б друкovanого аналога. У переліку електронних фахових видань представлені, зокрема, економічні, юридичні, педагогічні науки, державне управління тощо, але серед засновників цих часописів немає жодної академічної установи³⁵. Можливо, потреби академічної гуманітаристики цілком задовольняються наявними друкovanими

виданнями, втім перспективу розбудови електронної наукової періодики не варто випускати з уваги.

Наступна проблема – мовний аспект. Англомовні електронні ресурси (передусім анотації наукових праць, зміст часописів і монографій, не кажучи про переклади самих праць англійською мовою) є важливим інструментом інтеграції гуманітарних наук у світовий академічний простір і водночас одним із критеріїв фахової спроможності вчених. Адже 98% науково-технічної інформації у сучасному світі з'являється англійською мовою, саме вона є мовою доступу до світових наукових здобутків³⁶. Відтак усвідомлення необхідності розвитку і постійного супроводу англомовного електронного ресурсу гуманітаристики зможе стати дієвим фактором подолання її очевидної ізольованості від світової науки. Щодо інститутів Секції суспільних і гуманітарних наук, то лише шість установ (Інститут історії України, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Інститут соціології, Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса, Інститут економіки та прогнозування) підтримують супровід скорочених англомовних версій веб-сайтів. Англомовні версії анотацій та змісту наукової періодики, а також книжкових видань пропонують користувачам лише Інститут історії України та Інститут літератури; російськомовні версії – Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи³⁷.

Характерною особливістю дослідницьких соціогуманітарних ресурсів Інтернету є майже повна відсутність повноцінних персональних сайтів вчених-гуманітаріїв, що надають максимально широкі можливості для репрезентації творчої особистості в сучасному інформаційному середовищі. У кращому випадку їх замінюють персональні сторінки на офіційних сайтах академічних установ або реферативний журнал «Джерело» на порталі НБУВ, що містить короткі біо-бібліографічні довідки про вчених-гуманітаріїв і жодних повнотекстових ресурсів³⁸. Показово, що в історичному сегменті Інтернету функціонує не більше двох десятків персональних сайтів українських істориків (С. Білокінь, П. Гай-Нижник, Ю. Мицик, І. Гирич, В. Литвин³⁹ та ін.).

Джерельна складова гуманітаристики, передусім документальна спадщина, писемні пам'ятки, що складають фундамент соціогуманітарних досліджень, представлені в українському сегменті Інтернету вкрай фрагментарно і хаотично, до того ж – переважно аматорськими або освітніми ресурсами, що є неспівмірними із потужним археографічним доробком установ Секції за два останні десятиліття у традиційному друкованому форматі. Яскравим свідченням аматорської безпорадності у веб-репрезентації історичного минулого України через призму документів і пам'яток є розділ «Історичні документи» дочірнього проекту Вікіпедії «Вікіджерела»⁴⁰. Безсистемний підбір документів відзначає і український розділ мережевого американського археографічного проекту «Євродокументи» (EuroDocs) – «Першоджерела до історії європейських країн»⁴¹. Зрозуміло, ці і подібні проекти концентрують лише наявні у Мережі документи і пам'ятки. Відтак очевидною є перспектива розробки

академічного проекту, який об'єднав би зусилля установ передусім історичного профілю і представив би в електронному вигляді систематизований корпус документів і пам'яток, що складають писемну історико-культурну спадщину України⁴².

Важливим сегментом цього корпусу мають стати також унікальні архівні та рукописні зібрання академічних установ, передусім Інституту рукопису та Інституту архівознавства НБУВ, рукописні фонди Інституту археології, Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського, що є важливою складовою Національного архівного фонду. Показово, що усі без винятку архівні зібрання та рукописні фонди установ Секції мають друковані каталоги й путівники, але жодного з них користувач не знайде в онлайн-доступі. Єдиним загальнодоступним довідником залишається список рукописних фондів Інституту літератури⁴³. Жоден з архівних підрозділів зазначених установ не має власного сайту. Відтак, порівняно із документальними ресурсами державних архівних установ, академічні фонди перебувають на маргінезі архівних ресурсів Інтернету.

Виключно важливим і одним із найбільш рейтингових веб-ресурсів, є його довідково-інформаційний сегмент. Присутність академічної гуманітаристики і тут майже непомітна. Одним із небагатьох академічних енциклопедичних видань, представлених у вільному доступі в Мережі, є десяти томна «Енциклопедія історії України». Синхронно із друкованою версією вона оприлюднюється на сайті Інститут історії України у двох варіантах: у повнотекстовому та у вигляді бази даних із зручною навігацією і можливостями пошуку. На сьогодні у базі опрацьовано бл. 7,8 тис. статей опублікованих томів ЕІУ (із загального масиву у 13,2 тис. статей)⁴⁴. У перспективі е-ЕІУ має перетворитися на самостійний, «живий» і постійно оновлюваний ресурс, що буде максимально адекватно відображати стан історичної науки взагалі, а також стан наших уявлень про конкретні історичні процеси, події, факти, персоналії зокрема. До нової енциклопедії залучатимуться мультимедійні сегменти з кіно-фото-фоно- і відеодокументальними ресурсами.

Користується популярністю шеститомна «Юридична енциклопедія» (1998–2004) Інституту держави і права ім. В. Корецького. Щоправда, вона оцифрована і удоступнена в Інтернеті (без коректних бібліографічних посилань на академічне першоджерело) двома різними приватними ресурсами, що не мають відношення до видавця («Лексика – українські енциклопедії та словники» та «Циклоп – енциклопедії та словники»)⁴⁵.

Майже повна відсутність мережевих версій академічних енциклопедичних видань, зокрема такого масштабного академічного проекту як 25-томної «Енциклопедії сучасної України» (Інститут енциклопедичних досліджень НАН України), компенсується публікацією в Мережі класичних енциклопедичних праць – десяти томної «Енциклопедії Українознавства» (останнім часом повнотекстова публікація на сайті книгарні «Горизонт» згорнута до

зразків окремих статей⁴⁶) та дванадцятитомної «УРЕ» (представлена приватним ресурсом «Лексика»)⁴⁷; а також тематичними енциклопедичними та енциклопедично-словниковими мережевими публікаціями позаакадемічних видавців, серед них: тритомний «Довідник з історії України»; «Енциклопедія українського козацтва», «Енциклопедія Києва»; «Квазі-енциклопедія ООН-УПА»; «Николаевская область: Электронная историческая энциклопедия»; «Українці у Сполученому Королівстві: Інтернет-енциклопедія»; «Острозька академія: Енциклопедичне видання»; «Енциклопедія політичної думки»; «Енциклопедія пам'яток»; «100 видатних імен України»; «Універсальний словник-енциклопедія (УСЕ)»; «Україна XIII–XVIII ст.: Енциклопедичний словник-довідник»; «Енциклопедичний словник-довідник з туризму», «Маллий словник з історії України»; «Ілюстрована енциклопедія історії України»; «Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР»; «Кам'янець і Кам'янецьчина від «А» до «Я»: Матеріали до регіонального енциклопедичного словника» тощо⁴⁸. Зразковим мережовим академічним енциклопедичним ресурсом універсального типу залишається англomовна «Internet Encyclopedia of Ukraine»⁴⁹.

Про запитаність енциклопедичних ресурсів в Інтернеті свідчить і поява квазіенциклопедій – як наприклад, популярної «Української Інтернет-енциклопедії» – по-суті універсального вільного електронного ресурсу із текстами документів, статтями, фрагментами підручників тощо, своєрідного мініатюрного клону Вікіпедії⁵⁰.

Феномен Вікіпедії став серйозним викликом академічній гуманітаристиці, на який вона досі не відреагувала адекватно. Попри безумовно лідерські позиції у сфері універсалізації та максимального удоступнення знання, попри задекларовані засади об'єктивності і неупередженості, Вікіпедія стала не лише потужним каналом трансформації наукового знання у загально-доступне, але й потужним інструментом формування суспільної свідомості, адже усі без винятку пошукові системи Інтернету виводять її на перші рейтингові позиції, відтак практично будь-яка довідкова інформація для користувачів Інтернету не обходиться без цього ресурсу. Українська Вікіпедія нараховує нині 316,1 тис. статей, посідаючи 14-те місце за кількістю статей з-поміж 282-х Вікіпедій різними мовами світу, відтак вона стала найбільшою в Інтернеті україномовною базою знань⁵¹.

Але водночас Вікіпедія залишається *позаакадемічним* проектом у тому сенсі, що не є включеною до сфери наукових інтересів вчених-гуманітаріїв. Принаймні, серед істориків постійні дописувачі Вікіпедії нам невідомі. Водночас зрозуміло, що хоча формування українського сегменту Вікіпедії є завданням загальнонаціонального значення, воно залишається у сфері особистих громадянських обов'язків вчених і, зрозуміло, не може підлягати жодному регулюванню.

Важливим науково-довідковим ресурсом і водночас засобом формування національної ідентичності є національні біографічні словники. Інститутом

біографічних досліджень НБУВ за останнє десятиліття проведена масштабна робота із створення й наповнення національного УБС. Багаторічний доробок вчених у сфері національної біографістики найближчим часом має увійти в інформаційний простір і стати надбанням широкої спільноти. Відтак надання онлайн-доступу до створених в Інституті двох основних баз даних – «Джерела національної біографістики» та «Алфавітний словник УБС» («Персоналії») – залишається пріоритетним завданням⁵².

Як приклад успішного функціонування біографічних веб-ресурсів національного рівня можна навести масштабний проект «Великий російський біографічний словник» (50 тис. гасел), що посідає важливе місце серед тематичних мережевих ресурсів Рунету⁵³. Вражає, що цей унікальний проект, у якому закумульовані авторитетні багатотомні енциклопедичні видання і біографічні словники кінця ХІХ – початку ХХ ст., є приватною ініціативою. Інший приклад – онлайн-академічний «Угорський біографічний словник» (20 тис. гасел), що створювався Національною академією наук упродовж трьох десятиліть⁵⁴. «Польський біографічний словник» – дітище Інституту історії Польщі ПАН – створюється з 1935 р. і на сьогодні вміщує 30 тис. біографічних гасел. У 2005 р. він був оголошений недержавним Інтернет-ресурсом «Віртуальна Польща» до онлайн-публікації⁵⁵, але, ймовірно, через проблеми з авторським правом так і з'явився в Мережі. В Інтернеті розміщено лише його онлайн-перелік гасел⁵⁶.

Перспективним напрямком діяльності у сфері формування і репрезентації електронних ресурсів соціогуманітарних наук можна вважати розбудову галузевих порталів, коли до власних наукових ресурсів певного інституту інтегруються сторонні профільні науково-дослідні, освітні та інформаційні блоки, створювані за його межами. Відтак сайт перетворюється на точку доступу до універсальних ресурсів певної галузі і набуває рис веб-порталу з потужними дослідницьким, історіографічним, джерельним та енциклопедично-довідковим сегментами, каталогом галузевих Інтернет-ресурсів в Україні і світі, зручними інструментами пошуку, можливістю віддаленого керування певними сегментами ресурсів (тобто, можливостями наповнення сторонніми особами і установами). Загалом, у стратегії розвитку електронних ресурсів шлях від супроводу веб-сайтів установ до створення і розбудови галузевих Інтернет-порталів проглядається цілком чітко.

На сьогодні можна говорити про успішне функціонування лише одного галузевого гуманітарного порталу сучасної онлайн-інформаційно-лексикографічна системи «Український лінгвістичний портал» (Мовно-інформаційний фонд НАН України)⁵⁷; зусиллями Інституту історії України створюється Національний історичний портал. Аналогічні галузеві портали можуть бути розроблені на базі сайтів установ Секції. Вихідною позицією розбудови порталу має стати передусім пошук, реєстрація та каталогізація відповідних галузевих ресурсів Інтернету. Для прикладу можна навести зразковий для пам'яткознавчої сфери анований каталог ресурсів Інтернету на порталі

«Відлуння віків» Центру пам'яткознавства НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (понад 200 позицій)⁵⁸.

Одним із реальних шляхів включення здобутків гуманітарних дисциплін до світової бази знань є активізація співпраці установ Секції з відкритою базою даних «Центральноевропейський журнал соціально-гуманітарних наук», спонсорованою Польською, Чеською, Словацькою і Угорською академіями наук. Цей потужний академічний Інтернет-ресурс доступне англomовні резюме на статті, що друкуються національними мовами у понад 270 наукових часописах, і на сьогодні містить понад 18 тис. анотацій. У базі представлено 10 українських часописів («Економіка і прогнозування» «Економічна теорія», «Філософська думка», «Соціологія», «Українська мова», «Вісник НАН України» та ін.); для порівняння: польську гуманітаристику представляють тут 180 журналів⁵⁹.

Зрозуміло, у сфері репрезентації соціогуманітарних наук в Інтернеті залишається багато відкритих питань, зокрема, дискримінація електронних публікацій порівнянно з паперовими, авторське право на веб-публікації, проблема їхньої автентичності, проблема наукової верифікації масового знання, проблема тотальної заполітизованості гуманітарної складової вітчизняного сегменту Інтернету, проблема поєднання відкритості й інтерактивності з дотриманням наукового рівня дискусії, проблема знецінення наукового знання через невинне зростання нелегальних колекцій рефератів для студентів і школярів, авторефератів дисертацій, комерціалізація та процеси згорання веб-ресурсів, раніше наданих у відкритий доступ, та ін.⁶⁰.

Стереотипно зневажливе сприйняття вченими-гуманітаріями електронних форм інформаційних ресурсів як вторинних цілком зрозуміле, адже попри наявність серйозних науково-організаційних заходів і низки державних програм у сфері інформаційної діяльності Академії, у повсякденному житті ми звикли працювати з традиційними носіями інформації – книжками та архівними документами у бібліотеках і архівах. Але, якщо вірити обрахункам спеціалістів Британської бібліотеки, за якими на 2020 рік до 90% усіх наукових інформаційних ресурсів будуть існувати і, відповідно, ними будуть користуватися лише в цифровій, зокрема в онлайнівій формі⁶¹, то прорив академічної науки у розбудові суспільства Знання стане можливим лише за умови врахування або принаймні усвідомлення зазначених факторів.

Загалом, констатуючи наявність вагомих результатів і позитивних тенденцій у організації представлення вітчизняної соціогуманітаристики в українському сегменті мережі Інтернет, слід відзначити нагальну необхідність інтеграції зусиль усіх установ Секції суспільних і гуманітарних наук та вищих навчальних закладів для оприлюднення в Інтернеті цілісних зібрань поточної та ретроспективної наукової продукції, сприяння формуванню у суспільства сучасного наукового світосприйняття, активізації євроінтеграційних процесів у вітчизняному науково-інформаційному просторі.

1. Див.: Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року. Проект // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3. – С. 11–30.

2. Кількісні характеристики ресурсів, що наводяться у статті, загалом фіксують ситуацію станом на квітень 2011 р., отже, певною мірою на сьогодні вони застарілі. Зокрема, сегмент історичних дисциплін значно динамічніше, ніж інші, збільшує свою присутність в Інтернеті. На кінець 2012 р. (порівняно з квітнем 2011 р.) електронна бібліотека Інституту історії України НАН України зросла з 500 до 2,4 тис. позицій; її ядро – електронний корпус археографічних публікацій XIX–XXI ст. – збільшився з 700 до 1500 видань; обсяги статей періодичних та серійних видань – з 4,5 тис. до 7 тис. позицій; кількість повнотекстових томів «Енциклопедії історії України», виставлених у Мережі, зросла з шести до дев'яти.

Водночас загальний образ соціогуманітаристики у Мережі істотно не змінився, оскільки співвідношення мережевих ресурсів окремих галузей соціогуманітаристики, напрямки, тенденції розвитку в цілому залишилися без суттєвих змін. Відтак суцільне оновлення кількісних параметрів, що наводяться у тексті, фактично не вплинуло б на загальну картину.

3. Див.: *Костенко Л.Й.* Система мережевого інформаційного забезпечення наукових досліджень у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики: Зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 19–21 травня 2009 р. – К., 2009. – С. 161–163. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2009/09kliznd.html>.

4. Верховна Рада України. Закон від 09.01.2007 № 537-V // Верховна рада України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>.

5. Кабінет Міністрів України. Постанова, Програма, Заходи від 07.12.2005 № 1153 // Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1153-2005-%EF>.

6. Див.: Питання інформатизації НАН України. Нормативні акти НАН України // Національна академія наук України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <https://intranet.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/rubrics/Pages/inform.aspx>.

7. *Сменарцев Г.В.* О представлении и использовании гуманитарных знаний в сети Интернет. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kleio.asu.ru/aik/krug/7/16.html>; *Подгаецкий В.В.* Методология, методика, технология? (Размышления о работе секции "Методологические проблемы исторической информатики"). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kleio.asu.ru/aik/bullet/27/6.html>; *Гутнов Д.А.* Опасности глобальной информатизации гуманитарной науки (заметки заинтересованного наблюдателя). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kleio.asu.ru/aik/bullet/27/28.html>; *Бородкин Л.И.* Глобальная информатизация и проблемы репутации. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kleio.asu.ru/aik/bullet/27/29.html>; *Петров М.И.* Глобальная информатизация гуманитарной науки: опасности или временные трудности? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kleio.asu.ru/aik/bullet/27/33.html>.

8. *Симоненко Т.В.* Мережеве інформаційно-бібліотечне забезпечення наукових досліджень: Автореферат... канд. іст. наук. Спец. 27.00.03. – Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. – К.: НБУВ, 2011; *Жданович О.В.* Дослідницькі ресурси історичної тематики в мережі Інтернет: створення та використання: Автореферат... канд. іст. наук. Спец. 07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та

спеціальні історичні дисципліни. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010; *Мірошник Р.В.* Інтернет-ресурси історії України в глобальній комп'ютерній мережі: особливості формування, інформаційне наповнення, проблематика (1991–2010 рр.): Автореферат ... канд. іст. наук. Спец. 07.00.01. – Історія України. – К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 2011).

9. Див.: *Костенко Л.Й.* Вказ. праця; Короткий звіт Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського про наукову та науково-організаційну діяльність у 2010 році // Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/library/zv_2010.html.

10. Наукова періодика України // Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/>.

11. Порівн.: <http://www.history.org.ua/index.php?urlcrnt=JournALL/select.php&seriaName=journal> (портал Інституту історії України НАН України) та http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/UII/texts.html (портал НБУВ).

12. Див.: Пошук в електронній бібліотеці авторефератів дисертацій // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/eb/ard.html>.

13. Див.: Короткий звіт Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського про наукову та науково-організаційну діяльність у 2010 році // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/library/zv_2010.html.

14. Див.: Науково-дослідна робота «Розробка Екстранет-технологій формування та використання науково-інформаційних ресурсів» (2008–2010) // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/libdoc/10zvut_k.html.

15. Див.: Статистика порталу Бібліотеки // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/library/webstat.html>.

16. За даними, люб'язно наданими автору *К.В. Лобузіню*, завідувачкою відділу Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.

17. Див.: Про бібліотеку // Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.lsl.lviv.ua/>.

18. За даними порталу НАН України (<http://www.nas.gov.ua/>).

19. На вхідній сторінці порталу Інституту історії України НАН України представлено розділ «З останніх видань Інституту. 2007–2011» (<http://www.history.org.ua/>).

20. Див.: Нові видання видавництва «Юридична думка» // Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://idpnan.in.ua/ua/vidavnictvo_yridichna_dumka/novi_vidannja_vidavnictva_yridichna_dumka.html.

21. Публікації Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. 2010 рік // Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/publik_2010.htm.

22. Див.: Публікації Інституту сходознавства // Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://oriental-studies.org.ua/index.php?litera&sendBigAsk&isInst=1>.

23. Див.: Издания сотрудников Института социологии за 2010 год // Институт соціології НАН України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/public_2010.php.

24. Див.: Бібліотека // Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/?mid=11&action=monograph_detail&monograph_id=133

25. Станом на квітень 2011 р.; див. також прим. 2.

26. [Електронний каталог бібліотеки Інституту] // Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ipiend.gov.ua/script/>.

27. Див.: [Електронний каталог дисертацій, що зберігаються в бібліотеці] // Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://search.ilnan.gov.ua/>.

28. Серед популярних українських приватних проєктів – цифрові бібліотеки «ExLibris», «Літера», «Історія України», «Електронна бібліотека Князева», «Ізборник», «Малоруська народна історична бібліотечка», «Чтиво»; своєрідна цифрова бібліотека порталу «Гуртом» (перший український торрент-трекер); десятки інших проєктів (див.: ExLibris: Електронна цифрова бібліотека. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/>; Літера. Електронна бібліотека. – Режим доступу: <http://litera.ua.livejournal.com/8211.html>; Історія України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historyua.narod.ru/>; Электронная библиотека Князева. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ebk.net.ua/index.htm>; Изборник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litorys.org.ua/>; Малорусская народная историческая библиотечка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mnib.malorus.org/>; Чтиво. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chtyvo.org.ua/>; Друкована література // Hurtom – торрент-толока: перший український торрент-трекер. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://toloka.hurtom.com/viewforum.php?f=11> тощо).

29. Тут і далі усі обрахунки подано станом на початок квітня 2011 р. Порівн. також прим. 2.

30. У червні 2011 р. розпочато роботи із створення електронного архіву базових археографічних публікацій XIX–XXI ст. включно із повними комплектами багатотомних серійних видань: «Архив Юго-Западной России», «Акты, относящиеся к истории Западной России», «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России», «Akta grodzkie i ziemskie», «Полное собрание законов Российской империи», «Свод законов Российской империи», «Полное собрание русских летописей», «Литовская метрика», «Літопис УПА», «Трагедия советской деревни», «Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal» тощо. Частину з них оцифровано в Інституті, більшість же запозичено з інших відкритих ресурсів (з обов'язковими посиланнями на джерело) і систематизовано у розділі «Е-джерела: документи, пам'ятки» за підрозділами: «Давня історія», «Середні віки», «Ранній новий час», «Новий час», «Новітня історія», а також «Історіографічні пам'ятки» та «Довідкові публікації» (див.: е-Джерела: Документи, пам'ятки // Інститут історії України НАН України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/index.php?urlcrnt=projects/select.php&serialName=e_dzherela. Розділ «е-Джерела» став ядром електронної бібліотеки.

31. Див.: Історичні зошити // Інститут історії України НАН України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу:

- <http://www.history.org.ua/index.php?urlrcnt=JournALL/select.php&seriaName=preprint>.
32. Див. спеціальний розділ порталу – «Хроніка ХХ століття» (<http://www.history.org.ua/index.php?urlrcnt=projects/select.php&seriaName=hrono>).
33. Обрахунки автора станом на квітень 2011 р.; див. також прим. 2.
34. Див.: Електронні проекти // Український мовно-інформаційний фонд НАН України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ulif.com.ua/UMIF/projects>.
35. Див.: Перелік електронних фахових видань // Вища атестаційна комісія України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.vak.org.ua/profjournals4.php> (01.10.2011).
36. Див.: *Стрїха М.* Вбити мову // Українська правда. – 13 вересня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prawda.com.ua/articles/2010/09/13/5378038/>
37. Порівн., відповідно: http://www.history.org.ua/eng_index.php; <http://www.slovoichas.in.ua/>; http://www.idss.org.ua/public_rus.html.
38. Український реферативний журнал «Джерело» // Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/urzh/index.html>.
39. Сергій Білокінь. Історик України: персональний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/>; Павло Гай-Нижник: [персональний веб-сайт]. – Режим доступу: <http://hai-nyzhnyk.mylivepage.com/>; Юрій Мицик: сайт українського історика. – Режим доступу: <http://mytsyk.com/>; Ігор Гирич. Історик України: персональний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.i-hyrych.name/>; Академік НАН України Володимир Михайлович Литвин. Голова Народної партії: [персональний веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.lytvyn-v.org.ua/news/>.
40. Див.: Категорія «Історичні документи» // Вікіджерела. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikisource.org/wiki/Категорія:Історичні_документи.
41. History of Ukraine: Primary Documents // EuroDocs. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eudocs.lib.byu.edu/index.php/History_of_Ukraine:_Primary_Documents.
42. Пілотний проект із створення зведеного археографічного ресурсу представлено, як вже зазначалося вище, на порталі Інституту історії України НАН України, див. прим 30.
43. Список опрацьованих рукописних фондів Інституту літератури НАН України в алфавітному порядку; Список опрацьованих рукописних фондів Інституту літератури НАН України в порядку нумерації // Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ilnan.gov.ua/docs/Фонди%20за%20алфавітом.pdf>; <http://www.ilnan.gov.ua/docs/Фонди%20за%20номером.pdf>.
44. е-Енциклопедія історії України // Інститут історії України НАН України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?l=EHU>.
45. Юридична енциклопедія – *Шемшученко Ю.С.* // Лексика – українські енциклопедії та словники. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/legal/>; також: Юридична енциклопедія // Циклоп – енциклопедії та словники. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyclop.com.ua/content/view/330/43/>.

46. Енциклопедія Українознавства // Книгарня «Горизонт». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://horyzont.narod.ru/slownyk_4.htm.
47. Українська Радянська Енциклопедія // Лексика – українські енциклопедії та словники. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/ure/>.
48. Перелік з гіперпосиланнями див. на порталі Інституту історії України НАН України (<http://www.history.org.ua/?l=EHUs>).
49. Encyclopedia of Ukraine / Canadian Institute of Ukrainian Studies. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.encyclopediiaofukraine.com/>.
50. Українська енциклопедія // UAPEDIA.COM.UA. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uapedia.com.ua/>.
51. Станом на 1 жовтня 2011 р. (див.: http://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_Вікіпедія).
52. Див.: Інститут біографічних досліджень // Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/library/ibi.html>.
53. Гиперпроект «Большой русский биографический словарь». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rulex.ru/brbs1.htm>.
54. Magyar Életrajzi Lexikon // Magyar Elektronikus Könyvtár. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/>.
55. Polski Słownik Biograficzny online (Gazeta Wyborcza. – 08-06-2005) // Wirtualna Polska. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ksiazki.wp.pl/titul,iPSB-Polski-Slownik-Biograficzny-online,wid,5648,wiadomosc.html>
56. Polski Słownik Biograficzny: Wykaz opublikowanych haseł // Polski Słownik Biograficzny. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psb.pan.krakow.pl/>
57. Див.: Український лінгвістичний портал // Український мовно-інформаційний фонд НАН України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ulif.com.ua/UMIF/>
58. Див.: Українські Інтернет-проекти // Відлуння віків: Український пам'яткоохоронний Інтернет-ресурс. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pamjatky.org.ua/?page_id=34.
59. Див.: CEJSH: The Central European Journal of Social Sciences and Humanities / Academy of Sciences of the Czech Republic, Hungarian Academy of Sciences, Polish Academy of Sciences and Slovak Academy of Sciences. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cejsh.icm.edu.pl/>.
60. Тим не менше, за оптимістичними оцінками OCLC, провідного інформаційного бібліотечного центру в Дубліні (Огайо, США), до 40% усіх наявних Інтернет-ресурсів функціонує у відкритому доступі (Копанєва В. Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету / Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. – К., 2009. – С. 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2009/09kvoiri.pdf>).
61. Копанєва В. Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету / Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. – К., 2009. – С. 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2009/09kvoiri.pdf>.

DIGITAL HISTORY: СТАНОВЛЕННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ

*Інформатика не більше наука про комп'ютери,
ніж астрономія – наука про телескопи.*

Едсгер Дейкстра

Сьогодні, коли фактично відбувся перехід від «галактики Гутенберга» до «галактики Google», інформаційні технології виявляють потужний вплив на всі сфери життя людини. Результати цього впливу не завжди є однозначно позитивними¹. Серед таких неоднозначних наслідків можна назвати, наприклад, надмірність і наддоступність інформації. Інформаційний вибух, що стався в результаті науково-технічної революції, призвів до появи гігантських потоків інформації, і вона зростає в геометричній прогресії. Інформації занадто багато, обробити і усвідомити її все складніше, виникає проблема «інформаційної обжерливості». Наддоступність інформації, в свою чергу, викликає таке явище, як масовізація знання і його тотальний релятивізм. Відбувається поступовий перехід від *енциклопедизації* до *вікіпедизації* знання. Комунікаційна революція призводить до революції комунікативності. Результатом ми маємо глобальну масовізацію свідомості, тотальне засилля соціальних технологій, спрямованих на маніпулювання ним. Сподівання на те, що комп'ютери та інформаційні технології призведуть до колосального прориву в сфері науки, освіти та управління виправдались лише частіше. Надії та те, що комп'ютерна техніка вивільнить людину від бюрократичних процедур виявилась примарною: легкість створення і відтворення документів лише збільшила їхній обсяг.

Колишні романтичні мрії частини істориків про те, що комп'ютер призведе до справжньої революції в історичній науці², також виправдались лише частково. Певна невідповідність результатів очкуваням спричинила рефлексії та критичні (іноді навіть песимістичні³) оцінки сучасного та майбутнього історичної інформатики.

Разом з тим, не можна не визнати, що комп'ютер кардинально і безповоротно змінив творчу лабораторію історика. А наявність спеціалізованих інститутів, кафедр, спеціальностей⁴, наукових журналів з історичної інформатики говорить про те, що з колись екзотичного напрямку історична інформатика сьогодні перетворилась на цілком визнаний академічною спільнотою міждисциплінарний напрямок.

Що таке Digital history?

Важливим є питання про терміни. Поряд із загальноновживаним «історична інформатика» (Historical Information Science⁵, History and Computing⁶), все частіше вживається термін Digital history⁷. Л.Й. Бородкін та І.М. Гарскова справедливо відмічають, що російський переклад «цифрова історія» є не зовсім адекватним, оскільки має конотації з поняттям «історії в цифрах», що орієнтована на вивчення масових (статистичних) джерел⁸. На пошуковий запит «цифрова історія» російською та українською в першій десятці пропонує Goggle сайтів фактично один релевантний – посилання на спеціальний курс «Цифрова історія: проблеми, технології, рішення» [<http://www.hist.msu.ru/Labs/HisLab/Stud/DH/>], який читає доцент кафедри історичної інформатики МДУ А.Ю. Володін. Серед тем, запропонованих в рамках курсу, наступні: «Електронний історичний текст: створення, розмітка, публікація»; «Цифрові історичні зображення: сканування, обробка, експонування»; «Історико-географічні інформаційні системи: принципи, методи, результати»; «Віртуальні історичні реконструкції: принципи, методи, результати»; «Комп'ютерне джерелознавство: принципи та проблеми критики електронного документа»; «Електронні архіви, бібліотеки, музеї»: види, принципи, комплектування, використання»; «Тематичні історичні інтернет-ресурси і онлайн колекції»; «Електронні документи, онлайн публікації та авторське право»; «Історичні комп'ютерні ігри: історичне та міфічне у віртуальному просторі» та ін. Отже, за версією А.Ю. Володіна, коло інтересів цифрової історії переважно замикається навколо проблем створення, збирання (відбору), публікації та презентації історичних та історіографічних джерел в електронному вигляді.

Д. Кохен, професор, директор Центру історії та сучасних медіа, автор монографії «Digital history: посібник із пошуку, зберігання та презентації минулого у Всесвітній павутині» (2005), дає таке визначення поняттю Digital history: «Digital history – це підхід до вивчення та репрезентації минулого, що ґрунтується на комп'ютерних інформаційних технологіях, Інтернеті та спеціальному програмному забезпеченні. З одного боку, це відкритий майданчик для наукової діяльності та спілкування, спрямованого на розробку нових курсів та отримання нових наукових даних. З іншого – це методологічний підхід»⁹.

В статті з метафоричною назвою «Історія сира та історія приготована», Д. Кохен так описує мету Digital history: «Сира (the raw) цифрова історія включає в себе документи, інформацію та комунікації, які є неоднорідними і які слабко організовані (структуровані). Приготована (the cooked) цифрова історія бере ці матеріали та додає корисну розмітку і таким чином упорядковує дані»¹⁰.

Digital history є складовою частиною більш широкого міждисциплінарного наукового напрямку – Digital humanities (eHumanities), який професор Кельнського університету М. Талер визначає так: «eHumanities описує ідею

проведення дослідження у сфері гуманітарних наук в розподіленому цифровому середовищі, яке однаково добре забезпечує: доступ до інформації, необхідної для вирішення завдання дослідження; 2) аналіз інформації засобами, що відповідають методологічним вимогам конкретної дисципліни і задачі дослідження і 3) публікацію нової інформації»¹¹.

На думку професора МДУ імені М.В. Ломоносова Л.Й. Бородкіна, «Digital history» – це прикладний аспект історичної інформатики: «Терміни History and Computing, Historical Information Science, історична інформатика мають більш широкий зміст, ніж термін Digital history. Історична інформатика є частиною сучасної історичної науки, вона включає в себе теоретичну компоненту, пов'язану з джерелознавчою оцінкою електронних ресурсів, містить аналітичні комп'ютеризовані засоби і при цьому проводить апробацію комп'ютерних технологій в історичних дослідженнях та освіті. Digital history – це скоріше прикладна галузь, тісно пов'язана з застосуванням сучасних цифрових технологій при вирішенні задач створення історичних ресурсів, оцифрування матеріалів у фондах музеїв, архівів, установ збереження історико-культурної спадщини»¹².

Отже, під терміном Digital history слід розуміти напрямок історичних досліджень, які спрямовані на широкі завдання збирання, зберігання, презентації та візуалізації історичної та історіографічної інформації за допомогою інформаційних технологій (віртуальні реконструкції, просторові репрезентації, інформаційні інтернет-ресурси, інтерактивні гіпермедіа-технології), а також створення віртуальних наукових спільнот (collaboratories), «веб-дванульних» проектів та ін.

Становлення та сучасний стан

У книзі «Довідник з цифрової гуманітаристики» С. Хекей пропонує періодизацію становлення Digital humanities, в основу якої покладено організаційно-технологічний принцип¹³. Початковий етап (1949–1970) – від перших спроб використати комп'ютер в гуманітаристиці до появи наукових публікацій та наукових центрів у цьому напрямку. Етап консолідації (1970-ті – середина 1980-х) – характеризується наявністю постійних спеціалізованих конференцій та журналів, які збирають навколо себе наукову спільноту. Подальший розвиток (середина 1980-х – початок 1990-х) був спричинений появою деяких нових технологій, передусім – поширенням персональних комп'ютерів та електронної пошти. Ера Інтернету (від початку 1990-х до сьогодні). Даючи характеристику цьому етапові автор, зокрема, зазначає: «Тепер використання Інтернету є важливою частиною будь-якого навчального процесу. Покоління студентів виросло з ним і, звичайно, дивиться на Інтернет як на головне джерело інформації».

Під впливом процесів математизації гуманітарного знання в 1960-ті роки, одночасно з іншими національними школами, почала складатись радянська школа квантитативної (кількісної) історії. Тоді ж відбулись і перші

спроби використати комп'ютер при проведенні історичних досліджень. І.Д. Ковальченко, один з головних засновників школи радянської кількісної історії, так описував перші кроки у використанні комп'ютерів: «Свою першу доповідь з використанням електронних обчислювальних машин (ЕОМ) та математичних методів я зробив у 1962 р. в Новосибірську, в лабораторії по застосуванню математичних методів в гуманітарних науках при Інституті математики Сибірського відділення АН СРСР. Поїхав я в Новосибірськ для обробки своїх матеріалів на ЕОМ. До цього доводилося обходитися ручною лічильною машинкою»¹⁴. Наприкінці 1960-х рр. при Відділі історії АН СРСР було створено Комісію по використанню математичних методів та ЕОМ в історичних дослідженнях (голова І.Д. Ковальченко). У 1970–90-і рр. у видавництві «Наука» комісією були опубліковані вісім збірників у серії «Математичні методи в історичних дослідженнях». В 1984 р. був виданий перший у СРСР підручник з нової дисципліни «Кількісні методи в історичних дослідженнях».

Квантитативна історія об'єднувала різні галузі історичного дослідження ідеєю міждисциплінарності, сцієнтизму, переходу до точного вимірювання інформації, що верифікується, і подальшого (статистичного) аналізу. Вона ознаменувала якісний перехід до розуміння історії як розвиненої науки (science), систематичного застосування технологій, методів та теорій суміжних наук. Вже у перших публікаціях з використанням кількісних методів, застосовуються доволі складні методи, реалізація яких без комп'ютера майже неможлива. Також починається створення банків та баз цифрових історичних даних. Тому, фактично, кількісна історія стала базою для виникнення історичної інформатики.

Новий імпульс розвитку історична інформатика отримала в другій половині 1980-х років. Він пов'язаний з мікрокомп'ютерною революцією і появою персональних комп'ютерів. У 1986 р. відбувається інституціоналізація історичної інформатики, коли під час конференції у Вустфілдському коледжі Лондонського університету виникла ідея заснування міжнародної асоціації «The Association for History and Computing» (АНС). Асоціація проголосила своєю головною метою «розвивати інтерес до використання комп'ютерів у всіх видах і типах історичного дослідження, як у навчанні, так і у дослідженні»¹⁵. Асоціація фактично проіснувала до 2005/2006 рр. В 2005 р. члени АНС перестали збиратись на конференції; з 2006 р. перестав виходити журнал асоціації¹⁶. Хоча з 2006 р. в рамках регулярної європейської конференції з соціальної історії ESSHC (<http://www.iisg.nl/esshc/>) існує секція (точніше, мережа) «History and Computing Network», в якій продовжують обговорюватися питання історичної інформатики, але вже в широкому контексті різних напрямків соціальної історії¹⁷. В подальшому відбувся процес автономізації національних асоціацій. Серед найпотужніших національних асоціацій можна назвати американську (<http://theaahc.org/>) та «російськомовну» (<http://aik-sng.ru/>). На становленні та діяльності останньої

слід зупинитися докладніше, оскільки вона об'єднує також і українських спеціалістів з історичної інформатики.

У липні 1992 р. за активної участі Лабораторії історичної інформатики (зараз – кафедра) МДУ імені М.В. Ломоносова в Ужгороді відбувся міжнародний семінар «Нові комп'ютерні технології в історичних дослідженнях та освіті». На цьому семінарі вчені з 13 країн Східної та Західної Європи обмінялись досвідом своїх розробок в галузі історичної інформатики¹⁸ і створили ініціативну групу із заснування асоціації «Історія та комп'ютер», яка формально виникла 17 вересня 1992 р. При заснуванні асоціації було зроблено акцент на продовження контактів дослідників з країн СНД¹⁹, в основу було покладено нову організаційну структуру – «горизонтальну», що дозволила протягом кількох років створити ряд потужних регіональних центрів історичної інформатики²⁰. Найважливішими формами роботи асоціації є проведення конференцій (до 2000 раз на рік, після – раз на два роки) та публікації АІК, передусім – «Круг ідей» та «Информационный бюлетень АИК»²¹. З 2012 р. почав виходити журнал «Історична інформатика. Інформаційні технології і математичні методи в історичних дослідженнях і освіті». За 20 років існування асоціації під грифом АІК були випущені також 14 монографій та збірників «барнаульської»²² серії і ще 18 підручників та збірників статей, опублікованих у Москві та регіональних центрах АІК²³. На кінець 2012 р. до складу АІК входить більше 200 членів з наукових центрів та вишів Росії, Білорусі, України, Казахстану, Киргизстану, Латвії²⁴. Під егідою асоціації проводяться студентські міжвузівські олімпіади з історичної інформатики (Москва, МДУ).

Уявлення про напрямки діяльності науковців, об'єднаних АІКом, може дати аналіз програми міжнародних конференцій, які асоціація проводить раз на два роки. Оскільки конференції АІК збирають практично всіх провідних фахівців у галузі історичної інформатики з Росії, Білорусі, України, Казахстану та ін. колишніх радянських республік, то мова йде про тенденції розвитку на всьому пострадянському просторі. Чергова, тринадцята конференція відбулась 21–23 вересня 2012 р. у Звенигороді (Московська область, Російська Федерація). Конференція зібрала понад 100 учасників.

На пленарне засідання було винесено чотири доповіді. Спільна доповідь проф. Л. І. Бородкіна (президент АІК), проф. В.М. Владімірова та доц. І.М. Гарскової була присвячена історії та сучасним тенденціям розвитку АІК. Професор Кельнського університету М. Таллер у своїй доповіді говорив про сучасний стан «Digital history» та її місце в історіографії. Професор Австралійського національного університету (Канберра) Пол Артур торкнувся актуального завдання створення і підтримки віртуальних музеїв та колекцій історичних документів. Завершила пленарне засідання доповідь співробітників Центру фрактального моделювання Тамбовського держуніверситету Д.С. Жукова і С.К. Ляміна, в якій доповідачі поділилися результатами

застосування методів фрактального моделювання при вивченні історико-демографічних процесів.

Тематика секційних засідань була в цілому представлена традиційними для конференцій АІК напрямками. Секція «Інформаційні технології в історичній освіті» переважно зосередила увагу на обговоренні питань, пов'язаних зі специфікою підготовки студентів за профілем «історична інформатика», а також на особливостях методів електронного навчання.

Секція «Моделювання історичних процесів» була представлена доповідями, які демонструють використання методів фрактальної геометрії, методів імітаційного моделювання та ін. у вивченні соціально-демографічної, економічної та політичної історії.

На секції «Інформаційні технології в архівах, музеях та бібліотеках» були зачитані доповіді як теоретичного рівня (особливості створення та підтримки контенту), так і презентовані готові проекти. Обговорювались методологічні та технічні питання створення та підтримки подібних ресурсів.

Доповіді секції «Тематичні інтернет-ресурси» переважно були присвячені презентації локальних тематичних сайтів або порталів. Таких, наприклад, як портал «Парламентська історія дореволюційної Росії» (Пермський університет, доступ – http://helios.psu.ru/pls/parlament/first_page.html), «Динаміка економічного і соціального розвитку Росії в XIX – на поч. XX ст.» (Московський університет, доступ – <http://www.hist.msu.ru/Dynamics/>) та ін. Також на секції обговорювались загальні питання методичного та технологічного характеру.

Секція «Бази даних в історичних дослідженнях», традиційно є однією з найпопулярніших на конференціях АІК. Цього разу на секції були представлені проекти, в основі яких використані технології СУБД. Переважно це були проекти, присвячені соціально-економічній історії Російської імперії та СРСР.

Секція «Квантитативна історія» є традиційною для конференції АІК. Це є цілком природним, оскільки історична інформатика методологічно, технологічно та інституційно виникла на основі цього напрямку. На тринадцятій конференції АІК спектр тематик доповідей секції був надзвичайно широким. Від локальних – проблема визначення масштабів приховування віри старообрядцями в XIX ст. у Харківській губернії до глобальних – методів вимірювання та оцінки людського розвитку та нерівномірності розподілу його компонентів.

Секція «Комп'ютеризований аналіз наративних джерел» була представлена доповідями про результати використання контент-аналізу джерел різних видів: преси, радянських політичних анекдотів і навіть публікацій АІК за 2000–2010 рр.

На секції «Історичні геоінформаційні системи» можна було ознайомитись з геоінформаційними проектами з різних аспектів історії Алтайського

краю, еволюції релігійного ландшафту Уралу в XIX–XX ст., формування вірменської етнічної спільноти в США та ін.

Секція «3D-реконструкції об'єктів історико-культурної спадщини», вперше з'явилась на конференціях АІК в 2008 р., але цей напрямок швидко набув популярності. Цього разу на секції були представлені віртуальні реконструкції окремих об'єктів та частин міст Єнісейська, Тамбова, Москви та ін. Характерною особливістю доповідей було те, що вони продемонстрували важливий злам: етап побудови ефективних тривимірних зображень вже минув, тепер прийшов час розробки науково обґрунтованих реконструкцій. Тобто відбувається перехід від 3D-моделювання як ілюстрації до 3D-моделювання як засобу генерації та верифікації наукових гіпотез.

Повертаючись до проблем інституціоналізації Digital history слід зазначити, що на початку XXI ст. під впливом появи нових технологій та процесів міждисциплінарності відбувається «розмивання» поля історичної інформатики, що відобразилось і на інституційному рівні: припинила свою діяльність «The Association for History and Computing», натомість вникає кілька організацій, що об'єднують спеціалістів у галузі Digital humanities, основні з яких об'єднані в альянс.

The Alliance of Digital Humanities Organizations (ADHO) (adho.org/) заохочує та підтримує «цифрові» дослідження та освіту по усіх напрямках гуманітаристики. Під «парасолькою» ADHO знаходяться такі організації, як: The European Association for Digital Humanities; Association for Computers and the Humanities; Canadian Society for Digital Humanities / Société canadienne des humanités numériques; center Net; Australasian Association for Digital Humanities. ADHO видає книжкову серію, журнал Digital Humanities Quarterly.

За підтримки ADHO на базі Вікторіанського університету (Вікторія, Канада) проводиться щорічна літня школа для підготовки нових спеціалістів у цьому напрямку²⁵. ADHO проводить щорічні конференції²⁶. В 2012 р. конференція проходила в Гамбурзі на базі Гамбурзького університету²⁷. Дві пленарні доповіді були присвячені теоретичним проблемам Digital humanities: «Динаміка та різноманіття: дослідження європейських та транснаціональних перспектив дослідницьких інфраструктур з Digital humanities» (проф. М. Клаудін, університет Трира, Німеччина) та «Охоплюючи Digital humanities поглядом з відстані» (проф. Ш. Масахіро, Токійський університет). Тематика секційних засідань була наступною: «Аналіз та кодування тексту», «Проектування інтерактивних середовищ для наукових онлайн спільнот», «Розробка просторової гуманітаристики: просторові технології як платформа для крос-дисциплінарних досліджень»; «Просопографічні бази даних, аналіз тексту, геоінформаційні системи та системи взаємодії китайської історії та літератури»; «Розвиток Text Encoding Initiative²⁸»; «Формування великих бібліографічних зібрань з історії Німеччини: принципи взаємодії та забезпечення співробітництва в процесі публікації оцифрованих історичних стародруків»; «Кількісні методи в дослідженні структур наративів»; «Методи обробки

первинних матеріалів електронних довідників: на прикладах електронного довідника нового покоління з історії буддизму»; «Проблеми моделювання минулого»; «Digital humanities як університетська освіта: статус-кво та за її межами».

Отже, ми бачимо, що основний наголос було зроблено на методи роботи з текстами, геоінформаційні системи, інтерактивні середовища. Різні форми роботи з електронним текстом та зображеннями (оцифрування, розмітка, аналіз, публікація, збереження, описання) очевидно є пріоритетним завданням альянсу.

Журнали

Для характеристики сучасного становища Digital history варто зупинитись на основних спеціалізованих журналах, оскільки це дає знімок того, що діється «на вістрі» напрямку.

«**The International Journal of Humanities and Arts Computing**»²⁹ (раніше – «History and Computing»). Редакція визначає напрямок журналу як «усі аспекти комп'ютерного аналізу мистецтва та гуманітаристики, включаючи концептуальні та теоретичні підходи та прикладні дослідження, які демонструють, як сучасні технології сприяють науковому розумінню традиційних тем гуманітаристики». Основними напрямками є: комп'ютерні програми, цифрові медіа, моделювання, інформаційна архітектура (структурування інформації на сайті), eScience, геоінформаційні системи, веб-сервіси, електронні публікації, електронні ресурси і т. ін. Фактично, основною тематикою журналу є різні проблеми, пов'язані з оцифруванням історичних джерел. Так, останній випуск журналу (на момент написання статті – 2012. – № 6 – В.К.) майже цілком присвячений описанню та аналізу матеріалів проекту «Тайванська програма електронного навчання та цифрових архівів» (<http://teldap.tw/en/>), випуски за 2011 рік – переважно проблемам специфіки використання геоінформаційних технологій в історичних дослідженнях; випуск за 2010 рік тематично більш диверсифікований: він містить статті, присвячені проблемам створення та підтримки цифрових архівів та музеїв, оцифрування книг та інших документів. Отже, фактично журнал більше зосереджується на проблемах створення та збереження цифрових ресурсів, аніж на аналітичній компоненті.

Близьким за спрямованістю є журнал, що видається ADHO – «**Digital Humanities Quarterly**»³⁰: він публікує статті, присвячені різним аспектам створення та підтримки цифрових медіа, але зі значним лінгвістичним «ухилом».

Журнал «**Digital Creativity**»³¹ спеціалізується у напрямку використання цифрових технологій у мистецтвознавстві. Журнал публікує результати досліджень на перетині мистецтвознавства та цифрових технологій, статті, присвячені практичним та теоретичним аспектам створення чи використання цифрових медіа в творчому контексті. У центрі уваги такі питання, як нові

перспективи вивчення «творчих процесів» через використання цифрових медіа; дизайн та виготовлення цифрових артефактів та середовищ; цифрові технології у навчанні мистецтву та дизайну; теоретичні концепції та ін.

Більш аналітичним, орієнтованим на використання інформаційних технологій та математичних методах в історичних дослідженнях, є міжнародний журнал «*Historical Social Research / Historische Sozial forschung*»³², який публікує статті, в основі яких – формальні кількісні методи, комп'ютеризовані «якісні» методи соціальних досліджень, історична соціологія, кліометричні дослідження та історична інформатика. Схожим за тематикою є міжнародний журнал «*Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*»³³, що публікує результати інтердисциплінарних підходів до нових джерел даних, нових підходів до старих проблематик та матеріалів, а також дискусії щодо практики використання інформаційних та статистичних методологій та методів, збирання даних, вибіркового методик тощо. Також варто згадати французькомовний журнал *Histoire & Mesure*³⁴, який публікує статті з усіх напрямків історичних досліджень, в яких використані формальні та кількісні методи.

Серед російськомовних спеціалізованих періодичних видань, вже згадувані вище «*Информационный бюлетень ассоциации «История и компьютер»*» у якому друкуються тези конференцій АІК та тематичні статті; а також збірник «*Круг идей: новое в исторической информатике*», що являє собою добірку кращих статей на основі доповідей міжнародних конференцій. Восени 2012 р. АІК випустила перший номер журналу *Историческая информатика. Информационные технологи и математические методы в исторических исследованиях и образовании*. У зверненні до читача редакція заявляє журнал як спеціальне академічне періодичне видання, присвячене інформатизації та комп'ютеризації історії. У журналі передбачається публікувати результати наукових досліджень, статті та огляди, присвячені інформаційним і математичним методам і технологіям історичного дослідження, нові напрацювання в галузі інформатизації та комп'ютеризації історичної освіти. Оскільки журнал позиціонується як такий, що представляє собою «передовий край» історичної інформатики, є сенс розглянути його зміст докладніше. Перший випуск журналу складається з п'яти основних рубрик, плюс «Рецензії».

Перший блок «*Методологічні проблеми історичної інформатики*», представлений двома теоретичними статтями. У статті «Дискусії навколо Digital humanities» М. Таллер простежує цикли формування спільноти Digital humanities ставить цілий ряд питань методологічного характеру і виділяє ряд проблем: темпи розвитку аналітичного інструментарію відстають від власне оцифрування (публікації матеріалів); відбувається звуження області інтересів Digital humanities до переважно до обробки текстів; відбувається сприйняття інформаційних технологій суто на утилітарному, споживчому рівні та ін. На закінчення М. Таллер закликає гуманітаріїв самим брати участь у розвитку

технологій і таким чином активно визначати розвиток напрямку. Л.Й. Бородкін у статті «Digital history: застосування цифрових медіа в збереженні історико-культурної спадщини?» торкнувся важливої теми інституціоналізації Digital humanities. Автор виділив найбільш великі центри, що спеціалізуються в цьому напрямку, навів приклад навчального плану факультету Digital humanities Лондонського королівського коледжу. Далі Л.Й. Бородкін розмірковує над співвідношенням і змістом таких понять, як «Digital history», «History and Computing», «історична інформатика».

Блок «Бази даних та інформаційно-пошукові системи» включив в себе статтю Д.О. Гутнова, М.В. Леонова, С.О. Пенкіна «Інформаційно-біобібліографічна система за змістом Журналу Міністерства народної освіти (1834–1917)», яка описує створення електронного довідково-бібліографічного апарату за цими журналами. Автори справедливо зауважують, що спостерігається певний парадокс: більшість журналів оцифровані, але електронний довідково-бібліографічний апарат відсутній. Паперові ж бібліографічні покажчики не повні. Пошукова система, запропонована авторами, побудована за принципом реляційної бази даних на основі СУБД MySQL. В якості інтерфейсу використовується стандартний веб-браузер. На момент написання статті проект був реалізований на 70 % (у БД введено близько 75 тис. записів). У наступних статтях автори пообіцяли представити результати контент-аналізу бібліографічних записів. Безумовно, запропонована база даних представляє не тільки довідково-бібліографічний інтерес, але і наукознавчий.

Друга стаття блоку написана аспіранткою Московського університету Л.О. Лягушкіною і присвячена аналізу соціального портрету репресованих під час Великого терору (1937–1938 рр.) у Нижегородській області. У статті дається опис бази даних «Жертви політичного терору в СРСР», яка на момент написання статті включала 2,5 млн. записів (на основі СУБД MySQL, що складається з 40 реляційних таблиць). В основу бази даних покладені Книгах пам'яті – збірники, що містять короткі біографічні довідки про репресованих. Зіставляючи кількість наявних біографій із загальним числом репресованих, авторка зробила висновок про достатню репрезентативності даних, але не по всіх регіонах. У статті представлені результати аналізу по одному з репрезентативних (відомості про 80 % репресованих) регіонів – Нижегородській області (за радянських часів – Горьківська). Показана динаміка арештів і засуджень, відтворений соціальний портрет репресованих: вік, стать, національність, соціальний стан. В результаті зроблені дуже цікаві спостереження. Наприклад, що головною жертвою політичних репресій стали не власне «антирадянські елементи», а опора радянської влади – робітники і службовці.

У блоці «Квантитативна історія» дві статті. Стаття І.М. Гарскової «Історична інформатика як професійне співтовариство: контент-аналіз повнотекстової бази за матеріалами конференцій 2000–2010 рр.» присвячена вивченню тенденції розвитку історичної інформатики на основі матеріалів конференцій міжнародної асоціації «Історія і комп'ютер» (всього в 2000–

2010 рр. їх було шість). Докладно розглянута тематика пленарних доповідей, які найбільш концентровано характеризують проблематику конференцій; назви секцій, що наочно свідчить про моду на ті чи інші технології і галузі історичної інформатики. За допомогою програми MAXQDA проаналізовані тези всіх конференцій. Все це дозволило прийти до висновку про те, що в 2000–2010 рр. в тематиці конференцій, з одного боку, зберігалася певна спадкоємність і стабільність, з іншого – динамічно мінялися пріоритети різних напрямків і досліджень. Судячи з усього, мова йде про спалах інтересу до таких напрямків, як 3D-реконструкції об'єктів історико-культурної спадщини, комп'ютерне моделювання та ін.

У статті О.В. Горобія «Кількісний аналіз періодичної преси як джерела з історії відносин СРСР та ФРН 1985–1991 рр.» об'єктом вивчення є радянський журнал «Новое время» та німецький «Spiegel». У результаті автору вдалося простежити активність висвітлення в журналах тих чи інших тем (предметні області, конкретні проблеми) а також загальну динаміку інтересу до радянсько-західнонімецьким відносин. У статті детально описана методика аналізу, але, на жаль, не зазначено, за допомогою якого програмного забезпечення задача була реалізована.

Якщо два попередні блоки можна віднести до «традиційних», то наступний – Геоінформаційні системи та 3D-реконструкції – серед напрямків, що особливо спопуляризувались у 2000-і рр.

Стаття А.М. Шредерса і О.В. Ляллі «Практика застосування ГІС в історико-культурних дослідженнях» присвячена вивченню особливостей розробки спеціалізованих програмних комплектів і систем, створених на базі технологій ГІС для інформаційного забезпечення історико-культурних і дослідницьких завдань. На прикладі створення ресурсу «Генеральне межування Олонецької губернії» та ін. проектів, автори показують, з якими методологічними, методичними та технологічними проблемами стикається дослідник, що застосовує геоінформаційні системи в своїх дослідженнях.

Дві наступні статті являють собою досвід застосування технології 3D-реконструкції історико-культурної спадщини. У статті «Побудова відкритого інформаційного середовища в задачах 3D-моделювання історико-культурної спадщини: онлайн доступ до джерел віртуальної реконструкції монастирського комплексу початку ХХ ст.» (автор – Д. І. Жеребят'єв) демонструється процедура створення 3D-моделі Московського жіночого монастиря «Всіх скорботних радості» початку ХХ ст.». Автор справедливо зауважує, що пересічний користувач у більшості випадків сприймає 3D моделі не як результат науково-дослідного процесу, а як демонстрацію-анімацію. Не можна не погодитися так само з твердженням автора, що історичні 3D-реконструкції пройшли етап побудови ефектних тривимірних зображень; тепер прийшов час розробки науково обґрунтованих реконструкцій, які повинні бути верифіковані. Д.І. Жеребят'єв докладно розглядає деякі існуючі проекти, відзначаючи їх переваги і обмеження. Друга частина статті присвячена опису

авторського проекту – 3D-модель Московського жіночого монастиря «Всіх скорботних радості». При цьому детально розкриваються джерелознавчі аспекти, методика і технологія побудови 3D-моделі. З усіма цими етапами і кінцевим продуктом можна познайомитися на спеціальній сторінці в Інтернеті [<http://hist.msu.ru/3D/monastery-auth-1.htm>].

Стаття Г. І. Борисова присвячена віртуальній реконструкції головного палацу в садибі графа Храповицького (кінець XIX – поч. XX ст.). У статті розповідається про підготовчий етап і, власне, побудову моделі.

Блок «Моделювання історичних процесів» представлений статтю В.В. Астахова, В.М. Слонова, М.І. Балакіна «Модель демографічної динаміки аграрного суспільства на основі рівняння Ферхюльста з запізненням і умови появи демографічного циклу», в якій запропонований варіант оцінки демографічної динаміки аграрних суспільств за допомогою побудови математичної моделі на основі введення членів запізнювання в рівняння Ферхюльста. Як приклад чистого «класичного» демографічного циклу запропонований сценарій, реалізований для соціуму степів Східної Європи періоду пізнього бронзового століття, що залишив пам'ятники зрубної археологічної культури.

Завершує випуск велика рецензія Л.І. Бородкіна на три книги, випущені Центром фрактального моделювання Тамбовського державного університету в 2007–2011 рр. Рецензовані книги показують можливість застосування методів фрактальної геометрії при вивченні суспільно-політичної та демографічної історії. Рецензент звертає увагу на те, що в світі існує всього декілька центрів, де ведуться подібні розробки, при цьому в ряді випадків роботи тамбовських дослідників «є більш просунутими, ніж дослідження зарубіжних колег, що працюють в даному напрямку». Завершує рецензію Л.І. Бородкін висновком про те, що російська квантитативна історіографія таким чином розширила свій арсенал методів і технологій дослідження.

В цілому можна зазначити, що редактори досить правильно розставили пріоритети, виділивши в блоках, одного боку, класику історичної інформатики – бази даних і квантитативну історію. З іншого боку – відобразили і нові тенденції, серед яких, безумовно, 3D-моделювання, яке надзвичайно спопуляризувалось останніми роками. Всі статті написані на досить високому рівні, і можуть бути цікаві як з точки зору постановки і технології вирішення проблеми, так практичними висновками.

Характерною особливістю журналу є помітний ухил в аналітичну складову, на противагу статтям, присвяченим оцифруванню, зберіганню та презентації історичних джерел. У цьому сенсі журнал почасти спростовує твердження М. Таллера, суттєве відставання аналітичного інструментарію від технологій та масштабів оцифрування історичного контенту³⁵. Навіть у статтях з 3D-моделювання більша увага приділена аналітичній, а не презентаційній компоненті.

Ще одна характерна особливість збірки – активна участь молодих дослідників. Дві з десяти статей написані аспірантами, одна – студентом. Це відображає характерну для АІК «толерантність», коли участь студентів і аспірантів у всіх заходах, що проводяться асоціацією, заохочується. Єдиний критерій при цьому – науковість доповідей і статей.

В цілому можна сказати, що журнал «Історична інформатика» дійсно є відображенням самих останніх тенденцій «російськомовної» наукової школи історичної інформатики і наочно демонструє, як передові інформаційні технології просувають наші уявлення з багатьох традиційними напрямками гуманітарних наук.

Проекти

Для кращого розуміння суті напрямку Digital history, наведемо кілька прикладів реалізованих проектів різних типів.

Taiwane-Learning and Digital Archives Program [teldap.tw/en/] – масштабна довгострокова програма, яка має за мету розвиток та популяризацію культурних, наукових, соціально-економічних та освітніх цінностей Тайванських цифрових архівів. Серед дев'яти національних проектів, TELDAP є єдиним проектом гуманітарного профілю. Унікальний з точки зору поєднання гуманітаристики та найсучасніших інформаційних технологій, TELDAP спрямований на активізацію і координацію оцифровки і збереження контенту провідних музеїв, архівів, університетів, науково-дослідних інститутів та інших власників контенту в Тайвані³⁶. Фактично, програма об'єднує вісім проектів: «Тайванський проект розвитку електронних архівів», «Дослідження та розвиток у галузі цифрових архівів та технологій електронного навчання», «Базові платформи для розвитку проектів цифрового контенту», «Електронна освіта та e-Learning проекти», «Проект електронного навчання китайської мови», «Міжнародне співробітництво та розвиток TELDAP» та ін. Наприклад, проект «Тайванський проект розвитку електронних архівів» (<http://content.teldap.tw>) представляє собою колекцію цифрового контенту від приватних та громадських організацій. Це різноманітні оцифровані зібрання з природничих наук, археології, мов, географії, національної культури, історії, економіки, мистецтва, естетики та ін.

The Old Bailey Proceedings Online (<http://www.oldbaileyonline.org>) – проект з оцифрування актів Центрального карного суду Лондона. Представляє собою оцифровану і опубліковану онлайн колекцію усіх збережених на даний момент справ Центрального карного суду Лондона з 1673 по 1772 рік. Проект надає вільний доступ до електронних копій більш ніж 197 тис. судових справ та біографічних даних для 2,5 тис. чоловіків та жінок, що були страчені в Тайберні. Додатково до тексту, за якими можна здійснювати пошук через ключові слова та елементи структури, сайт надає цифрові зображення всіх 190 тис. сторінок оригіналів судових справ; 4 тис. сторінок справ церковного суду; рекомендації щодо методів пошуку на сайті;

інформацію про історію та правове тло діяльності Центрального карного суду. Також ресурс надає доступ до численних картографічних матеріалів, зображень і т.п. Шукати в тексті можна будь-яку послідовність символів, але для того щоб полегшити структурований пошук та додати можливості кількісного аналізу, текст також був розмічений в XML.

Віртуальна реконструкція московського монастиря «Всіх скорботних радості»: аналіз еволюції просторової інфраструктури на основі методів 3D моделювання» (hist.msu.ru/3D/monastery-auth-1.htm) – проект, реалізований співробітниками кафедри історичної інформатики Московського університету. Представляє собою побудову віртуальної реконструкції монастиря «Всіх скорботних радості» (до кінця XIX ст. розташовувався на півночі Москви і включав 35 будівель; зруйнований за радянської доби). На основі широкої джерельної бази (наративні, іконографічні, картографічні, статистичні джерела) побудовано науково обґрунтовану віртуальну реконструкцію монастирського комплексу. Опублікована у відкритому доступі, динамічна 3D модель супроводжується докладним описанням джерельного комплексу, технології та етапів реконструкції. Також користувач має доступ до бази даних, що містить відомості про осіб, похованих на монастирському кладовищі (всього близько 1500 персоналій).

Геоінформаційна система «Генеральне межування Олонецької губернії» (maps.karelia.ru/mez/) – проект, створений в Петрозаводському університеті. Представляє собою геоінформаційну систему, спроектовану на основі планів генерального межування Олонецької губернії, здійсненого в цій частині Російської імперії в 1788–1791 рр. Система включає всю інформацію, що була зафіксована укладачами вихідного документального комплексу: повітові плани, економічні описи та камеральні примітки до них та ін. До складу ресурсу входять: цифрова основа у вигляді векторної карти з оцифруванням всього об'єктного складу картографічних матеріалів Генерального межування і «зшиванням» в єдине покриття заданої території; прив'язана до об'єктів карти база даних, складена на основі інформації з описової частини джерела; іконографічна база даних, що включає електронні копії оригіналів карт і фотокопії окремих сторінок текстових описів Генерального межування. Функціональні можливості системи забезпечують управління картографічним зображенням, дозволяють здійснювати пошук за ключовим словом і отримувати довідкові відомості та багато іншого.

Google Art Project (googleartproject.com/) – онлайн-платформа, яка надає доступ до електронних копій творів мистецтва різних зібрань. Станом на 2012 рік у проекті зібрані 30 тис. творів архітектури, скульптури та живопису з більш ніж 150 колекцій, експонуються в 40 країнах. Система фільтрів дозволяє відсортувати колекції по імені автора, назві роботи, виду мистецтва, країні, місту та власнику галереї. На сайті зібрана колекція видатних творів світового мистецтва: картин, малюнків, скульптур, історичних та релігійних артефактів, цінних фотографій та рукописів, а також додаткових матеріалів:

документальні відеозаписи, звукові путівники, замітки, детальну інформацію про опубліковані твори та ін. Технічно проект побудований на технології Google Street View.

Перспективи

Спроби рефлексій напрямку завжди були характерним явищем для історичних інформатиків. Знаковою в цьому плані стала книга нідерландських спеціалістів О. Боонстри, Л. Брьора та П. Доорна «Минуле, сучасне та майбутнє історичної інформатики» (2004), в якій автори попри всі досягнення, визнали результати «такими, що трохи розчаровують»³⁷. Зокрема, автори піддали критиці недостатню активність міждисциплінарних контактів з фахівцями в області загальної інформатики та з колегами, що розвивають інформаційні технології та комп'ютерні методи в інших соціально-гуманітарних науках; дисбаланс між інформаційно-технологічною та методично-аналітичною компонентами історичної інформатики. На думку авторів, це призводить до того, що при значному зростанні оцифрованих історичних ресурсів частина з них залишається незатребуваною, а масштаб рішення змістовних історичних проблем – локальним. Також увага зверталась на дефіцит оригінальних методичних і технологічних розробок для забезпечення історичних досліджень.

Дискусії про місце історичної інформатики початку 2000-х призвели до максимальної міждисциплінарності, як це було показано вище. Тому, зважаючи на бурхливий розвиток напрямку *Digital humanities*, нарікання на недостатню активність міжнародних контактів, мабуть, можна зняти. Щодо проблеми дисбалансу між інформаційно-технологічною та методично-аналітичною компонентами, то вона залишається актуальною. Зокрема, в 2012 р. М. Таллер зізнається, що він «ніяким чином не може визнати, що масив цифрового матеріалу, який став доступним в останнє десятиліття, супроводжувався аналогічним підвищенням рівня або потужності аналітичного інструментарію»³⁸.

Ще одне актуальне завдання – розробка історико-орієнтовного програмного забезпечення. Професор Алтайського університету В.М. Владіміров справедливо зазначає, що проблема адаптації стандартного (в основному – комерційного) програмного забезпечення до потреб історичних досліджень є нагальною, оскільки існує реальна небезпека: постановка дослідницького завдання часто підміняється осмислюванням наявних можливостей комп'ютерних технологій. Іншими словами, дослідник не вирішує творчі завдання, а «підганяє» свої джерела під наявне програмне забезпечення. А надмірне захоплення стандартним програмним забезпеченням може розмити специфіку історичних джерел³⁹.

Незважаючи на зазначені та інші проблеми, напрямок *Digital history* та історична інформатика належать до тих, що розвивається активно. Хоча комп'ютер сам по собі не генерує нові знання, але дозволяє вводити в обіг

такі джерела, які за умов «ручної» обробки аналізувати практично неможливо (або ефект є вкрай низьким). Так само, як поява фабрики стала не просто «прискоренням» мануфактурного виробництва, а привела до промислового перевороту і формування нового індустріального суспільства, інформаційні технології в гуманітаристиці продукують емерджентні ефекти. Застосування інформаційних технологій не просто прискорює процес обробки даних, але і дозволяє ставити нові дослідницькі завдання, розширює предмет історичного дослідження і т. ін. Отже, виникає нова методологічна платформа.

Наостанок зазначимо, на фоні бурхливого розвитку Digital history у світі в Україні цей напрямок фактично не розвивається. На думку спадають деякі локальні проекти на зразок програм Центру міської історії Центрально-Східної Європи (<http://www.lvivcenter.org>) «Історичний атлас Львова: карти, тексти, реконструкції», веб-проект «Карти міст» та деякі інші. З 2007 р. в Україні існує Центральний державний електронний архів, завданням якого є «управління архівною справою та діловодством, забезпечення обліку, збереженість електронних документів Національного архівного фонду та електронних інформаційних ресурсів і використання їх інформації»⁴⁰. На сайті архіву багато інформації про засоби запобігання корупції, є інструкції з техніки безпеки, багато різноманітних звітів але не зрозуміло, чи реалізовує архів якісь фундаментальні проекти в галузі Digital humanities.

В Інтернеті існує багато цікавих проектів, які публікують джерела з історії України. Таких, наприклад, як Ізборник (<http://litopys.org.ua/>), Exlibris (<http://exlibris.org.ua/>) та ін. Але абсолютна більшість Інтернет-ресурсів, які містять цифровий контент з історії, в Україні мають аматорський характер і фактично не можуть бути використані в науковому дослідженні. Причин цьому декілька: проекти у напрямку Digital history вимагають серйозного фінансування, у той час як в Україні знайти підтримку для цього непросто. Інша проблема – крайня нестача спеціалістів у цій галузі. Очевидно, що українські університети мають зреагувати на виклик часу посиленням блоку дисциплін з історичної інформатики у навчальних планах. Також варто було б замислитись над створенням української асоціації Digital history або Digital humanities, оскільки поки що спеціалісти з цього напрямку розпорошені серед інших міжнародних асоціацій. Тільки так у Зенонівського Ахіллеса є шанс хоча б не втратити черепаху з поля зору.

1. Див., наприклад: *Rosenzweig R. Clio Wired: The Future of the Past in the Digital Age.* – NY. – 2011.

2. *Boonstra O., Breure L., Doorn P. Past, Present and Future of Historical Information Science.* – Amsterdam, 2004 – P. 9.

3. Там само.

4. Наприклад, в Російській Федерації диплом зі спеціальності «історична інформатика» можна отримати, навчаючись в Московському державному універси-

теті імені М.В. Ломоносова, Російському державному гуманітарному університеті, Пермському державному університеті.

5. *McCrank L. J.* Historical Information Science: An Emerging Unidiscipline. – New Jersey, 2001.

6. *Anderson I.* History and Computing [eTexts] // http://www.history.ac.uk/makinghistory/resources/articles/history_and_computing.html.

7. *Cohen D., Rosenzweig R.* Digital History: A Guide To Gathering, Preserving, and Presenting the Past on the Web [eTexts]. – Philadelphia, 2005.

8. *Бородкин Л.И., Гарскова И.М.* Историческая информатика: перезагрузка? // Вестник Пермского университета. – 2011. – Вып. 2 (16). – С. 8.

9. *Cohen D., Rosenzweig R.* Digital History: a Guide to Gathering, Preserving, and Presenting the Past on the Web [eTexts]. – Philadelphia, 2005.

10. *Cohen D.* Digital History: The Raw and the Cooked // *Rethinking History*. – 2004. – Vol. 8. – № 2 (June). – P. 337.

11. *Таллер М.* Дискусии вокруг Digital Humanities // Историческая информатика. Информационные технологии и математические методы в исторических исследованиях и образовании. – 2012. – № 1. – С. 7.

12. *Бородкин Л.И.* Digital history: применение цифровых медиа в сохранении историко-культурного наследия? // Историческая информатика. Информационные технологии и математические методы в исторических исследованиях и образовании. – 2012. – № 1. – С. 20.

13. *Hockey S.* The History of Humanities Computing // *A Companion to Digital Humanities*. – Oxford, 2004.

14. Информационный бюллетень комиссии по применению математических методов и ЭВМ в исторических исследованиях. – М. – 1990. – № 1. – С. 4.

15. The Association for History and Computing. Official site [eTexts] // <http://odur.let.rug.nl/ahc/intern/assoc.html>

16. Точніше, він «трансформувався» у новий журнал «International Journal of Humanities and Arts Computing».

17. Див. докладніше: *Бородкин Л.И., Гарскова И.М.* Историческая информатика: перезагрузка? // Вестник Пермского университета. – 2011. – Вып. 2 (16). – С. 5–6.

18. *Бородкин Л.И., Владимиров В.Н., Гарскова И.М.* Институционализация исторической информатики: к 20-летию АИК // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – 2012. – № 39. – С. 3.

19. Хоча ядром АІКу, безумовно, є російські наукові центри, асоціація репрезентує себе як таку, що об'єднує науковців – спеціалістів у галузі історичної інформатики з усього колишнього СРСР. Це символізує навіть URL сайту асоціації: <http://aik-sng.ru>.

20. *Бородкин Л.И., Владимиров В.Н., Гарскова И.М.* Институционализация исторической информатики: к 20-летию АИК // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – 2012. – № 39. – С. 4.

21. На кінець 2012 р. вийшло друком 11 томів «Круга ідей» та 39 випусків «Інформаційного бюлетеня». Ці та інші видання асоціації можна знайти на спеціальному розділі сайту АІК <http://aik-sng.ru/content/публикации>

22. <http://aik-sng.ru/content/другие-издания-под-грифом-аик>.

23. *Бородкин Л.И., Владимиров В.Н., Гарскова И.М.* Ассоциация «История и компьютер»: 20 лет спустя // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – 2012. – № 38. – С. 4–5.
24. *Бородкин Л.И., Владимиров В.Н., Гарскова И.М.* Институционализация исторической информатики: к 20-летию АИК // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – 2012. – № 39. – С. 7.
25. *Kirschenbaum M.* What Is Digital Humanities and What's It Doing in English Departments? // ADE Bulletin. – 2010. – № 150. – P. 1.
26. <http://www.adho.org/conference>.
27. Digital Humanities 2012. Conference Abstracts. University of Hamburg, Germany July 16–22, 2012. – Hamburg, 2012.
28. Наукова спільнота, що займається вивченням проблем кодування тексту.
29. <http://www.eupublishing.com/journal/ijhac>.
30. <http://www.digitalhumanities.org/dhq/about/about.html>.
31. <http://www.tandfonline.com/loi/ndcr20>.
32. <http://www.gesis.org/en/publications/journals/hsr/>.
33. <http://www.tandfonline.com/toc/vhim20/current>.
34. <http://histoiremesure.revues.org/?lang=en>.
35. *Таллер М.* Дискусии вокруг Digital Humanities // Историческая информатика. Информационные технологии и математические методы в исторических исследованиях и образовании. – 2012. – № 1. – С. 7.
36. *Lin L., Yen E.* An introduction to Taiwan e-Learning and Digital Archives Program (TELDAP) // International Journal of Humanities and Arts Computing. – 2012. – № 6. – P. 1.
37. *Boonstra O., Breure L., Doorn P.* Past, present and future of historical information science. – Amsterdam, 2004 – P. 9.
38. *Таллер М.* Дискусии вокруг Digital Humanities // Историческая информатика. Информационные технологии и математические методы в исторических исследованиях и образовании. – 2012. – № 1. – С. 7.
39. *Владимиров В.Н.* Это начиналось так ... // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – 2012. – № 39. – С. 23.
40. <http://tsdea.archives.gov.ua/>.

СУЧАСНА ЕЛЕКТРОННА АРХЕОГРАФІЯ: ПРЕДМЕТ, СПЕЦИФІКА, СКЛАДОВІ, СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ

Нагальна потреба дослідження електронної (технотронної, дігитальної) археографії в усіх її формах та різновидах викликана тим доконаним фактом, що спеціальні історичні науки не можуть опинитися осторонь інформаційних процесів, визначальних для сучасного глобалізованого світу. Інтернет кидає старій академічній науці з оприлюднення історичних джерел виклики, які неможливо ігнорувати. Сучасна наука має надати адекватні відповіді на них. Наші знання про минуле повинні ґрунтуватися на наймодернішій джерельній базі. Старе джерельне вино для свого споживання потребує нових, сучасних і досконалих міхів. Становлення інформаційного суспільства (суспільства знань) не може відбутися без усебічного використання шляхом забезпечення якнайширшого і віддаленого вступлення тих мільйонів писемних пам'яток, які були створені людською цивілізацією в процесі її розвитку. Адже вже Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, схвалена лідерами Великої вісімки 22 липня 2000 р., проголошувала: «підтверджуємо наші зобов'язання стосовно принципів включення до глобальної інформатизації: кожному і будь-де має бути забезпечена можливість участі, ніхто не має бути обійдений перевагами Глобального інформаційного суспільства»¹. «Декларація про свободу комунікацій в Інтернет», схвалена Комітетом міністрів Ради Європи 28.05.2003, також підкреслює, «що свобода надання послуг через Інтернет буде сприяти забезпеченню права користувачів на доступ до плюралістичного змісту (контенту) з низки місцевих і зарубіжних джерел»². Історичний сегмент Всесвітнього павутиння сьогодні насичений різними текстами та віртуальними копіями писемних джерел найрізноманітнішого змісту, спрямування і тематики: від стародавніх священних книг до тільки що створених документів (згадаємо викривальні публікації WikiLeaks 2010 року). Одним з найпотужніших є оприлюднений там комплекс документів і пам'яток Другої світової війни 1939–1945 років. У цій ситуації досить дивною видається не так давно оголошена думка одного з провідних спеціалістів з цієї тематики, що «публікація архівних документів в Інтернет-мережі – справа майбутнього...»³.

На наш погляд, уже нині настав час для того, щоб предметно вести мову про цей розділ/напрямок старої «науки про описування старожитностей» – археографію електронну, або ж технотронну (за В. Козловим⁴), дігитальну (за широко вживаним англомовним терміном).

Електронна археографія (у нашому розумінні), або електронна публікація історичних джерел та організація віддаленого доступу до них (за

визначенням, що використовується у європейській та американській науці) виступає вагомим фактором сучасного наукового знання, могутнім інструментом в науковій праці історика, філолога, юриста тощо. Практично необмежені технічні можливості публікації високоякісних зображень історичних джерел знімають питання професійної підготовки до друку факсимільного відтворення текстів, що було каменем спотикання для археографів ще досить недавно. Разом з тим виникає безліч інших проблем – як правильно прочитати ту або іншу археографічну пам'ятку, адекватно зрозуміти її зміст, зробити повноцінний коментар, подати різночитання та інші варіанти її тексту тощо. Раніше таку працю брав на себе археограф-упорядник; в електронному виданні його роль значно змінюється, стає менш помітною – і водночас значно більш відповідальною. Адже він не може задовольнитися роллю простого транслятора історичного джерела, розмістити його, наприклад, в Інтернеті, не маючи чіткого уявлення про нього, не усвідомивши до кінця обставини його створення й побутування, сенс, зміст та вміст. Навпаки, археограф – сумлінний публікатор пам'ятки в електронному форматі має донести до нас не тільки безпосередньо її текст, але за допомогою системи коментарів, перехресних та гіперпосилань витлумачити, розшифрувати його, пов'язати з іншими відомими і ще невідомими джерелами того часу й походження, адекватно перекласти на зрозумілу для нас мову. Іншими словами, йому потрібно провести повноцінне герменевтичне дослідження пам'ятки, здійснити зовнішню і внутрішню критику джерела, і тільки після того здійснювати електронну публікацію.

Не будемо голосливними і пошлемося на одну з чергових дешевих «сенсацій», пов'язаних з елементарним невіглаством сучасних публікаторів, які не змогли (або не бажали) прочитати і зрозуміти оприлюднену ними пам'ятку періоду Другої світової війни, опублікувавши її «такою, як вона є». Маємо на увазі т. зв. «наказ Гітлера», спочатку анонсований у ЗМІ, а потім опублікований на шпальтах відомчого журналу «Архівів України». Голова Державної архівної служби О. Гінзбург наголошувала в своєму інтерв'ю: «Я только сегодня как главный редактор научного журнала «Архивы Украины» подписала к печати очередной номер. В нём известная исследовательница Мирослава Бердник публикует новые документы НКГБ периода Великой Отечественной войны, среди которых взятый житомирскими партизанами у убитого немецкого офицера приказ Гитлера от ноября 1943 года, приказывающий при отступлении уничтожать все боеспособное украинское население. Вот его текст: «Последние события на Украине показали, что получить какую-либо помощь от украинского населения в борьбе с большевизмом мы не можем. Даже украинская полиция начала саботировать. А посему приказываю при отступлении всех боеспособных мужчин, отказавшихся эвакуироваться, уничтожать, предварительно использовав их, как живую силу, для нужд военных необходимостей». И что-то мне кажется, что никто из профессиональных спекулянтов на теме великого голода 1932–1933 годов не

станет в данном случае кричать о геноциде украинского народа. Постараются просто «не заметить». Объект для их негодования неподходящий...»⁵. До цього інтерв'ю додавалася електронна копія двох документів з фондів Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки, навіть побіжний погляд на які доводив, що перед нами – не автентичний історичний документ, а російський переклад з невідомого джерела, оригінал якого – відсутній. Навіть ті посадовці НКВС УРСР, які нібито (адже в супровідній – суцільна плутанина в датах відправлення і отримання, що мало стати для сумлінного археографа підставою для ретельної перевіряння і наукової критики джерела) направили переклад до Москви, знімали із себе відповідальність за зміст документа. Принаймні можна запевнитися, що жодної підстави для «сенсації» не виявлено. До честі публікатора цих саме документів в «Архівах України» слід підкреслити, що вона утрималася від подібних «викривальних» коментарів, надавши у передмові лише загальну характеристику документів з Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки. Разом з тим були опубліковані й оцифровані копії згаданих документів⁶.

Наведений приклад наочно засвідчує, що професійний і сумлінний археограф, оприлюднюючи історичні джерела в електронній формі, несе повну відповідальність за його достовірність, а перед публікацією має з'ясувати всі обставини народження, побутування й архівної історії пам'ятки. До того ж потрібні зовнішня наукова критика і глибокій внутрішній герменевтичний аналіз, обізнаність щодо інших фактів, дієвих осіб, інституцій та їх повноважень, що згадуються в документі. А для електронної публікації надзвичайно важливим є опрацювання пошукового інструментарію, неможливого при оприлюдненні тільки оцифрованої копії. Тому із змістовного, і з суто технічного боку згадану публікацію можна вважати абсолютно невдалою, не науковою.

Саме невідпрацьованість більшості теоретичних і практичних проблем сучасної електронної археографії, навіть її термінологічно-понятійного апарату, починаючи з назви дисципліни, її співвідношення із загальною/традиційною археографією, змістовного наповнення та меж, і одночасно – надзвичайне поширення електронного археографічного продукту примусила нас наважитися на написання цієї розвідки. Просимо розглядати її як спробу ініціювати важливу і потрібну наукову дискусію навколо історико-джерелознавчого феномену, що з'явився останніми роками і набирає все більшого розмаху.

Більшість порушених у ній проблем носять дискусійний характер, тому запропоновані нами трактування, висновки, рекомендації не можуть і не мають розглядатися читачами як остаточна істина – лише як можливі, вірогідні і прийнятні з нашої точки зору. Якщо ж ця публікація дійсно започаткує дискусію щодо проблем, стану та перспектив розвитку сучасної української електронної археографії – ми досягли поставленої мети.

Сучасну електронну археографію, на наше переконання, можна окреслити як окремий розділ/напрямок класичної/традиційної науки про публікацію

та оприлюднення історичних пам'яток, пов'язаний з імплементацією спеціальними історичними науками джерелознавчого циклу сучасних комп'ютерних та Інтернет-технологій, поглинанням історичних джерел, народжених у попередні епохи, модерним електронним середовищем. Спеціальним предметом її виступають специфічні методи і засоби виявлення, описування, створення інструментів пошуку й оприлюднення (включаючи забезпечення оприлюднення і віддаленого доступу до них) історичних джерел/пам'яток у такому середовищі, незалежно від первісної/вихідної форми самої пам'ятки, факту її попередньої публікації (оприлюднення).

Наведене визначення предмету електронної археографії та її специфіки не може в силу багатьох причин претендувати на повноту й універсальність. На сьогодні воно є скоріш робочим, що застосовується у даній розвідці з метою позначення в першому наближенні суті поставленої проблеми й обов'язково уточнюватиметься. В ньому ми використали тріаду завдань, притаманних класичній/традиційній археографії (виявлення, описування, оприлюднення). Проте змістовна частина завдань саме електронної археографії (або контент, мовою інформаційних технологій) лише у загальних рисах тотожна традиційній.

Нова едиційно-пошукова наука має за своє професійне завдання розкрити наукові засади складного процесу виявлення історичного джерела, обраного для електронної публікації, наступної дідіталізації (оцифрування) – створення цифрової копії пам'ятки, її коментування, оздоблення різноманітним пошуковим інструментарієм, розміщення такої копії в електронному середовищі: у Всесвітній інформаційній мережі WWW, або в інший обраний спосіб – на носіїві із жорсткою фіксацією інформації, наприклад; нарешті – засадничі особливості її побутування і функціонування у згаданому середовищі.

Наголос у даному визначенні насамперед треба зробити на «специфічних методах і засобах», притаманних лише електронній археографії. Означена специфіка полягає насамперед у тому, що наявні вже сьогодні (і прогнозовані на завтра) надзвичайні технічні можливості запровадження історичного джерела в електронне середовище просто не співмірні з минулими. Вони накладають на сучасного археографа підвищену відповідальність за здійснені ним електронні видавничі чи інформаційно-пошукові проекти, або ж, як прийнято говорити у західній науці, кидають йому певні виклики.

Виклики сучасної інформаційної епохи щодо представлення історичних джерел і пам'яток модерними ІТ-засобами можна розділити на кілька рівнів. Перший з них пов'язаний з новими технічними можливостями, що надаються науковцям високими технологіями оцифрування, створення пошукового інструментарію, розміщення джерел в електронному середовищі. Потенційно вони є необмеженими, але науковці повинні сформулювати ті обов'язкові засади, що відрізнятимуть дійсно академічну електронну публікацію джерела від примітивного розміщення в Інтернеті його зображення, хай і високої якості.

Варто підкреслити проблему вихідного джерела електронної публікації. Виклик ІТ-епохи полягає в тому, що відповідні технології дозволяють не

обмежуватися в його виборі. Теоретично таким джерелом може бути будь-який документ, пам'ятка, артефакт, що існують в звичайній або вже у цифровій формі. Нині ж серед них, як правило, переважають оцифровані паперові документальні видання. Змушені тому констатувати, що на сьогодні електронна археографія здебільшого виступає формою цифрової презентації й поширення в електронному середовищі здійснених у попередні роки звичайних (паперових) документальних видань. Тому сучасні електронні археографи є своєрідними «паразитами» (не маємо наміру образити їх), які споживають здобутки своїх попередників – археографів-традиціоналістів минулих століть і років. Електронні публікації, вихідною основою яких слугують оригінали історичних пам'яток, відповідним чином оцифровані та археографічно опрацьовані, не кажучи вже про сучасні електронні документи – поки займають серед них незначне місце. Але саме вони мають скласти основу майбутньої електронної археографії. Крім того, з'являється специфічне завдання електронної археографії – презентація історичних джерел (на відміну від або на додаток до їх повноцінної та повнотекстової публікації). Причому форми презентації можуть бути найрізноманітнішими – від уміщення обраних зображень певних пам'яток або окремих їх фрагментів до створення на джерельній основі карт, атласів, геоінформаційних систем, схем, графіків тощо.

Доводиться говорити і про специфіку ставлення користувачів всесвітнього павутиння до історичних джерел узагалі та електронних публікацій таких документів – зокрема. Цей виклик видається дуже серйозним. Адже, в силу необізнаності пересічного відвідувача Інтернету із засадами публікацієзнавства і наукового опрацювання джерел, він іноді схильний уважати першоджерелом будь-яку публікацію в Інтернеті – художню, популярну, просто дилетантську, навіть недостовірну, свідомо сфальшовану авторами чи публікаторами. Це робить, по-перше, електронних археографів повністю відповідальними за якість і науковість власної праці. По-друге, саме вони мають опрацювати і застосовувати наукові критерії визначення рівня вірогідності та наукової цінності представлених в електронному вигляді джерел і пам'яток.

Одне із знарядь пошуку відповіді на такий виклик надає інша стара наука – герменевтика, яка в сучасних умовах переживає друге народження, а її науковий інструментарій доповнюють різноманітні Інтернет-технології⁷.

Свій відбиток на специфіку електронної археографії накладає така її особливість, як побутування вже оприлюднених джерел в електронному середовищі. За своїми засадничими ознаками воно не сприяє стабільності й незмінності вмісту опублікованих пам'яток – як з технічного, так і змістовного боку. До того є воно є надзвичайно рухливим, і не завжди певні веб-вузли, інформаційні ресурси та бази даних тривалий час продовжують своє існування. Тому на публікатора історичних джерел в Інтернеті покладаються додаткова відповідальність щодо забезпечення необхідної стабільності їхнього зображення, змісту і контексту, захисту від несанкціонованого втручання

з метою внесення якихось змін до них, продовження існування (якщо це можливо) у випадку припинення існування відповідних Інтернет-сторінок та сайтів.

Нарешті, електронна галузь археографія має специфічне завдання, відсутнє в традиційній. Вона повинна забезпечити своїм продуктам максимально вільне поширення електронними засобами зв'язку та спілкування, зручність у користуванні, такий набір спеціальних інструментів, що дозволяє непідготовленому пересічному користувачеві у найкоротший термін переглянути їх, ознайомитися із зовнішнім виглядом, отримати вичерпну інформацію щодо їх змісту, прочитати коментар фахівців тощо.

Здатність адекватної презентації в Інтернеті (або в цифровій формі) буквально будь-яких джерел і пам'яток фактично стирає межі між археографією як наукою про оприлюднення і дослідження писаних джерел, та тією частиною музеєзнавства, яка трактує проблеми використання прийнятих в музейництві форм оприлюднення пам'яток матеріальної культури (каталоги, виставки тощо). Електронна публікація дозволяє відтворити не лише зовнішні особливості тексту, паперу, пергамену, але й подати тривимірне зображення будь-якого матеріального артефакту незалежно від його вигляду, розмірів, місця знаходження, сучасного фізичного стану. Це відкриває нові потенційні можливості для здійснення великомасштабних історичних проєктів комплексної репрезентації історико-культурної спадщини в Інтернеті.

Ще однією особливістю нового розділу старої науки виступає її вертикальна структура, на відміну від горизонтальної побудови загальної/традиційної археографії. Там усі проблеми виявлення та описування розглядалися окремими наскрізними розділами: польовою, евристичною, едиційною, камеральною археографією. Едиційна археографія, в свою чергу, виділялися певні види археографічних видань: за видами джерел та способами їх відтворення. Натомість в електронній археографії відповідно до обраної форми оприлюднення історичних пам'яток можна виділити інші структурні розділи.

- Насамперед це *Інтернет-археографія*, яка вирішує проблеми описування, інструментарій публікації та презентації, різноманітного пошуку джерел (за видом, формою, назвою, змістом тощо) у всесвітній інформаційній мережі⁸.

- Наступний розділ можна назвати *інформаційно-камеральним*, оскільки вона розв'язує питання наукового описування документів і пам'яток спеціально для електронних інформаційно-пошукових мереж.

- Тісно з ним пов'язаний розділ під умовною назвою *інформаційно-пошукова електронна археографія*, яка розглядає механізми та інструменти створення таких різноманітних автоматизованих інформаційно-пошукових систем і баз даних, забезпечення доступу до них.

- Окремо слід говорити про *електронні публікації із жорсткою фіксацією джерельної інформації* (оприлюднення історичних джерел або інформації про них як окремих електронних видань, а також з використанням різноманітних електронних носіїв інформації).

- Народжується такий напрям електронної археографії, як *медіа-археографія*, тобто публікації історичних джерел в електронних засобах масової інформації. Насамперед це, звичайно, спеціальна наукова періодика, але фактично будь-який електронний ЗМІ не цурається публікувати, цитувати або в інший спосіб оприлюднювати історичні джерела в тій або інший спосіб.

- Нарешті, до електронної археографії відноситься і *використання історичних джерел та пам'яток у засобах обміну інформацією* в Інтернет-середовищі (на тематичних форумах, блогах, соціальних мережах facebook, lifejournal та ін.).

Виділені нами розділи електронної археографії є взаємопов'язаними і можуть легко переходити один в другий, наприклад, бази даних та пошукові геоінформаційні системи обов'язково розміщуються в Інтернеті, а електронний обмін інформацією без всесвітнього павутиння взагалі неможливий. Але специфічні відмінності кожного з таких розділів є очевидними. Очевидним є також включення до кожного з розділів проблемних питань, характерних для традиційної польової, камеральної, евристичної та едиційної археографії.

Доводиться констатувати, що рівень наукового усвідомлення всього кола проблем електронної археографії жодною мірою не відбиває її реальне місце, і ще більше – потенційні можливості новітнього напрямку старої науки. Дослідники (археографи та джерелознавці) ще не звернули належної уваги на електронні публікації історичних джерел як окреме і дуже специфічне явище, за звичай розглядаючи лише як ще одну форму публікації. В існуючій науковій літературі жодним чином не розкриті його теоретичні і практичні аспекти. За справедливим зауваженням молодого дослідника проблем історичної інформатики О. Ждановича, «вивчення інформації праць, що містять матеріали, пов'язані з використанням істориками мережі Інтернет, приводить до висновку: досліджуваний комплекс літератури здебільшого представляють праці, орієнтовані або на висвітлення загальних питань використання комп'ютерної техніки, або на рішення приватних проблем, які виникають при виконанні конкретних проектів. Проблема відсутності у істориків загальної методики використання ресурсів мережі Інтернет при проведенні історичного дослідження є дуже актуальною. Недостатньо розроблені такі теми, як орієнтація історика на ресурси, визначення рівня вірогідності та наукової цінності представлених матеріалів, відсутність алгоритмів їхнього аналізу»⁹.

Усе сказане є справедливим і щодо загальних проблем електронної археографії. Стан її дослідження значно відстає від наявних інформаційних можливостей таких електронних ресурсів, Інтернету як такого. Важко назвати хоча б одну працю спеціаліста-археографа чи джерелознавця, присвячену комплексному аналізу сучасного стану і основних тенденцій розвитку зазначеного напрямку археографії. Винятком є лише поодинокі публікації з викладенням дотичних проблем зв'язку історичних наук та розвитку Інтернет-технологій, деякі огляди сайтів, де розміщено писемні джерела, або

ж висвітлення окремих проблем впровадження конкретних інформаційно-публікаційних проєктів. Усе це є здобутком насамперед американської, англійської, російської, частково білоруської історіографії.

Західна (переважно англійська) історіографія з кінця 1980-х років активно почала обговорювати загальну тему «History & Computing (Історія та комп'ютер)». З того часу вона має значні напрацювання з висвітлення електронного інструментарію історичних досліджень, використання комп'ютерних технологій у викладанні різних історичних навчальних курсів тощо. Проте проблема електронної археографії вчені Європи та Північної Америки взагалі не ставлять як окреме питання. Це цілком зрозуміле з огляду на відсутність там терміну «археографія» у нашому (пострадянському) розумінні слова. Замість цього за звичай використовується термін «публікаційнезнавство», і поширеним є розгляд дотичної проблеми презентації історичних джерел в Інтернеті та на електронних носіях, організація віддаленого доступу, описання окремих проєктів дигіталізації архівних та рукописних збірань.

Як приклад, можна назвати посібник Р. Гріффіна, професора Університету Остіна (Техас, США), в якому йдеться про особливості пошуку історичних джерел в Інтернеті, їх використання при здійсненні історичного дослідження. Автор поділяє відповідні джерела на первинні (визначених ним як продукуювані учасниками подій історичні матеріали: офіційні документи, щоденники, листи, спогади тощо), та вторинні (за Гріффіном – історичні матеріали, створені тими особами, які не були учасниками певних подій, жили пізніше, тобто відповідні дослідження, підґрунтям для яких є первинні джерела, а також і вторинні). Праця містить багато цікавих спостережень і висновків, зокрема, щодо географії представлення історичних джерел в Інтернеті: констатовано: із зрозумілих об'єктивних причин найкраще репрезентовані своїми пам'ятками США та Західна Європа; натомість Азія, Африка та Південна Америка поки що представили джерела своєї історії значно гірше¹⁰.

Практичний аспект праці науковця з історичними електронними ресурсами розкритий у розвідці Сюзанн Грехем з Університету Південної Міссісіпі (США) «Історики та електронні ресурси: зразки і використання». В основу статті покладені наукове дослідження проблем користування американськими істориками електронними ресурсами, що провадилося бібліотекою університету 1999–2000 років. Вихідна гіпотеза була така: історики віддають перевагу вторинним електронним ресурсам, але ігнорують первинні джерела в Інтернеті, воліючи опрацювати їх власноручно, у первинному/вихідному вигляді документів з паперовою, пергаментною та ін. основами. Дослідження констатувало недосконалість інструментарію цифрового пошуку джерел, з одного боку, і необізнаність істориків у представлених в електронному форматі історичних ресурсів, насамперед оцифрованих збірок пам'яток. Для нас принципове значення має авторське видового визначення комплексу електронних історичних ресурсів: «ресурси у цифровій мережі, що включають CD-ROM, інтернет-вузли, електронні бази даних, оцифровані збірники»¹¹.

У розвідці Стівена Хенсона підіймалися принципові питання феномену «*digital scriptorium*», тобто «цифрового/віртуального зібрання рукописів» (в одному ряду з «цифровою бібліотекою» та «цифровим архівом») на прикладі програми оцифрування значної колекції давньогрецьких текстів та єгипетських папірусів, що зберігаються в бібліотеці Університету Дюка (США)¹².

Дуже важливої проблеми не лише оцифрування первинних джерел та їх розміщення в Інтернет-мережі, але й необхідності презентації контексту таких джерел (створення пошукових засобів за змістом, тобто використання гіпертекстових методик для дигіталізованих пам'яток) торкнувся австралійський науковець Стефен Робертсон, який спробував дати і конкретні рекомендації з цього приводу¹³.

Серед цікавих практичних розробок з презентації історичних пам'яток в Інтернеті можна згадати веб-сайт Internet Medieval Sourcebook, створений ще 1996 року викладачем Фордхемського університету (США) Полем Халсалом як зручна онлайн-альтернатива паперовим збірникам джерел¹⁴. Завдяки співпраці через мережу Інтернет численних дослідників середньовічної історії нині цей сайт перетворився на добре оформлений і всебічний збірник ресурсів, що далеко вийшов за первісно заявлені межі. У ньому, крім середньовічних першоджерел, представлені також пам'ятки романського світу, середньовічні та ранньомодерні карти, священні тексти тощо.

Отже, західна історіографія нашої проблеми здебільшого сконцентрована навколо обговорення питань розвитку Інтернет-технологій з представлення та пошуку історичних джерел, натомість практично оминає інші видалені нами складові електронної археографії.

Великий внесок у формулювання загальних проблем запровадження наукового інструментарію сучасних комп'ютерних технологій у практику історичних досліджень зробили праці учасників російської (за участю представників України та Білорусі) наукової асоціації «Історія і комп'ютер» (регіональна гілка міжнародного асоціації «History & Computing»). Тематика їх досліджень є досить широкою, пов'язаною насамперед з історичною інформатикою, кліометрією, місцем історичної інформатики у навчальному процесі, але певна частина обговорюваних тем корелюється з питаннями електронної археографії (насамперед її Інтернет-розділу).

Досить цікаві спостереження висловлювалися Л.П. Афанасієвою в її проблемній розвідці щодо значення Інтернету для історика. Зокрема, вона серед інших проблем зосередилася на окресленні питань віддаленого доступу до історичних джерел, наголошуючи, що «публикация источников в Интернете стала довольно распространенным явлением». Влучним спостереженням авторки є і таке: «К сожалению, первенство в этом направлении развития сетевых технологий принадлежит отнюдь не тем организациям, которые хранят документальное наследие отечественной истории – архивам, отделам рукописей библиотек и музеям. Документы, помещенные на сайтах этих учреждений, играют, как правило, роль иллюстраций». Вона підкреслює, що

більшість джерел з історії ХХ ст. розміщено на сайтах політичних партій, громадських рухів, авторських колективів і домашніх сторінках, і мають дуже серйозні вади у способах оприлюднення¹⁵. Від себе додамо, що і там історичні джерела відіграють здебільшого презентаційну функцію, а не є системною ознакою або складовою частиною таких ресурсів.

Серед найактивніших дослідників і розробників джерельних ресурсів Рунету варто назвати професора історичного факультету Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова Л.І. Бородкіна, одного з творців сайту цього вищого освітнього закладу (функціонує з 1997 р. в основному в режимі «електронна бібліотека»). Не дивлячись на те, що головною сферою його дослідницьких зацікавлень виступають навчальні історичні ресурси, він порушує (але, на жаль, не вирішує) у своїх статтях досить широке коло проблем: «Как установить идентичность электронной версии и оригинала исторического документа (источника), если мы «скачиваем» текст из Интернета? Как цитировать фрагменты электронной копии (особенно если учесть, что соответствующий сайт может изменить адрес или вообще исчезнуть)? Как относиться к новым архивным единицам хранения, которые изначально поступают в архив на электронных носителях? Каков статус таких документов с точки зрения критериев источниковедения?»¹⁶ Відкидаючи з цього кола питань скоріше технічні (зокрема, щодо посилання на джерело), варто констатувати, що всі вони, безумовно, є актуальними і для української електронної археографії.

Деякі особливості періодизації впровадження Інтернет-технологій в лабораторію істориків на пострадянському просторі порушені у статті В.М. Владімірова «Інтернет для історика». Зокрема, він робить висновок, що після 1998 р. Інтернет-публікації історичних джерел набули значного характеру: почалося «массовое размещение исторических материалов самого разного рода: от научно-корректных и строго выверенных электронных публикаций исторических источников до исторических анекдотов и откровенно антинаучных измышлений». Він також підкреслив, що на сучасному етапі взаємодії істориків та Інтернету головним питання є не «Так що ж таке Інтернет?» (перший етап, до 1996 р.), або «Наскільки потрібний Інтернет історика?» (другий етап, 1996–1998 рр.), а «Де можна знайти необхідні джерела?». Дуже влучним видається остаточний висновок вченого: «Думается, что через 1–2 года мы сможем подвести итоги нынешнего периода развития Интернет-технологий в исторических исследованиях и образовании, содержание которого определяется, с одной стороны, количественным ростом ресурсов, с другой, все большим осознанием комплекса возникающих в связи с этим проблем. Когда завершится период превращения Интернет-ресурсов и соответствующих технологий в обычный фактор развития и привычный инструмент творческой лаборатории историка, речь в полной мере пойдет о решении методологических проблем электронного исторического источниковедения, а создание собственных ресурсов станет одной из составных

частей процесса публикации результатов любого научного исследования и полноценной основой исторического образования»¹⁷. Враховуючи час написання статті, варто констатувати, що цей період уже настав і, зокрема, розв'язання проблем електронної археографії перетворилося на нагальну потребу не тільки для вузьких спеціалістів.

До важливих статей можна віднести також коротку розвідку науковця Томського держуніверситету Ж.А. Рожньової, в якій міститься спроба проблемного аналізу представлення історичних джерел в Інтернет. Дослідниця констатувала вузькість існуючої джерельної бази, яку склали виключно «публиковавшиеся источники и современные материалы». Висновок вона сформулювала наступним чином: «количество и качество размещенных в сети электронных исторических источников, а также неразработанность соответствующих источниковедческих методик, позволяет говорить пока только о фрагментарном использовании сети в традиционных исторических исследованиях»¹⁸. Дуже близькою до заявленої нами теми є публікація московської дослідниці О.В. Бобрової, присвячена аналізу археографічного сегменту Рунету. Вона подала там докладну схему класифікації джерельних публікацій в Інтернеті, виходячи з форми їх презентації: «клони» паперових видань; самостійні віртуальні публікації: перевидання перероблених паперових публікацій; виправлені перевидання паперових публікацій, а також за типами таких видань (науково-популярні, навчальні, наукові й навіть політичні), специфічно електронні: віртуальні виставки, бази даних; та за їх видами. Вчена особливо підкреслила нові можливості, що надаються археографу електронною формою публікації; з іншого боку, констатувалася і значний непрофесіоналізм упорядників, які друкують документ «як він є», не маючи жодного уявлення про засади археографії¹⁹.

2001 року журнал «Новая и новейшая история» провів дискусійний круглий стіл на тему: «Историк, джерело та Інтернет». Зокрема, там констатовалося: «В глобальной компьютерной сети Интернет сегодня можно найти сотни тысяч электронных копий архивных документов, тысячи отсканированных исторических источников, включая уникальные тексты античности и средневековья, материалы археологических и этнографических экспедиций, коллекции фотографий и изображений». В обговоренні взяли участь як ентузіасти історичної інформатики (Л.І. Бородкін, Т.Я. Валетов), так і скептики, зокрема Д.А. Гутнов, котрі зосередилися на ризиках і небезпеках електронної публікації історичних джерел²⁰.

Однією з небагатьох російських публікацій, які мають безпосереднє відношення до нашої теми, стала стаття Ю.В. Грум-Гржимайло та І.В. Сабенікової, в якій розглянуто принципові проблеми (здебільшого практичні) здійснення електронного видання архівних документів. Автори намагалися сформулювати власні визначення деяких термінів, наголосити на необхідності дотримуватися наукових засад здійснення електронних публікацій; але вважаються їх іншою «формой публикации архивных документов», а не

новим розділом археографії. При цьому розрізняються лише два їх види: «электронные аналоги печатных публикаций» та «самостоятельные электронные публикации»²¹.

У статті одного з членів Асоціації «История и компьютер» А. Володіна міститься висновок, що «в основу историко-документальной электронной публикации может быть положен принцип *документальной коллекции* [курсів оригіналу – Г.П.], то есть систематизированное собрание различных типов исторических источников...», що слушно підіймає питання про інтерес до публікації як єдиного цілого. Отже, на думку автора, принцип підготовки електронного документального видання багато в чому різниться від відтворення документів звичайним друкарським способом. Він також наголошує, що науковий статус електронної документальних публікації потребує якнайскорішого вирішення, як і підготовка спеціальних правил видання історичних документів в електронній формі. Привертає увагу і такі думки автора: «создание исторического электронного ресурса – это выход на рынок информационных услуг, который определяют экономические законы, а также конкретные интересы участников научной коммуникации...»²².

У Росії сформульовані також певні критерії підходу до здійснення електронних публікацій окремих пам'яток або групи джерел, здебільшого середньовічної та ранньомодерної доби. Такі напрацювання, з одного боку, демонструють практичний аспект і можливості електронної археографії, з іншого, на конкретних прикладах порушують засадничі, теоретичні проблеми здійснення електронних археографічних видань і проєктів. Причому розробники таких проєктів схильні вважати електронну археографію ледь не панацеєю у вирішенні всіх проблем, пов'язаних з передаванням особливостей текстів пам'яток, здійсненням коментування, оприлюдненням різних списків тощо, бачать її здатність надати відповідний інструментарій усім видавцям середньовічних джерел, остаточно подолати суперечки між істориками та лінгвістами. Зокрема, можна навести цитату з описання одного такого проєкту, здійсненого вченими Удмуртського державного університету: «Различия в принципах издания столь велики, что найти компромиссное решение, удовлетворяющее языковедов, с одной стороны, и литераторов, историков, искусствоведов – с другой, при традиционной технике воспроизведения древних текстов почти невозможно. Таким образом, памятники, интересующие исследователей различных специальностей, необходимо, по сути, переиздавать несколько раз.

В настоящее время путь решения этой, казалось бы, принципиально неразрешимой проблемы существует. Стало возможным вводить в научный оборот неопубликованные древние славянские рукописные памятники для глубокого всестороннего их исследования. Речь идет о создании информационно-поисковых систем на основе полнотекстовых баз данных со средствами хранения, редактирования, трансформации и отображения различной текстовой информации»²³.

Утім, російська історіографія практично не сформулювала основних проблем, специфіки та завдань електронної археографії як окремого розділу загальної науки про оприлюднення історичних джерел. Більш того, питання її статусу в загальній археографії просто не ставиться; в найкращому випадку електронні документальні публікації розглядаються лише як окремий вид археографічних публікацій. Досить нагадати, що така тема повністю відсутня в останній монографії провідного російського археографа В. П. Козлова. Там заявлений тільки самий термін – «технотронная публикация», під якої автор розуміє лише спеціальний вид археографічної публікації з використанням «особых технических средств и способов, изобретенных в XX в., в том числе электронно-коммуникационных (Интернет)»²⁴. З цього можна зробити висновок, що автор не вважав електронну археографію якимсь окремим розділом чи напрямом науки, з притаманними йому власними інструментарієм, засобами, термінологією та іншими особливостями.

На жаль, навіть невеличкі наукові розвідки щодо проблем електронної археографії в українській історіографії майже відсутні. Єдиним винятком, що лише підтверджує таку констатацію, є згадування деяких проблем електронних археографічних публікацій на сторінках навчального посібника, підготовленого львівським науковцем А. Заяцем. Зокрема, він констатував: «попри свою «молодість» та нерозпрацьованість, ця гілка археографії має велике майбутнє, з огляду на колосальні можливості»²⁵. Щоправда, далі автор, як і В. Козлов, говорить тільки про електроні видання як «специфічний вид археографічних публікацій». Таким чином, насправді А. Заяць також відмовляє електронній археографії у статусі окремого розділу/напрямку згаданої науки.

Останнім часом в українській історіографії прокидається інтерес до дослідження історичних ресурсів електронних комунікативних мереж гуманітарного спрямування, насамперед веб-сайтів та порталів. Зокрема, це дисертація і кілька публікацій Р. В. Мірошника, який досліджував Інтернет-ресурси української історії на сайтах установ НАН України. На жаль, основний зміст розглянутих автором ресурсів – це вторинні, опубліковані джерела, головним чином наукові праці. Практично жодного слова не сказано щодо проблем електронної публікації першоджерел, які і є основою «ресурсів української історії». До того ж праці Мірошника мають дуже низький рівень аналітичності, є здебільшого описовими, що не дозволяє розкрити поставлену проблему²⁶.

Як ми бачимо, основна увага вчених як в Україні, так і поза її межами нині прикута до проблем всебічної презентації історичних ресурсів в Інтернеті. Електронна археографія з усіма її складовими досі практично не потрапила до поля зору науковців. Це можна пояснити насамперед тим, що істориків (навіть учасників асоціації «Історія і комп'ютер» цікавлять виключно прикладні проблеми використання електронних ресурсів, притому здебільшого через Інтернет. На жаль, ані археографи, ані джерелознавці, ані фахівці з інформаційних технологій не змогли підступитися до окреслення

проблем електронної археографії в усьому її комплексі, а навіть наголосити на її існуванні. У найкращому випадку вони говорять про електронну форму публікації джерел як окремих різновид, але не про новий напрямок загальної археографії. Також маємо констатувати і значну неухвагу науковців до інших, крім Інтернет-публікацій, напрямів електронної археографії. Здебільшого вони просто ігноруються. Не існує жодного дослідження з проблем публікації електронних археографічних видань із жорсткими носіями інформації, особливостей створення баз даних на первинні історичні пам'ятки. Але і питання Інтернет-археографії не можна вважати навіть належним чином поставленими: наприклад, ніде не згадуються особливості використання історичних джерел на веб-форумах та інших засобах обміну інформації у веб-середовищі – хоча явище таке є досить поширеним. Крім того, майже повністю невисвітленою лишається проблема організації повноцінного контекстного пошуку всередині електронної джерельної публікації.

1. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства: [Електронний ресурс] // Електронна Україна. – Електрон. дан. – Режим доступу: <http://www.e-ukraine.biz/ukraine7.html/>.

2. Декларація про свободу комунікацій в Інтернет, затверджена Комітетом міністрів 28.05.2003. [Електронний ресурс]// Інститут Медіа Права. – Електрон. дан. – WWW: URL: http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/77/.

3. Лисенко О.Є. Деякі проблеми джерельного забезпечення досліджень історії України періоду Другої світової війни // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 11.

4. Див.: Козлов В.П. Российская археография конца XVIII – первой четверти XIX века. – М.: РГГУ, 1999.

5. Гинзбург Ольга: Еще два года назад некоторые псевдоисторики в штатском на государственных должностях занимались подтасовками. Интервьюировал Александр Чаленко. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://revizor.ua/news/yanuk_reforms/20120125_documents.

6. Див.: Бердник М.О. Маловідомі сторінки Великої вітчизняної війни у документах радянської розвідки // Архіви України. – № 1. – 2011. – С. 154–207.

7. Див. наші розвідки: Папакін Г. «Герменевтика джерелознавча» (архівна та археографічна): до формулювання проблеми // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Гол. ред. В. Смолій; відп. ред. І. Колесник. НАН України. Інститут історії України. – Вип. 5. – К.: Інститут історії України, 2010/2011. – С. 368–381; Його ж. Чи потрібна документознавча герменевтика, або про розширення наукового інструментарію документознавства // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – № 4. – 2010. – С. 14–21.

8. Див. нашу публікацію: Папакін Г. Сучасна українська Інтернет-археографія: основні форми та джерела електронних публікацій // УІЖ. – 2010. – № 5. – С. 153–166.

9. Жданович О. Історіографічні аспекти історичної інформатики // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики: Збірка наукових праць. – Ч. 13. – К., 2005. – С. 165–166.

10. Griffin Roger A. Using the Internet as a Resource for Historical Research and Writing: [Ел. ресурс]. Режим доступу:

<http://www.austinncc.edu/history/inres00title.html/> вільний.

11. *Graham Suzanne R.* Historians and Electronic Resources: Patterns and Use. [Ел. ресурс]. Режим доступу: <http://hdl.handle.net/2027/spo.3310410.0005.201/> вільний.

12. *Hensen Steven L.* Primary Sources, Research, and the Internet: The Digital Scriptorium at Duke. [Ел. ресурс]. Режим доступу: http://131.193.153.231/www/issues/issue2_9/hensen/ вільний.

13. *Robertson St.* Doing History in Hypertext. [Ел. ресурс]. Режим доступу: <http://hdl.handle.net/2027/spo.3310410.0007.201/> вільний.

14. Internet Medieval Sourcebook. [Ел. ресурс]. Режим доступу: <http://www.fordham.edu/halsall/sbook.html/> вільний.

15. *Афанасьева Л.П.* Интернет для историка: мусорная корзина или кладь премудрости // Новый исторический вестник. – 2003. – № 1 (9). [Ел. ресурс]. Режим доступу: http://www.nivestnik.ru/2003_1/14.shtml/ вільний.

16. *Бородкин Л.И.* Исторические научно-образовательные ресурсы в Интернете: разработка исторического факультета МГУ. [Ел. ресурс]. Режим доступу: <http://209.85.132...> вільний.

17. *Владимиров В.Н.* Интернет для историка: и все-таки новая парадигма! // Круг идей: Историческая информатика в информационном обществе. Труды VII конференции Ассоциации «История и компьютер». – М., 2001. – С. 279–289.

18. *Рожнева Ж.А.* Проблемы представления исторических источников в сети Интернет. [Ел. ресурс]. Режим доступу: <http://huminf.tsu.ru/old/scince/publication/rojneva/1.htm>.

19. *Боброва Е.В.* Анализ археографического уровня подготовки документальных публикаций в российском сегменте Интернет // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – № 30: Материалы конференции АИК, июнь 2002 г. – М., 2002. – С. 80–84.

20. Див.: Новая и новейшая история. – 2001. – № 2. – С. 51–75.

21. *Грум-Гржимайло Ю.В., Сабенникова И.В.* Некоторые проблемы публикации документов в электронных изданиях // Вестник архивиста. – 2006. – № 2/3. – С. 306–318.

22. *Володин А.Ю.* Ad fontes ergo ad Internet // Информационный бюллетень Ассоциации "История и компьютер". – 2004, апрель. – С. 58–61.

23. *Никифорова С.А., Баранов В.А., Вотинцев А.А., Зуга О.В., Миронов А.Н., Ощепков С.В., Романенко В.А., Рябова Е.В.* Полнотекстовые базы данных и славянские рукописные памятники // Российская наука: «Природой здесь нам суждено...»: Сб. научно-популярн. статей / Под ред. В. П. Скулачева. – М.: Изд. «Октопус», 2003. – С. 401–410.

24. *Козлов В.П.* Основы теоретической и практической археографии. – 2-е изд. – М., 2008. – С. 156.

25. *Заяць А.С.* Спеціальні історичні дисципліни. Зошит 1. Археографія: Навчальний посібник. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2010. – С. 43.

26. *Мірошник Р.В.* Интернет-ресурси української історії на сайтах установ відділення історії, філософії та права секції суспільних і гуманітарних наук НАН України // Гілея. – 2010. – Вип. 40 (10). – С. 53–65.

ПРОБЛЕМИ АКАДЕМІЧНОГО ПЛАГІАТУ ТА АВТОРСЬКОГО ПРАВА У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

Кожний етап інформаційної революції – поява писемності, друкарства, електронних комунікативних засобів – змушує дослідників долати нові виклики. У добу Інтернету одним з них є загострення проблеми привласнення авторства. Цим негативним проявам сприяють збільшення обсягу інформації, правова неврегульованість цифрового простору, а у транзитивних державах, до яких належить Україна, також деградація науково-освітньої галузі та криза моралі. Шляхи подолання зазначених порушень стали в Україні предметом наукових досліджень [14; 4; 8; 11] та обговорення на академічних форумах [12]. Втім, результати цих розвідок навряд чи можна вважати вичерпними через складність питання та невеликий проміжок часу для його вивчення.

З огляду на викладене, метою цієї статті є спроба дослідити специфіку плагіату і порушення авторського права в академічному кіберпросторі України та виявити деякі засоби захисту від зазначених явищ. Для цього необхідно з'ясувати низку ключових питань: визначити загальну природу плагіату та його академічного різновиду, співвідношення між плагіатом та авторським правом, особливості їх функціонування у цифровому полі та засоби протидії їм з урахуванням зарубіжного досвіду.

Привласнення продуктів чужої творчості має давню історію. Вірогідно, що це почалося відтоді, коли людина навчилася висловлювати і фіксувати свої думки, принаймні з появою писемності. Вже серед античних авторів скарги на запозичення їх творчого доробку стали розповсюдженим явищем. Саме звідти походить слово «плагіат» – від латинського «*plagiat*», що означає «викрадаю» [15, с. 442]. На той час цей термін вживався щодо інших явищ суспільного життя; і хоча плагіат порушував інтереси справжніх авторів, про захист авторського права тоді не йшлося. Тогочасне суспільство скоріше не переймалося цим питанням, бо науково-юридичні ресурси Стародавнього Риму дозволяли вирішити проблему крадіжок інтелектуальної власності. Характерно, що у ті часи нерідко гаданий плагіатор і його жертва виступали одночасно в обох іпостасях.

У добу Середньовіччя проблеми запозичень в інтелектуальній сфері практично не існувало. Тогочасна творча діяльність характеризувалася настановою на анонімність та наслідуваність [2, с. 9]. Через страх бути звинуваченим у ересі, серед вчених і митців розповсюдився такий собі «плагіат навпаки». Внаслідок інтелектуальної несвободи склалася традиція приписувати свої думки та ідеї церковним авторитетам.

У подальшому ситуація докорінно змінилась – авторство стало предметом відстоювання фізичних і юридичних осіб та охорони з боку держави. Перші кроки у цьому напрямку окремі держави (Венеція, Англія) зробили у XV–XVI століттях. Влада цих країн надавали деяким авторам і видавцям ексклюзивне право на публікацію їх літературної продукції на кшталт королівських патентів. Метою таких дій було не забезпечення прав авторів, а підвищення державних прибутків і контроль над змістом видань [19, с. 616].

Питання авторського права постало в практичній площині у вісімнадцятому столітті. Первинним чинником у цьому разі виступила необхідність визначення авторства тієї чи іншої особи задля фіксації права власності у ринковому просторі. Відтоді держави Європи започаткували закони, що захищали авторське право. Першим нормативним актом такого роду став британський «Статут королеви Анни (1709 р.)». У континентальній Європі початківцем у сфері авторського законодавства виступила Франція (1793 р.), яка перша розповсюдила його дію на всіх авторів, незалежно від їх національності й громадянства. Згодом склалася міжнародна система захисту авторських прав, яка нині спирається на дві основні міжнародні конвенції – Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів (Берн, 1886 р.) [1] та Всесвітню конвенцію про авторське право (Женева, 1952, чинна з 1955 р.) [3]. Необхідність у другій виникла через деякі розбіжності у національних законодавствах, що внаслідок відповідних реформ нині стерлися. На сьогодні підписантами обох зазначених міжнародних актів є більшість країн світу. У 1993 році Україна визнала своє правонаступництво щодо Женевської конвенції, а через два роки приєдналась до Бернської конвенції.

З появою законодавства про захист авторства можна говорити також про встановлення певного вододілу між плагіатом і авторським правом, які до того були практично не розмежовані. Тема статті вимагає зупинитись на цьому моменті докладніше.

Сучасне поняття авторського права не має єдиного загального визначення. Бернська конвенція передбачає презумпцію авторства (автором вважається той, чиє ім'я вказано на обкладинці книжки за відсутності доказів зворотного), але не надає його дефініції, оскільки діє за принципом національного режиму охорони авторського права [1, с. 7, 14]. Проте, у цьому питанні існують деякі розбіжності, що виникли через історичні традиції і різницю юридичних систем у англосакських та європейських континентальних країнах. Перша група згаданих держав розглядає авторське право як частину системи «копіврайту» (copyright), згідно з якою пріоритет права на твір з деякими обмеженнями належить видавцю. Натомість, європейський підхід визначає авторське право (droit d'auteur) як невід'ємне право особистості, яке може бути успадковане за заповітом лише після смерті автора. Попри зазначену різницю, обидві правові системи з деякими відмінностями розрізняють матеріальну і моральну сторону авторського права. Матеріальна складова відображає право власності на продукт інтелектуальної праці, в той

час як моральний компонент пов'язується з ідентифікацією авторства як такого та заборонаю на викривлення або понівечення твору, що може зашкодити репутації автора [17]. Згадана вище різниця юридичних систем у визначенні суб'єкта авторського права обумовлює певний дисбаланс між матеріальним та моральним компонентами прав автора. Оскільки у англосакській системі безпосередній автор не завжди є правовласником і тому не має виключного права на відстоювання своїх моральних інтересів, значущість захисту від копіювання його твору або змін його змісту чи форми значно підвищується. З цим пов'язані більш жорсткі норми позаправового впливу на порушників у англосакських країнах – наприклад, через різноманітні професійні етичні кодекси тощо.

Поруч з авторським правом юридичного наповнення набуло і поняття «плагіат» в його сучасному розумінні. Зокрема, Британська енциклопедія визначає плагіат як дію, в ході якої те, що написано іншою особою, видається за своє власне. Проте, вказується на відсутність ознак плагіату, якщо повторені думки викладені іншими словами або якщо доведено, що аналогічне висловлення спало комусь на думку незалежно [20, с. 492]. Інше відоме видання – Американська енциклопедія – теж вказує на присвоєння авторства як на головну ознаку плагіату і надає перелік дій, які не належать до плагіату попри деяку з ним схожість. Зокрема, не вважається плагіатом використання освіченими людьми певних тем та ідей через неunikність такого явища. Не є порушенням опрацювання теми, якою займається інша особа, але неприпустиме запозичення унікального методу опрацювання. Позаяк, безперечним плагіатом є копіювання сутності оригінального продукту [18, с. 165]. Підсумовуючи наведене, можна виснувати, що плагіат – це досить неоднозначне явище, і його головним критерієм є привласнення не теми чи ідеї, а самобутньої форми її вираження, авторського методу її представлення.

Спочатку плагіат визнавався у двох областях – академічній та журналістській. Характерно, що дотепер у сфері мистецької творчості (на відміну від комерційного використання її продукту) відтворення чужого доробку чи його частини плагіатом не визнається. Йдеться не тільки про навчальне копіювання студентами відомих художніх полотен або створення музейних копій знаних шедеврів. Оскільки у художній сфері, за загальновизнаною думкою, існує досить обмежена кількість тем і сюжетів, можливість звинувачень у запозиченні тут досить значна. Безперечно, однак, що творче переосмислення автором сюжетних ліній у сукупності з талановитою формою втілення ідеї призводять до утворення самобутніх художніх шедеврів.

Академічний плагіат, будучи різновидом плагіату як такого, має деякі особливості. Його головною ознакою є функціонування в академічній, тобто науково-освітній сфері. Звідси впливають інші його характеристики і параметри. Передусім, слід зазначити, що освіта і наука не можуть існувати та розвиватися без постійного освоєння наукової спадщини. Що стосується навчальної сфери, то тут знайомство студентів зі здобутками науковців

є ключовою складовою та невід'ємним атрибутом освіти. У науковій діяльності дослідник теж керується не тільки вільним польотом своєї фантазії. Кожне якісне дослідження базується на ретельно опрацьованому науковому доробку попередників. Отже, необхідність запозичень певною мірою міститься у самій природі наукового пізнання.

У зв'язку з цим академічне середовище впровадило певні межі і правила використання інформації, здобутої шляхом опрацювання наукової літератури. У науково-освітніх колах сформувалась відповідна професійна етика, порушення якої вважається академічним безчестям. До переліку таких порушень беззаперечно відноситься присвоєння авторства. Причому санкції за це – від морального осуду до виключення із академічної спільноти – є не менш дієвими, ніж судовий вирок за порушення авторських прав.

У західному світі склалась своєрідна класифікація академічного плагіату. У найбільш концентрованому вигляді її суть представлена у документі під назвою «А Top 10 List» (Перелік 10 головних видів). Перелічені типи порушень сформульовані на основі звіту відомої програми «Turnitin», про яку ще йтиметься далі. Перелік інтелектуальних крадіжок відкриває CLON – дослівне копіювання чужої роботи. Наступним типом плагіату є CTRL-C, де у письмовому фрагменті міститься значна частка тексту з одного джерела без жодних змін. За ним йде FIND-REPLACE, що передбачає заміну ключових слів та фраз, але основний зміст джерела залишається незмінним. Порушення, що має назву REMIX, представляє собою парафрази інших джерел, упорядкованих таким чином, щоб їх зміст виглядав цільним, «безшовним». Плагіат під назвою RECYCLE передбачає значні запозичення з попередніх робіт самого автора без цитування, тобто «самоплагіат». Для варіанту HYBRID характерно досконале комбінування в одній роботі цитованих праць та скопійованих уривків без посилань. Плагіат під назвою MASHUP являє собою мікс запозичених матеріалів з декількох джерел без відповідного цитування. Останнє з перелічених порушень – «40 ERROR» – це письмові фрагменти з посиланнями на неіснуючу або неточну інформацію [21].

Кожний з вказаних варіантів зустрічається в Україні, але деякі з них мають місцеву специфіку. Зокрема, вельми широкий ужиток порушення типу RECYCLE («самоплагіат») пояснюється не тільки зловмисним наміром науковця збільшити кількість публікацій, не докладаючи до цього зусиль. Взагалі вважається цілком нормальним бажання автора якомога ширше розповсюдити свої ідеї, зробивши їх надбанням якнайбільшої кількості людей. З цією метою науковці надсилають свої твори у декілька різних журналів, адаптують їх тексти до різноманітних аудиторій тощо. Втім, в Україні «самоплагіат» провокується (і легалізується) також необхідністю виконувати обов'язкові вимоги академічних інституцій. Так, за приписами ВАК, з метою апробації дисертаційних досліджень необхідно опублікувати щонайменше 20 статей і монографію, які відображають в цілому зміст дисертації. Зрозуміло, що наслідком виконання цих вимог будуть не епізодичні

повтори окремих думок чи положень, а системне копіювання щонайменше половини (або більше) тексту дисертаційної роботи.

В українському законодавстві плагіат вважається одним з проявів порушення авторського права. Проте, у ст. 176 Кримінального кодексу України покарання за порушення авторського права передбачено лише тоді, коли це спричинило матеріальну шкоду у великому розмірі [9, с. 70–71]. Статті 50 та 51 Закону України «Про авторське право та суміжні права» надають визначення плагіату та вказують на порядок відповідальності за його здійснення. Згідно з зазначеним законом плагіат – це оприлюднення (опублікування), повністю чи частково, чужого твору. під ім'ям особи, яка не є автором цього твору. За вказані дії передбачається відповідальність згідно з адміністративним, цивільним та кримінальним законодавством [6, с. 36]. Із сказаного випливає, що у академічній сфері, де фінансовий фактор не є пріоритетним, законодавство про авторське право має вельми обмежене застосування. Що стосується плагіату, то юридичні важелі боротьби з цим явищем в Україні практично відсутні. У ситуації різкого зросту несанкціонованих запозичень в українських академічних колах (чому сприяють як нові реалії електронної епохи, так і кризовий стан науково-освітньої мережі) та безвідповідальності осіб, винних у порушеннях, звучать пропозиції утворити жорсткий законодавчий бар'єр на шляху плагіату [12, с. 62]. Досвід інших країн (наприклад, Росії) надає зразки, коли плагіат переслідується як карний злочин. Характерно, що стаття 146 Кримінального кодексу Російської Федерації, яка має назву «Порушення авторських і суміжних прав» передбачає покарання за «присвоєння авторства (плагіат), якщо ця дія завдала значної шкоди автору або іншому правовласнику» [13, с. 263–264]. Як видно з наведеного тексту, порушення авторського права за російським законодавством цілковито ототожнюється з плагіатом, і, на відміну від Кримінального кодексу України, покарання за це має бути у разі завдання шкоди не тільки матеріального характеру. Такий підхід надає можливості для значно ширшого трактування вказаного явища, а, отже, і різноманітних зловживань.

У зв'язку зі сказаним слід завважити, що репресивний законодавчий нахил щодо плагіату в умовах нечіткого визначення цього поняття, правової неупорядкованості цифрового поля та відсутності повноцінних демократичних інституцій і моральних важелів в академічних колах, може призвести до небажаних наслідків. У вказаних обставинах з'ясування «хто у кого вкрав шубу» буде вкрай проблематичним, а вирок місцевої Феміди може цілком відповідати її сумнозвісній репутації. До речі, успадкована від радянських часів схильність до каральних методів призводить інколи до утворення «мережевого самосуду» як сурогату юридичного розв'язання проблеми. Зокрема, з метою захисту авторських прав у Рунеті певний час функціонував Інтернет-суд, за результатами роботи якого на «Дошці Ганьби» розмішувались прізвища порушників [5].

Отже, не заперечуючи необхідність вдосконалення юридичних важелів вирішення проблеми, не варто нехтувати й іншими дієвими засобами. Слід відзначити, що у цифрову епоху сама сфера застосування суто правових заходів впливу на порушників значно розширилась. Водночас, збільшився і модифікувався арсенал засобів іншого характеру. Вказані зміни спричинила поява нових обставин, що виникли у електронну добу, і які мають бути пояснені.

Розкриття теми плагіату і авторських прав у цифрову епоху неможливе без урахування вельми важливого моменту. Річ в тім, що система захисту авторських прав у будь якій державі завжди мала на меті виконання двох головних завдань – захист авторства як такого та забезпечення доступу до продуктів творчості якнайбільшої кількості населення країни. Це враховувалось законодавствами всіх суспільств при всіх видах прав власності. У будь якому разі законодавство встановлювало збалансовані правила і терміни чинності авторства на творчий доробок, які б охороняли пріоритет власності та водночас не порушували суспільних інтересів.

У добу Інтернету ситуація дещо змінилася. Різко збільшилась кількість користувачів комп'ютерної мережі й зріс попит на інформацію. Зросла, відповідно, і можливість правовласників отримати прибутки від оприлюднення своїх творів. Паралельно з цим полегшилися і умови для нелегального розповсюдження творчого доробку та його несанкціонованого використання. Отже знов, як на початку епохи друкарства, порушився баланс між суспільними та авторськими інтересами. Це поставило перед суспільством завдання упорядкувати правовідносини у сфері авторства відповідно до нових реалій. Основною проблемою було поєднати захист майнових і немайнових інтересів правовласників та водночас забезпечити якнайширший доступ інформаційного суспільства до знань, до творчої спадщини. Спираючись на вищенаведене законодавство, різні країни вирішують питання захисту авторських прав у різний спосіб.

Фаховий аналіз законодавчих актів Євросоюзу показує, що у ЄС встановлений доволі м'який режим регулювання авторських суперечок. Так, відповідальність провайдерів за порушення у сфері їх компетенції, якщо вони прямо до них не причетні, дуже обмежена. Втім, суд або відповідний адміністративний орган може зобов'язати провайдера в межах закону припинити або запобігти порушенню шляхом припинення передачі або видалення інформації, пов'язаної з порушенням. Механізми захисту у країнах ЄС (так само, як і у інших державах світу) визначаються національними законодавствами і коливаються навколо двох основних концепцій [8, с. 14].

Першою з них є система «повідомлення і повідомлення» (notice and notice). На прикладі ФРН це означає, що провайдер, отримавши список адрес, за якими регулярно відбуваються гадані порушення, в свою чергу повідомляє про це ймовірних порушників. У разі продовження несанкціонованих дій, суб'єкт авторського права може звернутися до суду для ідентифікації

порушника, а потім – безпосередньо до самого звинуваченого з вимогою припинення протиправних діянь і відповідного відшкодування. У випадку відмови правовласник може подати судовий позов. Різновид концепції «повідомлення і повідомлення» існує у Франції, де захистом авторських прав у Інтернеті переймається спеціальна агенція. Ця установа виступає у ролі посередника між гаданим порушником і правовласником і може вживати санкції аж до припинення доступу до Інтернет-сервісів.

Більш жорстким варіантом є концепція «повідомлення та вилучення», впроваджена у США. За наявності чітко окреслених умов правовласники можуть вимагати від провайдерів видалити контент, якщо є підозра у порушенні закону. У якості противаги тут передбачено право гаданого порушника подати провайдеру зустрічне повідомлення з вичерпною інформацією, що доводить його правоту. Ця інформація передається суб'єкту авторського права разом з повідомленням про відновлення доступу через встановлений законом проміжок часу. Подальше видалення контенту, що ймовірно порушує авторське право, дозволяється лише у разі судового позову [8, с. 14–19].

Кожна з вказаних систем має свої недоліки і слабкі ланки. Серед них – використання повідомлень для недобросовісної конкуренції, недосконалість охорони персональних даних користувачів тощо. Втім, основні принципи зазначених концепцій цілком придатні у якості матеріалу для опрацювання вітчизняними фахівцями з питань охорони авторства.

Українськими експертами вказується на недосконалість механізмів захисту авторських і суміжних прав в мережі Інтернет. Початковим кроком на вітчизняних теренах вважається Закон України «Про телекомунікації» (2003), який дозволяє провайдерам за судовим рішенням відключати комунікацію. На договірній основі адміністрація сайтів і користувачі домовляються про правила розміщення, перевірки і видалення інформації. На розгляді у Верховній Раді знаходиться проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань авторського права і суміжних прав» (№ 6523, 15 червня 2010 р.), який фахівці вважають недосконалим через неврахування іноземного досвіду. Водночас, за їх думкою, досвід інших країн є доволі проблематичним і не придатний для запозичення у повному обсязі. Тому ними пропонується адаптувати комбінований досвід США і Канади з урахування місцевих особливостей [8, с. 20–24].

Зрозуміло, що нові реалії цифрового простору відкрили додаткові лазівки для «експропріаторів інтелектуальної власності». Для боротьби з ними у науково-освітній сфері мобілізації традиційних юридичних засобів виявилось недостатньо. У зв'язку з цим фахівці наголошують на поєднанні правових методів регулювання з технологічними та економічними важелями [11, с. 130]. Прикладом останніх слугує модель перехресного субсидування. Вона передбачає отримання автором доходу від розміщених у Інтернеті матеріалів не за рахунок плати користувачів, а іншим, непрямим шляхом. Так, фінансовий зиск від зазначених матеріалів правовласник може одержати

при паралельному розміщенні реклами, торгової марки спонсорів, продажу удосконалених копій, наданні деяких послуг (наприклад, розповсюдженні потенційним консультантом безплатних матеріалів, які демонструють його компетентність) тощо [11 с. 117–121]. Що стосується технологічних методів захисту творчого продукту, то їх можна умовно поділити на превентивні, спрямовані на попередження порушень, та заходи «постфактум», що допомагають викрити факти вже здійснених інтелектуальних крадіжок. До перших відносяться такі засоби, як «обмежена функціональність» (розміщення «урізаної» копії), «годинникова бомба» (встановлення дати, після якої доступ до відповідного файлу припиняється), «криптографічні конверти» (матеріали копіюються за наявністю належного ключа до шифру), укладення контрактів на використання твору абощо. Серед технологічних засобів для виявлення вже здійснених порушень найчастіше використовуються стеганографія та програми-агенти. Перший метод застосовується самим правовласником, який у різний спосіб закладає спеціальну приховану від користувача інформацію («водяний знак» або серійний номер), яка дозволяє контролювати відповідні файли [11, с. 92–101]. Втім, найпоширенішим технологічним засобом, який довів свою ефективність, вважається використання спеціальних електронних програм для виявлення фактів несанкціонованого використання чужого доробку. Мережа таких програм була утворена спочатку у західних країнах, а потім розповсюдилась і на теренах держав СНД, в тому числі й в Україні. Визнаним лідером серед них вважається вже згадана вище програма «Turnitin», якою користуються 10 тисяч інституцій у 126 країнах світу [21]. Крім неї сталим попитом користуються деякі інші тестові програми, серед яких вирізняється програма з однойменною назвою «Academic Plagiarism» [16]. В Україні функціонує аналогічна програма «Антиплагіат», створена фахівцями Національного авіаційного університету, яка тестує наукові роботи на предмет несанкціонованих інтелектуальних запозичень [7, с. 9].

Варто звернути увагу на те, що юридичні, ринкові та технологічні засоби боротьби з привласненням авторства навіть за умови їх комплексного застосування у академічній сфері спрацьовують далеко не завжди. Тому важливо утворити також етичні бар'єри на шляху плагіату. Такі моральні межі, що зафіксовані в нормативних університетських документах, існують у західному науковому світі. Механізм впровадження нової системи етичних координат в Україні передбачатиме утворення передусім відповідної юридичної бази силами самих ВИШів та науково-дослідних установ. Спираючись на досвід західних університетів, необхідно розробити і ухвалити етичні кодекси, де привласнення авторства будуть вважати академічним безчестям. Останнє потягне за собою санкції щодо порушника за умови визначення відповідних структур і експертних груп та чітко виписаних процедур і правил. Обов'язковими умовами такого процесу мають стати два моменти – автономія академічних установ та демократизація самих науково-освітніх закладів.

З появою Інтернету ускладнилось визначення авторства, оскільки електронна форма документу передбачає проблематичність у встановленні автентичності, достовірності й незмінності. Поруч з безпосереднім привласненням авторства в Інтернеті з'явилися матеріали без вказівки на оригінал, багаторазові передруківки, коли оригінальну версію встановити стало практично неможливо. В результаті серед користувачів Інтернету поширюється сприйняття Мережі як такого собі «інтелектуального веб-сиротинця». У випадку, коли вказані явища набувають масового характеру, це призводить до вкрай деструктивних наслідків для науки, коли руйнується не тільки науковий апарат, система посилань; під загрозою опиняються деякі галузі науки – наприклад, історіографія. У зв'язку з цим почастішали випадки, коли автори, що відстоюють свої права в судовому порядку, стикаються з проблемою нетрадиційних доказів свого пріоритету.

Попри здатність порушників діяти анонімно, їх ідентифікація у цифровому полі цілком можлива. Відомо, що кожен користувач має свою IP-адресу, кожний провайдер проходить процедуру реєстрації, а копії розміщених в Інтернеті матеріалів (як тимчасові, так і постійні) певний час зберігаються на тих чи інших веб-майданчиках або в мережевих архівах. Однак, процедуру встановлення авторства тут значно ускладнює низка проблем. Насамперед, позначається неврегульованість розкриття провайдерами IP-адрес користувачів через суперечності законодавства про охорону персональних даних. Дається взнаки і формальна процедура реєстрації провайдерів, передусім некомерційного напрямку. Досить довільно здійснюється і зберігання веб-контенту.

Законодавчі лакуни суттєво гальмують процес судового розв'язання проблем авторства, але реалії все частіше змушують правовласників подавати позови проти крадіїв їх творчого доробку. Потреби судової практики спонукали вітчизняних фахівців запропонувати нові засоби судових доказів, зокрема – методи фіксації текстів з метою доведення авторства. Серед них – роздруківка електронних матеріалів, збереження і представлення їх на відповідних носіях, безпосереднє дослідження судом змісту веб-сайту через мережу Інтернет, огляд нотаріусом Інтернет-сайту зі складанням протоколу, огляд та дослідження серверу, на якому здійснюється хостинг тощо [4, с. 10–12].

Вивчаючи проблеми авторства у цифровому середовищі, слід звернути увагу і на появу у наукових студіях принципово нових явищ, які стали можливими завдяки інноваційним засобам комунікацій. В результаті з'явилися нові технології досліджень, що поступово змінюють традиційну концепцію авторства і її юридичного оформлення. Йдеться, зокрема, про так звані відкриті проекти, які реалізується за допомогою Wiki-технологій. Такого роду проекти, що створюються в мережі Інтернет, є відкритими для невизначеного числа авторів, які можуть у інтерактивному режимі вносити зміни до тексту дослідження. З метою юридичного оформлення Wiki-проектів на основі принципово нової концепції, в Україні запропонований варіант регулювання авторсько-правових відносин за допомогою ліцензійних договорів,

термін дії яких має дорівнювати чинності авторського права. Поруч з фіксацією авторства, такий підхід сприяє легкому залученню дослідників, широкому розповсюдженню знань, вільному використанню твору і його подальшому доопрацюванню, підвищенню верифікації результатів дослідження [10, с. 5, 8]

Вищенаведене дозволяє здійснити деякі узагальнення. Скарги на запозичення продуктів творчості мали місце ще у стародавні часи, але тільки у XVIII столітті через розвиток ринкових відносин відбулося законодавче оформлення авторського права, яке включало майнову і моральну складові. Остання, попри деяку різницю в юридичних системах, у багатьох моментах збігається з поняттям «плагіат». Якщо правовий захист правовласника передбачений на національному і міжнародному рівні, то протидія плагіату здійснюється переважно позасудовим шляхом, передусім, силами самих академічних інституцій. Родовими ознаками академічного плагіату є його функціонування у науково-освітньому просторі, неунікність освоєння наукової спадщини як необхідної передумови навчальної і дослідницької діяльності, наявність жорсткої корпоративної етики і опрацьованого механізму впливу на порушників. У цифрову епоху порушився баланс між охороною авторського права і суспільними інтересами у вигляді права громадян на отримання інформації. Водночас, зазнає суттєвих змін і сучасна концепція авторського права. Юридичне освоєння Інтернет-простору України значно відстає від його стрімкого і масового технічного опанування. Вітчизняна законодавча база поки що є доволі обмеженою, хоча запропонований окремими науковцями і дослідницькими групами проекти є цікавими і перспективними. Більш просунутий зарубіжний досвід в сфері правового регулювання відносин правовласності не дає однозначного рецепту подолання порушень, хоча презентує варіанти підходів і практичних засобів, які можна використати при розробці вітчизняної концепції. Головними засобами боротьби проти академічного плагіату та порушення авторського права в епоху Інтернету є поєднання правових, економічних та технологічних важелів разом з системою заходів етичного спрямування. Останнє можливе лише за умови консолідації академічної громади як частини громадянського суспільства, здатної в ході реформування вищої школи утворити відповідний механізм і структури захисту авторства у науково-освітній сфері.

1. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів. – Офіц. вид. – К.: Концерн «Видавничий Дім Ін Юре», 2004.

2. Брюнель-Лобрюшон Ж., Дюамель-Амадо К. Повседневная жизнь во времена трубадуров XII-XIII веков. – М.: Мол. гвардия, 2003.

3. Всесвітня конвенція про авторське право 1952 року. – Офіц. вид. – К.: Концерн «Видавничий Дім Ін Юре», 2004.

4. Григоренко А. Збирання доказової бази при порушенні права інтелектуальної власності в мережі Інтернет // Інтелектуальна власність. – № 7. – 2012. – С. 10–12.

5. Доска Позора или Hall of Shame (HASH). – ЕЖЕ: Вехи и столпы. – Режим доступу: <http://ezhe.ru/milestones.html>. – Заголовок з екрану.
6. Закон України «Про авторське право і суміжні права» // Законодавство України про охорону інтелектуальної власності. За станом на 25 червня 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. видав-во, 2007.
7. Ілляш І. Як боротися з плагіатом знають авіатори // Голос України. – № 153. – 18 серпня 2006. – С. 9.
8. Копіца Ю., Рассомахіна О., Шахбазян К. Спеціальні механізми захисту авторського права і суміжних прав в Інтернеті // Інтелектуальна власність. – № 4. – 2012. – С. 13–24.
9. Кримінальний кодекс України : за станом на 18 грудня 2007 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. видав-во, 2007.
10. Мазурок Д. Научные исследования с применением Wiki-технологий (авторско-правовой аспект) // Теорія і практика інтелектуальної власності. – № 4. – 2008. – С. 3–9.
11. Пастухов О.М. Авторське право в Інтернеті – К.: Школа, 2004.
12. Плагіат: неприємна випадковість чи злий намір? // Теорія і практика інтелектуальної власності. – № 1. – 2012. – С. 56–62.
13. Полный сборник кодексов Российской Федерации. С изменениями на 30 ноября 2006 г. – М.: Эксмо, 2007.
14. Порало І.В. Інтелектуальний капітал України у полоні плагіату // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – № 4. – 2009. – С. 89–97.
15. Словник іншомовних слів [уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкаранута]. – К.: Наук. Думка, 2000.
16. Academic Plagiarism – Режим доступу: <http://www.academicplagiarism.com/> – Заголовок з екрану.
17. Authors' Rights // Wikipedia, the free encyclopedia. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/Authors'rights> – Заголовок з екрану.
18. The Encyclopedia Americana: International ed.: Complete in 30 volumes. – Vol. 22. – Danbury: Grolier Incorporated, 1998.
19. The New Encyclopedia Britannica: Micropaedia: Ready reference. – 15 ed. – Vol. 3. – Chicago etc.: Encyclopaedia Britannica, 1994.
20. The New Encyclopedia Britannica: Micropaedia: Ready reference. – 15 ed. – Vol. 9. – Chicago etc.: Encyclopaedia Britannica, 1994.
21. TurnItIn – Режим доступу: <http://turnitin.com/> – Заголовок з екрану.

**ВІДКРИТІ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ
ГУМАНІТАРНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ:
СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Невід'ємною складовою сучасного інформаційного суспільства стає соціальна затребуваність високоякісних, достовірних науково-довідкових даних з усіх без винятку сфер життя та діяльності людини. В умовах перетворення інформації на основну рушійну силу глобального суспільного розвитку надзвичайно зростає роль тих довідників, які об'єктивно, неупереджено, з фундаментальною повнотою віддзеркалюють рівень науки і культури нації. Йдеться, передусім, про енциклопедії й енциклопедичні словники широкого тематичного спектру. Акумулюючи інформацію з різноманітних сфер знання та практичної діяльності, систематизуючи й узагальнюючи здобутки світової й національної культури, енциклопедичні видання вимагають від усіх причетних до їх підготовки та видавничого опрацювання, ґрунтовних фахових знань. Енциклопедії (в першу чергу – універсальні) є своєрідним свідченням духовної зрілості нації і створюються на етапі її найвищого злету (якщо це не зумовлено іншими, політичними або ідеологічними факторами). Вони вирізняються з масиву наукових видань особливим стилем викладу – уніфікованим, позбавленим будь-яких прикмет, авторської індивідуальності, стислістю викладу вміщеного матеріалу, точністю термінології, їм притаманна популярність, глибока наукова обґрунтованість та максимальна інформативність.

В енциклопедистиці, як правило, розрізняють такі види науково-інформаційних довідників: 1) енциклопедії як *багатотомні великі довідники*, що містять найважливішу інформацію про різні поняття, представлені в алфавітному порядку; 2) *енциклопедичні словники* – невеликі за обсягом (1–2 томи) довідники, що містять лише основну інформацію з певної галузі знань. За цільовим призначенням вони поділяються на *наукові*, *науково-популярні* та *популярні*; за характером інформації – на *універсальні*, *спеціалізовані* та *регіональні*; за принципом розміщення статей – *абеткові* та *систематичні*¹. До такого переліку, на наш погляд, слід додати ще *біографічні* (*біобібліографічні*) *довідники*. За змістом їх можна віднести до групи енциклопедичних довідників, але з огляду на їх надзвичайну затребуваність, вузьку тематичну спрямованість, специфіку подавання матеріалу тощо їх варто виділити в окрему групу. У категорії спеціалізованих доцільно також виокремити *галузеві* і *тематичні* енциклопедії.

Наша епоха докорінно відрізняється від доби Просвітництва, коли була видана перша Енциклопедія (35-томна «Енциклопедія або тлумачний словник наук, мистецтв та ремесел», 1751–1780) як квінтесенція тогочасного знання.

Нині недостатньо звести всі досягнення науки і практики в одному виданні. Для того, щоб поставити їх на службу суспільству, потрібні інноваційні рішення, нові стратегії доступу і користування знаннями. Однією із засадничих проблем поширення енциклопедичних знань на сьогодні стає їхня необмежена доступність та постійна оновлюваність. Адекватну відповідь на ці питання надають нам сучасні інформаційні технології та Всесвітнє павутиння – мережа Інтернет.

Нині в Інтернеті представлено безліч енциклопедично-довідкових ресурсів різного спрямування (від універсальних до спеціальних), багатьма мовами і на різні смаки. Втім, висновок фахівців щодо досягнень Інтернет-енциклопедистики не виглядає втішним: «Что касается Интернета в качестве источника справочного инструментария для научной работы историка, то его возможности не ограничены, но содержащийся на известных сайтах материал в настоящее время довольно примитивен, рассчитан на первичное знакомство с изучаемыми темами. Научные справочники находят пока еще недостаточное применение в этой перспективной форме информационной деятельности»².

За форматом, тобто, з програмно-технологічного боку, усі електронні енциклопедії можна поділити на три категорії: 1. Електронні версії друкованих видань (зазвичай у форматі pdf, DjVu); 2. Спеціальні мережеві ресурси (онлайнві бази даних з алфавітними переліками гасел і пошуковими механізмами); 3. Видання на спеціальних носіях (на компакт-дисках).

Спробуємо проаналізувати бодай частину цього масиву знань, чітко визначивши тематичні (гуманітарний сектор Інтернет-енциклопедистики), географічні (інформаційний продукт, вироблений в Україні) та змістовні (вільний, нічим не обмежений, або обмежений лише вимогою реєстрації на відповідному сайті режим доступу до ресурсів) рамки нашого огляду.

Перше, що кидається в око, – виразно окреслена розбіжність між створенням найсучаснішого інформаційно-довідкового масиву, чим здебільшого зайняті національні академічні установи (від Інституту енциклопедичних досліджень до окремих інститутів НАН України) і вищі навчальні заклади, та його представленням у Мережі. Як не парадоксально, потужний довідковий масив наукового знання, спродукований першими, – фундаментальні енциклопедичні видання з більшості гуманітарних наук, біографічні та тематичні енциклопедичні словники, якими по праву може пишатися гуманітаристика, – своїми творцями і видавцями практично не представлений у Мережі.

Єдиний виняток, який лише підтверджує цей висновок, становить «Енциклопедія історія України» («ЕІУ»), яка синхронно з виходом друкованої версії (а подеколи й раніше) оприлюднюється в Інтернеті на порталі Інституту історії України НАН України у двох варіантах: як повнотекстова версія у форматі pdf та як база даних із зручною навігацією і можливостями пошуку³. Поява електронної версії національної історичної енциклопедії викликана прагненням видавців йти в ногу з часом. Редакційна колегія була

свідома того, що друковане довідкове видання з чітко окресленими форматом і контентом є закінченим і, відповідно, інформаційно застиглим продуктом. Саме тому воно не встигає за швидким змінам, що характеризують сучасний український науковий гуманітарний простір. З означених причин головні сподівання були звернуті на електронний формат видання, який дозволить насамперед якнайширше розповсюдити даний інтелектуальний продукт, зробити його загальнодоступним і широковідомим. Друге сподівання полягало в тому, аби з часом створити цілком новий довідковий інформаційний ресурс, який може оперативнo коригуватися і доповнюватися відповідно до новітніх наукових знахідок, відкриттів, ідей, концепцій тощо.

На сьогодні у базі «ЕІУ» удоступнено бл. 8 тис. статей (у pdf-форматі – понад 10 тис.) статей дев'яти опублікованих томів ЕІУ (із 13,2 тис. наявних у словнику енциклопедії). Статистика користування порталом засвідчує, що саме за енциклопедичними ресурсами туди звертається більше половини всіх користувачів. Електронна версія «ЕІУ» впевнено очолює рейтинг електронних публікацій порталу.

Автори проекту свідомі того, що до виходу друком усіх томів Енциклопедії неможливе створення повноцінного електронного інформаційного продукту. Постійно удосконалюється й програмне забезпечення електронного проекту. Але робота триває, і найближчим часом, сподіваємося, нам вдасться завершити створення першої повноцінної «живої» електронної Енциклопедії історії України.

Інший аналогічний приклад: виставлений на порталі Львівського національного університету ім. І. Франка тритомний «Довідник з історії України» (1993–1999; 2-ге видання: 2001)⁴ – перше за доби незалежності енциклопедичне видання історичного профілю. Це досить зручний у користуванні електронний продукт, з системою навігації, що побудована за абеткою гасел, з позначенням авторства кожної статті.

Усі інші енциклопедичні ресурси відкритого доступу в Інтернеті виставляються на веб-сайтах і порталах, які не мають відношення до академічної науки. Їх творцями виступають здебільшого приватні чи комерційні веб-служби. Так, значною популярністю користується шеститомна «Юридична енциклопедія», підготовлена і видана Інститутом держави і права ім. В.М. Корещького НАН України (1998–2004). Показово, що вона оцифрована й удоступнена в Інтернеті у двох варіантах на спеціалізованих енциклопедичних сайтах, що не мають жодного відношення до згаданого інституту й узагалі до академічної науки (*Лексика – українські енциклопедії та словники*⁵ та *Циклон – енциклопедії та словники*⁶).

Те саме можна сказати про електронну версію тритомної «Економічної енциклопедії» (2000–2002) – проект, здійснений спільно Інститутом економіки НАН України та Академією народного господарства у Тернополі, у створенні якого брали участь провідні науковці галузі. Енциклопедія оприлюднена на вже згаданому сайті *Циклон – енциклопедії та словники*⁷.

Нагадаємо ще раз, що це – «клони» паперових версій, оздоблені, у найкращому випадку, системою навігації за абеткою гасел.

Феномен відкритих енциклопедичних ресурсів Інтернету заслуговує на окреме дослідження. Адже підтримання значного за обсягом інформаційного веб-ресурсу потребує, крім наявності відповідних фахових сил для оцифрування вихідних енциклопедичних видань, створення навігації, також і певних матеріальних витрат на підтримання його в Інтернет-середовищі. Зрозуміло, що отримати необхідні кошти за умов відкритого і безкоштовного користування ресурсом від розміщення самого ресурсу неможливо. Очевидно, такі обставини підштовхують певну частину розміщувачів енциклопедичних ресурсів на запровадження плати за користування ними. Так, на російському сайті «Рубрикон – ріка інформації (Рубрикон – река информации)» користування є платним: передплата на всі енциклопедії, що виставлені на згаданому ресурсі, станом на кінець 2012 р. коштувала на місяць 5 дол., на півроку – 25, на рік – 45; на «БСЭ» – 2, 10 та 18 дол. відповідно⁸.

Втім, переважна більшість подібних довідково-інформаційних ресурсів функціонує безкоштовно. Тому виникає природне питання щодо спонсорів таких сайтів. Поза сумнівом, віддача для їх власників була б більшою, якби б розміщувані інформаційно-довідкові масиви мали модерний, а не застарілий зміст, відповідали б сучасному рівню наукового знання. Але ми не розглядатимемо цей бік справи, оскільки економічні проблеми функціонування Інтернет-енциклопедистики виходять за межі заявленої теми.

Маємо прикру нагоду констатувати наступну характерну рису сучасної української Інтернет-енциклопедистики – майже повну відсутність у Мережі поважних академічних видань, якими пишається вітчизняна енциклопедична наука. Зокрема, відсутня електронна версія масштабного академічного проєкту – 25-томної «Енциклопедії сучасної України», що її видає створений 2004 р. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України за участі Наукового товариства ім. Шевченка (Франція). Це багатотомне енциклопедичне видання про Україну у всіх вимірах від початку ХХ ст. до сьогодення. За твердженням її видавців, «Енциклопедія подає цілісний образ новітньої України в подіях, інституціях, установах, родах діяльності, поняттях, персоналіях; охоплює всі сфери життя в Україні, відображає сучасні погляди на історичні події та постаті. Специфіка ЕСУ полягає в тому, що в ній переважає сучасний матеріал, особлива увага приділяється явищам, процесам, поняттям, що характеризують добу державної незалежності України». За 2001–2011 рр. видано вже 11 томів, в останньому – гасла на літери *Зор – Как*. Попри очевидну важливість уміщеної там довідкової інформації, видавець досі обмежився лише удоступненням у відкритій мережі бібліографії ЕСУ та на сайті Інституту вибіркової статей⁹. Утім, створення електронних енциклопедій перебуває у планах Інституту енциклопедичних досліджень, про що свідчить інформація головної сторінки сайту: «Це відкриває широкі можли-

вості для підготовки різноманітних галузевих енциклопедій, словників та їх INTERNET-варіанту»¹⁰.

Але, як відомо, природа взагалі, а Інтернет в особливості, не терпить порожнечі. Це зумовило третю характерну рису сучасного енциклопедичного процесу. Відсутність відкритих академічних енциклопедичних ресурсів у Мережі компенсується оприлюдненням класичних, але на сьогодні вже значно застарілих, енциклопедичних праць. Це, насамперед, 10-томна «Енциклопедія Українознавства», створена науковцями української діаспори за загальною редакцією В. Кубійовича і видана у Франції 1955–1984^{11*} (останнім часом її повнотекстова публікація (донедавна поступово удоступнювана у Мережі) на сайті книгарні «Горизонт» згорнута до зразків окремих статей¹²). Ідеться також про 17-томну «УРЕ», підготовлену впродовж 1957–1967 рр. Головною редакцією Української радянської енциклопедії на чолі з М. Бажаном. Її повне оцифрування нещодавно завершено приватним ресурсом «Лексика»¹³.

У російському Інтернет-середовищі (відповідно – й в українському) аналогічну нішу посіли 86-томний Енциклопедичний словник Брокгауза-Єфрона, що видавався наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.¹⁴, 25-томний Російський біографічний словник («Русский биографический словарь») А.А. Половцова, що видавався Російським історичним товариством у 1896–1918 рр., та Велика радянська енциклопедія («Большая советская энциклопедия»), останнє видання 1969–1978 у 30-ти томах¹⁵.

«Інтернет-Енциклопедія України» – мережевий аналог англійської 5-томної версії «Енциклопедії Українознавства», що видавалася в Канаді у 1984–1993 рр. за редакцією В. Кубійовича (тт. 1–2) та Д. Гузар-Струка (тт. 3–5), – може вважатися зразковою сучасною українською енциклопедією універсального характеру. Базові статті згаданого п'ятитомника істотно редагуються, оновлюються і лише після цього поступово оприлюднюються у Мережі. Ресурс створюється і підтримується Канадським інститутом українських студій; він має власну пошукову систему за галузями знань, регіонами, темами та абеткою гасел¹⁶.

Четверта особливість, притаманна вітчизняній Інтернет-енциклопедистиці, – поява (замість відсутніх академічних) інформаційно-довідкових ресурсів електронних квазіенциклопедій, створюваних випадковим колективом авторів без обмежень у доступі, з вільним режимом створення і доповнення статей. Як приклад, можна назвати популярну «Українську Інтернет-енциклопедію». Автори проекту представляють її як «україномовну вільну

* У незалежній Україні здійснено два репринтних перевидання цієї енциклопедії: Науковим товариством ім. Шевченка у Львові впродовж 1993–2007; планувався додатковий 11-й том; та у Києві видавництвом «Глобус» (у ті самі роки). Інститут археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського перевидав загальну частину «ЕУ» у трьох томах (1995).

бібліотеку, яка містить історичні документи, наукові статті, тексти підручників, посібників та багато іншої цікавої та корисної інформації»¹⁷. По суті, його можна розглядати як універсальний незалежний електронний ресурс переважно довідкового характеру. За принципами організації роботи його варто назвати своєрідним національним мініатюрним клоном Вікіпедії, адже там є така ж можливість вносити правки до вже існуючих статей або розміщувати власні. Автори цього інформаційного ресурсу формулюють свій принцип створення і редагування статей таким чином: якщо існуючу статтю не можна вважати якісною, вона містить недостовірні факти, чи просто є бажання розмістити іншу статтю, можна надіслати листа електронною поштою на їхню адресу. Наявні статті Української Інтернет-енциклопедії постійно корегуються. Багато статей зазнавали змін сотні разів, і від того вони стають тільки кращими. Це яскравий приклад колективної праці людей, які потребують сучасних знань.

Серйозним викликом академічній енциклопедичній гуманітаристиці, на який вона досі не відреагувала адекватно, став всесвітній феномен Вікіпедії – сучасної відкритої Інтернет-енциклопедії, яка підтримується некомерційною американською організацією «Фонд Вікімедіа» (Wikimedia Foundation Inc.), і паралельно створюється по всьому світові багатьма мовами. За обсягом відомостей і тематикою Вікіпедія вважається найповнішою енциклопедією в історії людства. Безумовно лідерські позиції у сфері універсалізації та максимального удоступнення знання, задекларовані засади об'єктивності і неупередженості дозволили Вікіпедії стати не лише потужним каналом трансформації наукового знання у загальнодоступне, але й серйозним інструментом формування суспільної свідомості. Досить нагадати, що всі наявні пошукові системи Інтернету (як міжнародні – Яндекс, Google, так і українські – Мета) виводять на перші позиції саме Вікіпедію. Відтак, практично будь-яка спроба отримати довідкову інформацію для користувачів Всесвітньої інформаційної мережі не може пройти повз цей ресурс. Українська Вікіпедія, яка була офіційно активована 4 квітня 2004 р. із 1 тис. статей, нині нараховує 427,9 тис. статей (на грудень 2012 р.; для порівняння; в англomовній Вікіпедії – понад 4 млн статей), посідаючи вже 14-те місце за кількістю статей з-поміж інших розділів Вікіпедії різними мовами та 3-є місце серед Вікіпедій слов'янськими мовами (після польської та російської). Відтак вона стала найбільшою в Інтернеті україномовною базою знань. Останні дані щодо зареєстрованих відвідувачів – 165 тис. осіб. При цьому за зростанням популярності вона посіла третє місце в світі (+46 % до лютого 2010 р.), поступаючись лише корейській та російській версіям.

На думку деяких авторів, насамперед журналістів, феномен Вікіпедії здатний зробити революцію як в енциклопедичній справі, так і в науці. Так, О. Качура і Ю. Рибачук стверджують: «Действительно, результаты усилий авторов статей (иногда их бывают сотни, даже тысячи) выливаются не в «информационный беспорядок», а в достаточно структурированную,

полную и достоверную информацию. И это не просто субъективная мысль. Недавно в журнале «Nature» были опубликованы результаты сравнительного анализа содержания «Википедии» и всемирно известной «бумажной» энциклопедии «Британника». Коэффициенты достоверности оказались практически одинаковы. В ходе исследования было выявлено восемь серьезных ошибок (по четыре в каждой энциклопедии), а также 162 мелкие ошибки в «Википедии» против 123 в «Британике». Более того, по мнению некоторых специалистов, принцип наполнения «Википедии» может в будущем изменить классическую науку. Идет речь о коллективном авторстве и моменте дискуссии при упорядочивании статей. «Раньше научные труды писали исключительно на немецком языке и самостоятельно, – приводит газета Die Zeit слова берлинского профессора математики Йохена Брюнинга. – Сегодня никто больше не пишет по-немецки, а в научных разработках в области математики участвуют в среднем 2,8, а в области физики даже четыре автора». Брюнинг высказывает предположение, как может проходить научная дискуссия по принципу «Википедии». «Это должно быть что-то наподобие гипертекста, который в общем объясняет предмет понятным языком. А далее могут возникать разнообразные слои научного углубления», – говорит он»¹⁸.

Разом з тим, не можна вважати всі розміщені у Вікіпедії статті адекватним віддзеркаленням сучасного стану наукового знання з певної галузі гуманітаристики. Деякі з них є просто застарілими. Наприклад, стаття «Археографія» являє собою просте відтворення відповідного гасла з першого видання УРЕ, з різко акцентованим «класовим підходом» до публікації історичних джерел¹⁹. На думку самих редакторів української Вікіпедії, таких статей у ній нараховується до 400²⁰. В основу більшості з них теж були покладені гасла Енциклопедії українознавства, першого видання УРЕ тощо. Інша проблема, що привернула увагу деяких авторів, полягає у тому, чи повністю належить Вікіпедія до числа національних інформаційних продуктів? Це питання аргументовано обговорював відомий публіцист С. Грабовський, роблячи досить різкий висновок: «цю базу знань, створену українцями для себе і для всіх, хтось прагне перетворити на інструмент антиукраїнської боротьби, вживлюючи у тіло змістовних статей відверту дезінформацію. Тож, вітаючи творців проекту з успіхом, хочу привернути їхню увагу до того, що цей успіх високо оцінили й вельми професійні інтернетники в цивільному. Що ж, на війні – як на війні»²¹.

Про небезпеку поширення неправдивих і навіть фальсифікованих відомостей через Вікіпедію говорить інший факт, що обійшов світові ЗМІ: ірландський студент з легкістю ввів до статті про французького композитора Моріса Жарра вигаданий вислів останнього; підхоплений ЗМІ, він облетів практично весь світ. Сам автор розиграну був шокований таким результатом. «Я не чекав, що жарт зайде так далеко. Я думав, псевдоцитата з'явиться в блогах, на сайтах, але у великих друкованих виданнях?!»²².

Водночас Вікіпедія залишається *позаакадемічним* проектом у тому сенсі, що не є включеною до сфери наукових інтересів вчених-гуманітаріїв. Єдина публічна офіційна спроба заохотити науковців до співпраці з Вікіпедією була здійснена 2010 р., коли міністр освіти та науки І. Вакарчук звернувся до академічної спільноти України із закликом «написати для Вікіпедії бодай 2–3 статті з Вашого напрямку». Характерно, що у зверненні наголошувалося: створення «повноцінної української складової» згаданого всесвітнього інформаційно-довідкового ресурсу «сприятиме формуванню й утвердженню сучасної української наукової та фахової термінології»²³. Неважко передбачити, наскільки дієвими виявилися подібні заклики. Зрозуміло, що хоч формування українського сегменту Вікіпедії і є завданням загальнонаціонального значення, воно залишається у сфері громадянських обов'язків вчених і не підлягає жодному регулюванню.

На базі і за зразком Вікіпедії почали створюватися інші аналогічні електронні енциклопедичні проекти. Посилаючись на побоювання агресивної комерційної реклами та відсутність контролю у відчутному англоцентризмі Вікіпедії, користувачі іспанської Вікіпедії в лютому 2002 р. відокремились від Вікіпедії та створили *Enciclopedia Libre*²⁴. Також було розпочато багато інших проектів вікі-енциклопедій, які дещо відрізняються за своєю філософією від редакційної моделі Вікіпедії. *Wikinfo* не вимагає нейтральної точки зору і дозволяє оригінальні дослідження. Нові проекти на зразок Вікіпедії – *Citizendium*, *Scholarpedia*, *Conservapedia*, а також Google's *Knol*, у якому статті носять більш творчий характер, – було розпочато у відповідь на відчутні обмеження Вікіпедії (такими називають передусім політику щодо рецензування оригінальних досліджень, комерційну рекламу). Отже, феномен Вікіпедії як першої універсальної відкритої он-лайнної енциклопедії свідчить як про позитивні надбання, так і про істотні проблеми згаданого довідково-інформаційного мережевого ресурсу, зокрема, в його соціогуманітарному аспекті, і потребує окремого аналізу.

Як приклад тематичної квазіенциклопедії можна назвати «Квазіенциклопедію ОУН-УПА» – довідник про учасників Українських визвольних змагань після Першої світової війни. Він є електронною версією книги Б.В. Тригука²⁵. Сам автор відзначає, що відомості збиралися з різних джерел, носять випадковий, хаотичний характер, містять незначну кількість гасел (понад тисячу станом на 2001 р.; загалом понад 5 тис.). У багатьох моментах цей ресурс також виглядає дещо застарілим.

Нарешті, як основну рису сучасної Інтернет-енциклопедистики варто відзначити відсутність власних мережевих проектів з оприлюднення інформаційно-довідкової бази сучасних знань. Адже навіть і Вікіпедія (попри свою очевидну зовнішню форму онлайнної публікації) як вихідний матеріал має гасла традиційних енциклопедій, і лише частина її ресурсів створена спеціально для цього проекту.

Утім, таку картину спостерігаємо не лише в українському сегменті Інтернету – Уанеті, але й в інформаційному просторі найближчих сусідів. Вони також не квапляться з публікацією енциклопедичних та інших довідкових ресурсів, створених академічними установами. У цілому їм властиві ті самі ознаки, що і в Україні. Разом з тим, самий розвиток електронної енциклопедистики там виглядає значно швидшим, а енциклопедичний сегмент національних мереж Інтернету – значно масштабнішим.

У Рунеті активно функціонують популярні тематичні мережеві енциклопедії. Важливе місце серед них посідає гіперпроект «Большой русский биографический словарь» (80 тис. гасел), який є приватною ініціативою. Цей унікальний проект акумулює авторитетні російські дореволюційні біографічні довідники: Енциклопедичний словник братів Гранат, Енциклопедичний словник Брокгауза й Єфрона, 25-томний Російський біографічний словник Половцева. Автори проекту передбачають у перспективі збагатити його мультимедійними матеріалами й розмішувати там, окрім текстових статей, портрети, звукову та відеоінформацію, упорядкувати ресурс повноформатним рубрикатором, часовою шкалою, повнотекстовою пошуковою системою, додатковими лінгвістичними механізмами, системою адаптивних та контекстних посилань, зображенням оригіналів статей, надати користувачам зручний механізм доступу до них просто з тексту²⁶.

Російські енциклопедичні видання також надзвичайно енергійно «про-суваються» на цифровому інтелектуальному ринку, причому, передусім – анонімними інформаційними ресурсами. Так, портал «Академик.ру» інтегрує ресурси понад 100 видань енциклопедій та словників, які побачили світ в друкованому вигляді²⁷. «Національна енциклопедична служба» (проект В. Коркія) лише в історичному розділі представляє 76 енциклопедій і спеціальних довідників; сукупний його ресурс складає 70 тис. гасел. Згаданий консолідований електронний ресурс має власну пошукову систему («машина пошуку») з досконалим інструментарієм, у тому числі спеціальний «Біблійний пошук», «Пушкінський пошук», «Енциклопедія псевдонімів», «Фізіономії російського Інтернету» тощо²⁸. Серед іншого тут присутня навіть електронна версія французької Енциклопедії мовою оригіналу. Серед інших опублікованих в Інтернеті сучасних інформаційно-довідкових ресурсів можна назвати Велику російську енциклопедію («Большая российская энциклопедия»)²⁹, Сучасну енциклопедію («Современная энциклопедия»)³⁰ тощо. Потужний сукупний онлайн-масив зазначених інформаційно-довідкових ресурсів (включно з російською Вікіпедією) з акцентованою державною або етнічною приналежністю персоналій, наукових та культурних здобутків, писемної та історичної спадщини, маркованих триколомом, за умов незначної питомої ваги національних аналогів засвідчує безпорадність вітчизняної мережевої енциклопедистики перед «енциклопедичною експансією» Рунету.

Показово, що у білоруському сегменті Інтернету не виявлено жодного національного енциклопедичного видання, що аж ніяк не відповідає без

сумніву значним досягненням новітньої білоруської енциклопедистики (варто згадати лише видані у 1990-х – 2000-х рр. 18-томну Білоруську енциклопедію, 3-томну Енциклопедію великого князівства Литовського, 6-томну у 7-ми книгах Енциклопедію історії Білорусі).

Звертаючись до здобутків мережевої академічної енциклопедистики найближчих західних сусідів, доводиться також констатувати невтішну картину. Так, Польський біографічний словник («Polski Słownik Biograficzny») – дітище Інституту історії Польщі Польської академії наук, що створюється з 1935 р. (30 тис. гасел), – у 2005 р. був заявлений до он-лайнової публікації недержавним ресурсом, але так і не з'явився в Мережі. Відтак, в Інтернеті і досі функціонує лише словник згаданого інформаційно-довідкового ресурсу³¹.

Цікавий проект здійснений у іншого західного сусіда. Угорська академія наук упродовж 30 років створювала Угорський біографічний словник (20 тис. біографій осіб, які залишили позитивний або негативний слід в історії країни). Друковане 4-томне видання побачило світ 1994 р. Для електронної публікації словника (спочатку на CD-ROM) деякі статті були уточнені. Нині він оприлюднений в Інтернеті, має сучасні пошукові системи і функціонує за підтримки Угорської національної електронної бібліотеки³².

На завершення зазначимо, що загалом українська енциклопедистика (включно з енциклопедичними словниками) нараховує понад 110 назв видань, з яких бл. 30-ти побачили світ за радянської доби, а понад 80 позицій – після 1991 р. Більшість із публікацій доби незалежності (бл. 60 назв) оприлюднено в Мережі, причому, не самими видавцями; переважно – приватними ресурсами. Виняток становлять університетські енциклопедичні публікації, розміщені на сайтах відповідних установ (Довідник з історії України, Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Енциклопедія козацтва, див. Додаток, І.2, ІІ.5, ІІ.7), а також Інститут історії України – єдина академічна установа, що не лише продукує, але й сама виставляє у Мережі енциклопедичний продукт.

Із 53-х українських енциклопедичних публікацій, розміщених у Мережі, 32 являють собою онлайнові «клони» книжкових видань у форматах pdf або DjVu; лише два десятки є спеціальними мережевими енциклопедичними проектами (порівн. розділи І і ІІ Додатку).

Парадоксально, але серед українських мережових енциклопедичних публікацій *немає жодного комерційного ресурсу*, який би обмежував або принаймні адміністрував доступ до змісту довідників. Важко віднайти прагматичні мотиви, з яких власники і адміністратори веб-ресурсів виставляють у вільний і безкоштовний доступ енциклопедичні видання (виконуючи для цього певний обсяг роботи з підготовки електронної версії багатотомників), – адже більшість сайтів, про які йдеться, позбавлені рекламних банерів, відтак їхні власники нічого, окрім витрат, не мають від свого безкорисливого «бізнесу» в Інтернеті. Очевидно, рушійною силою їхнього ентузіазму слід таки визнати бажання поширювати Знання.

Якими вбачаються нам перспективи розвитку наукової енциклопедистики у вітчизняному Інтернет-просторі? Передусім, цілком очевидно, що академічним установам варто подбати про належну презентацію у Мережі створюваних ними енциклопедичних видань. Краще це зробити самим, аніж згодом побачити їх в Інтернеті на чужому сайті.

Нагальною видається потреба у встановленні ділових контактів між авторами енциклопедичного інтелектуального продукту (якщо вже вони самі не можуть розмістити його у Мережі) й власниками/адміністраторами відповідних сайтів і порталів, насамперед Вікіпедії. Обидві сторони зацікавлені в презентації модерного інтелектуального продукту, який вочевидь відсутній і в УРЕ, і, тим більше, у Словнику Брокгауза й Єфрона. Це стане запорукою плідної співпраці. Як приклад можна згадати дозвіл, що його нещодавно надав Інститут історії України НАН України фундації «Вікімедія Україна» на поширення матеріалів, розміщених на його сайті. Взаємні зобов'язання у цій справі регулюються ліцензією CC BY SA³³.

Залучення сучасного технологічного інструментарію для створення спеціальних мережових енциклопедичних продуктів (інформаційних систем з пошуковими інструментами, мультимедійним контентом тощо), які б не були цифровими «клонами» традиційних енциклопедичних видань, дозволить максимально використати можливості Інтернету (а для поширення наукового Знання вони справді є безмежними).

1. Киньябулатов А.У. Энциклопедистика: прошлое и настоящее // Вестник ВЭГУ. – 2007. – № 31/32. – С. 218–224.

2. Там само. – С. 220.

3. Енциклопедія історії України, тт. 1–9. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?l=EHUs>

4. Довідник з історії України у 3-х тт. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://history.franko.lviv.ua/dovidnyk.htm>. Текстуально ресурс є «клоном» 2-го видання: Довідник з історії України / За загальною редакцією І. Підкови, Р. Шуста. – Київ: Генеза, 2001.

5. Юридична енциклопедія. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/legal/>

6. Юридична енциклопедія. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://cyclor.com.ua/content/view/330/43/>

7. Економічна енциклопедія. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://cyclor.com.ua/content/view/174/37/>

8. Рубрикон – река информации. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://www.rubricon.com/bse_1.asp

9. Енциклопедія сучасної України. 7 том. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/statti_esu.php

10. Інститут енциклопедичних досліджень. Головна сторінка. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://encyclopedia.kiev.ua/index.php>

11. Енциклопедія Українознавства. в 10 тт. / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954–1989. – 4016 с.; сім томів в оцифрованому вигляді див.: Енциклопедія Українознавства. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/?s=%D0%95%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F+%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0>
12. Енциклопедія Українознавства. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://horyzont.narod.ru/slownyk_4.htm
13. Українська радянська енциклопедія. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/ure/>
14. Энциклопедический словарь. – СПб.: Изд. Об-во Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, 1890–1907. – Тт. 1–82, доп. Тт. 1–4.
15. Большая советская энциклопедия. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://bse.sci-lib.com/>. Дана електронна публікація має досить зручну навігацію – за галузями знань та абеткою гасел, а також за ілюстраціями.
16. Internet Encyclopedia of Ukraine – Енциклопедія України в Інтернеті. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://encyclopediaofukraine.com>
17. Українська Інтернет-енциклопедія. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://www.uapedia.com.ua/?page_id=2
18. Качура О., Рибачук Ю. Википедия изменит классическую науку: [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://world.comments.ua/2011/04/09/244757/wikipediya-izmenit-klassicheskuyu.html>
19. Археографія: [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F>
20. Там само: [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F:%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96_%D1%89%D0%BE_%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D1%83%D1%82%D1%82%D1%83%D1%82%D0%B8_%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%B8&pagefrom=%D0%A1%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%81
21. Грабовський С. Українська Вікіпедія як антиукраїнський інструмент. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/04/13/4932965/>
22. 22-річний ірландський студент обдурив весь світ за допомогою електронної онлайн-енциклопедії Wikipedia. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://tsn.ua/nauka_it/wikipediya-poshila-v-durni-naibilshi-svitovi-zmi.html
23. Звернення міністра освіти і науки І. Вакарчука до академічної спільноти України від 09.03.2010. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/uk/0/04/Zvernennya_ministr_wikipedia.pdf
24. Enciclopedia Libre Universal en Español. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://enciclopedia.us.es/index.php/Enciclopedia_Libre_Universal_en_Espa%C3%B1ol
25. Оригінал знаходився на сайті Бібліотеки української літератури в Москві: Квазіенциклопедія ОУН-УПА: [Електр. ресурс]. – Режим доступу:

– Геннадій Боряк, Георгій Папакін. Відкриті енциклопедичні гуманітарні ресурси

<http://www.is.svitonline.com/librukr/kwens/main.cml>; копія – ОУН-УПА. Енциклопедія. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://oun-upa.org.ua/encyclopaedia/>

26. Гиперпроект «Большой русский биографический словарь». [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.museum.ru/1812/Persons/Brokhause/brbs1.htm>; а також: <http://www.rulex.ru/brbs1.htm>

27. Академік. Словари и энциклопедии на Академике. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/>

28. Encyclica. Энциклопедия энциклопедий. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://encyclica.narod.ru/index.htm>

29. Мир энциклопедий. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.encyclopedia.ru>

30. Академик. Словари и энциклопедии на Академике. Современная энциклопедия [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/contents.nsf/enc1p/>

31. Polski Słownik Biograficzny: Wykaz opublikowanych haseł // Polski Słownik Biograficzny. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psb.pan.krakow.pl/>

32. Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/>

33. Інститут історії України Національної академії наук України. Новини 2012-09-19. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?news=5016>

Додаток

**УКРАЇНСЬКІ ЕЛЕКТРОННІ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ
ТА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ДОВІДНИКИ:
МАТЕРІАЛИ ДО РЕЄСТРУ**

**I. Електронні версії друкованих видань,
розміщені в Мережі**

I.1. Гірничий енциклопедичний словник (2001–2004)
<http://www.teberia.pl/encyklopedia.php?a=EncyMore&EncyId=5>
(останній перегляд: 18.02.2013)

I.2. Довідник з історії України (1993–1999)
<http://history.franko.lviv.ua/dovidnyk.htm>
(останній перегляд: 18.02.2013)

I.3. Енциклопедичний словник-довідник з туризму (2006)
<http://leksika.com.ua/turizm/>
(останній перегляд: 18.02.2013)

I.4. Енциклопедія історії України (2003–)
<http://history.org.ua/new.php?encyclop>
(останній перегляд: 18.02.2013)

I.5. Енциклопедія Львова: перелік гасел (А–М)
http://litopys.lviv.ua/katalog/lviv_perelik.html

(останній перегляд: 18.02.2013)

I.6. Енциклопедія НТШ (попередній перелік гасел, 2007)

<http://www.ntsh.org/hasla>

(останній перегляд: 18.02.2013)

I.7. Енциклопедія політичної думки (2000)

*<http://www.ukrop.com/ua/encyclopaedia/politics> (останній перегляд: 12.2011)

<http://slovopedia.org.ua/40/53392-0.html> (останній перегляд: 18.02.2013)

I.8. Енциклопедія трипільської цивілізації (2004)

http://history.org.ua/?searchByPart=Енциклопедія%20Трипільської%20цивілізації%20&bib_nazva&general

(останній перегляд: 18.02.2013)

I.9. Енциклопедія українознавства (1954–1989)

http://horyzont.narod.ru/slownyk_4.htm (перелік гасел)

<http://diasporiana.org.ua/category/slovniki-dovidniki/> (повнотекстова версія)

<http://www.history.org.ua/?litera&id=8396&navStart=11> (повнотекстова версія)

(останній перегляд: 18.02.2013)

I.10. Звід пам'яток історії та культури України (1999–2011)

<http://www.history.org.ua/?litera&id=5681>

I.11. Ілюстрована енциклопедія історії України (2004)

<http://history.org.ua/new.php?litera&kat=3&id=6347>

(останній перегляд: 18.02.2013)

I.12. Малий словник історії України (1997)

*<http://www.ukrop.com/ua/encyclopaedia/history> (останній перегляд: 12.2011)

<http://www.history.org.ua/?litera&kat=3&id=7471>

(останній перегляд: 18.02.2013)

I.13. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. – Т. 1: Україна (2006)

<http://history.org.ua/new.php?litera&kat=3&id=5060>

(останній перегляд: 18.02.2013)

I.14. Музыкальный энциклопедический словарь (1990)

<http://www.music-dic.ru/>

(останній перегляд: 18.02.2013)

I.15. Острозька академія: Енциклопедичне видання (2008)

http://www.oa.edu.ua/ua/important/akademija_encyklopedija

(останній перегляд: 18.02.2013)

* Тут і далі астериском позначено ресурси, які станом на лютий 2013 р. були недоступними у Мережі.

I.17. *Поп Иван*. Энциклопедия Подкарпатской Руси (2001)
<http://history.org.ua/new.php?litera&kat=3&id=7081>
(останній перегляд: 18.02.2013)

I.18. Радянська енциклопедія історії України (1969–1972)
http://www.history.org.ua/?discussion&nazva=_reiu_
(останній перегляд: 18.02.2013)

I.19. Словник античної міфології (1985)
<http://litopys.org.ua/slovmith/slov.htm>
(останній перегляд: 18.02.2013)

I.20. Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник (2009–2012)
http://history.org.ua/index.php?urlcrnt=ucr_mv/en_dov.php
(останній перегляд: 18.02.2013)

I.30. Українська радянська енциклопедія (1974–1985)
<http://leksika.com.ua/ure/>
(останній перегляд: 18.02.2013)

I.31. Українські історики: Біобібліографічний довідник (1998–2010)
http://www.history.org.ua/?discussion&nazva=_uahis_
(останній перегляд: 18.02.2013)

*I.32. Універсальний словник-енциклопедія (*UCE*) (1999; 2001; 2003; 2006)
<http://www.ukrop.com/ua/encyclopaedia/use> (останній перегляд: 12.2011)

II. Спеціальні мережеві ресурси

II.1. Вікіпедія – Вільна енциклопедія
http://uk.wikipedia.org/wiki/Головна_сторінка
(останній перегляд: 18.02.2013)

II.2. Дрогопедія (Дро-Е) – Перша Дрогобицька електронна енциклопедія
<http://dro-e.blogspot.com/> (останній перегляд: 18.02.2013)
Прим. адміністратора сайту: «На локальному рівні є альтернативою «Вікіпедії»».

II.3. Економічна енциклопедія
<http://cyclop.com.ua/content/view/174/37/>
<http://enbv.narod.ru/text/Econom/encyclo/index.html>
(останній перегляд: 18.02.2013)

II.4. Енциклопедія історії України (2003–)
<http://history.org.ua/new.php?encyclo>

(останній перегляд: 18.02.2013)

П.5. Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка

http://wiki.univ.kiev.ua/index.php?title=Головна_сторінка

(останній перегляд: 18.02.2013)

П.6. Енциклопедія пам'яток

<http://www.encyclosights.com/>

(останній перегляд: 18.02.2013)

П.7. Енциклопедія українського козацтва

<http://web.znu.edu.ua/euk/>

(останній перегляд: 18.02.2013)

*П.8. Енциклопедія української літератури:

<http://www.proza.com.ua/enc/>

(останній перегляд: 12.2011)

П.9. История университета в биографиях и портретах: Электронная энциклопедия (Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського)

<http://www.abris.crimea.ua/index.php?v=4&tek=370&par=4>

(останній перегляд: 18.02.2013)

П.10. Internet Encyclopedia of Ukraine

<http://encyclopediaofukraine.com>

(останній перегляд: 18.02.2013)

П.11. Кам'янець і Кам'янецьчина: Матеріали для регіонального енциклопедичного словника

http://www.tovtry.km.ua/ua/history/book/kamjanechyna_a_ja.html

(останній перегляд: 18.02.2013)

П.12. Квазі-енциклопедія ОУН-УПА

<http://oun-upa.org.ua/encyclopaedia/>

(останній перегляд: 18.02.2013)

П.13. Николаевская область:

Электронная историческая энциклопедия

<http://history.mk.ua/>

(останній перегляд: 18.02.2013)

П.14. Словники України он-лайн (Український лінгвістичний портал)

<http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>

(останній перегляд: 18.02.2013)

П.15. Українська Інтернет-енциклопедія

<http://www.uapedia.com.ua/>

– *Геннадій Боряк, Георгій Папакін. Відкриті енциклопедичні гуманітарні ресурси*

(останній перегляд: 18.02.2013)

П.16. Українці в Сполученому Королівстві: Інтернет-енциклопедія

<http://www.ukrainiansintheuk.info/>

(останній перегляд: 18.02.2013)

П.17. Фармацевтична енциклопедія

<http://www.pharmacyclopeda.com.ua/article/3369/ioniti>

(останній перегляд: 18.02.2013)

П.18. Хохлопедія (Українська Енциклопедія)

<http://hohlopedia.org.ua/>

(останній перегляд: 18.02.2013)

П.19. Шевченківська енциклопедія

<http://www.shevchcycl.kiev.ua/>

(останній перегляд: 18.02.2013)

Ресурс містить застарілі зразки статей до попередньої (чотиритомної) версії Шевченківської енциклопедії.

П.20. Юридична енциклопедія (1998)

<http://cyclop.com.ua/content/view/330/43/>

(останній перегляд: 18.02.2013)

П.21. WWW-Енциклопедія Києва

http://wek.kiev.ua/uk/Головна_сторінка

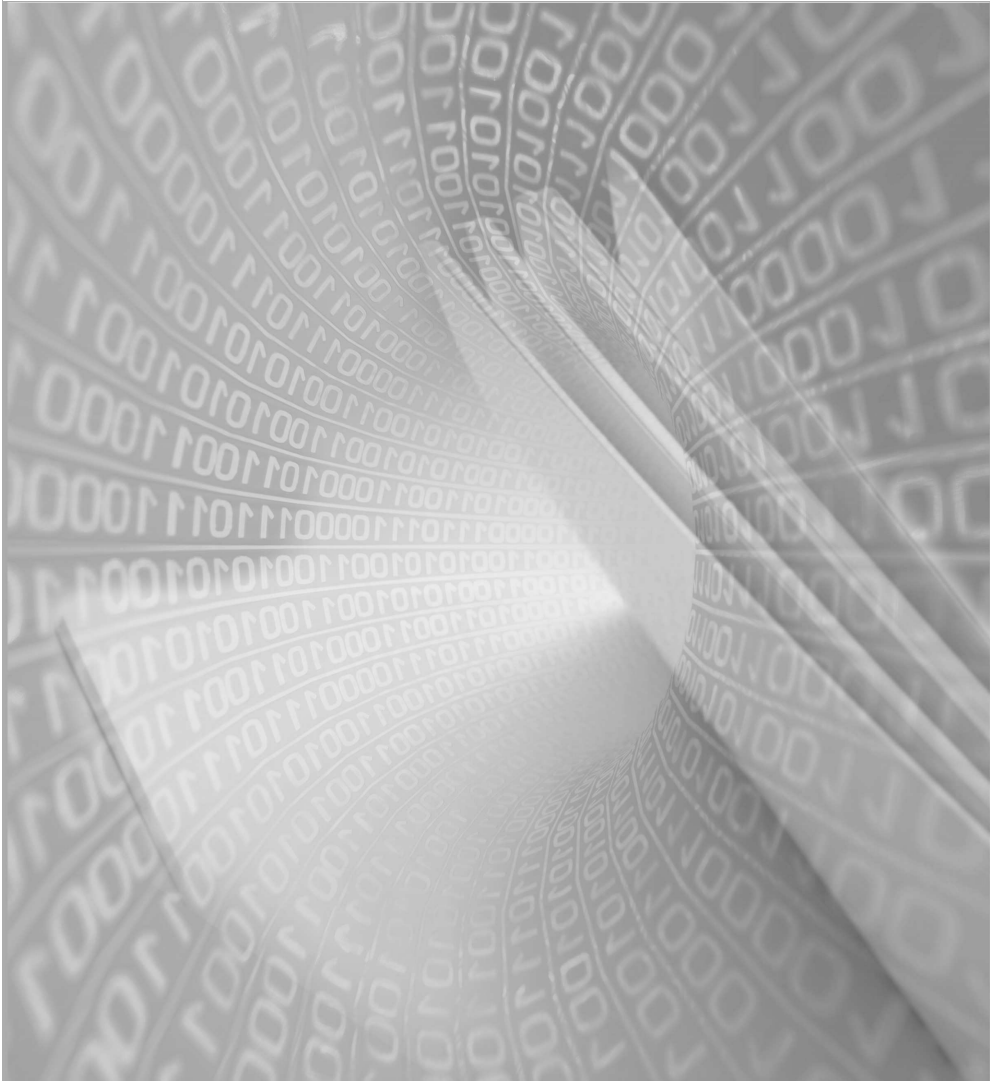
(останній перегляд: 18.02.2013)

III. Видання на електронних носіях

III.1. Київ: Історична енциклопедія. Видання на компакт-дисках. – [Диск 1:] 3 найдавніших часів до 1917 р.; [Диск 2:] 1917–2000. – К.: 3 Media, 2000.

III.2. Україна 13–18 ст.: Енциклопедичний бібліографічний довідник. Видання на компакт-дисках. – К., 2007.

III.3. Храми Києва: Енциклопедія. Видання на компакт-диску. – К.: 3 Media, 2001.

**ПОРТАЛИ, ЕЛЕКТРОННІ БІБЛІОТЕКИ,
БАЗИ ДАНИХ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ТА ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ
Й ВИКОРИСТАННЯ**

КАТАЛОГ РЕСУРСІВ ПОРТАЛУ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ: ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ

Повноцінне використання мережі Інтернет неможливе без пошукових систем, а їхня база являє собою не що інше, як індексований каталог ресурсів. Правильно оброблені каталоги є основою успішного пошуку. За даними «Harvard Business Review», за останні два роки людством згенеровано більше даних, аніж за всю попередню історію. У зв'язку з цим, постає проблема інформаційного перевантаження. 21% часу, проведеного в Інтернеті, користувачі витрачають на пошук, а 41% цього часу припадає на пошук вже колись баченого контенту¹. Така статистика свідчить про наявність проблеми, як у площині отримання інформації, так і власне при зберіганні вже існуючої. Хоча безпосередньо з каталогами ресурсів працюють не всі, опосередковане проведення ефективного пошуку у Мережі та здійснення фільтрації неможливо є актуальним для всіх без винятку.

Пошукові системи не в змозі впоратись із великими обсягами інформації, а якщо врахувати, що зазвичай пріоритетними напрямками стають сфери, що приносять прибутки, то розраховувати, що у царині досліджень пошук та індексування ресурсів здійснюється так само ретельно, як у бізнесі, не варто. Таким чином, стає очевидним, що для низки унікальних тем найкращим рішенням буде створення невеликого каталога ресурсів, котрий зможе вмістити в себе ядро матеріалів, що презентують професійні сайти (вони можуть використовуватись як база для формування унікального набору матеріалів Мережі для конкретного дослідження). Саме такий каталог функціонує на Порталі Інституту історії України НАН України.

Історія створення каталога починається у 2002 р. з виникненням ідеї розміщення «УІЖ» у мережі Інтернет. У зв'язку з цим виникла необхідність сформувати основу для розвитку веб-проекту. Поряд з вивченням статей за даним профілем було здійснено спробу створити каталог періодичних видань історичної тематики в українсько- й російськомовному секторах Інтернету. Фактично серед доступних на 2002 р. журналів переважали російські видання, що склалися з одного номера, і проекти створення або оцифрування періодики. Тоді виникла навіть своєрідна класифікація таких журналів: «сахалінськими» у нашій групі називали видання, представлені єдиним номером «Сахалінського історичного журналу», опис якого був досить амбіційним і багатообіцяючим, але фактично весь арсенал статей обмежувався десятьма різноплановими повідомленнями.

«Грантоїдськими» називали журнали, котрі існували винятково на основі спонсорської підтримки, а з припиненням фінансування не подовжу-

вались навіть домени. Однак саме знайомство з інтерфейсами різноманітних журналів стало основою для проектування сайту «Українського історичного журналу», а з урахуванням того, що теоретичних матеріалів на той час було зовсім мало, зібраний каталог періодики виявився фрагментованим, і вже через рік близько половини заявлених у ньому ресурсів перестали існувати, або були істотно перебудовані. Ще одна спроба каталогізувати деякі історичні ресурси Мережі була пов'язана зі збором даних про конференції з історії України в різних країнах пострадянського простору². Записи сюди збирали з різних сайтів і каталогів конференцій і вручну додавали у відповідну частину. Оскільки за розвиток каталога ніхто конкретно не відповідав, то і поповнювали його лише час від часу. Не дивлячись на те, що він виглядав дуже недосконало, все-таки, судячи зі скарг користувачів сайту на відсутність даних про нові конференції, цю добірку читали.

Колекція посилань на веб-ресурси втілювала бажання мати відповідний розділ у складі будь-якого поважного сайту, і тому загалом вона була лише компіляцією каталога ресурсів порталу Національної бібліотеки ім. Вернадського та ще деяких популярних сайтів. Ні розвитком, ні моніторингом лінків спеціально не займалися, і вже через кілька років близько чверті посилань каталога стали неактуальними. В результаті проект було призупинено, і лише у 2010 р., з появою нової версії Порталу почалась системна робота зі створення каталога. Незважаючи на те, що він є лише невеликою складовою порталу, саме каталог складає основу глибокої інтеграції ресурсу Інституту історії України НАН України у дослідницьке середовище мережі Інтернет.

Деякий час реєстр сайтів був представлений простим списком, але зі збільшенням кількості позицій з'явилася необхідність відокремлення деяких категорій. Наприклад, робота над структурою енциклопедичного сектору порталу велася з оглядом на досвід близьких за тематикою ресурсів Мережі, що і стало причиною створення відповідної колекції посилань у складі реєстру. Робота над проектом «e-Джерела: електронний корпус публікацій документів і пам'яток» була пов'язана з пошуком та залученням повних версій археографічних публікацій. Розпочалось системне вивчення різноманітних підходів до класифікації сайтів, котрі б дозволили більш чітко визначити найбільш значущі для істориків категорії, а потім вже в межах окремих складових частин ресурсу реалізовувати різноманітні підходи до структуривання, враховуючи специфіку історичної науки. Широко розповсюджений розподіл ресурсів у відповідності до їх тематики: PP (PresentationPage) – статистична сторінка організації; CP (ContentPage) – сторінка, присвячена якомусь питанню або явищу. Такі вузькоспеціалізовані ресурси досить легко можуть бути застосовані до тієї чи іншої тематики; OCP (OnlineCommunityPage) – сторінка для спілкування розрізнених у просторі людей зі спільними інтересами; KB (KnowlegeBase) – база знань, одна людина, або кілька людей, працюючи над однією проблематикою, обговорюють

проект в режимі онлайн; ORP (On-lineRepresentationPage) – Онлайн представництво, сайт, котрий слугує безпосередньо для досягнення цілей і завдань організації. На перший погляд, класифікація виглядала зручно, але при подальшому розгляд виявилось, що низка ресурсів може бути пов'язана з двома, або навіть з трьома пунктами.

Здійснювалась спроба розподілу ресурсів у відповідності до обсягів інформації: персональні сторінки (обсяг таких ресурсів часто не перевищує 20 сторінок), корпоративні (їх обсяг складає приблизно 20–50 сторінок), інформаційні та Інтернет-товариства (їхні обсяги в принципі необмежені). Однак, як виявилось, низка персональних проектів містили набагато більше матеріалів, ніж деякі великі організації або навіть академічні інститути. Досить цікавою є класифікація М. Омеліна³, який пропонує розподіл ресурсів за принципами взаємодії з аудиторією, ступенем участі її у формуванні змісту та інтенсивністю зворотного зв'язку, відповідно розподіляючи сайти на інформативні й інтерактивні. Але постала необхідність у більш вузькій класифікації, котра б враховувала специфіку історичної науки і задовольняла потреби саме істориків.

Таким чином, відбувся розподіл на групи:

- Інформаційно-довідкові ресурси;
- Сайти, що висвітлюють віртуальну і реальну наукову історичну комунікацію;
- Сайти, на яких розміщені джерела і спеціальні дослідження з історії;
- Сайти наукових і суспільних фондів, як підтримують історичні наукові й учбові проекти.

Проекспериментувавши з деякими іншими типологіями, було прийнято рішення виділити чотири прості категорії в залежності від типу інформації: дослідницькі тексти, джерела, бібліографія, довідкова інформація. Один ресурс може характеризуватись як однією категорією, так і всіма чотирма, а цінність такого розподілу полягає у можливостях користувача керувати пошуком тільки в обраних категоріях.

Каталог сайту Асоціації «Історія і комп'ютер»⁴ виділяє наступні категорії ресурсів: Архіви, Бази даних, Бібліотеки, Конференції і матеріали, Наукові групи, Наукові фонди, ГІС, Наукові центри, Персональні сторінки. Судячи з того, що частина з них взагалі не містить посилань, ідея виявилася не найкращою, і робота з наповнення каталога матеріалами не ведеться. Остання новина ресурсу Асоціації «Історія і комп'ютер» на ресурсі Алтайського державного університету <http://kleio.asu.ru/> датується груднем 2008 р.

Один з найбільш вдалих підходів – це розподіл ресурсів у відповідності з даними про його власника. До найбільш розповсюджених можна віднести архіви, музеї, освітні й науково-дослідницькі установи, бібліотеки, ресурси державних структур, періодичні видання, он-лайн сервіси (комунікаційні, аналітичні, пошукові), довідкові та енциклопедичні системи, приватні проекти.

Серед електронних ресурсів, необхідних для роботи історика, деякі дослідники пропонують виділяти наступні основні категорії: бібліографічні (доступ до каталогів бібліотек, анотованих каталогів періодики, повних текстів публікацій); тексти джерел; історична періодика в електронному вигляді; дані про роботу наукових і навчальних центрів⁵. Знаний російський дослідник історичних ресурсів Мережі М.Г. Роголін виділяє наступні групи: покажчики і огляди мережевих ресурсів; електронні бібліотеки історичних джерел; електронні бібліотеки; довідкові матеріали; електронні журнали і електронні версії друкованих журналів; архівні, бібліотечні і музейні ресурси; тематичні сайти і портали. При цьому він зазначає, що «в чистому вигляді» визначити категорію сайту досить складно⁶.

У результаті на основі синтезу інституціонального підходу, характеристики документів, або їх тематики була сформована типологія з шістнадцяти категорій (Історичні портали, Науково-дослідні установи, Університети, Громадські організації, Державні установи, Електронні каталоги бібліотек, архівів, Періодичні та серійні видання он-лайн, Електронні енциклопедії, інші довідники, Електронні бібліотеки, Електронні архіви, Документи і пам'ятки, Тематичні ресурси, Персональні сайти, Альтернативна історія, Новини, Оголошення, Гранти, Стипендії). Нині при описанні ресурсу використовуються обидві наведені типології:

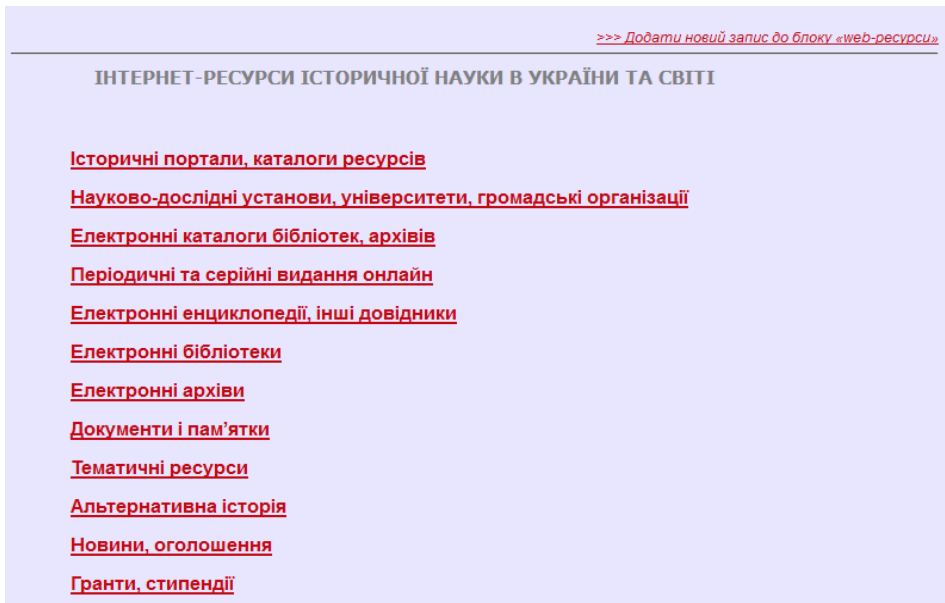
Матеріали на сайті:

довідкова інформація тексти джерела бібліографія

Ресурси історичної тематики (класифікатор):

- Історичний портал, каталог ресурсів
- Науково-дослідні установи
- Університети
- Громадські організації
- Державні установи
- Електронні каталоги бібліотек, архівів
- Періодичні та серійні видання онлайн
- Електронні енциклопедії, інші довідники
- Електронні бібліотеки
- Електронні архіви
- Документи і пам'ятки
- Тематичні ресурси
- Альтернативна історія
- Новини, оголошення
- Гранти, стипендії
- Персональні сайти

Агрегатор histsans.com є проектом, що розробляється Інститутом історії України НАН України разом з Інститутом сходознавства, Спільною краєзнавців і тематичним проектом zbroeznav.com. На грудень 2012 р. кількість ресурсів становила 722, більше 90% з яких були додані зусиллями співробітників відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів. Однак найбільш перспективним напрямом розширення каталога є додавання ресурсів простими користувачами (з подальшим редагуванням таких записів модераторами), механізм якого активно вивчається на сайті-агрегаторі історичної інформації www.histsans.com:

З подальшим розширенням каталога все більш очевидним стає необхідність не лише збору й фіксації статистичної інформації про ресурси, але й постійний контроль над динамічною складовою їхнього існування. Для реалізації таких завдань потрібні автоматизовані системи⁷, котрі з певною періодичністю відвідують ресурси і контролюють основні їх дані: частоту поновлення, структуру, мета-інформацію. Ефективні системи розробляються великими компаніями або розповсюджуються на комерційні основи. Система Інституту історії України НАН України також може виконувати деякі функції автоматичного пошуку. Саме цей напрям слід було б визначити пріоритетним у розвитку порталу Інституту, але реалізація такого проекту потребує залучення програмістів високої кваліфікації та вимагає значних коштів.

Слід відзначити, що змістовних каталогів історичних ресурсів у Мережі й досі обмаль. Так, у російському секторі Інтернет, однією з найбільш вдалих спроб досягнути дану тему є реєстр «Президентской библиотеки имени Б.Н. Ельцина» ФГБУ⁸, в якому зібрано біля двохсот сайтів, частина з яких вже не існує, з чого можна зробити висновок, що матеріали були зібрані лише один раз (скоріше за все 2009 р.) і далі не оновлювались. Найбільшу цінність цього проекту складають статі зі спробами аналітичного огляду сайтів, пов'язаних з історичною тематикою⁹.

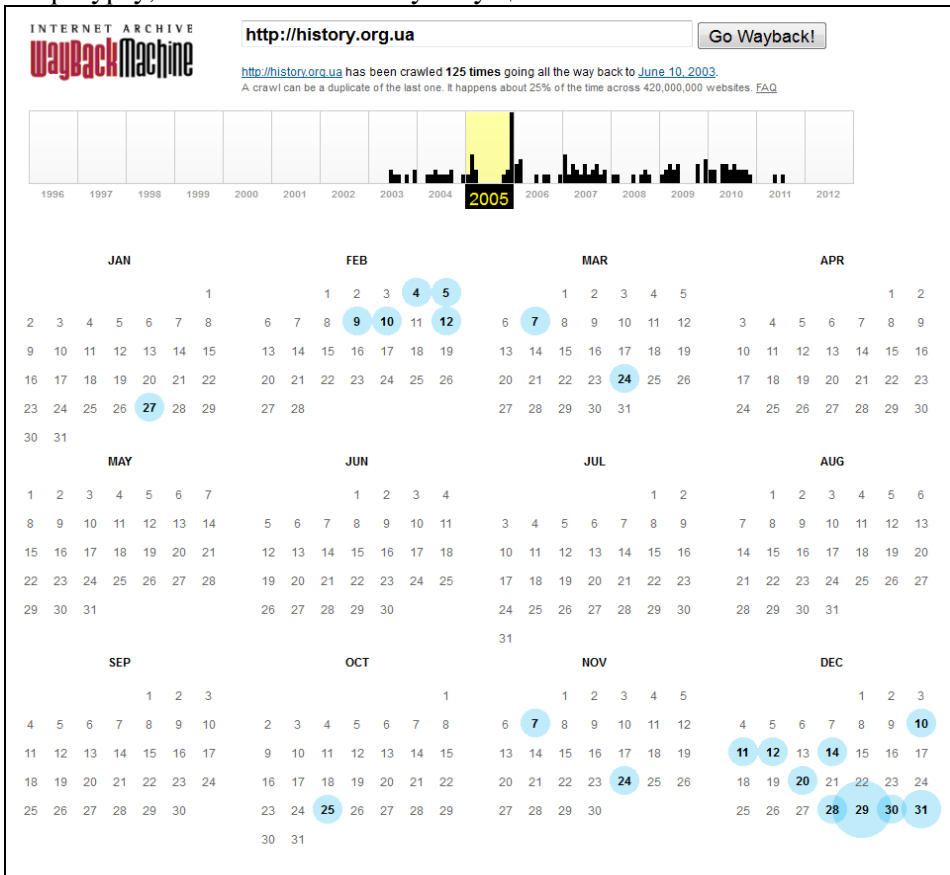
У статті, присвяченій СІД, проаналізовані російськомовні ресурси з вексілології, генеалогії, геральдики, нумізматики, палеографії, уніформології, фалеристики та інших спецдисциплін. Цікавим є спостереження про важкий шлях пошуку балансу поміж активним залученням і використанням фактичних матеріалів Інтернету, з одного боку, та боротьбою з «засміченістю» Мережі аматорними матеріалами, з іншого. Фактично, створення аналі-

тичних оглядів ресурсів і є одним з основних способів формування поля довіри сайтів, що мають наукову цінність.

Головною проблемою всіх каталогів залишається їх швидке старіння: деякі ресурси суттєво міняють свій профіль, інші, навпаки, стають дедалі все більш спеціалізованими, ще частина взагалі перестає існувати. Але ж рішення для тих, хто, прийшовши на ресурс, не знайшов того, чого очікував, є. Масштабний проект збереження архіву мережі Інтернет <http://archive.org/>:

Сервіс цього ресурсу (WayBackMachine) дозволяє отримати доступ до старих версій ресурсу. Нажаль, кількість таких версій обмежена, застарілі фреймові технології розбудови сайтів не підтримуються (це призводить до того, що деякі частини можуть бути втрачені), а пріоритетним напрямом контролю є інтерфейс користувача. Однак в більшості випадків, відтворити стан ресурсу, на якийсь час в минулому цілком можливо:

Підводячи підсумки, зазначу наступне: каталог ресурсів – це об’єкт, найбільша цінність якого не відображає інтереси користувача, а є інструментом для подальшого вдосконалення внутрішньої структури ресурсу. Зокрема, згідно зі статистикою, небагато відвідувачів нашого порталу займаються послідовним переглядом каталогу, але часто переходять на ті ресурси, що були включені у бібліографічний опис у випадку тотожності ключових слів, опису або тематики, або виведені серед результатів пошуку після текстів, які зберігаються на сайті, і корелюються з пошуковим запитом користувача. Безсумнівно, розвивати каталог якісно і кількісно необхідно, але тут основні надії покладаються на користувачів і авторів ресурсів. Пріоритетним завданням адміністрації порталу є активне використання такого каталогу для організації тематичних підбірок сайтів, пошуку у певному сегменті ресурсів реєстру, більш глибокої інтеграції тематично споріднених сайтів в енциклопедичні статті, біобібліографічні описання, сторінки біографій дослідників. Фактично, головним пріоритетом повинна бути організація зберігання і використання інформації, а користувачі мають визначати її цінність і значущість для тієї чи іншої тематики. Це унеможливується делегуванням функцій моделювання користувачами і, що найголовніше, активного їх використання. Тільки таким шляхом можливо побудувати ресурс, цінність якого буде полягати не тільки в обсязі матеріалів, що там зберігатимуться, але й у якості їх організації.

1. <http://habrahabr.ru/post/156837/> .
2. <http://web.archive.org/web/20040202010329/http://history.org.ua/info.htm>
3. <http://omelin.ru/index.php/publikatsii/11-tipologiya-sajtov>.
4. <http://aik-sng.ru>
5. *Бородкин Л.И.* Материалы по истории США в Интернете // Новая и новейшая история. – 1999. – № 3. – С. 77–99.
6. http://www.prlib.ru/PublishingImages/Istoricheskie_resursi_v_Runete_%28kratkiy_obzor%29.pdf
7. Поисковые роботы – как они работают и что делают при индексации сайта. – <http://job-cash.ru/crawler.htm>
8. http://www.prlib.ru/pages/links_history.aspx
9. Вспомогательные исторические дисциплины [Электронный ресурс]. – Электронные текстовые данные. – Режим доступа: http://www.prlib.ru/PublishingImages/Vspomogatelnie_istoricheskie_disciplini.pdf, Доступ свободный. – Загл. с экрана. – Яз. рус.

**ПРОЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ БІБЛІОТЕКИ
«ІЗБОРНИК»**

Проекту електронної бібліотеки «Ізборник» (<http://litopys.kiev.ua/>) уже виповнилося десять років. Кількість користувачів ресурсу незмінно збільшується з року в рік, і загальний лічильник наближається до круглої позначки десять мільйонів відвідувачів. Неочікувано для самого упорядника з невеликої добірки текстів-першоджерел для студентів перших курсів сайт виріс у повноцінну електронну бібліотеку з сотнями найменувань літератури з української історичної тематики і українознавства загалом. Зростає кількість згадок і посилань на сайт, як мережевих, так і в друкованій науковій літературі. Фахівці зазначають, що «Ізборник» це «єдиний на сьогодні приклад українського інформаційного ресурсу, цілком присвяченого оприлюдненню писемних джерел та історії України IX–XVIII ст. включно» [1]. Сайт широко використовується в навчальному процесі [2]. Для персональних сайтів такого типу це немале досягнення [3], спрогнозувати яке на початку було неможливо. Щоб зрозуміти причини популярності такого повнотекстового спеціалізованого ресурсу, треба почати з ідей.

Дві засадничі ідеї. Хоча ідея зібраних разом в одному місці електронних текстів тепер здається самоочевидною, вона має авторство. Першим продумав концепцію і здійснив реалізацію відкритої електронної бібліотеки Майкл Харт, засновник універсальної бібліотеки «Проект Гутенберг» (<http://www.gutenberg.org/>). 1971 року він поклав початок усім сучасним збіркам електронних текстів, оцифрувавши Декларацію незалежності США. Заснування було радше символічним, бо до винайдення інтернету, яким ми його знаємо, мало пройти ще два десятиліття. Проте Майкл Харт тоді відкрив головний принцип будь-яких наступних зібрань цифрових текстів: «Це був класичний момент. [...] Я хотів зробити щось, що існувало б віки, що буде навколо нас завжди. Так що я набрав Декларацію незалежності. Як тільки я помістив Декларацію в комп'ютер, вона стала наче вірусом. Ніхто ніколи не зможе поправити її. Як тільки ви оцифруєте щось важливе, або щось цікаве, і покладете в мережу, ви не зможете підрахувати кількість копій, які будуть зроблені. Все, що може бути заведене в комп'ютер, можна відтворювати необмежену кількість разів» [4]. Відкрита універсальна електронна бібліотека Майкла Харта тепер налічує близько сорока тисяч електронних документів, переважно художніх творів західних авторів, оцифрованих добровільними помічниками по всьому світу. А можливість цього була відкрита реалізацією другої ідеї.

Це було ідеєю винахідника всесвітньої мережі Тіма Бернерса-Лі, котрий задумався: «а якби поєднати всю інформацію, що зберігається на всіх

комп'ютерах? [...] щоб створити простір, у якому все було б пов'язане з усім. [...] Це був би єдиний глобальний інформаційний простір» [5]. На початку 1990-х Бернерс-Лі розробив мову розмітки (HTML), протокол передачі гіпертексту (HTTP) і увів поняття про універсальний ідентифікатор ресурсів (URI), який однозначно кодував б кожен інформаційний об'єкт одним рядком (згодом URL). Так розпочиналася всесвітня мережа, яку можна уявити як простір, в котрому може перебувати інформація, доступна вісім за допомогою комп'ютерів. «Основоположним принципом Мережі було те, що коли хтось десь робить доступним документ, базу даних, графіку, звук чи екран, що представляє певний етап інтерактивного діалогу, то вони мають бути доступними (звичайно, з дозволу) для будь-кого на будь-якому комп'ютері і в будь-якій країні. Також має бути можливим робити посилання на інформаційні об'єкти, щоб інші могли їх знаходити. [...] Наукова спільнота віками користувалася посиланнями у паперових документах: змісти, покажчики, бібліографії і примітки – це гіпертекстові посилання. Однак у Мережі гіпертекстове посилання дає доступ до потрібного документа за лічені секунди, а не тижні телефонних переговорів і очікування доставки поштою» [6].

Три підходи до поняття електронної бібліотеки. Попри інтуїтивну зрозумілість, уявлення про електронну бібліотеку буде цілком відмінним, якщо підходити до питання з професійним навантаженням різних традиційних галузей людської діяльності.

Якщо для працівників комп'ютерної сфери, як для Харта чи Бернерса-Лі, бібліотека постає колекцією документів у тому чи тому комп'ютерному форматі, поєднанням інформаційних об'єктів, доступних користувачеві незалежно від їхнього змісту, то в той же час фахівці традиційної бібліотечної галузі підходять до питання електронних бібліотек як до очевидного розширення сфери власної професійної відповідальності за збереження й ефективне використання культурно-історичної та наукової спадщини. Директорка російського Інституту розвитку інформаційного суспільства зазначає: «В майбутньому, як і в минулому, бібліотеки по-старому оперуватимуть як в інформаційній, так і в науковій, культурній сферах. По мірі наростання потоку інформації профіль їхньої діяльності природним чином розширюватиметься, і їм все важче буде залишатися в рамках якогось одного відомства чи установи. [...] вектор розвитку сучасної бібліотечної справи спрямований в сторону кооперації й інтеграції ресурсів окремих сховищ інформації. Найефективніше це завдання розв'язується шляхом створення електронних бібліотек – розподілених інформаційних систем, що дозволяють надійно зберігати і ефективно використовувати різномірні колекції електронних документів (текст, графіка, аудіо, відео тощо), доступні в зручному для користувача вигляді через глобальні мережі передачі даних» [7]. Перед озброєною новою технологією бібліотечної галуззю постає необхідність «пошуку нових підходів щодо розв'язання проблем створення сховищ інформаційних ресурсів, їх організації, методів і засобів доступу до них членів суспільства [...]

комплексного вирішення завдань правового, організаційного й технологічного характеру» [8].

Технологія не тільки відкриває можливості комп'ютерної автоматизації звичайних бібліотечних процедур зберігання видань, каталогізування, зняття копій, організацію доступу, але ставить і цілком нову проблему визначення електронного видання, видання як одиниці збереження [9]. Якщо звичайна паперова друкована книга стає потенційним об'єктом зберігання вже на етапі її публікації, коли інформація подається в стандартній незмінній фізичній формі, якій може бути присвоєний певний ідентифікаційний код (ББК, ISBN), то залишається питання, яким чином має оброблятися і зберігатися інформаційний об'єкт, доступний нині тільки за допомогою технологічних засобів, об'єкт за своєю природою змінний. З погляду веб-технології ми бачимо в браузері те, що програмним чином збирається з файлів на сервері. (Для прикладу, в «Ізборнику» одна сторінка збирається з чотирьох-п'яти файлів різного формату. Досить змінити кілька параметрів і на моніторах текст з'являтиметься в зовсім іншому вигляді.) А все ж існує щось, що змушує нас вважати, що ми маємо справу з одним об'єктом, який може стати одиницею колекції. Пошук шляхів вирішення цієї проблеми і способів її розв'язання знаходиться серед провідних.

Не бракує і курйозних моментів, коли працівники бібліотечної сфери виходять на протести проти електронної книги, резонно вбачаючи в нових способах поширення інформації загрозу для своїх докомп'ютерних робочих місць [10].

Ще одну важливу сторону представляє підхід з професійного погляду видавців, або ширше, власників авторських прав, які ставляться до документів, у тому числі цифрових, як до товару. «Електронне слово не вписується в наявний ринок авторського права [...] електронне слово втілює в собі спростування природи: копію можна зберегти і при тому ще віддати комусь іншому» [11]. Інформаційний об'єкт у мережі, доступний будь-коли і з будь-якого місця вимушено змінює традиційні уявлення про роль посередників між автором і читачем. «Відкритість його, безперешкодна і нерідко безоплатна доступність до нього спричиняють втрату ним сутнісних ознак товару. А це змінює мотиваційну основу авторської праці, ставить перед суб'єктами видавничої справи багато ще не пізнаних і не осмислених проблем» [12]. З цього боку електронна бібліотека постає конкурентом, порушником звичайної комерційної схеми, новим засобом масової інформації.

Ці три підходи до електронних бібліотек уперше поєдналися в один вузол у тих аматорських зібраннях електронних текстів, які почали виникати разом з поширенням інформаційних технологій.

В Україні сприятлива ситуація, коли весь технологічний ланцюжок підготовки електронного тексту і розміщення його в мережі став широко доступний пересічним користувачам інтернету, виникла на початку 2000-х [13]. Проте мовні проблеми, повільна комп'ютеризація регіонів, брак доступних

національних програмних продуктів для користувачів мережі (пошукові сервіси, вільні сервери, пошта та под.), задали не тільки відставання українського мережевого простору від світового англомовного на багато років, а й надовго зробили його частиною російського сегмента, так званого «рунету» [14]. За відсутності кордонів можливість належати до спільноти в мережі визначається тільки однією передумовою – спільною мовою.

Підстави проекту «Ізборник». Вимушене перебування українських користувачів мережі в єдиному сегменті з російськими мало наслідком те, що з перших кроків новачки в чужому культурному середовищі потрапляли на «гарячі» теми, самою своєю присутністю викликаючи обговорення навколо мови, історії, загалом, власної ідентичності [15]. Міжнаціональні обміни люб'язностями не вибирали місць; запеклий флуд починався і при звичайних розмовах на технічні теми, і на мистецькі; ідентичнісні дискусії велися на форумах, в коментарях та гостьових книгах [16].

У сучасній гуманітаристиці вважається хорошим тоном розповідати про власні підстави, особисті обставини, які спонукали до вибору теми роботи, про позанаукові впливи, які дозволяють оцінити об'єктивність зробленого. Для автора цих рядків поштовхом до створення сайту «Ізборник» стало чітке усвідомлення того, що будь-яка участь українців у вищезгаданих ідентичнісних дискусіях буде заздалегідь не вигідною, якщо відбуватиметься в домінуючому дискурсі чужої культури, в чужій мовній картині світу, без опертя на власний простір, простір власної культури, що міг би виступати рівним і адекватним за будь-яких обставин. Бо прогашність початкової позиції визначалася тим, що в кожній спільноті є загальнозрозумілі речі, хай які вони фантастичні й нераціоналізовані до кінця, стосовно котрих існує якщо не консенсус між своїми, то мовчазне розуміння їхньої важливості для підтримування спільноти. І коли такі речі кимось іншим, для кого природними є зовсім відмінні культурні коди, ставляться під сумнів, потрібна серйозна робота всіх сторін над власними основами, щоб позиції учасників дискусій були просто зрозумілі, а не ставали на перешкоді комунікації.

Подібні зіткнення не унікальні, такі проблеми переживаються чи не на всіх розломах колишніх імперій під час політичних перетворень на їхніх уламках [17]. Розбираючи проблеми кризи самоідентифікації, питання посткомуністичної трансформації сучасного суспільства в Російській Федерації, відзначаючи «розрив континуїтету і злам культурних механізмів, котрі задають картину світу, систему цінностей і орієнтирів, – механізмів, що формують сферу смисловожиттєвих позицій», російський культуролог І. Яковенко підкреслює: «Культурологам добре відома ціннісна й гносеологічна аберація, що закладається культурою у свідомість свого носія. Всяка культура створює позитивний, глибоко розроблений образ себе самої і змазаний, істотно менш позитивно забарвлений образ інших культур. При цьому образ історичної (соціальної) альтернативи формується як виразно негативний» [18]. Цілком очевидно, що в багатьох аспектах схематично зрозуміла

українська культура постає історичною альтернативою російській/радянській, і навпаки. Коротко, на рівні міфологізованих штампів, підтримуваних шкільною освітою й популярною культурою, можна згадати доведені до ідеальних уявлень протиставлення українського села і російського міста, українського безвладдя та російського державництва, українського народництва та російського дворянства [19], українського націоналізму та російського імперіалізму, приклади стереотипів можна множити. Всі ці уявлення можуть не мати жодного реального підґрунтя, але бути укорінені в тому, що називається конструюванням національної ідентичності – від романтичних спроб знайти відмінності сторічної давнини [20] до нашого часу [21]. Проявляються ці уявлення найрізноманітнішим і найнесподіванішим чином. Наприклад, у категоричному запереченні потреби активних дієприкметників, яко нехарактерних для української народної мови, або в політичних міркуваннях про свободолюбний народ, котрий не допустить авторитаризму, на противагу віковичному рабству сусідів.

Питання власної української ідентичності, відчуття загроженості її в ширшому середовищі, байдужість до національної культури з боку державних установ, спонукали тих, хто вже опанував нові технології, шукати точки докладання зусиль у всесвітній мережі по створенню власного простору, власних спільнот, де власне український дискурс не руйнувався б ще до його виникнення. І загрози, і рятування виникали з того самого джерела, адже однією з важливих «переваг інтернету є те, що він дає змогу формувати спільноти, незважаючи на географію. Якщо в людей є спільні інтереси або цілі, вони знаходять одне одного. І навпаки, люди вже не припнуті до спільнот, у яких вони народились, принаймні їхні зв'язки з цими спільнотами вже не абсолютні» [22]. Мережа відкривала широкий діапазон можливостей для всіх зацікавлених запропонувати свої рішення і в культурній сфері.

Значно пізніше, коли наприкінці першого десятиліття почали створюватися світові електронні бібліотеки, вони одна за одною повторювали провідну ідею, що лежить в основі будь-якого сучасного віртуального зібрання текстів у мережі, – захист власної культури, запобігання загрози культурній різноманітності. З цією ідеєю 2006-го виступив президент Національної бібліотеки Франції Жан-Ноель Жаннане, розпочинаючи проект Gallica (<http://gallica.bnf.fr/>) [23], на основі якої в листопаді 2008 року була відкрита всеєвропейська електронна бібліотека Europeana (<http://www.europeana.eu/>). Для «сприяння міжнародному та міжкультурному взаємопорозумінню» 2009-го року розпочала роботу «Світова цифрова бібліотека» (WDL: <http://www.wdl.org/>). Вагу оцифровування своєї культурної спадщини усвідомлюють у Польщі, де електронні бібліотеки об'єдналися тепер у «Федерацію цифрових бібліотек» (<http://fbc.pionier.net.pl/>). Маючи на меті «активний вплив на масову суспільну свідомість шляхом формування єдиного інформаційного простору» у Російській Федерації урочисто була відкрита Президентська бібліотека імені Бориса Єльцина (<http://www.prlib.ru/>). Ці формулювання головного призна-

чення, взяті з інформаційних сторінок відповідних сайтів, майже точно передають основні мотиви, що 2001-го спонукали автора до створення «Ізборника» (<http://litopys.kiev.ua/>).

Повернуся до початку 2000-х. Прикладом неправильної відповіді на загрозу ідентичності може слугувати відповідь ненависті, яку запропонував один з небагатьох тодішніх українських сайтів «Україна-Русь», розміщений на вільних серверах geocities.com [24]. Задовольняючи патріотичні настрої упорядників, побудовані в стилі іншування, такі сайти не могли задовольнити ширші потреби захисту, легітимізації й популяризації власної культури. Мені було добре зрозуміло, що необхідно знайти зовсім інший спосіб представлення української культури, розпочати проект, спрямований не стільки на доведення власного існування і оборони власної ідентичності екстремальною риторикою «для своїх», що потрібні не вторинні, реакційні тексти навздогін загрозливим викликам, а власне те, що могло б стати позитивним представленням української культури як для нас самих, так і для всього світу. На мою думку, і переконання незмінне, для цієї мети немає і не може бути нічого кращого за бібліотеку першоджерел, текстів, історичних джерел, створених у цій культурі, текстів, що вважаються належними до цієї культури, і що вони створюють смисли самого її існування. Уяву захоплювала ідея відкритої бібліотеки Майкла Харта. І мені йшлося про те, щоб створити таку електронну бібліотеку, де користувач серед текстів міг би знайти відповіді на класичне запитання Грушевського: «Хто такі українці і чого вони хочуть?»

Визначення цілей і завдань нового проекту. Отже, маючи загальне уявлення про те, що треба робити, необхідно було визначити більш реалістично, яким чином і для чого міг би слугувати проект нової електронної бібліотеки. Описані в перших параграфах три галузеві підходи до зібрань текстів у мережі поставили перші проблеми, для вирішення яких могла слугувати нова електронна бібліотека. Спершу на справу треба було поглянути з боку потреб користувача. Тобто, проект мав бути спрямований на розв'язання проблеми дослідника, бібліотечна робота котрого виглядає як відвідування бібліотечних установ, праця з каталогами, заповнення карток, очікування години й виконання інших малоприємних, але неусувних процедур. Читачі постійно змушені стикатися з тим, що видання мають обмежені наклади, деякі публікації давно стали бібліографічним раритетом і з якихось причин відсутні навіть у найбільших центральних бібліотеках. За українських умов, коли наклади навіть нових видань жалюгідно малі, а доступ до першоджерел обертається дедалі необхіднішим завданням, електронна публікація могла б стати чи не єдиним виходом для організації робочого місця дослідника.

Не можна було забути і про технічний вимір реалізації проекту. Саме розвиток комп'ютерних технологій відкрив шлях електронним публікаціям у всесвітній мережі. Якщо підходити з цього боку, упорядник електронної бібліотеки має власноручно повторювати основні елементи сучасного видавничого циклу, готуючи цифровий текст для розміщення на своєму ресурсі.

Проте, електронна публікація не має замінити паперову, а повинна стати її своєрідним віртуальним продовженням, що відкривало б досліднику нові можливості для роботи з матеріалом. Текстова, а також графічна інформація, розміщена в інтернеті, суттєво збільшує потенційну аудиторію видання; фактично, наклад електронної публікації стає необмеженим. Виграш користувачів од автоматизації доступу до джерел негайний. Зменшуються витрати часу на пошук та отримання необхідної інформації. Утворюються нові можливості автоматичного пошуку ключових слів в самому тексті. Завдяки системі гіперпосилань електронний текст набуває внутрішньої структури, неможливої у паперовому вигляді. Тематично структуровані масиви електронних текстів здатні створити новий вимір представлення наукових знань – електронну бібліотеку. Оскільки сучасна електронна бібліотека відкриває доступ до текстів з будь-якого комп'ютера, підключеного до всесвітньої мережі, це забезпечує існування потенційно необмеженої наукової спільноти. Також електронні бібліотеки з необхідністю повинні стати осердям новітніх технологій інтерактивної освіти.

Забігаючи наперед, через три роки пошуків, помилок і практичних спроб реалізації проекту «Ізборник», перед упорядником постала проблема перетворити наявні розробки на повноцінну наукову електронну бібліотеку: створити тематичний мережевий інформаційний ресурс, що забезпечував би збирання, збереження та розповсюдження творів української писемності та наукових досліджень з історії України. Були сформульовані завдання, які в подібних формулюваннях повторюються на багатьох світових сайтах електронних колекцій текстів:

- розміщення історичних першоджерел за публікаціями XIX–XX ст., а також досліджень з україністики;

- переведення в електронний вигляд публікацій рукописів та стародруків, збереження пам'яток української писемності;

- відкриття світовій науковій спільноті та всім зацікавленим вільного доступу до пам'яток української писемності та відповідних наукових досліджень;

 - створення бібліотеки сучасної історичної літератури;

 - створення інформаційного середовища для зручної роботи з текстами;

 - скорочення рутинних операцій за рахунок автоматизації бібліотечного процесу;

 - сприяння розвитку гуманітарної освіти в Україні;

 - пропаганда української культури в світі через її найвидатніші пам'ятки писемності.

Проект орієнтувався на широке коло користувачів: наукові установи, виші та шкільні заклади, бібліотеки, а також на вчених, викладачів, учнів, усіх кого цікавить українська історія та культура. Реалізація проекту була б необхідним кроком на шляху використання сучасних інформаційних технологій в академічних та освітніх цілях. Дослідники української історії та

давньої літератури мали оодержати унікальну мережеву повнотекстову інформаційну систему.

Публікація україністики в інтернеті є тим більше важливою справою, що має доповнювати традиційні видання вже сьогодні, коли тільки незначна частина всього українського сегмента інтернету заповнюється матеріалами українською мовою.

Добір текстів і вибір формату. Спочатку треба було визначити спеціалізацію електронної бібліотеки, її провідну тему, оскільки через брак ресурсів очевидно видавалося неможливим створення універсального зібрання. Такою об'єднавчою темою мав стати історичний період IX–XVIII ст. Вибраний період, принципи збірки і культурний аспект разом поєдналися в назві «Ізборник» [25].

Добір текстів спирався на наступні принципи. Електронні публікації мають відповідати сучасному науковому рівню. Тексти в «Ізборник» відбиралися з урахуванням практичних потреб професійної наукової діяльності і вимог сучасної гуманітарної освіти. В перспективі планувалося вивести проект на такий рівень повноти електронного наповнення, коли дослідник матиме можливість використовувати електронну бібліотеку як основне джерело інформації, як перше робоче місце. Матеріали добиралися з урахуванням історичного контексту публікації з освітньою метою, тобто для кожного джерела необхідно було, по можливості, знайти супровідне дослідження.

Одним з основних принципів була максимальна повнота відтворення паперового видання. Тому важливою проблемою став вибір формату. Технологія пропонувала два напрями – графічний і текстовий. Вибір графічного формату означав досконале відтворення паперових видань, але також і суттєве збільшення розмірів бібліотеки, проблеми з організацією пошуку, зменшення мобільності текстів між усе новішими версіями операційних систем, технічні перешкоди при роботі он-лайн, для якої і мала створюватися цифрова збірка. Вибір же текстового формату означав повне відокремлення тестової інформації від паперового носія, надавав менше можливостей для відтворення давніх джерел, але задовольняв дві головні для мережевої бібліотеки умови – розмір і переносимість. Зрештою, вибір зупинився на другому; мова гіпертекстової розмітки (HTML), стандарт при роботі он-лайн, надавала додаткові можливості для упорядника організувати структурування інформаційного наповнення сайту, надавати користувачеві інструменти пошуку, дозволяла впроваджувати ієрархічну структуру електронної бібліотеки, розбивати великі видання посторінково на логічні частини.

Не менш важливим був принцип унікальності електронного видання. З самого початку упоряднику було зрозуміло, якщо електронна бібліотека «Ізборник» створюється не як універсальна, а як спеціалізована, вибіркова, то не має сенсу дублювати вже оцифровані джерела, що вже розміщені на інших сайтах, адже достатньо дати гіперпосилання. Цей принцип унікальності наповнення залишився незмінним.

Тексти і розділи. Вибір першого тексту для оцифрування був очевидний – сама тема визначила, що це має бути текст «Повісті временних літ». Історичне джерело, створене в древньому Києві, мало стати осердям проекту, підказувати подальші напрями поповнення бібліотеки і задовольняти ідеологічні потреби спільноти, задаючи вихідний пункт українського історичного нарративу. 2001 року в мережі можна було знайти тільки російські переклади. Отже, першим текстом став український переклад Іпатіївського літопису, котрому перекладач дав назву «Літопис руський» [26]. Цей текст пізніше ліг в основу розділу «Літописи» (<http://litopys.org.ua/links/inlitop.htm>), де за кілька років була зібрана колекція електронних текстів українських літописів, хронік, щоденників тощо від ПВЛ до «Історії Русів», першого твору новітньої політичної думки.

Процес оцифрування різних видань, різних редакцій ПВЛ розтягнувся на кілька років. Це було перше надзавдання проекту – надати українському користувачеві вільний доступ до всіх основних публікацій «Повісті», від перекладів шкільного рівня до професійних видань. До перекладу Л. Махновця через рік додався переклад В. Яременка [27], який подавався вже з паралельним давньокиївським текстом [28], але все ще не був задовільний з погляду можливостей, які відкривав вибраний формат бібліотеки.

Щоб мати змогу максимально точно відтворювати класичні публікації в текстовому форматі, мати можливість зберігати всі важливі букви кирилиці, а також нарядкові тильди й дашки, для сайту необхідно було розробити спеціальний шрифт Litopys New Roman, модифікацію стандартного поширеного шрифту Times New Roman [29]. Використовуючи новий шрифт, на сайті без утрати інформації (див. рис. 1) були опубліковані два класичні видання – Іпатіївський і Лаврентіївський літописи [30], які стали певним обґрунтуванням самого існування проекту «Ізборник». Цей шрифт був використаний також при оцифруванні ще кількох видань [31], але виявився надто складним у роботі як для користувачів, так і при підготовці цифрових текстів. Як альтернативу використанню спеціального шрифту на сайті були опробовані інші способи передачі кирилических символів через стандартні літери знакогенератора [32]. У подальшому тексти оцифрувалися з заміною літери ять: Новгородський літопис [33], Галицько-Волинський літопис за Острозьким списком [34] та ін.

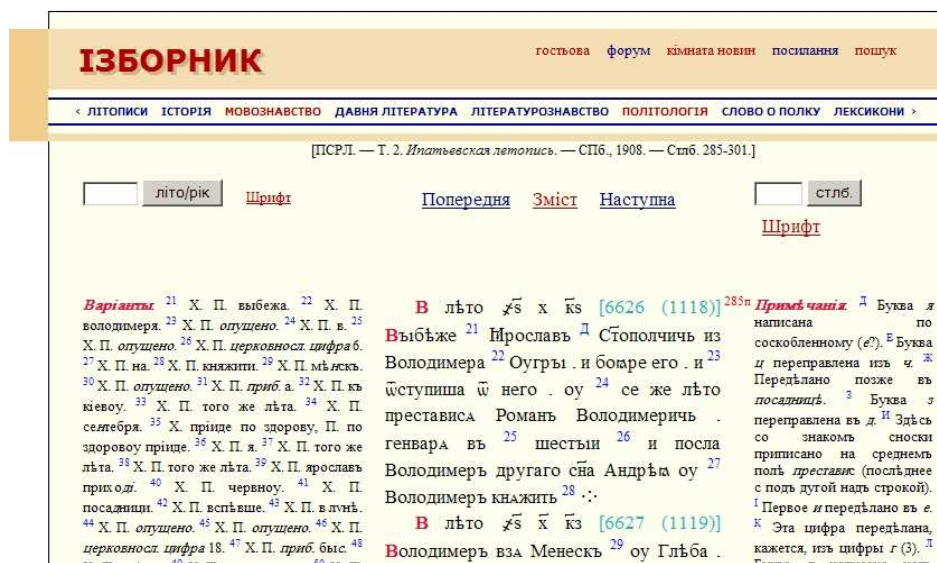

Рис. 1. Вигляд сторінки Іпатіївського літопису на сайті «Ізборник»

Найскладнішою задачею було переведення в текстовий формат публікацій староукраїнських пам'яток, в яких, окрім особливих символів, використовувалися інші способи відтворення особливостей давніх джерел: курсив, нарядкові символи, коментарі [35].

Спершу нові публікації в електронній бібліотеці розміщувалися по роках, в порядку оцифрування, але зростаючий обсяг і кілька різних напрямів поповнення збірки спонукали розбити колекцію на тематичні розділи: «Літописи», «Давня українська література», «Літературознавство», «Мовознавство», «Граматики та лексикони», «Історія», «Політологія», «Слово о полку Ігоревім».

Напрямок збирання давньої української літератури розроблявся паралельно з літописним. Уже в перші роки були оцифровані основні публікації українських пам'яток з радянських видань «Наукової думки» [36]. Були переведені в цифру твори І. Величковського, К. Зиновієва, М. Довгалевського, Ф. Прокоповича, Г. Сковороди [37]. Зі значними складнощами довелося стикнутися при оцифруванні публікацій українських грамот. Після експериментів з текстовим форматом було вирішено кілька видань подати в графічній формі, що зберігали б особливості публікацій, що їх неможливо адекватно передати в тексті [38].

Зібрані разом на одному сайті тексти давньої української літератури відкривають надзвичайно корисну можливість користувачам ставити (хоч і обмежені) мовні експерименти на свого роду протокорпусі давньої і староукраїнської мови [39]. За відсутності справжніх корпусів пошук за тим чи тим словом по сайту видає потрібні посилання на давній текст і дозволяє оцінити

поширеність, значення, форми слова та под. Для зручності користувачів був складений зведений словник застарілих і маловживаних слів.

Окремим розділом розміщені староукраїнські граматики та лексикони. Тут зібрано видання І. Федоровича, граматику і словник Л. Зизанія, граматику М. Смотрицького, «Лексикон словенороський» П. Беринди [40]. Через важливість публікацій, при оцифруванні за потреби використовувався графічний формат.

Окрім публікацій джерел, для того, щоб електронна бібліотека виконувала своє призначення, кожне джерело в ідеалі мало супроводжуватися довідковою літературою, дослідженнями відповідного періоду, науковими працями. Розділи «Історія», «Літературознавство» і «Мовознавство» були продумані для задоволення цієї потреби. Тут розміщено класичні історичні й літературознавчі роботи М. Грушевського [41], Д. Чижевського, І. Огієнка, Ю. Шевельова, В. Русанівського, В. Німчука. Виконуючи завдання проекту, особливу увагу приділено працям з культурології ті історії української мови.

У свій розділ були виділені тексти і переклади «Слова о полку Ігоревім». Тут зібрано: перші публікації «Слова», Катерининську копію XVIII ст., українські переклади та переспіви [42].

Варто згадати, що від самої появи в мережі «Ізборника» у відгуках, серед згадок про сайт в обговореннях, поставало питання належності текстів саме до української культури. Яким чином ми сьогодні маємо можливість прослідкувати континуїтет од найдавніших пам'яток до сучасності, якщо існують очевидні розриви історичної традиції, мовного коду? Яким чином культурно-історичний процес окреслюється як український, якщо навіть сучасна національна назва усталилася якихось півтораєста років тому? Для відповіді на ці питання збирався тематичний розділ «Політологія», де читачеві пропонуються новітні концепції нації, націоналізму, державності, що представлені роботами Г. Касьянова, Р. Шпорлюка та інших авторів [43]. Таким чином давня історія в бібліотеці змикається з сучасною.

Проект віртуальних Шевченківських читань. Центральною постаттю української культури є Тарас Григорович Шевченко. І цілком очевидно, що будь-якій історичній українській бібліотеці, де звертається увага на теми культури, неможливо не віддати данину Кобзареві.

Розділ «Тарас Григорович Шевченко» [44] в «Ізборнику» незвичайний. Він був створений останнім, але тексти, призначені для розміщення в ньому, з'являлися не одразу. Для того, щоб якомога ширше охопити період, був здійснений унікальний в українській мережі експеримент. В окремому проєкті «Віртуальних Шевченківських читань» (<http://ua-kobzar.livejournal.com/>) в щоденному режимі на тлі життєвого шляху Тараса Шевченка в хронологічному порядку розгорталася величезна панорама українського національного відродження першої половини XIX ст. Оцифровані тексти публікувалися фрагментами день за днем у спільноті, а після того і в розділі сайту [45].

Технічна історія. Перші сайти проекту були фізично розміщені на вільних серверах. 21 серпня 2001 р. адресою сайту став litopys.freeservers.com [46]. Уже до кінця року кількість відвідувачів зросла в середньому до сотні за день. Хоча більшість з них заходили з України, котра тоді відставала в інформатизації і розвитку мережі, значний відсоток відвідувачів ішов з Російської Федерації. Ця обставина підштовхнула до відкриття дзеркала на російських вільних серверах Narod.ru – 4 січня 2002 р. був створений сайт «Ізборник-2002» (litopys.narod.ru). Через ненадійність цих серверів у червні 2002 р. була зареєстрована адреса litopys.kiev.ua, котра з того часу стала слугувати переадресацією на головний сайт, але сама без фізичного представлення.

До початку 2003-го року на сайтах було зібрано понад 100 Мб текстової інформації, середня кількість відвідувачів збільшилися до п'яти сотень за день. Ці обставини змусили відкрити продовження «Ізборник-2003» за другою тимчасовою адресою izbornyk.narod.ru. (Усі сайти на вільних серверах на даний момент закриті [47]).

На свій перший хостинг з постійною адресою litopys.org.ua сайт перейшов 1 жовтня 2003 р. [48]. Незмінне збільшення кількості відвідувачів [49] і недостатня потужність сервера головного дзеркала згодом була розв'язана за допомогою нового допоміжного сайту, який був відкритий 25 жовтня 2008 р. за адресою izbornyk.org.ua. Сьогодні два дзеркала (litopys.org.ua та izbornyk.org.ua) ідентичні, а відрізняються тільки оформленням головної сторінки.

Навздогін web 2.0. Із самого початку «Ізборник» був задуманий як статичний проект, коли відвідувач відокремлений од бібліотечного ресурсу і виступає користувачем готової пропозиції. Ця статичність, незмінність матеріалів, передбачається самим призначенням бібліотеки. Але прагнення зробити сайт зручнішим і відкритішим, намагання надати якомога ширші можливості для зворотнього зв'язку та хоч помірної участі, спонукали створити «Книгу скарг і пропозицій» (<http://litopys.org/guestbook/>), в якій відвідувачі мають можливість залишати свої оцінки проекту. Також 2004 року був відкритий форум «Кімната обговорень» (<http://forum.izbornyk.org.ua/>). З самого початку засобами Google був настроєний внутрішній пошук, який замінює розлогу каталогізацію ресурсу. (Додатково, на дзеркалі izbornyk.org.ua віднедавна працює свій внутрішній пошук, наданий хостингом.).

Надзвичайно корисним інструментом для покращення вмісту бібліотеки стала запущена у вересні 2006 року система сповіщення про помилки набору мишкою та клавішами Ctrl+Enter. За допомогою активних відвідувачів сайту за кілька років були виявлені і виправлені сотні помилок оцифрування, багато з яких були типовими, що дозволяло знаходити їх в усіх текстах сайту. Все нові виправлення надходять кожного дня, що дозволяє безперервно підтягувати якість ресурсу.

Для заохочення користувачів на сайті було відкрите опитування «Видатні українці». Голосування, в якому взяли участь кілька тисяч відвідувачів, проводилося в два етапи на протязі двох років (2008–2011) [50].

Статистика. В «Ізборнику» нині зібрано близько 300 публікацій та документів [51] у понад 12 тис. файлів загальним обсягом понад 600 Мб. Кожен день сайти проекту відвідують у середньорічному розрізі 5–6 тис. унікальних користувачів, які в середньому переглядають по 3–4 сторінки [52]. 5 липня 2007 р. на головний сайт зайшов мільйонний відвідувач, до початку вересня 2011 року дзеркало litorpys.org.ua відвідали загалом п'ять мільйонів, а дзеркало izbornyk.org.ua понад один мільйон користувачів. Сьогодні, у липні 2012 року, сукупна кількість сягає вже майже 10 млн. Найбільша відвідуваність була зафіксована 29 лютого 2012 р. – понад 18 тис. відвідувачів за один день. Поточний «індекс цитування» в каталозі «Яндекса» у дзеркала litorpys.org.ua – 750, izbornyk.org.ua – 160.

Моніторинг статистики дозволяє зробити висновок, що аудиторія сайту майже наполовину складається з учнів та студентів; це було певно підтверджено під час карантину [53] та сезонного зменшення відвідуваності під час канікул. Активне використання «Ізборника» в навчальному процесі допомагає головному дзеркалу сайту потрапляти до рейтингів InMind [54].

Найчастіші пошукові запити, які приводять читачів на сайт: український алфавіт, гайдамаки, історія української культури, українська мова, сон шевченко, етимологічний словник, слово про похід ігорів/слово о полку ігоревім, функції мови, мені тринадцятий минало, історія України, ізборник.

Найпопулярнішими сторінками є тексти енциклопедії «Українська мова», твори Т. Шевченка, «Історія України-Русі» М. Грушевського, збірки з історії української культури, «Слово о полку Ігоревім».

Географія користувачів сайту представлена майже всіма країнами світу, де є доступ до інтернету. Сьогодні «Ізборник» уже відвідували із 184 країн од України до Уганди. Найбільше користувачів приходили з України (86%), Російської Федерації (5%), Польщі (0,8%), США (0,7%), Білорусі (0,5%), Німеччини (0,5%), Литви (0,2%).

Замість підсумків. Якщо в різних пошукових системах сьогодні набирати запити «історія України», «українська мова» та под., то серед перших результатів напевно знайдуться посилання на «Ізборник». Тексти, підготовлені для проекту, широко розходяться по мережі, часто без жодних посилань. Українську історичну мережу годі уявити без цього ресурсу. Проте відзначати успіх і будувати на здобутках нові плани заважає тверезе усвідомлення того, що час індивідуальних аматорських проектів у мережі минає. Що вікно потреби в таких сайтах, яке відкрилося з розвитком технології в 90-і, нині, на початку 2010-х, уже не виглядає настільки широко прочиненим. На поле мережових бібліотечних ініціатив вийшли професійні комерційні й підтримані освітніми та державними бюджетами проекти, які повною мірою використовують сучасні досягнення і спираються на описані вище три підходи до створення електронних бібліотек. Немає сумніву, що при нормальному і вельми бажаному для суспільства розвитку подій специфічна користувачька ніша, в якій ці роки щасливо перебував «Ізборник», невдовзі

зникне в заздалегідь нерівній конкуренції з усе потужнішими пропозиціями з боку різних українських та світових інституцій. Спостерігаючи революцію в мобільних комп'ютерних приладах, бурхливий розвиток ринку електронних видань, усе зростаючу увагу до оцифрування колекцій з боку великих традиційних бібліотек, загальну зміну ставлення користувачів до електронних текстів, од чогось допоміжного й екзотичного до звичного, ба навіть єдиного способу одержання інформації, можна з певністю очікувати, що цей ресурс з оцифрованими історичними джерелами невдовзі залишиться тільки предметом археографічного опису, перетвориться на пам'ятку доби. Дивлячись сьогодні в ретроспективі на розвиток своєї повнотекстової електронної бібліотеки «Ізборник», хочу тільки сподіватися, що весь цей час за тимчасової відсутності інших пропозицій вона гідно виконувала своє призначення.

1. Папакін Г.В. Сучасна українська інтернет-археографія: основні форми та джерела електронних публікацій. – Український історичний журнал. – 2010. – № 5. – С. 156–158. – Режим доступу: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2010/5/10.pdf>. Особливо підкреслюється, що в «Ізборнику» «вперше у всесвітній мережі розміщено такий значний і відносно цілісний масив наративних джерел з історії України». – Там же. – С. 157.

2. Сотні посилань на сторінки сайту знаходить «Google Академія». Див., наприклад: Ковальова Н.А. Особливості використання електронних ресурсів з історії України в самостійній роботі студентів технічних ВНЗ / Гуманітарна складова вищої освіти: проблеми та перспективи. Статті та тези: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (14–15 квітня 2011 р., м. Харків). – Х., 2011. – С. 44–49.

3. Середня тривалість «життя» веб-сторінки 2000 року оцінювалася в 44 дні (див. Lucy Küng, Robert G. Picard, Ruth Towse. The Internet and the Mass Media. – 2008. – Р. 71. – Режим доступу: <http://books.google.com.ua/books?id=0As0q-LHNOEC>). Засновник сайту «Internet Archive» (<http://archive.org/>) Брюстер Кейл (Brewster Kahle) 2003-го року оцінює існування пересічного сайту в 100 днів, додавши: «Не діло так порядкувати культурою» (Rick Weiss. On the Web, Research Work Proves Ephemeral // Washington Post. – 2003. – 24 Nov – Р. A08). За дослідженням «RUMетрика», проведеним у російському сегменті мережі 2008 року, 75% сайтів існують менше чотирьох років. – Електронний ресурс: <http://rumetrika.rambler.ru/print/review/3621>.

4. Інтерв'ю Майкла Харта в кн.: Nicholas G. Tomaiuolo. The Web Library: Building a World Class Personal Library with Free Web Resources. – 2004. – Р. 221–233. – Режим доступу: <http://books.google.com.ua/books?id=Ri0hoL0MIqgC>.

5. Тім Бернерс-Лі. Заснування Павутини: з чого починалася і до чого прийде Всесвітня мережа. – К., 2007. – С. 12–13.

6. Там же. – С. 38–39.

7. Ершова Т.В. Информационное общество и библиотека / Общество и книга: от Гутенберга до Интернета. – М., 2001. – С. 270–271.

8. Павлуша І.А. Електронні бібліотеки: системний підхід до формування фондів // Бібліотечний вісник – 2000. – № 2. – С. 16–19. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2000/00riapff.htm>. Особливою проблемою постає бібліотечний опис електронних ресурсів (Антоненко І., Баркова О. Електронні ресурси як

об'єкт каталогізації: історія питання, термінологія, форматне забезпечення // *Бібліотечний вісник*. – 2004. – № 2. – С. 11–22. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/articles/2004/04aiftfz.html>), зокрема, проблема охоплення сучасних електронних джерел (*Ковальова А.* Електронні джерела у студіях з новітньої історії: досвід України та США // *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. – К.: Інститут історії України, 2010. – Вип. 16. – С. 94–110. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Sid/2010_16/10.pdf).

9. *Казаків В.Г., Майстрович Т.В.* Електронний документ как объект библиотечного дела: постановка проблемы // *Электронные библиотеки [Электронный ресурс]*. – 2003. – Т. 6. – Вып. 4. – Режим доступа: <http://www.elbib.ru/index.phtml?page=elbib/rus/journal/2003/part4/KM>. – Название с экрана.

10. *Юлія Журавльова.* Харківські бібліотекарі агітують молодь читати звичайні, а не електронні книжки / «Радіо Свобода» [Електронний ресурс]. – 2009. – 9 лип. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1772808.html>. – Назва з екрану.

11. *Річард Ленем.* Електронне слово: демократія, технологія та мистецтво. – К., 2005. – С. 42–43. Ленем ставить питання, як електронний текст трансформує структуру сучасної комунікації, створює новий простір написаного, новий простір освіти, штовхає до переосмислення того, що таке гуманітарні науки.

12. *Теремко В.* Стратегічні випробування електронною книжністю // *Вісник Книжкової палати*. – 2011. – № 4. – С. 10–14.

13. Серед багатьох приватних українських ініціатив, які розпочиналися наприкінці 1990-х – початку 2000-х варто згадати такі проекти: «Поетика» (<http://poetry.uazone.net/>), «Українська спілка» (<http://spilka.uaweb.org/>), «Джерело» (<http://ukrlib.com/>), «Бібліотека української літератури» (<http://www.ukrlib.com.ua/>), «AeLib» (відновлена адреса <http://ae-lib.org.ua/>).

14. Мовні уподобання українських користувачів можна приблизно оцінити за допомогою статистики блогосфери, особистих щоденників у мережі. За дослідженням компанії «Яндекс», яка має підрозділ в Україні: «сьогодні українськими інтернет-користувачами зареєстровано понад 1,1 млн. блогів. [...] 80 тисяч блогерів пишуть пости українською мовою». Див.: *Комсомольская правда в Украине [Електронний ресурс]*. – 2011. – 19 лист. – Режим доступу: <http://kp.ua/daily/191111/311836/>. Така оцінка 7-8% україномовних користувачів «уанету» залишається незмінною кілька років. Як свідчить зібрана статистика кількох сайтів «Ізборника», тільки 8,4% відвідувачів мають у налаштуваннях своїх браузерів установлену українську мову, тоді як 85,4% встановили російську.

15. Мало того, дискусії навколо ідентичності після імперії велися і ведуться всередині пострадянських країн. Див.: *Ola Hnatiuk.* *Pożegnanie z imperium: ukraińskie dyskusje o tożsamości*. – Lublin, 2003. (Український переклад, на жаль, був надрукований з систематичними орфографічними помилками, свідомо впроваджуваними у свої видання в-вом «Критика».) *Эмиль Паин.* *Между империей и нацией: модернистский проект и его традиционалистская альтернатива в национальной политике России*. – М., 2004.

16. І досі питання приємників легко викликає те, що на початку 2010-х одержало іронічну назву «хохлосрач», тобто віртуальне перекидування національними образами, переважно російською мовою.

17. На прикладі посткомуністичних країн Роджерз Брубейкер запропонував модель «вітчизняного націоналізму» колишніх метрополій та «національного націоналізму» колишніх провінцій. Це модель зіткнення культур у трикутнику «колишня метрополія-колишня провінція-національна меншина» добре описує підстави ідентичнісних дискусій. *Брубейкер Р.* Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі. – Львів, 2006.

18. *Яковенко И.Г.* Риски социальной трансформации российского общества: культурологический аспект. – М., 2006. – С. 100.

19. Як приклад традиційного зіткнення культур, наведу одну, досконалу в своєму роді цитату з пересічного російсько-українського діалогу: «[...] сопоставление двух первых звезд двух литератур весьма знаковое. Столбовой дворянин с XIII века Пушкин, потомок боярина Радши, и, прости господи, Тарас-свинопас. Каждому – свое». – Коментар 20 липня 2012 р. в спільноті <http://ua-by-ru.livejournal.com/1837774.html?thread=29195982#29195982>. Цікаво відмітити, що зіткнення народництва і аристократизму, позитивного і негативного їх сприйняття, що залежить од культурної належності, трапляється ще з часів, коли кріпосники дорікали Шевченкові «низьким» походженням. «Дайте какое хотите воспитание мужику, он будет учен, даже умен и образован; но найдете ли вы в нем ту деликатность чувств, которая присуща дворянству? – И не ищите!» (*П. Мартос.* Эпизоды из жизни Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/vestnizr04.htm>).

20. *Володимир Антонович.* Три національні типи народні / *Антонович В.Б.* Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К., 1995. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm>

21. Див. розділ «Політологія» на сайті «Ізборник». – <http://litopys.org.ua/links/inpolit.htm>. Зокрема: *Касьянов Г.В.* Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/kasian/kas.htm>.

22. *Естер Дайсон.* Життя за доби інтернету. Release 2.1. – К., 2002. – С. 45.

23. 2005 року, через півроку після запуску компанією Google грандіозного проекту Google Print (тепер Books Google), Ж.-Н. Жаннане висловив думку, що такий англомовний проект загрожує європейській культурній різноманітності і закликав Європейський Союз терміново вжити відповідних заходів з оцифрування своєї культурної спадщини. *Jean-Noël Jeanneney.* Quand Google défie l'Europe : plaidoyer pour un sursaut / Ed. Fayard, coll. – Paris, 2005. Див. обговорення: *David Bearman.* Jean-Noël Jeanneney's Critique of Google: Private Sector Book Digitization and Digital Library Policy [Електронний ресурс] / *D-Lib Magazine.* – December 2006. – Vol. 12. – N. 12. – Режим доступу: <http://www.dlib.org/dlib/december06/bearman/12bearman.html>.

24. Сайт geocities.com був закритий у жовтні 2009, а разом з ним зникло багато аматорських проєктів. Проте одне з дзеркал сайту пережило це десятиліття: «Історична хрестоматія Українаrus». – Режим доступу: http://www.reocities.com/ua_ukraine/ukrainerus.html. – Назва з екрану.

25. Ізборниками називалися пам'ятки давньокиївської книжності, збірки текстів різного походження, перекладні, енциклопедичні й морального змісту.

26. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; Відп. ред. О.В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>

27. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер., комент. В. Яременка. – К., 1990. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm>.

28. На початку 2000-х років у стандартних кириличних шрифтових гарнітурах ще не було найнеобхідніших символів, хоча місце для них у таблиці юнікодів було вже передбачене. Навіть для передачі ятя довелося використовувати заміну – сербську літеру Ъ. (У той час багато сайтів вимушено намагалися передавати ять ще великими ерами.)

29. Шрифт Litopys New Roman [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shryft/sh.htm>. Цей шрифт призначався тільки для екранного відтворення відповідних символів в проєкті «Ізборник», але несподівано набув поширеності і в паперових публікаціях. Наприклад, його згадують в зауваженнях авторам на перших сторінках «Українського історичного журналу», користуються в журналі «Рутеніка» та ін.

30. Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). – Т. I: Лаврентьевская летопись. – Л., 1926–28. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/lavrlet/lavr.htm>; ПСРЛ. – Т. II: Ипатьевская летопись. – СПб., 1908. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipat.htm>. Хоча тексти були розміщені у відкритому доступі вже наприкінці 2002 року, постійне виправлення помилок набору розтягнулося ще на кілька років. 2005-го до електронних публікацій текстів були додані програмні функції переходу на потрібний рік, сторінку чи стовпчик. До видання були складені українські покажчики: Іменний та географічний покажчики до Іпатіївського літопису [Електронний ресурс]. – 2005. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipatdod10.htm>.

31. Руська Правда. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій / Склав та Підготував до друку проф. С. Юшков. – К., 1935. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/yushkov/yu.htm>; *Бугославський С.* Україно-руські пам'ятки XI–XVIII вв. про князів Бориса та Гліба. – К., 1928. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/buhos/bu.htm>; *Летопись Густынского монастыря // ЧОИДР.* – 1848. – №8. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/gustmon/gusm.htm>

32. Окрім заміненого ятя (на сербську Ъ), часто була потреба використовувати грецькі омегу (Ω ω) та тету (Θ θ), для кириличних омеги і фіти, іноді доводилося передавати юси через зменшені на кілька пунктів літери А і Ж. Див. приклад відтворення: *Зіновійв Климентій.* Вірші. Приповісті посполиті. – К., 1971. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/klyment/kly.htm>.

33. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.-Л., 1950. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/novglet/novg.htm>.

34. Галицько-Волинський літопис за Острозьким (Хлебниковським) списком [Електронний ресурс]. – К., 2005. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/oldukr/galvxleb.htm>. Спершу для сайту було оцифроване київське видання 2002-го року, але його довелося зняти через незгоду одного з авторів з вільним розміщенням у мережі. Текст був наново підготовлений за факсимільним виданням.

35. Наприклад: *Ульяновський В.І., Яковенко Н.М.* Київський літопис першої чверті XVII ст. // Український історичний журнал 1989, №2. – С. 107–120; 1989, № 5. – С. 103–114. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/kyl/ky1.htm>; *Софонович Ф.* Хроніка з літописців стародавніх. – К., 1992. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/sofon/sof.htm>.

36. Українська література XIV–XVI ст. – К., 1988. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/old14_16/old14.htm; Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. – К., 1987. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/old17/old17.htm>; Українська література XVIII ст. Поетичні твори,

драматичні твори, прозові твори. – К., 1983. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/old18/old18.htm>; Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. – К., 1978; Українська поезія. Середина XVII ст. – К., 1992. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto.htm>; Хрестоматія давньої української літератури: (До кінця XVIII ст.) / Упоряд. О.І. Білецький. 3-є вид. – К., 1967. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/biletso/bilo.htm>.

37. Див. розділ «Давня українська література». – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/links/inoldlit.htm>

38. У перші роки існування проекту «Ізборник» обсяг файлів мав критичне значення, треба було зважати на вільне місце на серверах, а також на трафік. У текстовому форматі: Грамоти XIV ст. – К., 1974. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/gramxiv/grb.htm>; у форматі djvu: Розов В. Українські грамоти. – К., 1928. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/rozov_gramoty_xiv_xv.htm; Українські грамоти XV ст. – К., 1965. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/gramoty_xv.htm; Волинські грамоти XVI ст. – К., 1995. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/gramoty_volyn_xvi.htm/

39. Див.: Что такое Корпус? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ruscorpora.ru/corpora-intro.html>. – Назва з екрану.

40. Розділ «Староукраїнські граматики та лексикони». – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/links/inlex.htm>.

41. Електронний текст «Історії України-Русі» в десяти томах підготував Олександр Усинський.

42. Розділ «Слово о полку Ігоревім». – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/links/inslovo.htm>. Слово о плъку Игоревѣ та його поетичні переклади і переспіви. – К., 1967. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/slovo67/sl.htm/>

43. Розділ «Політологія». – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/links/inpolit.htm>.

44. Розділ «Тарас Григорович Шевченко». – Режим доступу: http://litopys.org.ua/links/taras_shevchenko.htm. Тут розміщено повне зібрання творів і художніх творів Шевченка, спогади про нього, документи, матеріали, листування тощо.

45. Спільнота ua-kobzar велася щоденно з 9 березня 2007 р. по 11 травня 2010 р. Із зсувом у 150 років щоденно публікувався «Журнал» Шевченка. – Див. збірку посилань: <http://ua-kobzar.livejournal.com/786596.html>. По завершенню стрічки повні тексти були розміщені в «Ізборнику».

46. Сайт litopys.freesevers.com став першою тимчасовою фізичною адресою проекту, починаючи з серпня 2001 року до середини 2002-го. Адреса була повністю закрита в листопаді 2003 р., коли головне дзеркало переїхало на постійну адресу litopys.org.ua.

47. Поповнення тимчасових сайтів litopys.narod.ru та izbornuk.narod.ru припинилося в квітні 2004 року. Адреси повністю закриті в жовтні 2008 року, коли їм на заміну було створене повне дзеркало izbornuk.org.ua.

48. Значну допомогу «Ізборнику» надав Валентин Соломко, автор проектів «Весна» і «Словник» (див.: <http://pere.org.ua/>): він зареєстрував адресу і півроку виділяв місце для розміщення головного сайту на своєму сервері.

49. Кількість унікальних хостів на головному дзеркалі по роках: 2002 р. – 9,9 тис., 2003 – 53 тис., 2004 – 91 тис., 2005 – 224 тис., 2006 – 325 тис., 2007 – 465 тис., 2008 – 787 тис., 2009 – 1,04 млн., 2010 – 1,42 млн., 2011 – 1,51 млн. На допоміжному:

2003 – 30 тис., 2004 – 45 тис., 2005 – 41 тис., 2006 – 55 тис., 2007 – 90 тис., 2008 – 77 тис., 2009 – 289 тис., 2010 – 356 тис., 2011 – 497 тис.

50. Результати опитування «Видатні українці» на сайті: 1. Т. Шевченко (1074 голосів), 2. Б. Хмельницький (729), 3. Ярослав Мудрий (680), 4. І. Франко (651), 5. Леся Українка (625), 6. Г. Сковорода (588), 7. С. Бандера (581), 8. О. Довженко (537), 9. І. Мазепа (514), 10. М. Амосов (456), 11. І. Котляревський (445), 12. М. Грушевський (443), 13. В. Стус (437), 14. М. Гоголь (357), 15. Лесь Курбас (257). – Див.: <http://izbornyk.org.ua/files/opyt/vydukcropyt.htm>.

51. Див. неповний бібліографічний покажчик текстів, розміщених в «Ізборнику»: <http://izbornyk.org.ua/links/bibliografy.htm>

52. Статистика сайтів збирається трьома службами: Spylog, Alpha Counter та Google Analytic. Графіки див.: <http://litorpys.org.ua/stat/gruden2011.htm>

53. Див.: <http://maksymus.livejournal.com/89427.html>

54. Головне дзеркало litorpys.org.ua в рейтингу українських сайтів InMind: травень 2012 р. – позиція за відвідуваністю 2091 / за охопленням аудиторії 2041; квітень 2012 р. – 1979 / 1292; березень 2012 р. – 1819 / 1497. Див.: Найвідвідуваніші сайти у травні 2012 року за даними InMind / Телекритика [Електронний ресурс]. – 2012. – 22 чер. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/ratings/2012-06-22/72808>. Зменшення позиції в травні пояснюється достроковим закінченням навчального року, зв'язаним з проведенням Євро-2012.

ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ ЦИФРОВИХ РЕСУРСIВ IСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ ТА НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ

У сучасному світі відбуваються процеси конвергенції технологій, що ведуть за собою великі зміни у ході розвитку суспільства. Змінюється природа інформації та форми її подання. Створюються розподілені бази даних та знань, вдосконалюється телекомунікаційна інфраструктура, у різноманітних сферах (наука, культура, освіта) формується середовище цифрової спадщини. В контексті цих трансформаційних процесів у соціокомунікаційному середовищі, серед першочергових проблем для України, слід зазначити відсутність єдиних правил формування цифрових ресурсів, цілісної системи нормативно-методичного забезпечення процесів оцифрування документів. Створюються цифрові бібліотеки сьогодні залежно від вирішуваних установою завдань із збереження даних та надання доступу до ресурсів, економічних можливостей установи. Певними зусиллями у напрямі створення єдиного електронного інформаційно-бібліотечного простору є схвалення у 2009 р. на Україні «Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – ХХІ» [4] виконання якої має на меті створення: єдиного національного депозитарію електронних бібліотечних ресурсів; єдиної інформаційної інфраструктури, яка б охоплювала бібліотеки та архівні установи і забезпечувала належний рівень роботи працівників зазначених установ з використанням сучасних інформаційних технологій; базових центрів переведення в електронну форму документів, які зберігаються у бібліотечних, архівних та музейних фондах; єдиного веб-порталу «Бібліотека – ХХІ». Найбільш перспективним та оптимальним у програмі визначається напрям створення розподіленої системи зберігання бібліотечних інформаційних ресурсів з єдиними правилами каталогізації та довідково-пошуковим апаратом. Для реалізації такого інтегрованого інформаційного проекту важливим є визначення науково-методичних та нормативних засад формування електронних ресурсів бібліотек.

Визначним для розвитку цифрових бібліотек був опублікований ІФЛА та ЮНЕСКО «Маніфест для цифрових бібліотек» (IFLA/UNESCO *Manifesto for Digital Libraries*, 2010) [14], який сформулював основні орієнтири щодо мети створення цифрових бібліотек. Відповідно до основних положень маніфесту, місією цифрової бібліотеки є надання прямого доступу до інформаційних ресурсів, у структурованому та авторитетному вигляді, на основі поєднання інформаційних технологій, освіти і культури в сучасному бібліотечному обслуговуванні. Головними завданнями створення цифрових бібліо-

тек є підтримка оцифрування, надання доступу та збереження культурної і наукової спадщини. Цифрові бібліотеки мають створюватись на основі сумісних цифрових стандартів. Цифрова бібліотека є середовищем для об'єднання колекцій, послуг і людей задля підтримки повного життєвого циклу створення, поширення, використання та збереження даних, інформації та знань. Цифрова бібліотека представляє собою Інтернет-колекції цифрових об'єктів, гарантованої якості, які створені та управляються відповідно до міжнародноприйнятих бібліотечних принципів формування фондів і надання доступу користувачам до інформаційних ресурсів.

Розгорнуте визначення цифрової бібліотеки наведено на веб-сайті «Федерації цифрових бібліотек» (*Digital Library Federation, DLF*, <http://www.diglib.org>), де характеризуються основні принципи організації цифрової бібліотеки: це колекція оцифрованих матеріалів, доступна через комп'ютер, локальну комп'ютерну мережу або Інтернет; цифрова бібліотека має спиратися на визначені правила та стандарти формування та управління; цифрова бібліотека забезпечує пошук інформації у колекціях, стабільність і надійність доступу до них [9].

Основні положення формування та технологічної підтримки цифрових бібліотек і колекцій викладено у роботах А. Антопольского [1], І. Віттена [22] Ф. Воройського [3], М. Каленова [6], Т. Піза [17], А. Сміт [20], Р. Харвея [12], С. Хігінс [13] правилах і стандартах підготовлених провідними інформаційними міжнародними організаціями: IFLA (Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій і установ), UNESCO (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) [11] та національними установами США: NISO (Національна організація з інформаційних стандартів) [7], NARA (Адміністрація національних архівів і документації) [21], LC (Бібліотеки Конгресу США) [16].

За даними аналітичного огляду Г. Чоудхурі, сьогодні можна спостерігати розвиток досліджень, пов'язаних із створенням цифрових бібліотек («digital library») у бік збереження цифрових ресурсів («digital preservation») у самому широкому сенсі цього слова, у першу чергу в напрямі збереження доступності цифрових колекцій для користувачів у майбутньому (надійність носіїв інформації, сумісність форматів даних, програмних платформ і фізичних пристроїв) [8]. У відповідь на ці тенденції виникло поняття «цифрової опіки» («digital curation»), яке визначається як послідовність дій життєвого циклу, що необхідна для повноцінного функціонування цифрового ресурсу: *концептуалізація* (планування відбору та створення цифрових матеріалів; *опис* (введення метаданих); *доступ і використання* (надання активного доступу користувачам до цифрового ресурсу: загальнодоступного, авторизованого або платного); *оцінка та відбір* (оцінка цифрового матеріалу і відбір для довгострокового зберігання і відновлення, дотримання правових вимог); *вилучення* (видалення матеріалів, які не були відібрані для довгострокового зберігання і відновлення); *поповнення* (передача матеріалів до архіву, схови-

ща, центру обробки даних); *збереження* (проведення заходiв щодо забезпечення довгострокового зберiгання: перевiрка метаданих, перевiрка цiлiсностi цифрових даних); *переоцiнка* (повернення цифрових матерiалiв, якi не пройшли процедури перевiрки для подальшого опрацювання, оцiнки та повторного вибору); *запис* (запис даних з дотриманням вiдповiдних стандартiв); *доступ i повторне використання* (надання доступу до даних користувачам i для повторного використання); *перетворення* (створення нових цифрових матерiалiв вiдмiнних вiд оригiналу: перетворення в iнший формат, формування нових колекцiй на основi iснуючих) [12, 13].

Вiдповiдно до головних положень формування цифрової бiблiотеки основу будь-якого цифрового ресурсу складають метаописи об'єктiв, що в ньому зберiгаються. Тому створення структури опису основних об'єктiв оцифрування є першочерговим завданням на шляху до отримання ефективних iнструментiв управлiння цифровим фондом. Бiльшiсть дослiдникiв розрiзняють такi основнi типи метаданих: *описовi*, наприклад, бiблiографiчна iнформацiя або iншi вiдомостi про змiст (семантику) цифрових об'єктiв; *структурнi*, що включають вiдомостi про формати, структуру, обсяг та iншi формальнi властивостi цифрових об'єктiв; *адмiнiстративнi* – права, дозволи на доступ, на корекцiю даних, данi про користувача, данi для систем оплати, технологiчнi данi.

Стосовно описових метаданих, однiєю з суттєвих проблем iнтеграцiї полiвидових ресурсiв бiблiотечних фондiв є забезпечення сумiсностi опису рукописних, архiвних та бiблiотечних документiв. Так, основними стандартами прийнятими для опису архiвних документiв є ISAD (G) (Загальний мiжнародний стандарт архiвного описування) та ISAAR (CPF) (Мiжнародний стандарт для створення архiвних авторитетних записiв для органiзацiй, осiб та сiмей). Вони створювались пiзнiше бiблiографiчних стандартiв i пiд час розробки враховували iх досвiд. Для забезпечення стандартизованого обмiну записами мiж архiвними каталогами призначений формат метаданих для архiвного опису EAD (Encoded Archival Description), що забезпечує функцiї аналогiчнi MARC-формату для бiблiографiчних записiв, формат передбачає у кодованих даних сумiснiсть з MARC 21. Як показує свiтовий досвiд, бiблiотечнi стандарти основанi на MARC-форматах, доповненi спецiальними метаданими для архiвних документiв, цифрових об'єктiв i колекцiй, можуть забезпечити повноцiнний опис електронних ресурсiв будь якої природи. Сумiснiсть метаданих бiблiотечного цифрового ресурсу може бути забезпечена на рiвнi унiверсального стандарту метаданих Дублiнського ядра (DCMI), який є оптимальним з погляду на простоту його застосування i надання можливостi побудови метаописiв необхiдної повноти. Стандарт мiстить 15 структурних елементiв з вiдповiдними множинами квалiфiкаторiв та пропонує правила опису загальних характеристик електронних iнформацiйних ресурсiв. MARC-формати дають змогу повноцiнного професiйного опису документних об'єктiв будь-якої складностi, метаданi DC-стандарту, вирiшу-

ють проблеми більш формалізованого опису документальних ресурсів, призначеного для автоматизованого опрацювання інформаційно-пошуковими системами.

Ще одна нова тенденція в області створення метаданих – погляд на опис (каталогізацію) як на спільний процес, а не на діяльність, яка здійснюється виключно одним відділом в установі (в бібліотеках, як правило, відділом каталогізації). Як показує досвід Бібліотеки-Музея Морган (США) [2], участь фондоутримувачів може бути вирішальним фактором під час опису унікальних документів та матеріалів. Така участь експертів може підвищити інтелектуальну цінність записів, і скоротити час і витрати на створення описових метаданих високої якості. Вклад науковців та інших експертів – це сфера, яку установи повинні активно розвивати, якщо вони хочуть отримати повний, точний опис творів у своїх колекціях. Інформація, отримана від експертів, які не є каталогізаторами, може досить просто фіксуватися, якщо є ефективні методи комунікації і співпраці між каталогізатором і фондоутримувачем. Спільне експертне тегування (*expert tagging*) – додавання ключових слів, імен і тематичних кодів (*subject designators*) експертами, які не входять до офіційного підрозділу каталогізації даної установи – також може бути ефективним методом підвищення якості описів. Але щоб це стало можливим, необхідно як наявність технічної інфраструктури (відповідного програмного забезпечення для тегування, що дозволяє нашаровувати метадані, створені користувачами, на основну структуру записів).

Провідні фахівці із створення електронних архівів, такі як Адміністрація національних архівів і документації (*National Archives and Records Administration, NARA, www.archives.gov*), рекомендують під час формування фонду цифрових копій вводити не тільки описові метадані документів, а обов'язково передбачити технічні та правові метадані. Технічні метадані мають відобразити основні характеристики зображення (колір, роздільну здатність, розмір, обсяг), обладнання та програмне забезпечення засобами яких створено зображення та електронна версія документа. Правові метадані особливо важливі для документів архівного фонду, бо за правилами на копії розповсюджуються ті самі обмеження, що стосуються їх паперових аналогів. Однією із суттєвих проблем, що пов'язана із регламентацією доступу до інформації (поза службовими взаємовідносинами), з якою зустрічаються бібліотеки під час обслуговування електронними інформаційними ресурсами є дотримання авторських прав та правил архівного обслуговування [21]. Не всі документи можуть бути представлені у мережі для вільного відкритого доступу, частина документів може бути доступною тільки в спеціалізованих читальних залах, де професійні працівники зможуть правильно розпорядитись цифровою копією документа: надати її тільки для перегляду або дозволити копіювання фрагментів документа згідно з установленими правилами.

Метадані для збереження представляють собою інформацію про формат, структуру і використання цифрового ресурсу, історію всіх операцій,

проведених над об'єктом збереження, в тому числі будь-які зміни, автентичність, технічну історію, історію зберігання, відповідальність, права, пов'язані зі збереженням тощо. Для довготривалого збереження цифрових об'єктів необхідно, щоб метадані зберігалися окремо від об'єктів, в системі, незалежної від тієї, яка була використана під час їх створення. Для розробки метаданих у 2003 р. Online Computer Library Center (OCLC) та Research Libraries Group (RLG) було створено наукове товариство PREMIS (Preservation Metadata: Implementation Strategies), до його складу входили PREMIS-представники наукових універсальних та національних бібліотек, музеїв, архівів, урядових і комерційних організацій з шести країн світу. Стандарт даних PREMIS включає чотири основні елементи: Object (цифровий об'єкт), Intellectual Entity (зміст), Event (подія), Agent (агент), Rights (права) [15]. За допомогою цього формату можуть бути описані всі атрибути, обставини та події, що супроводжують цифровий об'єкт: сканування, цифрова обробка, публікація, місце зберігання, права доступу до нього.

Важливим структурним елементом цифрового ресурсу історико-культурної та наукової спадщини є також опис його на рівні фондів та колекцій. Така дворівнева архітектура (фонд – подокументний опис) характерна для побудови архівних ресурсів, де документи з самого початку поєднані у комплекси, історично або логічно пов'язані один з одним, в результаті діяльності фондоутворювача. Колекційний принцип побудови інформаційного ресурсу є зручним з точки зору користувача і може бути розповсюджений у цифровому ресурсі на інші види бібліотечних документів. Виділені колекції можуть бути як історичними, так і віртуальними, сформованими за різними принципами. У професійному середовищі для визначення масиву електронних документів, поєднаних єдиною тематикою або типо-видовою приналежністю, використовують поняття «електронна колекція».

Основи стандартизації підходів до створення якісних цифрових колекцій, що узагальнюють міжнародний досвід формування та публікації оцифрованих матеріалів провідними бібліотеками і архівами детально викладено у методичних матеріалах Національної організації з інформаційних стандартів США (*NISO, National Information Standards Organization*). Зупинимось на основних принципах, викладених у «Загальних рекомендаціях щодо створення якісних електронних колекцій» [7]: електронна колекція повинна створюватись відповідно до чітко визначеної концепції; укладачі колекції вже на перших етапах її формування повинні визначити, яким чином створене зібрання відповідає завданням і цілям організації, якою буде цільова аудиторія користувачів колекції; електронну колекцію необхідно детально описати; необхідним елементом створення електронної колекції є метадані; електронна колекція повинна мати куратора і активно керуватися протягом всього життєвого циклу; кураторство має включати в себе комплекс заходів: управління даними, архівування і збереження цифрової спадщини; електронна колекція має бути широко доступною і надавати цифрові матеріали без

зайвих перешкод у використанні; електронна колекція повинна враховувати права інтелектуальної власності; електронна колекція повинна мати інструменти для визначення ступеня її використання і популярності ресурсу; електронна колекція повинна мати засоби взаємодії, можливість обміну метаданими з іншими зовнішніми пошуковими системами; електронна колекція повинна залучати у процес створення кінцевого користувача; електронна колекція повинна бути усталеною, має передбачати довгострокові заходи з її підтримки та управління.

Відповідно до правил укладання електронних колекцій необхідно, щоб вони були детально описані, бо вони також є об'єктом зберігання у цифровому фонді бібліотеки. Створення метаописів колекцій має дві мети: надає користувачам експертні знання про підготовлений інформаційний ресурс та значно покращує навігацію у цифровому середовищі. Це відповідає головним світовим тенденціям і рекомендаціям щодо створення якісних цифрових ресурсів. Представлення метаданих колекцій є обов'язковим елементом інтеграції електронних колекцій бібліотек до світових цифрових ресурсів (The European Library, Europeana).

Після визначення комплексу електронних колекцій та стандартів метаданих для описування цифрових об'єктів, наступною проблемою удосконалення доступу до інформації цифрового фонду є розкриття змісту документів та усунення неоднозначності пошукових об'єктів. За це відповідають такі технології наукової обробки документів як бібліографування, систематизація, предметизація, анотування, реферування, аналітичні огляди, до цих технологій можна також віднести формування систем класифікації документів та авторитетних файлів, аналітичний опис історико-культурних фондів, колекцій і книжкових пам'яток. Всі ці семантичні технології є основою організації інтелектуального доступу до інформаційних ресурсів. Вирішення проблем інтелектуального доступу до документальних фондів були важливими в умовах традиційного науково-довідкового-апарату історико-культурних фондів [5], ці проблеми залишаються актуальними і для цифрових ресурсів [10].

За умов єдиних принципів опису та формування пошукового апарату архівних та бібліотечних документів, організації єдиної системи представлення знань у документальному фонді, з'являється можливість укладання комплексних цифрових ресурсів за визначеними ознаками: персональними, географічними, тематичними, історичними, хронологічними тощо. Як підсумок докладених зусиль, створений єдиний інформаційний простір дає змогу користувачу ефективно відновити всі необхідні документальні джерела наукової інформації, ознайомитись з унікальними документами історико-культурного надбання без безпосереднього звернення до бібліотеки або архіву. Це відповідає функціональним вимогам до інтегрованих інформаційних наукових та освітніх ресурсів, які полягають у забезпеченні: доступу до різномірних електронних документів в базі даних електронної бібліотеки з однієї точки (в середовищі одного екрану) за допомогою єдиного інтерфейсу

i в єдиному пошуковому середовищі, яке об'єднує рiзномiрнi електроннi колекції.

Сьогодні ці принципи стали основою створення цифрового ресурсу Національної бiблiотеки iменi В.І. Вернадського (НБУВ), який формується за колекційним принципом. На сторiнках веб-порталу НБУВ розпочато поповнення електронних колекцій рiзного спрямування: персональних (В.І. Вернадський, Т.Г. Шевченко), iсторичних (Iсторичний Київ), тематичних (право України, iсторiя науки, бiблiотекознавство, етнографiя, релiгiя), видових (стародруки, прижиттєвi видання, карти, газети, ноти, образотворчi документи). Завдяки єдиним стандартам представлення метаданих у цифровому фонді та електронних каталогах НБУВ створюються передумови для комплексного пошуку необхідної iнформації користувачем. Так, за пошуковим запитом «Кобзар» будуть знайденi книги, журнали та продовжуванi видання, видання iз фонду зарубiжної українiки, ноти та музичнi видання, оцифрованi прижиттєвi видання класика української лiтератури.

Комплексне представлення iнформації про поточнi та ретроспективнi документальнi iнформаційнi джерела на єдиній платформі створює передумови для формування iнтегрованих спеціалiзованих ресурсiв, де є можливiсть вiдновлення за одним пошуковим запитом всiєї необхідної iнформації. В рамках цих рiшень на порталі НБУВ створено спеціалiзовану вiртуальну бiблiотеку «Юридичнi iнформаційнi ресурси», ресурсними складовими якої є: електронний каталог, наукова електронна бiблiотека, Iнтернет-навігатор, архiв вiртуальної бiблiографiчної довідки, електроннi колекції. Навiгація та iнтеграція юридичних бiблiотечних ресурсiв здiйснюється засобами тематичного Рубрикатора НБУВ в межах роздiлу «Держава i право. Юридичнi науки».

У перспективі закладенi науково-методичнi засади та розробленi технологiчнi рiшення можуть стати основою формування спеціалiзованих iсторичних iнформаційних ресурсiв з розвинутим науково-довiдковим i пошуковим апаратом.

1. Антопольский А.Б. Данилина Е.А., Маркова Т.С. Правовые и технологические проблемы создания и функционирования электронных библиотек. – М.: ПАТЕНТ, 2008.

2. Бака М. Совместное использование стандартов и специальных знаний в начале 21 века : на пути к созданию единой модели метаданных для разных сообществ [Електронний ресурс] / Murtha Васа, Iнститут Гетти (США); Елизабет О'Киф (Elizabeth O'Keefe), Библiотека и Музей Моргана (США) // World library and information congress: 74th IFLA general conference and council. 10–14 Aug. 2008, Quebec, Canada. – Quebec, 2008. – Made of access: http://www.archive.ifla.org/IV/ifla74/papers/156-Baca_OKeefe-trans-ru.pdf.

3. *Воройский Ф.С.* Организационно-технологическое обеспечение работ по созданию контента электронной библиотеки в АБИС // Науч. и техн. б-ки. – 2009. – № 1. – С. 46–53.
4. Державна цільова національно-культурна програма створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI» затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2011 р. № 956 // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/956-2011-%D0%BF>.
5. *Дубровіна Л.А., Костенко Л.Й.* Розробка системного опису рукописних книг та інтелектуалізація інформаційного пошуку в автоматизованих системах // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – 1993. – Вип. 1. – С. 189–200.
6. *Каленов Н. Е., Савин Г.И., Сотников А.Н.* Электронная библиотека «Научное наследие России» // Информационные ресурсы России. – М.: Российское энергетическое агентство Минэнерго РФ-2009. – Вып. 2. – С. 19–20.
7. A Framework of Guidance for Building Good Digital Collections // NISO: how the information world connects [Electronic resource]. – Made of access: <http://framework.niso.org/>.
8. *Chowdhury G.* From digital libraries to digital preservation research: the importance of users and context // Journal of Documentation. – 2010. – Vol. 66, № 2. – P. 207–223.
9. Digital Library Federation (DLF) [Electronic resource]. – Made of access: <http://www.diglib.org>.
10. *Gorman M.* Authority Control in the Context of Bibliographic Control in the Electronic Environment // Cataloging & Classification Quarterly. – 2004. – Vol. 38, № 3/4. – P. 11–22.
11. Guidelines for digitization projects for collections and holdings in the public domain, particularly those held by libraries and archives [Electronic resource] / IFLA; UNESCO // IFLA. – 2003. – Made of access: <http://archive.ifla.org/VII/s19/pubs/digit-guide.pdf>.
12. *Harvey R.* Digital Curation: A How-To-Do-It Manual – New York; London: Neal-Schuman Publishers, Inc., 2010. – (How-to-do-it manuals; no. 170).
13. *Higgins S.* Draft DCC curation lifecycle model // The International Journal of Digital Curation. – 2007. – Vol. 2, № 2. – P. 82–87.
14. IFLA / UNESCO Manifesto for Digital Libraries [Electronic resource] // IFLA. – 2010. – Made of access: <http://www.ifla.org/files/digital-libraries/documents/ifla-unesco-digital-libraries-manifesto.pdf>.
15. PREMIS Data Dictionary for Preservation Metadata [Electronic resource] : Final Report of the PREMIS Working Group. – 2005. – Made of access: www.loc.gov/standards/premis/v2/premis-2-0.pdf.
16. Preserving our digital heritage: Plan for the National Digital Information Infrastructure and Preservation Program: a Collaborative Initiative of the Library of Congress. – Washington (DC): Library of Congress, 2002.
17. *Reese T.J., Banerjee K.* Collection Management – New York: Neal-Schuman Publishers, 2008.
18. *Sahli N.* MARC for Archives and Manuscripts : The AMC Format // American Archivist. – 1986. – Vol. 49, № 1. – P. 9–20.

19. *Sarrafzadeh M.* The implications of knowledge management for the library and information professions [Electronic resource] // actKM Online J. of Knowledge Management. – 2005. – Vol. 2, № 1. – Made of access: <http://www.actkm.org/userfiles/File/actKMjnl/2005/>.

20. *Smith A.* Strategies for Building Digitized Collections / Digital Library Federation; Council on Library and Information Resources. – Washington (DC), 2011.

21. Technical Guidelines for Digitizing Archival Materials for Electronic Access: Creation of Production Master Files – Raster Image [Електронний ресурс] / *S. T. Puglia, J. Reed, E. Rhodes*; U.S. National Archives and Records Administration (NARA). – 2004. – URL: <http://www.archives.gov/preservation/technical/guidelines.html>.

22. *Witten I.H., Bainbridge David.* How to Build a Digital Library. – Amsterdam [etc.]: Morgan Kaufmann, 2010. – (Morgan Kaufmann Series in Multimedia Information and Systems).

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ РУКОПИСНИХ КНИГ У БАЗАХ ДАНИХ: КОДИКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Сучасний стан розвитку інформаційних технологій відкриває широкі можливості для фіксації, зберігання та використання інформації, яка зберігається у книгосховищах та бібліотеках. Повсюдна автоматизація та комп'ютеризація вирішує питання, які ще десять років тому мали певні обмеження. Продовжується процес удосконалення розроблених раніше програм та створення нових, з успіхом вирішуються питання формалізації гуманітарного знання, обробки, пошуку, та оперативного отримання необхідної інформації. За останнє десятиліття в багатьох бібліотеках виникла значна кількість баз даних (далі – БД), зокрема тих, що зберігають інформацію, яка міститься у рукописних книгах (далі – РК).

РК як об'єкт матеріальної культури, що має не лише бібліографічну, але й історичну цінність, так само відрізняється від друкованої книги, як бібліографічний опис друкованих видань від наукового опису кодексу. Опис РК ґрунтується на специфічній методиці кодикологічного дослідження, яке реалізується у складній структурі взаємозв'язаних рубрик, котрі відбивають багатоаспектний характер предмета дослідження. Процес науково-практичного описування РК відображається у кодикографічній системі методів та прийомів, які підпорядковані меті визначення зовнішньої та внутрішньої структури кодексу в єдності його форми та змісту, вивчення його походження, історії утворення та побутування.

Кожна РК як унікальний артефакт пройшла непростий шлях з часу утворення до сьогодення, зберігаючи при цьому здатність свідчити про цей шлях за допомогою усіх своїх компонентів – предметів досліджень специфічних галузей гуманітарних знань: книгознавства, палеографії, археографії, філігранознавства, мистецтвознавства, історії мови, дипломатики тощо, які, при всебічному вивченні, складають цілісне уявлення про РК.

Первісне уявлення про РК починається з фіксації стану його збереженості. Визначення загального обсягу кодексу, кількості аркушів або сторінок та зошитів, відповідність нинішньої послідовності їх розташування початковій, ступінь повноти зошитів, фіксація наявності та розташування аркушів, котрі були вставлені пізніше, реєстрація наявності нумерації аркушів (фоліація), сторінок (пагінація) та зошитів (сигнатура) часу створення рукопису та бібліотечної, – все це дає змогу простежити зміни, яких зазнав блок книги протягом історичного існування, матеріальні втрати, які свідчать про втрати текстів та полегшують їх визначення, а також зафіксувати сліди та причини реставраційної роботи над кодексом.

Вивчення такого компоненту зовнішньої структури РК як матеріал рукопису (папірус, папір, пергамен та ін.) може визначити його походження, технологію виготовлення. Найбагатший матеріал для дослідження з отриманням оптимального результату надає папір, який містить філіграні. Філігранознавчий аналіз дає змогу не лише уточнити датування недатованого рукопису, але й висвітлити увесь комплекс проблем, пов'язаних з виробництвом паперу, шляхами його міграції, купівлі та продажу, використанням паперу схожого типу у майстернях та скрипторіях, торговими та власницькими марками.

Одним з важливих аспектів вивчення РК є організація її сторінки, її зовнішнє оформлення. Саме через організацію РК здійснюється сприйняття тексту РК, зовнішній вигляд розміщення тексту наявність та розташування колонтитулів, позначення на бічних полях структурних одиниць враховує розуміння його змісту. Крім того, співвідношення розмірів поля тексту із розмірами бічних полів вказує на наявність або відсутність реставрації (поновлення) рукопису, тому що при поновленні аркуші, як правило, обрізували.

Аналіз письма РК, окрім констатації типу письма та надання його загальної графічної характеристики, передбачає також визначення кількості почерків та їхніх меж, що у випадку великого обсягу кодексу та наявності кількох почерків, або переходу одного почерку з одного типу письма до іншого (наприклад, з півуставу до скоропису), потребує окремого сумлінного палеографічного дослідження, результати якого допомагають при встановленні історії написання рукопису, традицій окремих скрипторіїв, індивідуальних технологічних особливостей писців тощо.

Велике значення в структурі РК має система його оздоблення. Прикраси РК, їх зовнішній вигляд, техніка виконання, художній стиль є відображенням як внутрішнього стану життя країни, її культурних зв'язків, так і системою національного самовираження, світогляду художника. Мистецтвознавча характеристика оздоблення не входить до завдань кодикології. Вивчення оздоблення у кодикологічному дослідженні обмежується визначенням його стилю та наданням загального опису його елементів. Оздоблення, крім чисто ілюстративної функції, має і рубрикаційне значення, сприяє розумінню самого змісту рукопису. Сюжети, мотиви, розміри прикрас, їх розміщення на сторінці, співвідношення з полем тексту – все це є складовими елементами кодексу. Оздоблення має на меті не лише прикрасити окремі частини аркушів або всього рукопису, а, здебільшого, чітко показати початок нового за змістом уривка або виділити призначення окремої частини тексту. Художній елемент в оздобленні пов'язаний зі змістом самого тексту, який він відділяє. Та чи інша прикраса демонструє межу тексту, який має певний закінчений зміст і певну функцію.

Дослідження технології виготовлення оправ, аналіз її елементів, їх загальної композиції, особливостей розташування дає можливість встановлювати час і місце її вироблення, іноді – майстерню. Дослідження вигляду та окремих деталей книжкового блоку дає уявлення про реставрацію або кілька

реставрацій, виявляє певну традицію з виготовлення оправ майстерні, регіону, країни. Таким чином, оправа як структурний компонент, котрий в першу чергу зберігає блок кодексу в цілісності, є водночас елементом, який допомагає встановити певні етапи історії його побутування.

Особливе місце в кодикологічному дослідженні РК належить опису його змісту. Варто зауважити, що поняття змісту кодексу як твору тут слід відрізнити від поняття змісту тексту, який є предметом спеціального текстологічного дослідження, що вивчає самий текст твору і не є метою досліджень кодиколога. На відміну від цього зміст твору вивчається в цілому як зміст конкретного рукопису, і передбачає визначення таких відомостей як назва, ступінь повноти тексту, автор твору або укладач, перекладач, оздоблювач, палітурник, дата створення, загальна характеристика тексту (наприклад, переклад, тлумачення і т. ін.), визначення складу РК, його однорідності, структурних одиниць, типу книги, пізніх доповнень до основного тексту тощо.

Значну роль у вивченні історії створення та побутування рукопису належить записам. Незважаючи на зазвичай анонімний характер написання РК, зустрічаються кодекси із записами писців, які нерідко містять відомості про замовників або вкладників замовленої книги до того чи іншого храму, пізніше до них можуть бути додані записи дарителів, спадкоємців. На полях та форзацах РК можуть також траплятися різні за часом записи читачів рукопису або записи, які фіксують ті чи інші історичні події. Крім звичайної форми запису на аркушах книги трапляються і записи на наклейках, прикріплених пізніше дослідниками або читачами РК.

Схоже завдання у визначенні історичної долі кодексу виконують різноманітні облікові знаки, котрі зазначають приналежність РК тому чи іншому власнику – особі або установі – у різні періоди існування: штампи, штемпелі, екслібриси, суперекслібриси, етикетки, котрі, як правило, супроводжуються номером шифру. Слід відмітити, що вивчення облікових знаків, як правило, потребує залучення певних документальних архівних матеріалів.

Отже ми бачимо, що такому об'єкту дослідження, яким є кодекс може відповідати лише всебічне вивчення із залученням багатьох дисциплін, які дають змогу не лише розкрити всі подробиці його створення, але і простежити обставини його походження та побутування, історію існування тощо.

Складний характер об'єкта дослідження, який потребує комплексного наукового підходу до нього, обумовлює також і необхідність найповнішого уявлення про кодекс в інформаційній моделі.

В Інституті рукопису (далі – ІР) робота над створенням інформаційного ресурсу проводилася ще в 90-ті роки ХХ ст., коли були висвітлені теоретичні питання взаємовідносин кодикології, кодикографії та системного джерелознавчого описування РК у монографії Л.А. Дубровіної «Кодикологія та кодикографія української книги»¹ і розроблена інформаційна кодикографічна модель опису РК в БД². Згодом в ІР була створена БД Кодекс на основі СУБД Visual FoxProб, за допомогою якою була здійснена спроба вирішити питання

відображення класичної схеми описування РК в БД, з урахуванням специфіки кодикологічного опису, що паралельно супроводжувалося проведенням комплексного опису рукописних книг XIV–XVI ст.³

Як вже було зазначено вище бібліографічний опис друкованих видань суттєво відрізняється від наукового опису РК. Реєстраційні та інформативні функції, притаманні каталогу сучасної друкованої книги, забезпечують ustalений незмінний набір певних параметрів-показників і обумовлений ним обмежений пошуковий механізм, що має також ustalений традиційний характер. Опис друкованої книги складає стандартний набір елементів, цілком однозначний, і тому формальні елементи бібліографічного опису друкованої книги легко піддаються чіткій стандартизації, яка є необхідною структурною основою електронного каталогу або БД, забезпечуючи роботу її пошукового механізму та її комунікативних можливостей.

РК, будучи не лише джерелом інформації, як сучасна друкована книга, але й предметом дослідження ряду дисциплін, вимагає від електронного каталогу додаткових можливостей. З урахуванням того, що процес кодикологічного описування РК має характер дослідження – встановлення кодикологічного на базі використання сукупності методів автора, назви, часу і місця створення, мови та мовних впливів, змісту, редакцій списків, записів, оздоблення тощо, – в розробленій БД, крім можливості збереження фонду та реєстраційно-інформативних функцій, була закладена можливість забезпечити реєстрацію та пошуковий механізм для десятків специфічних параметрів дослідження рукопису, що забезпечує досягнення науково-дослідних завдань.

Так, БД має довільну структуру збереження показників у рамках 99 базових розділів та до 99 показників у кожному розділі (теоретичний запас нараховує близько 10000 показників) і, таким чином, дозволяє зберігати текстову інформацію довільної довжини. У кожному показнику опису може зберігатися одне гіперпосилання на зовнішній файл, наприклад, графічний. У БД є можливість формування довідників, тобто списків визначень, для спрощення введення стандартної інформації або термінів (введені, наприклад, довідники за типом книг, за країною походження паперу). БД містить віртуальну клавіатуру з кириличним шрифтом церковнослов'янського алфавіту.

Початковий перелік обов'язкових 12 розділів показників (*Кількість аркушів та стан збереження, Матеріал письма, Організація сторінки, Мова, Письмо, Оздоблення, Оправа, Зміст, Записи, Старі Шифри і штамп, Примітки, Опис*) був доповнений згодом ще кількома показниками, необхідність яких обумовлювалася конкретними дослідницькими завданнями, такими, як *Інципіт, Експліцит, Походження паперу, Тип книги, Локалізація*.

Оптимальність вибору структури БД була підтверджена у подальших дослідженнях основних характеристик рукописної книжності XVI ст., що базуються на науковому описі масиву рукописів XVI ст. з фондів ІР НБУВ, а саме: при вивченні паперу і визначенні країни його виробництва та встановленні закономірностей відповідності рівня оздоблення типу РК за

характером його використання у кодексах ХVІ ст. Для проведення наукового аналізу описів використовувався найбільш зручний режим отримання перехресних таблиць з БД, де у рядках містяться окремі записи (опису рукопису), а у графах – окремі поля, обрані для аналізу.

Один із режимів вихідних документів БД дозволив майже без зусиль отримати початкову версію для створення каталогу рукописів (Київ, 2010). Основою структури каталогу стали поля із верхньої ієрархічної ланки опису за загальними, базовими розділами.

Сучасний рівень інформаційних технологій надає нові можливості для дослідження рукописів, проте примушує установи, що зберігають рукописні фонди, інтенсифікувати виконання інших завдань (особливо у напрямках зберігання та публікації).

До основних технологічних операцій з рукописними фондами слід віднести такі: реєстрація, каталогізація, цифрове (страхове) копіювання, дослідження (науковий опис). При реєстрації та каталогізації обов'язковим завданням є зберігання, публікація в Інтернет і дослідження; при цифровому копіюванні – зберігання та публікація в Інтернет (обов'язкове при публікації повного зображення та бажане при публікації скороченого опису); при науковому описуванні обов'язкове завдання – це, безперечно, дослідження. З цього випливає доцільність проведення цифрового (страхового) копіювання перед науковим дослідженням, оскільки за такої послідовності забезпечується або полегшується виконання практично усіх подальших завдань.

При вирішенні завдань публікації рукописних фондів в мережі Інтернет слід усвідомлювати наявність різних рівнів деталізації для кожного об'єкта (рукопису), інформація про який публікується, тобто фактично поступає

у вільний доступ. Можна визначити декілька базових рівнів деталізації інформації щодо рукопису як об'єкта публікації в Інтернет:

1. Основна адресна інформація про об'єкт.

1а. Основна адресна інформація про об'єкт + узагальнений та скорочений науковий опис, іноді містить цифрові зображення окремих сторінок або їх фрагментів.

1б. Основна адресна інформація про об'єкт + повний науковий опис.

2. Основна адресна інформація про об'єкт + цифрова копія.

2а. Основна адресна інформація про об'єкт + цифрова копія + узагальнений та скорочений науковий опис.

3. Основна адресна інформація про об'єкт + цифрова копія + повнотекстова копія.

4. Основна адресна інформація про об'єкт + цифрова копія + повнотекстова копія + повний науковий опис (повноцінний набір коментарів до об'єкта або окремих його фрагментів, як цифрових так і текстових).

При цьому під адресною інформацією слід розуміти відомості про місцезнаходження РК (назва сховища чи бібліотеки, шифр) та її назву, до цього можуть бути додані основні відомості про РК, що представлені на бібліографічній картці. Щодо цифрової копії, то тут йдеться про саме сканований (але не розпізнаний) образ РК.

У зв'язку з необхідністю забезпечення доступу до рукописних фондів, зокрема їх описів, було вирішено здійснити перевід інформації із БД «Кодекс» до системи ІРБІС64, на базі якої створено бібліотечно-інформаційні сервіси НБУВ.

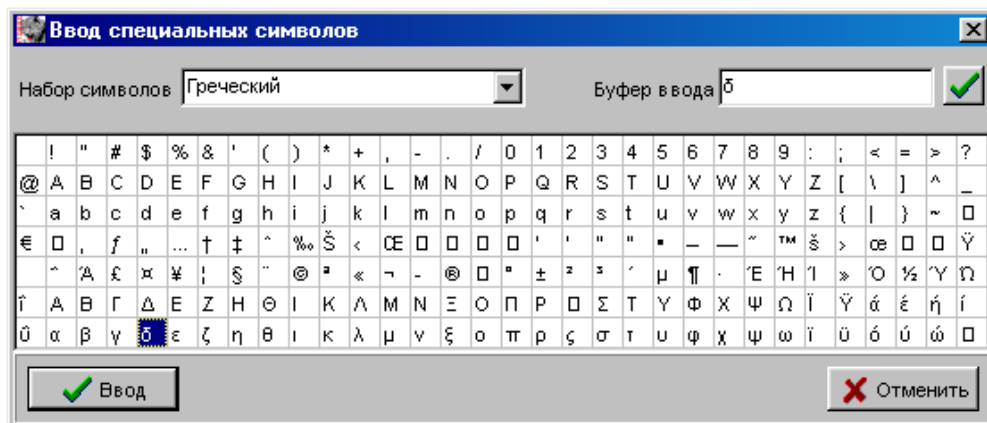
Серед основних переваг цієї системи слід зазначити розвинуті системи каталогізації та пошуку, підтримку системи міжнародного набору символів UNICODE стандарту UTF-8, підтримку кодів UNICODE (у вигляді UTF-1).

Для переходу на систему ІРБІС64 були внесені відповідні зміни (доповнення) до поточної структури, причому деякі поля довелося розділити на дрібніші інформаційні частини. Нижче подається перелік полів, представлений за хронологією зміни структури:

00.00 Назва/дата	10.00 Старі шифри і штампи
01.00 Кількість сторінок та стан збереження	11.00 Примітки
02.00 Матеріал письма	08.01 Запис
03.00 Організація сторінки	01.01 Інципіт
05.00 Мова	01.02 Експліцит
04.00 Письмо	06.01 Заставки
06.00 Оздоблення	06.02 Кінцівки
07.00 Зміст	06.03 Ініціали
08.00 Записи	06.04 Мініатюри
09.00 Оправа	08.03 Запис писця
	08.02 Власницький запис

08.04 Запис замовника	08.08 Запис історичний
08.05 Запис купчий	08.09 Запис палітурника
08.06 Вкладний запис	00.06 Писець
08.07 Запис дарчий	01.10 Кількість аркушів
12.00 Бібліографія	01.20 Стан збереження
00.01 Початкова дата	06.07 Заголовок
00.02 Кінцева дата	06.08 Позначки
00.03 Локалізація	07.70 Давньоруські та інші слов'янські святі
06.05 Малюнки	07.01 Примітка до змісту
06.06 Рівень оздоблення	07.02 Приписки до змісту
00.04 Тип	06.09 Рамки
02.01 Походження паперу	00.10 Номер фонду (римськ.)
12.01 Аркуш використання	03.01 Таблиці
02.02 Філіграні	06.10 Гравюра
10.50 Надходження	00.07 Палітурник
07.50 Зміст – частина	06.11 Таблиці
07.60 Зміст – стаття	06.19 Оздоблення (картка)
07.10 Текстові лакуни	00.11 Ступінь повноти
12.10 Публікація	04.10 Нотація (музична)
00.05 Автор	

Система ІРБІС64 забезпечує введення даних в межах одного кодового набору, який, як правило, дозволяє використовувати, крім англійської, ще одну мову. У системі передбачені засоби, що дозволяють вводити символи, не включені до обраного набору. Така можливість реалізована за допомогою спеціального режиму, який викликається в процесі коригування полів натисненням клавіші <F5>. При цьому на екрані з'являється форма для введення спеціальних символів.

Необхідні символи поступово відбираються у *Буфер вводу* за допомогою кнопки з «галочкою» у правому верхньому куті або подвійним кліком мишкою на обраному символі і формують необхідну послідовність символів для остаточного введення у поле коригування (кнопка *Ввод* у нижньому лівому куті).

При користуванні системою ІРБІС64 слід враховувати її специфіку при роботі з повнотекстовими (за термінологією розробників) БД. Повнотекстові БД ІРБІС забезпечують можливість роботи з файлами у форматах HTML, TXT, RTF, PDF, DJVU, DOC, XLS, PPT. У таких повнотекстових БД системи ІРБІС64 читач за результатами пошуку отримує повністю текстовий документ або конкретну сторінку файлів PDF чи DJVU з можливістю перейти до інших сторінок документа.

Вид об'єктів повнотекстового пошуку (документу повністю або окремої сторінки) залежить від опцій, обраних адміністратором при формуванні БД. При включенні у повнотекстову базу файлів PDF чи DJVU адміністратор має можливість вибору: буде включено посилання на весь документ чи на кожну його сторінку. Для інших форматів можливість такого вибору відсутня, і файл надається читачеві повністю. Слід зазначити, що інші формати – HTML, TXT, RTF, DOC, XLS, PPT – мають розвинуті внутрішні системи пошуку, і тому навігація в них не є утрудненою для користувачів.

Таким чином, з урахуванням зазначеної специфіки, основними форматами, першочерговими для публікації в Інтернет рукописів, мають стати саме PDF чи DJVU, а для текстів РК та їх описів –TXT, RTF, DOC.

Оскільки процеси публікації в Інтернет та дослідження рукописів в останні роки стали суттєво відрізнитись, доцільно розглядати подальший розвиток програмного та інформаційного забезпечення у цих сферах окремо. Додатковою можливістю для підключення інформаційних джерел, що знаходяться за межами БД, є включення гіперпосилань на зовнішні об'єкти. Так, у сфері забезпечення дослідницького процесу наявна можливість використання досвіду успішної реалізації при створенні загальнодоступних інформаційних ресурсів для дослідників, таких, наприклад, як онлайнві альбоми (БД) філіграней⁴. У сфері публікації РК в Інтернет відкриваються безмежні можливості створення цілого інформаційного простору навколо РК, що публікується: посилання на бібліографічні джерела, посилання на населені пункти та інші географічні об'єкти, пов'язані з рукописом, посилання на опис конкретних історичних подій або персоналій.

Таким чином, можна констатувати, що поточний етап розвитку інформаційного забезпечення в сфері досліджень РК в Україні характеризується поступовим переносом роботи в Інтернет-просторі, тому забезпечення процесу дослідження поступово має перейти до загальнодоступних Інтернет-ресурсів, поступово має відбутись зміна кодової сторінки на UNICODE (UTF-8) на внутрішніх (робочих) файлах дослідників; нагальною потребою стає інтенси-

фікація процесу створення цифрових копій для забезпечення належної якості при проведенні певних досліджень РК.

1. *Дубровіна Л.А.* Кодикологія та кодикографія української книги. – К., 1993.
2. *Дубровіна Л.А., Гальченко О.М., Іванова О.А.* Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. – К., 1992.
3. *Іванова О.А.* База даних «Кодекс» рукописної книги XVI ст. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – 2001. – Вип. 6. – С. 289–294.
4. Пікар – онлайн. URL: <http://www.piccard-online.de/sitemap.php?sprache=en>.
Briquet Online – URL: http://www.ksbm.oeaw.ac.at/_scripts/php/BR.php.
Голландська колекція водяних знаків – URL: <http://watermark.kb.nl/>

ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ КОМПОЗИТОРА В ПОВНОТЕКСТОВИХ БАЗАХ ДАНИХ

Інформаційна складова архівної частини документних ресурсів суспільства досі залишається не достатньо вивченою й оприлюдненою, багато документів ще чекають своїх відкривачів. Отже, **актуальним** є публікація текстів документів, пошуки та запровадження перспективних методів для дослідження інформаційної складової документів, представлення повнотекстової інформації в інформаційних пошукових системах. Повні тексти документів потребують попереднього опрацювання. Одним з **методів** такого опрацювання є структурний аналіз, в результаті якого ми виділяємо структуру тексту – потенційно цікаві пошуковцям текстові фрагменти (ТФ) і визначаємо для кожного з них **назву** структурного елемента (СЕ). В якості ТФ можуть бути: окремі слова, словосполучення, речення, групи речень. Наш підхід передбачає визначення в першу чергу структури змісту повного тексту документа. Перспективність нашого підходу ми бачимо в більш глибокому проникненні у зміст документів та використанні результатів структуризації в повнотекстових базах даних. Адже виділені СЕ можуть виступати пошуковими ознаками, а ТФ – ілюструвати їх. Наш підхід відрізняється від відомої технології структуризації знань, яка розрахована на повну автоматизацію структуризації в повнотекстових базах знань, на автоматизацію «згортання» і «розгортання» текстів, на автоматизацію процесу виділення основного змісту тексту¹.

Об'єктом нашого дослідження є листи до Ю.С. Мейтуса, **предметом** та **метою** статті є визначення складу СЕ їх документної інформації та визначення СЕ для пошуку в базах даних, а також виділення СЕ як пошукових виразів для різних видів каталогів. **Завданнями** є наступні: зробити структурний аналіз листів; виділити СЕ та їх сполучення для пошуку в різних видах каталогів та розглянути деякі питання використання СЕ в електронному каталозі.

Листи є одними з найцікавіших видів документів. З архівної спадщини Ю.С. Мейтуса нами вже розглянуті офіційні вітальні, особисті листи та листівки², біографічні документи³, з'ясовані їх характерні риси. Взагалі, виділені нами рівні відносин між суб'єктами листування – сімейно-родинні, міжособистісні, творчі, професійні, офіційні впливають на зміст⁴. Це проявляється або у наявності/відсутності певних СЕ, або у специфіці вербального ТФ. Творчі відносини зв'язували композитора з виконавцями та з авторами

слів, віршів, які Ю.С. Мейтус використав для створення романсів, пісень, опер тощо. Листи від виконавців до Ю.С. Мейтуса нами розглянуто⁵, листування з авторами вербальних текстів також запропоновані для публікації. У даній статті будуть розглянуті листи творчого та ділового характеру, тобто об'єктами розгляду в цих листах виступає спільна творчість (листи від авторів вербальних текстів, від виконавця) та певна/і справа/и (від музикознавця та від авторів вербальних текстів).

Стосовно проведеного нижче структурного аналізу текстів зауважимо наступне. СЕ виділені жирним шрифтом. Структурний аналіз здійснюється послідовно, відповідно до тексту. ТФ взяті в лапки, в межах лапок приводяться їй відповідні синтаксичні знаки. В середині ТФ і поза ним розшифрування береться в квадратні дужки. Якщо один ТФ ілюструє два і більше СЕ, назви останніх приводяться разом (через прийменник «та»), другий і наступні СЕ приводяться з великої літери. Однакові сполучення СЕ та ТФ в одному листі – повторно не приводяться. Наприкінці структури приводяться СЕ (Факти, Пропозиції [не висловлені]), ілюстрації для яких сформульовані, а не взяті з тексту. ТФ приводяться мовою оригінала. Але прізвище, ім'я, по-батькові (ПІБ), назви колективів, установ, творів, жанрів та ін., тобто невеликі за обсягом ТФ, не пов'язані з іншими словами, приводяться українською мовою в іменному відмінку і без лапок.

«Персоною» є особа, яка має відношення до листа або про яку в ньому йдеться: автор, адресат, особа, яка згадується, герої творів. Під «твором» розуміється назва твору.

Стосовно подій і фактів – можна, на наш погляд, розділити їх таким чином: «Подіями» називати СЕ, які ілюструються ТФ, а «Фактами» – перефразовані, інверсовані, скорочені варіанти цих ТФ, тому Факти приводяться в кінці структури, для узагальнення.

Повний структурний аналіз приведено для першого листа. У наступних перелічуються СЕ, які не входять в перелік типових. Типовий перелік міститься за документами.

Документ № 1

Колесса М[икола Филаретович⁶]. Лист композитора і диригента до Мейтуса Ю.С. від 19 лютого 1954 р.⁷

Анотація. Автор дякує за надіслані Ю.С. Мейтусом твори, які планує виконати.

Описання. Лист написаний на аркуші білого щільного паперу з блокнота, верхній бік зі слідами відриву. Лист написаний з одного боку аркушу фіолетовими чорнилами, колір згас до сіро-чорного.

Коментар. Щодо скрипкового твору, з упевненістю можна сказати, що мова йде про Варіації на українську тему для скрипки і фортепіано, написану у 1930 р.⁸. Композитор написав всього кілька камерно-інструментальних творів, для скрипки – два, 1930 та 1965 рр. Отже, відповідає даті листа лише

один твір. Крім того, у 1953 р. цей твір був знову виданий⁹, що можливо й послужило приводом для його посилання Колесі М.Ф.

Структурний аналіз документної інформації

Місце та Дата написання листа: Львів. 19. П[лютого].1954.

Оцінка відношення до адресата та Звернення: «Вельмишановний Юлій Сергієвичу!»

Подяка: «Прошу прийняти мою щирю подяку за скрипковий твір, який Ви прислали для моєї доньки Соломії і за увертюру до опери «Молода Гвардія.»

Твір: Скрипковий твір [Варіації на українську тему для скрипки і фортепіано, 1930 р.]; «Молода гвардія», увертюра

Персона: Соломія [Колесса?], скрипалька, донька Колесси М.Ф.

Планування майбутньої події та Обіцянка: «Постараюсь включити її в програму моїх філармонічних концертів.»

Оцінка відношення до адресата: «З щирим привітом і глибокою пошаною Ваш»

Підпис: М[[икола Филаретович] Колесса

Факт: Мейтус Ю.С. надіслав власні твори Колесі М.Ф.

Документ № 2

Маршак С[амуил]. Я[ковлевич]. Письмо поэта композитору Мейтусу Ю. С. от 20 апреля 1955 г.¹⁰

Анотація. Поет дякує композитору за музику до власних віршів.

Описання. Папір пожовклий, конверт в середині – сірий. Лист написано з одного боку сторінки, конверт та лист написані синіми чорнилами. В правому верхньому куті листа [рукою Мейтуса Ю.С.] простим олівцем позначено: «12.VI.55 ЮМ». Це – характерна позначка, ймовірно, дати одержання листа, зустрічається на багатьох інших документах. Лист починається з адреси автора.

Коментар. У листі йдеться про три романси на вірші Р. Бернса, створені Мейтусом Ю. С. у 1953 р.: «6. Маленькая баллада. Слова Р. Бернса. Перевод С. Маршака[,] для среднего голоса и ф[орте]п[иано] 7. Макферсон перед казньо[.] Слова Р. Бернса[,] Перевод С.Маршака[,] для баса и ф[орте]п[иано] 8. Любовь. Слова Р. Бернса[,] Перевод С. Маршака[,] для среднего голоса и ф[орте]п[иано]»¹¹, всі романси були видані. Пізніше композитор написав цикл «Десять хороших творів для дитячого, або жіночого хору без супроводу» на народні, або слова відомих поетів, один з хорів «9. Липка» написаний на слова П. Воронька, переклад зробив С. Маршак¹².

Текст. «20/IV 1955 г. Дорогой Юлий Сергеевич. От всей души благодарю Вас за прекрасную музыку к моим стихам (из Бернса). [Маленькая баллада; Макферсон перед казньо; Любовь, музыка Мейтуса Ю.С., слова [Р.] Бернса[,] , перевод С. Маршака] К сожалению, я в последнее время болею, и

это помешало мне сразу поблагодарить Вас за Ваш милый подарок. Посылаю Вам на память сонеты Шекспира в моем переводе. Крепко жму руку, С. Маршак»

Події особистого життя; Причина затримання подяки; Привітання; Пропозиція адресату [не висловлена] (Використати переклади В. Шекспіра для створення музичних творів); Факт (Мейтус Ю.С. написав музику на переклади Маршака С.Я. віршів Бернса Р.).

Документ № 3

Рождественский Всеволод. Письмо Мейтусу Ю. С., от 8 февраля 1955 г.¹³.

Текст написано синіми чорнилами, позначка Мейтуса Ю.С. зроблена також синіми чорнилами. Папір пожовклий.

Мова йде про оперу «Заря над Двиной», лібрето до якої написав Вс. Рождественський за мотивами роману Н. Нікітіна «Северная Аврора», даних про переклад немає¹⁴.

Текст. «10.III.55 ЮМ [Позначка Мейтуса Ю.С.]». «8 февр. 1955 г. Дорогой Юлий Сергеевич! В Москве я не был только по недоразумению. За неделю до прослушивания звонил мне Орешников, просил приехать, на что я дал ему положительное согласие. Условились, что он пришлет телеграмму. Но телеграммы я так и не получил – и в праве был думать, что дело это отложено. Теперь же узнаю, что прослушивание все же состоялось... Очень радуюсь тому, что оперу встретили одобрительно. Это – Ваша победа, и мне хочется поздравить Вас с нею. Конечно, время покажет, насколько все это реально, однако и самый факт, да к тому же принятый в одном из самых консервативных музыкальных учреждений свидетельствует о том, что Вы оказались победителем. Приятно было узнать, что наладились дела и в Киеве. Там, вероятно, опера победит на украинском языке. Неужели уже успели перевести? Кто же переводчик? Много мучился опять с указанным Вами местом – оно какое-то «заколдованное» (совсем по Гоголю). Предлагаю еще один вариант:

– Но где-то близко враг.

Уж вдоль Двины он стелется

Туманом ядовитым и гарью сёл, до тла спаленных.

Относительно переделки в песне о Соколе – совершенно с Вами согласен. В вопросе перепечатки либретто Вы, разумеется, совершенно правы. Одновременно с этим письмом высылаю 400 рублей. Да и за последнюю перепечатку не хотелось бы оставаться в долгу. Теперь самое трудное, в чем я должен перед Вами повиниться: никак не могу найти исторических брошюр, хотя передал решительно всё. Есть домашнее предположение, что они могли погибнуть, вместе с частью других архивных бумаг, во время летнего ремонта квартиры. Это, увы, только об`яснение, но отнюдь не оправдание. Я очень расстроен этой пропажей, в которой могу винить только себя. У меня есть только одна надежда хотя бы отчасти

исправить дело: завтра буду звонить Н.Н. Никитину. Возможно, у него находятся исторические материалы, которые окажутся полезными постановщику оперы. Он, разумеется, не откажется предоставить их в наше распоряжение. На этом я пока и заканчиваю. Жду от Вас вестей и шлю привет. Ваш Вс.[еволод] Рождественский. P.S. Сейчас выяснилось, что Н.Н. Никитин на даче. Вернется через несколько дней. Тогда я и сообщу дальнейшее».

СЕ: Пояснення причини відсутності на запланованій зустрічі; Емоційне відношення до події; Поздоровлення; Варіант зміни тексту лібрето опери; Фінансові справи; Події особистого життя; Пояснення причини невиконання прохання.

Документ № 4

Рождественский Всеволод. Письмо Мейтусу Ю.С., от 13 мая 1955 г.¹⁵

Текст написано синьо-блакитними чорнилами на білому поживклому папері, краї прим'яті, з надривами.

Текст. «13 мая 1955 г. Дорогой Юлий Сергеевич! Спасибо за сообщение об опере. Я тоже думаю, что ехать в Киев стоит только на премьеру, осенью. Что же касается московских наших дел, с Управлением Муз.[ыкальными] Театрами то, разумеется, очень приятно, что в июне мы окажемся в положении людей, выполнивших все свои обязательства и, как говорится, «подведем итоги». Сообщаю Вам свои летние координаты: с 6-го июня у меня путевка в Д[ом]/Т[ворчества] Композиторов (г. Сортавала, Карело-Финской ССР). А потом я на даче (Рига. Рижское взморье. Вайвади[?], ул. Имантас[?] 6). Это для всяких необходимых сообщений. Думаю, что целесообразнее всего будет для меня послать в свое время в бухгалтерию Управления заявку о перечислении окончательного расчета по опере на мою сберкассу. Мне нужно только будет знать, когда все следует сделать, и ждать Вашего сигнала. Ну а в остальном жизнь идет обычным порядком. Много сейчас работаю – в связи с предстоящим выходом в свет моего большого однотомника, для которого приходится пересматривать свое литературное наследие многих лет. Театральные дела движутся, хотя и медленно ([название произведения не прочитано], «Аскольдова могила»). Очень рад был получить от Вас весть. За эти годы я так уже привык к тому, что мы – нет, нет – подаем друг другу голос. Сердечно приветствую и обнимаю. А.[лександр] И.[вановне] привет. Вс.[еволод] Рождественский».

СЕ: Заплановані події особистого життя; Заклади перебування; Події творчого життя; Привітання.

Документ № 5

Межелайтис Эдуардас. Открытка от поэта композитору Мейтусу Ю.С., от 16 марта 1976 г.¹⁶

На листівці – фрагмент одягу синього кольору з золотим шиттям на синьо-блакитному фоні. Текст написано темно-блакитними чорнилами. Стан задовільний.

Текст. «Вильнюс 16.3.76 г. Дорогой Юлий Сергеевич! Спасибо за внимание к моим стихам – за Ваш вокальный цикл. Он передавался несколько раз и по литовському радио. Я смотрел телепередачу – мне он очень понравился. Хотя исполнение и было скромное. Боюсь, что запись размагничена, ее просто нет, потому Вам не ответили. Я попробую им позвонить, но за результаты не ручаюсь. Если будете еще писать, пишите на имя тов. Януйтис. Так лучше. Спасибо и большого Вам творческого успеха! Ваш Э. Межелайтис».

СЕ: Звукозаписи творів; Порада; Побажання.

Документ № 6

Гамкало І. Лист українського музикознавця композитору Мейтусу Ю.С., від 2 жовтня 1981 р.¹⁷

Текст написано чорними чорнилами на глянцевому білому папері. На конверті позначка Мейтуса Ю. С. «9.х81 ЮлМ» шариковою ручкою із стержнем фіолетового кольору. Текст на конверті: «Київ–25 вул. Володимирська № 14 кв. 8 Мейтус Юлій Сергійович»; «Київ–206 вул. Бойченка 14 кв. 75 Гамкало І. Д.». Папір конверта потертий, відрізаний з правого боку, текст написано чорними чорнилами.

Текст. «Київ, 2.10.1981. Шановний Юлій Сергійович! Перегортаючи свої папери натрапив на газету «Життя Варшави» від 29.8.1971 р., де поміщена замітка про Вашу «Анну Кареніну», яку пересилаю Вам разом з найкращими побажаннями. З повагою Ів. Гам[підпис]».

СЕ: Подія, яка стосується адресата; Повідомлення про здійснення справи, що стосується адресата; Побажання.

В усіх документах, крім останнього, можна констатувати Рівень відносин автора з адресатом творчій, тому що об'єктом уваги були спільні твори. Останній лист має суто діловий характер. Але одночасно і діловий характер мають інші (Документи № 3–5).

Типовими СЕ для листів є такі СЕ. **Для описань листів:** Бібліографічний опис; Архівний опис; Архівне описання; Анотація; Описання матеріального носія, Способу та засобу запису інформації; Коментар; Рівень відносин автора з адресатом ([для листів, що розглянуті – творчій]). **Для текстів листів:** Автор; Адреса автора; Адресат; Адреса адресата; Дата та Місце написання листа; Оцінка відношення (персони-адресата); Звернення; Прощання; Подяка; Емоційне відношення до події; Твори; Персони; Події;

Факти; Підпис. Деякі СЕ, взяті з текстів, беруть участь в описаннях: Автори, Адресати; Факти та ін.

Щодо бази даних, можна висловити наступне. Не всі виділені СЕ представляють інтерес для потенційного пошуку. Але для відбору пошукових ознак повний структурний аналіз тексту може відігравати важливу роль, оскільки дозволить не пропустити важливу інформацію. В цьому ми вбачаємо позитивну роль формалізації процесу опрацювання повних текстів документів. Прикладом формалізації є повний структурний аналіз тексту Документа № 1. Але і обмежуємо цей аналіз лише допомогою людині, яка опрацьовує, досліджує повні тексти документів для наповнення повнотекстових баз даних. Отже, серед СЕ можна вибрати ті, що можуть бути потрібними користувачам різних груп і для різних цілей: архівістам, історикам, іншим фахівцям для пошуку фактографічного, пошуку персон і т.п. Розглянемо їх.

Загалом, серед СЕ можна виділити ті (наприклад, Факти), що формулюються і коротко передають суть події/й. Події, як правило, більш широко подають інформацію ніж Факти. Формулюються також Рівень відносин між суб'єктами листування; ПІБ; Твори.

Для пошукових цілей в електронному каталозі деякі СЕ варто доповнювати додатковими даними. Наприклад, Твір містить у тексті точну назву або характерну назву (наприклад, «скрипковий твір» як у Документі № 1), його доцільно доповнювати зазначенням ПІБ авторів та співавторів та їх ролей (композитор, поет, виконавець).

Звернення, наприклад, «Дорогой Юлий Сергеевич» (Документи № 2–5), складається із оцінки відношення до особи – «Дорогой» та одного з варіантів імені особи, у даному разі імені та по-батькові. Варіантами можуть бути: ПІБ повністю, частини ПІБ, не повного, прийнятого у вузькому родинному або родинно-дружньому, або дружньому колі та ін. Прощання часто замінюється сполученням Оцінки відношення до адресата(ів) «Ваш» (Документи № 1, 3, 5), Підпису (всі документи), інколи Побажання (Документи № 5, 6). Звернення та Оцінка відношення також можуть бути пошуковими ознаками, як окремо, так і у сполученні між собою.

Як відомо, основою для створення електронних каталогів є склад та будова традиційних каталогів. Тому розглянемо деякі питання традиційних каталогів.

Таким чином, на основі структурного аналізу можна виділити пошукові ознаки для різних видів традиційних каталогів: персоналій (Персона, Автор, Адресат, Підпис), географічно-топографічного (Місто або Географічна місцевість, Місце перебування адресата, Адреса, Місця, які згадуються), іменного (ПІБ, Прізвисько, Псевдонім, Підпис, інші форми звернення), назв установ/закладів (Установа, Заклад), фактографічного (Факти, Події, Події особистого життя, Події майбутні (плани), Події у майбутньому – наслідки даної ситуації), систематичного тощо.

Систематичний каталог дає можливість вводити зміст документа у відповідну групу споріднених за змістом і/або формою документів, тобто, визначати узагальнені ознаки. Для вище розглянутих документів такими ознаками є (звичайно відповідні розділи теорії): Українська радянська академічна музика (всі Документи, оскільки Ю.С. Мейтус створював твори на цій ниві) з підрозділами: Опера (Документи № 3, 4, 6), Камерно-інструментальна музика (Документ № 1), Романси (Документи № 2, 5), Російська радянська поезія (Документи № 2–4); Литовська радянська поезія (Документ № 6); Музикознавство (Документ № 6). Ці ознаки для систематичного каталогу передбачено визначити за індексами ББК та УДК або інших систематичних класифікацій.

Предметний каталог може включати всі СЕ. Але розгляд співвідношення предметних рубрик та СЕ, сполучення кількох СЕ у складних предметних рубриках, доцільність використання окремих СЕ потребують додаткових і окремих досліджень, що виходить за рамки даної статті.

Такі ознаки як Оцінка відношення до адресата, Зв'язок з попередніми листами (листування), Рівень відносин, Емоційне відношення та інші доцільно використовувати для пошуку лише у межах розробленої бази-масиву на основі документів, пов'язаних між собою походженням та взаємозв'язками авторів та кореспондентів. Таким чином можна утворити базу з перехресними посиланнями, за додатковими пошуковими ознаками.

Для електронного каталогу можна передбачити сполучення вище приведених ознак і з бібліографічним описанням документа, і з відповідними ТФ тексту листа. А індекс ББК та УДК, доцільно подавати разом із словесним формулюванням. Таким чином буде реалізована дво- і більше-рівнева система позначення змісту: на нижньому рівні – різноманітні змістовні ознаки з ілюстраціями у вигляді ТФ, на верхньому – кілька узагальнених ознак змісту документа у цілому. Це дозволить врахувати ієрархічні та інші зв'язки у введених даних окремо між собою та у контексті музичної культури, що й пропонується робити провідними фахівцями у галузі створення та удосконалення електронних інформаційних ресурсів¹⁸.

Крім того, структуризація різних видів документів потрібна і для того, щоб визначити основний склад СЕ по кожному з цих видів. Що, в свою чергу, допоможе створювати робочі аркуші для введення інформації. Адже набір СЕ це і є поля і підполя, які заповнюються певними даними та повними текстами документів.

Як правило, і дослідження документів, і введення повних їх текстів в бази потребує залучення контекстної (зовнішньої для тексту документа) інформації з енциклопедій, словників тощо. Це, звичайно, передбачається при автоматизації, а технологічно реалізується або через введення в середину бази потрібної інформації або посилання до зовнішніх Інтернет-ресурсів.

В майбутньому планується розглянути питання співвідношення традиційної методики предметизації та запропонованої структуризації текстів документів.

1. *Овчинников В.Г.* Методологическое введение в информатику. – М.: Компания Спутник+, 2004.
2. *Тупчієнко-Кадирова Л.Г.* Структурний аналіз інформаційної складової офіційних листів // Рукописна та книжкова спадщина України: археогр. дослідження унікальних арх. та бібл. фондів. – К., 2010. – Вип. 14. – С. 358–376; *Її жс.* Структурний аналіз інформаційної складової особистих листів // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – К., 2011. – Вип. 31. – У друці; *Її жс.* Листи та листівки Д.Д. Шостаковича до Ю.С. Мейтуса // Спеціальні історичні дисципліни: збірка наукових праць / відп. ред. Г.В. Боряк. – К.: НАН України, Інститут історії України; Кіровоградський Національний технічний університет, 2011. – Число 18. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Перші (міжнародні) Ястребовські читання», (Кіровоград, 20–22 жовтня 2011 р.). – С. 197–202.
3. *Тупчієнко-Кадирова Л.Г.* Структурний аналіз біографічних документів (на прикладі навчання Ю.С. Мейтуса) // Гуржійські історичні читання: збірник наукових праць / ред. кол.: В.А. Смолій, О.І. Гуржій, А.Г. Морозов та ін. – Черкаси: Черкаський Національний університет ім. Б. Хмельницького, 2011. – Вип. 4. – С. 71–73.
4. *Тупчієнко-Кадирова Л.Г.* Некоторые аспекты субъектной структуры писем архивного наследия композитора // Философия и методология истории: сб. науч. статей IV Всероссийской науч. конф. (Коломна, 28–29 окт. 2011 г.) / Московский гос. обл. социально-гуманитар. ин-т. – Коломна: МГОСГИ, 2011. – С. 226–230.
5. *Тупчієнко-Кадирова Л.Г.* Структурний аналіз творчих листів // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – К., 2011. – У друці.
6. (1903–2006) композитор, диригент, педагог, н.а. СРСР з 1991 р. 1953–1965 рр. – ректор Львівської консерваторії.
7. *Колесса М[икола Филаретович]*. Лист композитора і диригента до Мейтуса Ю.С. від 19 лютого 1954 р., зі Львова до Києва. Рукопис. 12,5 x 16,7 см, конверт: 15,5 x 11,2 см // Кіровоградський народний меморіальний музей ім. Ю.С. Мейтуса. – Ф. Мейтуса Ю.С. – Док. № 188. – 1 арк., 1 к. – Полный текст публикуется впервые.
8. *Архимович Л., Мамчур И.* Юлій Мейтус: очерк жизни и творчества. – М.: Сов. композитор, 1983. – С. 127.
9. *Мейтус Ю.* Список сочинений. – Ксерокопия рукописи. – 29,7 x 21,1 см. // Личный архив автора (далее – ЛАА). – Док. № 3. – Л. 1.
10. *Маришак С[амуил]. Я[ковлевич]*. Письмо поэта композитору Мейтусу Ю.С. от 20 апреля 1955 г. из Москвы в Киев. 20 x 13,7 см. x 2, конверт: 10,7 x 13,5 см. // Кіровоградський музей музикальної культури ім. К. Шимановського (далее – КММКШ). – Фонд Ю. С. Мейтуса. – Док. №. 748. – 1 л., 1 к. – Публикуется впервые.
11. *Мейтус Ю.* Список сочинений. – Ксерокопия рукописи. – 29,7 x 21,1 см. // ЛАА. – Док. № 3. – Л. 7.
12. *Мейтус Ю.* Список сочинений. – Ксерокопия рукописи. – 29,7 x 21,1 см. // ЛАА. – Док. № 3. – Л. 12.
13. *Рождественский Всеволод.* Письмо Мейтусу Ю.С., от 8 февраля 1955 г. без конверта. Рукопись. 27,3 x 22 см. // КММКШ. – Ф. Мейтуса Ю.С. – Док. № 738. – 1 л. – Публикуется впервые.
14. *Мейтус Ю.* Список сочинений / Ю. Мейтус. – Ксерокопия рукописи. – 29,7 x 21,1 см. // ЛАА. – Док. № 3. – Л. 8.

15. *Рождественский Всеволод*. Письмо Мейтусу Ю.С., от 13 мая 1955 г. без конверта. Рукопись. 27,3 x 22 см. // КММКШ. – Ф. Мейтуса Ю.С. – Док. № 804. – 1 л. – Публикується вперше.

16. *Межелайтис Эдуардас*. Открытка от поэта композитору Мейтусу Ю.С., от 16 марта 1976 г. из Вильнюса [в Киев?], [без адреса, без конверта]. Рукопись. 15 x 10,5 см. // КММКШ. – Ф. Мейтуса Ю.С. – Док. № 689. – 1 л. – Публикується вперше.

17. *Гамкало І*. Лист українського музикознавця композитору Мейтусу Ю.С., від 2 жовтня 1981 р. Рукопис. 19 x 13,1; конверт: 11,4 x 15,9 см. // КММКШ. – Ф. Мейтуса Ю.С. – Док. № 758. – 1 арк., 1 к. – Публікується вперше.

18. *Лаврєнова О.А.* Традиционные средства библиотечного поиска в электронной среде // Доступность электронных ресурсов библиотек, музеев, архивов как актуальная проблема развития информационного общества: материалы VII всероссийской науч.-практ. конф. «Электронные ресурсы библиотек, музеев, архивов», 31 октября – 2 ноября 2011 г., Санкт-Петербург / Комитет по культуре Санкт-Петербурга; Центр. гор. публ. б-ка им. В.В. Маяковского. – СПб.: Политехника-сервис, 2011. – С. 179–191.

**СФРАГІСТИКА КИЇВСЬКОЇ РУСІ В ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ
(САЙТ SFRAGIS.COM)**

Відповідно до персонального робочого плану в Інституті історії України НАН України (Відділ спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів) на 2012 р. автором було розроблено та створено сайт, присвячений середньовічній українській сфрагістиці. Попередньо було проведено аналіз існуючих Інтернет ресурсів з цієї тематики. З урахуванням простору кириличного Інтернету, де світова Мережа має свою особливу специфіку, було виявлено ресурси, що мають сфрагістичний напрямок. Персональний сайт член-кореспондента РАН. д.і.н., П.Г. Гайдукова «Древнерусская нумизматика и сфрагистика» (russianchange.narod.ru) згідно з назвою є профільним для двох спеціальних історичних дисциплін – нумизматики та сфрагістики. За період існування ресурсу з 2001 року, на сайті було розміщено 15 матеріалів, присвячених сфрагістиці Київської Русі, та одна стаття про західноєвропейські пломби. Основними публікаціями стало електронне продовження Каталога середньовічних руських печаток у спів-авторстві з В.Л. Яніним. Інші 86 публікацій присвячені нумизматиці удільних князівств XIV–XVI ст. Сайт «Актовые печати Древней Руси X–XII вв.» (www.siegel.ru) так само курує П.Г. Гайдуков. На ньому опубліковано матеріали доповнень до Каталога актових печаток за 2006 та 2007 рр. й частина III тому «Актовых печатей Древней Руси X–XII вв.». Окрім цих ресурсів, на кількох форумах були створенні сфрагістичні теми для обговорень, проте якоїсь структуризації вони не зазнали. Таким чином, в Інтернеті сфрагістика Київської Русі не була представлена повноцінним спеціальним ресурсом, який би мав свою аудиторію і періодично оновлювався.

При створенні нашого сайту доменне ім'я було підібране з огляду на специфіку ресурсу – «sfragis.com». Замовлене доменне ім'я було через компанію «1st Domain Name Service», з присвоєнням номеру 11312. Після сплати за реєстрацію 22 січня 2012 р. нам було надано право використовувати названий домен. 23 січня це право було офіційно підтверджено компанією. Ресурс було розроблено нами на основі українізованої програми «Word Press». Сайт було рубриковано і наповнено першою інформацією. 25 січня 2012 р. сайт почав функціонувати.

Основна мета створення сайту зі сфрагістики – популяризація цієї спеціальної історичної дисципліни та представлення в Мережі якісних матеріалів – статей та праць українських та іноземних науковців. Подаємо основну інформацію про Інтернет-ресурс «sfragis.com».

Вибір назви

Обираючи доменне ім'я, ми сформулювали кілька критеріїв, яким мала відповідати назва майбутнього сфрагістичного ресурсу:

- лаконічна та проста для запам'ятовування назва;
- назва яка б відповідала змісту (наприклад згаданий нами ресурс П.Г. Гайдукова має довгу, а отже невдалу для запам'ятовування назву www.russianchange.narod.ru яка, до всього, не містить асоціацій, ані з нумізматику, ані з сфрагістикою);

- назва, у якій би розкривалась або хронологічна або географічна особливість.

Всім переліченим критеріям відповідала назва «sfragis», що з грецької перекладається, як «печать». Окрім всього розглядався латиномовний варіант «sigillum», але цим терміном послуговуються здебільше у західноєвропейській традиції, що робить визначення «сфрагіс» таким, що відповідає українській історичній традиції. Не виключаємо, що з популяризацією кириличних написань доменних назв сайт буде переведено на нове доменне ім'я «печатка», або «печать».

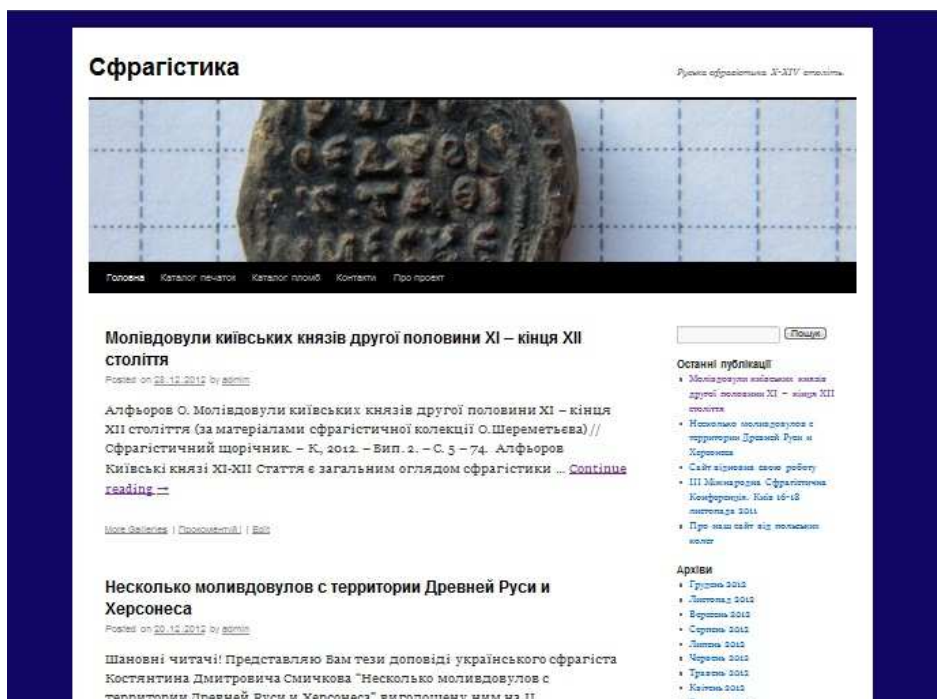
Окрім доменного імені, сайт має власну назву – скорочену «Сфрагістика», розширену – «Руська сфрагістика Х–XIV століть». Пошукові системи видають повну назву у такий спосіб: «Сфрагістика| Руська сфрагістика Х–XIV століть». При утворенні розширеної назви ми виходили з двох критеріїв:

- Історико-територіальна прив'язка. Цьому критерієві відповідає середньовічна назва України – Русь.

- Хронологічні межі. Нижня хронологічна межа обумовлена часом появи інституту привісної металевої печатки-молівдовула на теренах середньовічної України. Першою такою печаткою прийнято вважати буллу Святослава Ігоревича «Хороброго» – другої половини X ст. Верхня хронологічна межа прийнята з урахування часу останніх фіксацій нами в XIV ст. плombs дорогичинського типу – типово української сфрагістичної особливості.

Опис сайту

За своєю структурою сайт має два меню – головне та наскрізне. Головне меню складається з п'яти позицій «Головна», «Каталог печаток», «Каталог плombs», «Контакти» та «Про проект». Друга та третя позиції знаходяться в стадії розробки і в подальшому мають наповнюватись відповідно до назв описами нововіднайдених печаток та плombs. Позиція «Контакти» містить нашу актуальну e-mail адресу та номер телефону як адміністратора сайту. У позиції «Про проект» – подано коротку анотацію, яка розкриває суть проекту, мету його створення, хронологічні та географічні межі. Позиція «Головна» знайомить читача сайту із десятима останніми публікаціями і дає змогу перейти до попередніх (згідно опцій, на головній сторінці показано десять останніх дописів).

Мал. 1. Вигляд головного меню сайту

Наскрізне меню – створено для полегшення пошуку та вибору необхідного матеріалу. Розташоване вертикально праворуч від основної частини сайту. Це меню має наступну рубрикацію:

- Останні публікації;
- Архіви;
- Категорії;
- Мета.

В «Останніх публікаціях» показано п'ять назв, без анотацій, що стосуються останніх розміщень на сайті.

Останні публікації

- Молівдовули київських князів другої половини XI – кінця XII століття
- Несколько моливдовулов с территории Древней Руси и Херсонеса
- Сайт відновив свою роботу
- III Міжнародна Сфрагістична Конференція. Київ 16-18 листопада 2011
- Про наш сайт від польських колеґ

Мал. 2. Меню «Останні публікації»

Рубрика «Архіви» має підрубрики за місяцем року. Кожна з цих підрубрик містить базу всіх публікацій сайту за відповідний місяць.

- Архіви**
- Грудень 2012
 - Листопад 2012
 - Вересень 2012
 - Серпень 2012
 - Липень 2012
 - Червень 2012
 - Травень 2012
 - Квітень 2012
 - Березень 2012
 - Лютий 2012
 - Січень 2012

Мал. 3. Меню «Архіви»

Рубрика «Категорії» має наступні підрубрики:

- Іноземні печатки;
- Лабораторія;
- Новини;
- Печатки;
- Пломби;
- Прикладні;
- Публікації;
- Різне.

- Категорії**
- Іноземні печатки
 - Лабораторія
 - Новини
 - Печатки
 - Пломби
 - Прикладні
 - Публікації
 - Різне

Мал. 4. Меню «Категорії»

На відміну від попередніх та наступної рубрики, які є стандартними, ця була сформована нами. Дана рубрика має на меті розподіл усіх поданих на сайті матеріалів на окремі тематичні групи. Так до «Іноземних печаток» потрапляють всі статті, що пов'язані із іноземними, переважно візантійськими, печатками знайденими на території України-Русі. Група «Лабораторія» була створена для публікацій, які мають експериментально-технічний напрямок. Група «Новини» – об'єднує в собі всі дописи, позначені на сайті як новинарські. Групи «Печатки», «Пломби» та «Прикладні» – розмежовують

сфрагіси за категоріями – печатки-молівдовули, пломби та прикладні печатки. До групи «Публікації» потрапляють усі статті, які були розміщені на сайті. У категорії «Різне» розміщено матеріали, які не пов'язані із сфрагістикою, але є дотичними до неї, водночас і не є новинами. Таким чином, користувач сайту може зайти потрібну собі сфрагістичну інформацію швидше. Наприклад у статті, в якій іде мова про прикладні печатки, побіжно згадано пломби, – ця стаття буде розміщена у групі «Прикладні» та «Пломби».

Лічильник

Сайт оснащено обліковою системою «liveinternet», що веде підрахунок та укладає статистику його відвідування. Інформація з лічильника щоденно надходить на пошту адміністратора сайту. Система надає звіти щоденні, щотижневі та щомісячні.

Оформлення

Сайт оформлено у двох кольорах – тло для текстів біле, бічні поля сині. Верхня панель сайту прикрашена зображенням шести пломб дорогичинського типу, на яких зображено княжі знаки Рюриковичів.

Мал. 5. Заставка головного меню

У грудні 2012 р. зображення центральної панелі було замінено на інше у зв'язку із технічними несправностями на сервері, який обслуговує сайт, – стара версія була пошкоджена. Тимчасово на панелі поставлено зображення зворотної сторони посадницької булли кінця XI ст. – протопроедра Євстафія. Фоном зображення слугує сітка для вимірювання розміру печатки.

Мал. 6. Тимчасова заставка головного меню

Наповнення сайту

Інтернет-ресурс «sfragis.com» періодично оновлюється новими матеріалами. Публікації діляться на три види: статті; новини (про сайт); тематичні оголошення (конференції, ефіри, тощо). Всього, за час роботи сайту було опубліковано 83 позиції – переважна більшість з яких є статтями з сфрагістики. Матеріали розміщуються або з дозволу авторів, або з покликом на Інтернет-ресурс з якого стаття була скопійована, або ж з це скановані публікації, термін авторського права яких збіг.

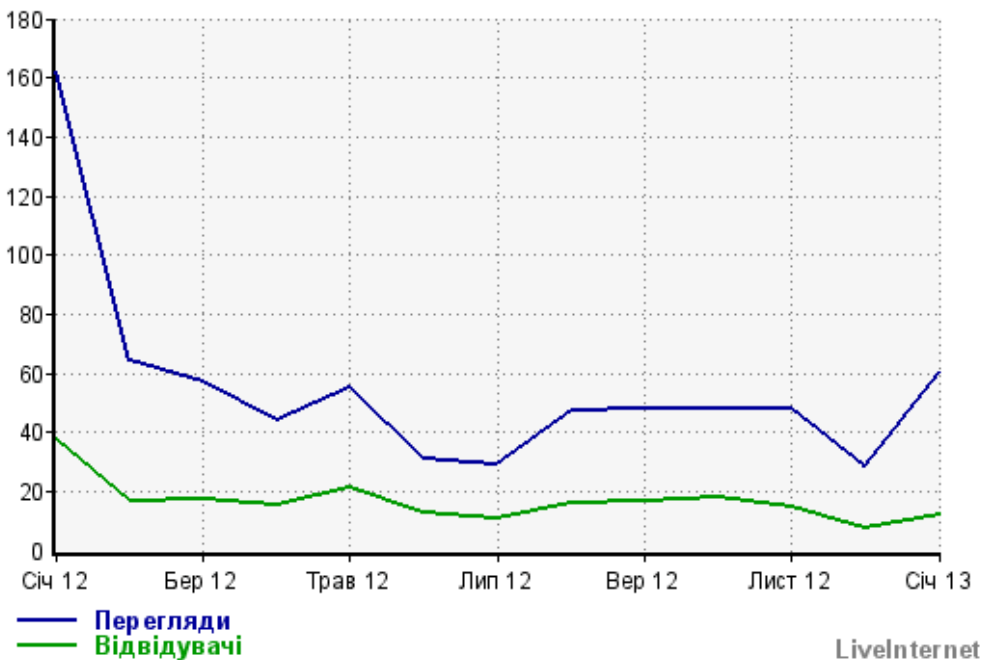
Мова сайту

Усі анотації до статей, оголошення та новини на сайті пишуться українською мовою. Мовами оригіналів подаються статті та їх назви, що фігурують у загальному меню.

Кількість відвідувачів

Вузька спеціалізація сайту (не тільки дисциплінарно, а ще й хронологічно) відносить його до розряду маловідвідуваних ресурсів. Проте, враховуючи аналіз пошукових слів, за якими відвідують сайт, можемо стверджувати, що він має свою цільову аудиторію.

Кількість

Графік 1. Кількість переглядів та відвідувачів сайту за рік

Згідно з даними лічильника, у середньому сайт відвідують 18 осіб на добу, відкриваючи по три сторінки (на 18 відвідувачів припадає 58 переглядів). Піки падіння цих показників пов'язані з літнім періодом відпусток та технічними неполадками, які виникли на сервері протягом листопада-грудня.

* * *

Ресурс «sfragis.com» є не тільки науково-популяризаторським сайтом, а й свого роду дослідницьким проектом. Завдячуючи встановленому на сайті лічильнику, що веде облік за багатьма параметрами, ми отримали інформацію про Інтернет-аудиторію, що цікавиться сфрагістикою середньовічної України-Руси. У результаті опрацювання отриманих за рік роботи ресурсу даних було зроблено інформаційну вибірку.

Серед ІР які оприлюднив лічильник були зафіксовані користувачі з таких країн світу:

Аргентина	Казахстан	Португалія
Білорусія	Канада	Росія
Болгарія	Киргизстан	Сербія
Бразилія	Латвія	США
Великобританія	Литва	Угорщина
Вірменія	Мексика	Україна
Греція	Молдавія	Фінляндія
Естонія	Нідерланди	Франція
Ізраїль	Німеччина	Чехія
Іспанія	Норвегія	Швейцарія
Італія	Польща	Швеція

Усього сайт відвідали користувачі з 33 країн світу.

Через те, що встановлений лічильник (один з найкращих у кириличному сегменті Інтернету) належить до російських, він зафіксував міста Російської Федерації, з яких користувачі відвідували наш ресурс:

Астрахань	Калуга	Петрозаводськ
Барнаул	Кіров	Псков
Белгород	Краснодар	Ростову-на-Дону
Брянськ	Курган	Рязань
Владивосток	Курськ	Салехард
Владімір	Липецьк	Самара
Волгоград	Мінеральні Води	Санкт-Петербург
Вологда	Москва	Саранськ
Воронеж	Мурманськ	Саратов
Єкатеринбург	Нижній Новгород	Смоленськ
Іваново	Новгород	Ставрополь
Іжевськ	Новосибірськ	Сургут
Казань	Омськ	Тамбов
Калінінград	Перм	Твер

Томськ	Ульяновськ	Челябінськ
Тула	Хабаровськ	Якутськ
Тюмень	Чебоксари	Ярославль

Загалом це 51 місто Російської Федерації.

Операційні системи користувачів засвідчують, що використовуються як найновіші, так і старі. Останнє можна з певною ймовірністю потрактувати як відвідування сайту через робочі комп'ютери державних установ, де оновлення технічної бази на сучасному етапі, зазвичай, відстає. Тож, зафіксовано наступні операційні системи:

Android	Unix	Windows CE
MacOS	Windows 2000	Windows Vista
MacOS/iPad	Windows 2003	Windows XP
MacOS/iPhone	Windows 7	
SymbianOS	Windows 8	

Переходи на сайт здійснено з наступних пошукових систем:

Explorer 6	Firefox 6	Opera 12
Explorer 7	Firefox 7	Opera 6
Explorer 8	Firefox 8	Opera 9
Explorer 9	Firefox 9	Opera Mini
Firefox 10	Google Chrome	Opera
Firefox 11	Iron Chrome	Safari
Firefox 12	Mozilla	Safari
Firefox 13	Opera 10	Хром (Mail.ru)
Firefox 5	Opera 11	Хром (Яндекс)

На досліджуваний сайт протягом річного періоду його існування були зроблені переходи з наступних Інтернет-ресурсів:

belklad.by	google.com.ua	nigma.ru
belklad.com	google.cz	nova.rambler.ru
domongol.com	google.de	reviewdetector.ru
domongol.su	google.md	rusklad.com
e.mail.ru	google.pl	search.conduit.com
facebook.com	google.rs	search.ukr.net
forum.vgd.ru	google.ru	search-results.com
forum.violity.kiev.ua	icon-art.info	smolbattle.ru
forum-	isearch.avg.com	uht.org.ua
mariupol.com.ua	kladoiskatel.5bb.ru	vk.com
freemail.ukr.net	leshiy.su	yandex.by
go.mail.ru	mail.rambler.ru	yandex.ru
google.by	mail.yandex.ru	yandex.ua
google.com	netklad.ru	

У переважній більшості сайти, з яких було зроблено перехід на «sfagis.com», – це форуми пошукового характеру, так званих «скарбошукачів», як-то: belklad.by, belklad.com, domongol.com, domongol.su, forum.violity.kiev.ua, kladoiskatel.5bb.ru, reviewdetector.ru, rusklad.com, netklad.ru. Серед інших ресурсів, з яких було зроблено перехід, відзначимо: «інтелектуальна пошукова система» – pigma.ru, сайт про «мистецтво у християнстві» icon-art.info, форум «Всеросійського генеалогічного древа» forum.vgd.ru, сайт «Українського геральдичного товариства» uht.org.ua. Найбільше переходів було здійснено з пошукових систем: Google та Yandex.

У звіті до сайту адміністрація отримує список пошукових фраз, за якими користувачі Інтернету шукають необхідну для себе інформацію, що дає можливість проаналізувати їх.

Ми виділили шість позицій, за якими розділили всі пошукові фрази:

1. Прізвища дослідників сфрагістики, праці з сфрагістики
2. Атрибутовані печатки
3. Агіографічні сюжети
4. Пломби
5. Сфрагістика, як наука
6. Різні запитання

Перша позиція – це прізвища дослідників сфрагістики, або назви їх праць. Ця категорія пошукових фраз оприлюднює список найпопулярніших авторів статей із сфрагістики, з якими знайома Інтернет-аудиторія. Нижче подаємо прізвища сфрагістів та назви робіт, які шукали на сайті. До них подаємо і пошукові слова згідно оригіналу:

В. Янін:

Пошукові слова: «янин русская княгиня олисава-гертруда и ее сын ярополк» / Стаття: Янин В.Л. Русская княгиня Олисава-Гертруда и ее сын Ярополк // Нумизматика и эпиграфика. – М., 1963. – Т. IV. – С. 142–164.

Пошукові слова: «янин в л находка польского свинца в новгороде са 1965 4.» / Стаття: Янин В.Л. Находка польского свинца в Новгороде // Советская археология. – 1966. – № 2. – С. 324–328.

Пошукові слова: «янин в л гайдуков п г актывые печати древней руси х-хv вв.» / Каталог: Янин В.Л., Гайдуков П.Г. Актовые печати Древней Руси X–XV вв. – М., 1998. – Т. III: Печати, зарегистрированные в 1970–1996 гг.

В. Перхавко:

Пошукові слова: «в б перхавко распространение пломб дрогичинского типак хіх», «перхавко», «перхавко в.б распространение пломб дрогичинского типа» / Стаття: Перхавко В.Б. Распространение пломб дрогичинского типа // Древнейшие государства Восточной Европы. Новое в нумизматике. – М., 1996.

В. Степаненко:

Пошукові слова: «в.п степаненко образ святого», «степаненко в п образ». / Стаття: Степаненко В.П. Образ святого Георгия-всадника в

Византийской и древнерусской сфрагистике домонгольского периода // Новгородская Русь: историческое пространство и культурное наследие. — Екатеринбург, 2000. — (Проблемы истории России. Вып. 3). — С. 106–117;

О. Алфьоров:

Пошукові слова: «Алферов журнал волонтер 2 2012» / Стаття: Алфєров А. «Язык стяг – дружину водит» // Волонтер. – 2012. – Вип. 2. – С. 39–42.

Пошукові слова: «алферов рубежи, сорочьи лапки, крюки» / Стаття: Алфєров А. Рубежи, рѣбра, сорочьи лапки, крюки... Торговые пломбы Киевской Руси // Антиквар. – № 11 (48) – ноябрь, 2010. – С. 34–37;

Пошукові слова: «Алфьоров географічні назви русі» / Стаття: Алфьоров О. Географічні назви за новими даними руської сфрагістики XII ст. // Історико-географічні дослідження в Україні. Збірка наукових праць. – К., 2012. – Число 12. – С. 6–14.

Пошукові слова: «Алфьоров печать Ратибора» / Стаття: Алфьоров О. Нові сфрагістичні дані про Тмутараканського посадника Ратибора (за матеріалами колекції О. Шереметьєва) // II Международный нумизматический симпозиум “ПриPONTийски меняла: деньги местного рынка”: Тезисы докладов. – Севастополь, 2012. – С. 9–11.

Пошукові слова: «хрестильне ім'я мстислава по печатці алферов» / Стаття: Хрестильне ім'я волинського князя Мстислава Святополковича (1097–1099 рр.) за даними руської сфрагістики // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Львів, 2012. – Вип. IX. – С. 5–14.

Пошукові слова: «печатки київських князів сфрагістичний щорічник» / Стаття: Алфьоров О. Молівдовули київських князів другої половини XI–кінця XII ст. // Сфрагістичний Щорічник. – К., 2012. – Вип. 2. – С. 5–74.

Загальні пошукові слова на автора: «алферов александр сфрагистика», «олександр алфьоров», «сфрагистика алфьоров», «алфьоров радио культура», «алфьоров».

Б. Ершевський:

Пошукові слова: «ершевский б б дрогические пломбы классификация типология хронология», «ершевский б б дрогические пломбы классификация типология хронология», «ершевский б д дрогичинские пломбы» / Стаття: Ершевский Б.Д. Дрогичинские пломбы. Классификация, типология, хронология (по материалам собрания Н.П. Лихачева) //ВИД. – № XVII. – Л., 1985. – С. 43–56.

Пошукові слова: «статья ершевский б.д об атрибуции новгородских печатей и пломб начала 12-начала 13 веков» / Стаття: Ершевский Б.Д. К вопросу о новгородских посадничьих буллах рубежа XI–XII вв. // Новгородский исторический сборник. – Новгород, 1984. – № 2 (12). – С. 80–86.

Пошукові слова: «ершевский б д.древнейшие печати новгородских посадников» / Стаття: Ершевский Б.Д. Древнейшие печати новгородских посадников (1096–1117 гг.) // Советская археология. – 1978. – № 2. – С. 240–248.

Н. Авенариус:

Пошукові слова: «авенариус н.а несколько слов о дрогичинских пломбах м 1894.» / Книга: Н.А. Авенариус. Несколько слов о дрогичинских пломбах. М., 1892. – 32 с.

М. Лихачев:

Пошукові слова: «лихачев н.п материалы для истории византийской и русской сфрагистики л 1930 т. 2» / Книга: Лихачев Н.П. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. – Л. 1930. – Вып. 2.

Пошукові слова: «лихачев н.п печати пскова» / Стаття: Лихачев Н.П. Печати Пскова // Советская археология, – М. 1960. – № 3. – С. 225–236.

Пошукові слова: «снимки древнерусских печаток» / Альбом: Лихачев Н. Снимки древних русских печатей. – СПб, 1918.

Загальні пошукові слова на автора: «метод сфрагистического исследования лихачёва и янина», «метод лихачева и янина сфрагистика».

А. Буров:

Пошукові слова: «буров в.а печати при новгородском наказе 1372» / Стаття: Буров А.В. Печати при новгородском наказе 1372 г. как исторический источник по изучению кончанской эмблематики Новгорода // Советская археология. – 1977. – № 1.

А. Купранис:

Пошукові слова: «купранис вислые печати церковне» / Стаття: Купранис А.А. Датированные печати иерархов русской церкви (домонгольский период) // Восточноевропейский археологический журнал. – № 1 (1) – ноябрь-декабрь, 1999.

С. Белецкий:

Пошукові слова: «с.в белецкий введение в русскую допетровскую сфрагистику» / Монографія: Белецкий С.В. Введение в русскую допетровскую сфрагистику. Учебное пособие для студентов специальности «Музейное дело и охрана памятников истории и культуры» // Исследования и музеефикация древностей Северо-Запада. – Вып. 4. – СПб, 2001. – 192 с.

П. Гайдуков:

Загальні пошукові слова на автора: «каталог гайдукова по вислім печатям мономаха», «гайдуков вислые печати sfragis».

К. Болсуновский:

Пошукові слова: «каталог к болсуновского», «болсуновский к в дрогичинские пломбы найденные на берегах западного буга», «болсуновский дорогичинския пломби» / Монографія: Болсуновский К. Дрогичинские пломбы. – К., 1894. – 72 с.

Загальні пошукові слова на автора: «к.в болсуновский»

І. Жуков:

Загальні пошукові слова на автора: «ігор жуков вислі печатки», «печатке жукоф».

І. Клейненберг:

Пошукові слова: «клейненберг и.э лютый зверь на печатях великого новгорода xv в» / Стаття: Клейненберг И.Э. «Лютый зверь» на печатях Великого Новгорода XV в. // Вспомогательные исторические дисциплины. – Вып. 2. – С. 176–190.

В. Нечитайло:

Загальні пошукові слова на автора: «нечитайло в вислые печати», «нечитайло валерий», «в в нечитайло янин печати».

В. Гавриленко:

Пошукові слова: «гавриленко в українська сфрагістика: питання предмета» / Посібник: Гавриленко В.О. Українська сфрагістика: питання предмету та історіографії. – Л., 1977.

Б. Рыбаков:

Пошукові слова: «рыбаков б.а знаки собственности в княжеском хозяйстве киевской руси» / Стаття: Рыбаков Б. Знаки собственности в княжеском хозяйстве киевской Руси X–XII вв. // Советская археология. – 1940. – Вип. VI. – С. 227–257.

О. Юрковський:

Пошукові слова: «юрковский о дрогичинские пломбы» / Стаття: Юрковский О. Дрогичинские пломбы (размышления о назначении) // Домонгол. Альманах древней культуры и искусства. – Рыбинск, 2010. – С. 177–182.

А. Плахонін:

Пошукові слова: «плахонін а г давньоруська провінційна династія» / Стаття: Плахонін А. Давньоруська провінційна династія в світлі сфрагістичних джерел (Ігор Ярославич та його нащадки) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – Число 6 (7). – Ч. I. – К., 2001. – С. 136–152.

М. Свердлов:

Пошукові слова: «древнерусский акт свердлов» / Стаття: Свердлов М.Б. Древнерусский акт X–XIV вв. // ВИД. – Л., 1976. – № VIII. – С. 50–69.

В. Анохін:

Пошукові слова: «свинцовые пломбы великого княжества киевского» / Каталог: Свинцовые пломбы Великого княжества Киевского (X–XIII вв.). – К., 2012. – 64 с.

Цей невеликий список з 21 автора-сфрагіста є об'єктивним відзеркаленням знань Інтернет-аудиторії про дослідників сфрагістики та їх праці. Серед наведених прізвищ зустрічаються науковці XIX та XXI ст., академіки та колекціонери, вчені, які лише дотично займалися сфрагістикою та класики печаткознавчих студій. Очевидно, що із більшим наповненням бази сайту збільшиться і кількість відстежених пошуковими системами матеріалів.

Значна кількість запитів, які фіксує пошукова система нашого сайту, стосується княжих печаток. Інтернет-пошуківець, очевидно власник тієї чи

іншої атрибутованої печатки, намагається знайти більшу кількість інформації про сам молівдовул у історичному контексті. Лічильник зафіксував наступні пошукові слова за даною тематикою (у дужках курсивом подаємо авторський коментар):

- вислая печать князь ярополк изяславич
- печать александра невского
- портрет ярослава мудрого ілюстративний матеріал
- на вислой печати надпись петр (*стовпчастий напис біля зображення ап. Петра*)
- вислая печать ярополк всеволодович (*такого князя не існувало, очевидно відбулось накладення патронімів батька та діда у князя Ярополка Володимировича, дідом якому приходився Всеволод Ярославич*)
- владимирская русь начало хііі в печать александра ярославича невского князя новгородского великого князя владимирского лицева князь на к (*очевидно останнє слово «кінь»*)
- печатка святослава
- вислая печать мономаха (*очевидно йдеться не про візантійського імператора Костянтина Мономаха, а про його онука київського князя Володимира-Василя Мономаха*)
- печатка ярослава мудрого
- печать митрополита георгия киевского
- вислая печать святослава ярославича
- вислые печати метрополит
- вислая печать владимир
- вислая печать мстислава
- реквизиаты и печати ратибор (*Ратибор – посадник к. XI – поч. XII ст., один з небагатьох руських бояр, що мав свою печатку*)
- олисава-гертруда (*Олисава-Гертруда – це дружина Ізяслава-Дмитра Ярославича-Георгійовича, мати Ярополка-Петра. Про неї та про її печатку є стаття В. Яніна – див. вище у списку авторів*)
- вислая печать владимир василий мономах
- вислая печать метрополита константина
- вислая печать олег святославич
- вислая печать мстислава владимировича
- печать изяслава ярославича
- вислая печать леонтий (*очевидно, йдеться про печатку одного з єпископів київської митрополії*)
- ярополка печатка
- вислая печать киевской митрополии (*таким умовним терміном у свій час В. Янін позначив групу печаток із зображенням Серафима на лицьовій і формулою «Дніслово» на звороті сторони*)
- печать днеслово мономаха
- печать вислая архиепископа антония

- печать вислая антоний архиепископ новгородский
- леонтий епископ ростовский митрополит киевский
- феофано музалон (*ця візантійська аристократка відома нам лише з печатки. Припускають, що вона була дружиною Олега-Михайла Святославича-Миколайовича*)

- митрополит кирил I киевская русь печать вислая
- вислая печать мстислав ростиславич
- печать ярополка изяславича
- печать боярина ротибора
- вислая печать мстислава всеволодовича хii век.
- печать изяслава святославича
- вислая печать ярослава всеволодовича
- печать святослав ярославич

До наступної, виділеної нами пошукової позиції ми віднесли агіографічні сюжети, якими цікавився користувач нашого сайту (у дужках курсивом подаємо авторський коментар):

- св федір
- агіографические изображения на печатях
- архангел гавриил изображение на вислой печати
- печатка святого георгія (*очевидно пошукова фраза мала бути побудована так «печатка з зображенням святого Георгія»*)
- вислая печать: св иоанн кр св пантелеймон цена
- агіографические изображения на печатях
- печать вислая с изображением божьей матери
- сфрагистика вислые печати изображение божьей матери
- женская вислая печать: св ефимия арх михаил
- вислая печать с архангелом михаилом полоцк
- богоматерь на троне вислая печать
- вислая печать агне (*«агне» – це неправильна прочитка на печатці грецького слова АГНОС – святий*)

Не менше цікавить Інтернет-аудиторію і так звана мала сфрагістика, до якої відносять пломби. Були зафіксовані наступні пошукові слова (у дужках курсивом подаємо авторський коментар):

- архив пломб
- домонгольские торговые пломбы
- дорогочинські пломби
- древние пломбы
- дрогичинские пломбы
- дрогичинские пломбы картинки
- изображения на пломбах
- каталог пломб
- нашел старую пломбу с буквами m w

- немецкие свинцовые пломбы
- несколько слов о дрогичинских пломбах.
- определение пломбы свинцовые к.ф.т.
- печать-пломба киевской руси
- пломба дрогиченского типа
- пломба дрогичина
- пломба дрогичинского типа 10–11 век
- пломба с буквами д.г.о.п
- пломба с княжеским знаком и
- пломба святой борис (*існує низка пломб із зображенням св. Бориса та проквітлого хреста на звороті*)
- пломба со свастикой
- пломба типа а
- пломби
- пломби сфрагістика
- пломбы времен николая I
- пломбы древней руси
- пломбы дрогичинского типа
- пломбы дрогичинского типа статьи
- пломбы киевской руси
- пломбы свинцовые в пскове
- пломбы свинцовые гомель
- пломбы средневековья
- польские свинцовые пломбы
- продать древнюю вислую печать
- пскове пломбы
- расшифровка свинцовых пломб
- рязанские пломбы
- самые первые пломбы были из
- свинцовая блomba 1865 года
- свинцовая старая пломба с буквами ф.ю.к.
- свинцовые оттиски найденные в реке буге у дрогичина
- свинцовые пломбы западной европы
- свинцовые татарские пломбы
- старинная белорусская свинцовая пломба
- старинная пломба с надписью м.ф.
- старинные свинцовые пломбы д и а торговой
- старинные свинцовые пломбы почты российской империи
- типы дрогичинских пломб
- товарная пломба 1915 1
- торговые пломбы киевской руси
- торговые свинцовые пломбы древней руси

- цены на дрогичинские пломбы

Пошукові фрази, які відстежила система, окреслюють основні запити користувача Інтернету у зацікавленні сфрагістикою, як наукою. Ми виділили пошукові слова, за допомогою яких провадився пошук загальних відомостей про печатки (у дужках курсивом подаємо авторський коментар):

- атрибуция печатей
- вислая печать
- вислая печать евреи (*таких пам'яток сфрагістики немає*)
- вислая свинцовая пломба древних славян
- вислые печати киевской руси
- візантії печатки
- воскові печатки
- все о печатях
- давньоруські печатки
- древнерусская вислая печать
- древнерусские вислые печати
- древнерусские свинцовые печати
- жіночі печатки
- історичні печатки
- історія сфрагістика печатки
- каталог вислых печатей
- каталог печаток
- київська русь сфрагістика
- место сфрагистики
- методы в сфрагистике
- молівдовул
- печати древнерусские
- печати старых князей
- печаті князів
- печатки древнерусская
- печатки київської русі
- печатки руських князів
- печатки славян
- печатки сфрагістика
- печать
- печать актовая
- печать князя
- повідомлення що таке сфрoгістика (*судячи з першого слова – «повідомлення» сайт відвідував студент історичного факультету, а з помилки у назві дисципліни, повідомлення з якої він мав робити, – маємо справу з пошуком в Інтрнеті готового реферату*)
- руська сфрагістика

- сайт сфрагістики
- средневековая сфрагистика
- средневековые городские печати
- средневековые печати
- средневековая польская вислая печать
- становление русской сфрагистики
- сфрагистика в великой новгороде
- сфрагистика каталог
- сфрагистика каталог львов
- сфрагистика киевской руси
- сфрагистика новгорода xii xv
- сфрагистика печати руси
- сфрагистика що це таке
- сфрагистические музеи мира
- сфрагістика
- сфрагістика в київській русі
- сфрагістика з іншими науками
- сфрагістика каталог
- сфрагістика київської русі
- сфрагістика наука про печатки
- сфрагістика овальная печать
- сфрагістика це
- сфрагістика як наука
- сфрагістичний аналіз
- що таке печатка
- що таке сфрагістика

Відбуваються переходи на сайт і через інші пошукові слова, що не потрапили у виділені нами критерії (у дужках курсивом подаємо авторський коментар):

- sfragis (*ця та дві наступні позиції – назви нашого ресурсу*)
- sfragis.com
- www.sfragis.com
- видносини византии и киевской руси
- древнерусский акт
- шереметев сфрагистика (*Олексій Шереметьєв – натхненник та спів-організатор трьох сфрагістичних конференцій, видавець трьох «Сфрагістичних щорічників»*)
- знаки рюриковичів
- iii сфрагістична конференція у киеві 2012 (*Конференція відбулась 17–19 листопада 2012 р.*)
- новгородский детинец
- нумизматика и фалеристика (*назва сучасного українського журналу, де публікуються у тому числі статті з сфрагістики*)

- печатка рюриковичів з тризубом
- прапори київської русі
- протопроедр (*візантійський чин, присутній на візантійських печатках*)
- різновидности тамги на ханських печатях
- сочинение на тему язык-стяг дружину водит
- угольная печатка
- язык-стяг дружину водит
- ятвяги дрогичин

Зазначимо, що серед представлених пошукових слів є багато повторів. Особливо це стосується таких слів, як: печатка чи сфрагістика.

Отже, створення Інтернет-ресурсу з сфрагістики середньовічної України належало до актуальних завдань спеціальних історичних дисциплін. Завдячуючи отриманих даним лічильника, було встановлено що сфрагістика як дисципліна, не отримала повноцінного розвитку в Інтернет-просторі. Користувачі всесвітньої Мережі знайомі з працями лише двох десятків дослідників цієї дисципліни періоду Київської Русі. Статистика відвідувань сайту свідчить про потребу його удосконалення, а зокрема шляхом дублювання повідомлень іноземними мовами та інтенсивного і систематичного наповнення новою інформацією.

**ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ
ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ ДЖОНА Ф. КЕННЕДІ
З ІСТОРІЇ КУБІНСЬКОЇ РАКЕТНОЇ КРИЗИ:
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ**

Ми живемо в добу надзвичайно інтенсивного впровадження інформаційних технологій в усі сфери суспільного життя. Не залишається осторонь цього процесу й науково-дослідна робота істориків, невід’ємною складовою частиною досліджень яких є опрацювання архівних джерел. Оцифровані джерела активно (а подекуди – й непомітно для нас) залучаються до наукових досліджень. Електронні ресурси мають низку переваг у порівнянні з традиційними видами джерел. Перш за все, слід відзначити надзвичайну зручність та комфортність користування мережевими ресурсами, вони значно заощаджують час та зусилля, пов’язані, інколи, з не досить зручними процедурами отримання доступу та пошуку в традиційних архівних установах. Дігіталізовані документи дозволяють «дистанційно» працювати над проблемами з історії зарубіжних країн за умови, коли дослідник не має можливості відвідати особисто архіви даної країни.

Втім, поряд із явними перевагами електронні джерела мають суттєві недоліки. Надзвичайно важливою є проблема, пов’язана з достовірністю, автентичністю та незмінністю джерел. У даному випадку паперовий документ є легко ідентифікованим та верифікованим. Про оцифрований документ цього не можна сказати. Тут необхідно виключити принцип незмінності та автентичності, оскільки відрізнити оригінал від його подальших копій практично неможливо¹. Негативною рисою дігіталізованих джерел обертається загальнодоступність мережі Інтернет. Абсолютна більшістю його користувачів у пошуках потрібної інформації користуються численними аматорськими освітніми ресурсами (різноманітні шпаргалки, банки рефератів, стислі довідники тощо), серед яких поодинокі наукові матеріали просто губляться. Це дуже ускладнює пошук академічних ресурсів. Але, попри це, все ж прослідковується позитивна тенденція до поступового зростання питомої ваги академічних ресурсів в історичному сегменті Мережі, його якісного складу². Слід також вказати на невизначений правовий статус електронних джерел, а також на скептицизм багатьох істориків, особливо старшого покоління, щодо сучасних технологій. Через певний консерватизм і традиціоналізм, а також намагання запобігти профанації у дослідженні вони дуже часто втрачають можливість доступу до великої кількості нових джерел³.

Свідченням зростання ролі електронних джерел в процесі наукового дослідження є поява двох історичних дисциплін, які на даний момент

розвиваються найбільш динамічно. По-перше, розробка питань теорії і практики використання в дослідженнях електронних версій історичних джерел фактично призвела до виділення із структури кліометрії нової спеціальної історичної дисципліни – історичної інформатики, сферою інтересів якої є інформаційні технології⁴. По-друге, практично завершився процес формування специфічної складової частини археографічної науки – електронної археографії, тобто електронної публікації історичних джерел та організацію віддаленого доступу до них⁵. Усе це демонструє важливість та зумовлює зростання інтересу вітчизняних та зарубіжних вчених до перспектив використання академічних електронних ресурсів під час історичного дослідження⁶.

Першорядного значення набувають електронні джерела для дослідження ключових проблем всесвітньої історії новітньої доби. Це стосується, зокрема, джерельної бази дослідження Карибської кризи. У даній розвідці йдеться саме про американські ресурси: на відміну від радянських, частка розсекречених і оцифрованих джерел з американських архівів є досить значною.

Необхідно зазначити, що джерела з історії Кубинської ракетної кризи взагалі (а електронні – зокрема) як такі не були предметом спеціальних джерелознавчих студій. Елементи джерелознавчого аналізу (послугуючись традиційною для нас термінологією) містяться у працях Е. Мея, Ф. Зелікова⁷, М. Добса⁸, Л. Медіні⁹. Загальний опис джерел подається у дослідженнях¹⁰ і документальних публікаціях¹¹, присвячених, власне, самій кризі.

Загалом, американські академічні електронні ресурси можна поділити на три основні групи: ресурси вищих органів влади та інституцій пам'яті; ресурси приватних та державних вищих навчальних закладів; спеціальні недержавні проекти.

Найпотужнішим архівним потенціалом володіє, звісно, перша група. В свою чергу, одним з найбільш насичених джерел з даної проблематики електронних ресурсів є Президентська бібліотека та музей Джона Фіцджеральда Кеннеді (<http://www.jfklibrary.org/>). Власне, електронна версія бібліотеки являє собою некомерційний мережевий он-лайн проект, метою якого є сприяння дослідженню життя та діяльності 35-го президента Сполучених штатів і епохи, в яку він жив. Ідея створення спеціальної бібліотеки з'явилася в його родині та близьких друзів одразу після вбивства президента. 13 січня 1964 р. було оголошено, що спогади людей, котрі працювали з Кеннеді, будуть записані на плівку в рамках проекту з усної історії, який, в свою чергу, буде покладено в основу проектованої президентської бібліотеки¹². Будівництво бібліотеки та музею розпочалось у 1977 р., а офіційне відкриття відбулося 20 жовтня 1979 р. за присутності президента Дж. Картера (<http://www.jfklibrary.org/About-Us/JFK-Library-Foundation.aspx>). 9 червня 2006 р. брат президента, сенатор Едвард Кеннеді, оголосив про створення веб-сайту бібліотеки, на якому буде розміщено дигіталізовані джерела (<http://www.jfklibrary.org/Research/About-Our-Collections/Access-to-a-Legacy.aspx?t=1>).

Варто зазначити, що усі функції, виконувані Президентською бібліотекою Д. Кеннеді, в американському суспільстві охоплено нормативно-правовою базою. Закони «Про свободу інформації» від 1966 р. та «Про президентські документи» від 1978 р. регулюють, зокрема, видовий склад та правила зберігання документального фонду, організацію доступу до документів. Закон «Про свободу інформації» забезпечує також можливість створення у президентських бібліотеках фонду документів з усної історії¹³.

Відповідно до закону «Про президентські бібліотеки» від 12 серпня 1955 р. (Акт про президентські бібліотеки) в юридичному та науково-методичному відношенні бібліотека Кеннеді, як і інші 12 президентських бібліотек, підпорядковані Національному управлінню архівів та документації США (NARA – National Archives and Records Administration), тобто є частиною структури державного архівного відомства¹⁴.

Президентська бібліотека Джона Ф. Кеннеді є надзвичайно вдалою моделлю академічного електронного ресурсу в контексті даної теми, оскільки в ньому представлено широкий спектр джерел з американо-радянських відносин під час Кубинської ракетної кризи. Для оцінки джерельного потенціалу ресурсу, а також зовнішньої і внутрішньої критики самих джерел можна запропонувати наступну класифікацію:

- внутрішня офіційна документація та неофіційна комунікація уряду США;
- зовнішня офіційна документація та неофіційна комунікація вищого керівництва держав;
- комунікація президента з американської громадськістю;
- матеріали засобів масової інформації;
- мемуарні джерела.

Дані джерела представлені у формі текстових документів, цифрових зображень та аудіозаписів. Така різноплановість джерельної бази даного ресурсу дає можливість комплексного дослідження американо-радянських відносин зазначеного періоду.

До першої групи джерел належать документи внутрішньої офіційної документації американського уряду, а також записи неофіційної комунікації членів уряду (телефонні розмови). До офіційних слід віднести документи, що утворилися в результаті діяльності органів виконавчої та законодавчої влади: законодавчі акти, накази, розпорядження, меморандуми, звіти тощо, а також зафіксована аудіозаписами комунікація. Важливість цієї групи полягає в тому, що такі документи формувались на найвищому державному рівні і мали здебільшого обов'язковий характер, а відтак є віддзеркаленням офіційної позиції США (що, власне, і визначало напрямок розвитку подій самої кризи). Особливість походження даних джерел полягає в тому, що в адміністрації Кеннеді працювали впливові, досвідчені й талановиті політики, які безпосередньо брали участь у подіях жовтня 1962 р. Саме з цієї причини значний масив джерел утворився завдяки інтенсивній діяльності численних політичних структур. Крім відтворення хронології подій (до речі, дуже зручною

в цьому плані є інтерактивна виставка «The world on the brink. John F. Kennedy and the Cuban missile crisis: thirteen days of October 1962» (<http://microsites.jfklibrary.org/cmc/>) він дає можливість з'ясувати позиції щодо Кубинського питання та роль в його вирішенні провідних державних інституцій: Державного департаменту (особливо слід відзначити декілька записів телефонних розмов між держсекретарем Д. Раском та Дж. Кеннеді, зокрема щодо ліквідації радянських ракет з «Острова свободи» (<http://www.jfklibrary.org/AssetViewer/Archives/JFKPOF-TRH-38-3.aspx>)); міністерства оборони (нота Д. Мак-Нотона, головного помічника міністра оборони відносно порядку ліквідації американських ракет «Юпітер» в Італії і Туреччині (<http://www.jfklibrary.org/AssetViewer/Archives/JFKPOF-077-012.aspx>)); міністерства юстиції (на сайті бібліотеки існує навіть окрема колекція документів Роберта Кеннеді (переважно, це телефонні розмови), брата, міністра юстиції і одного з найближчих радників президента, яка, втім, оцифрована не повністю (<http://www.jfklibrary.org/Search.aspx?nav=Ntk:Digitized+Collection%7cPapers+of+Robert+F.+Kennedy.+Attorney+General+Papers%7c1%7c,Nrc:id-2-dynrank-disabled,N:16-4294959158&id=2>)); Ради національної безпеки та особливо – спеціально створений виконавчий комітет при ній, так званий Excomm¹⁵ (у центрі уваги – протоколи 506 і 507 засідань РНБ, на яких обговорювалися варіанти дій проти Куби, меморандум РНБ №196 про створення Excomm, а також звіт 9 засідання Excomm щодо мобілізації військових сил (<http://microsites.jfklibrary.org/cmc/oct21/doc1.html>; <http://microsites.jfklibrary.org/cmc/oct22/doc1.html>; <http://microsites.jfklibrary.org/cmc/oct22/doc2.html>; <http://microsites.jfklibrary.org/cmc/oct27/doc3.html>)); Федерального бюро розслідування (зокрема, оприлюднення двох листів від голови ФБР Е. Гувера до Кеннеді та від Кеннеді до Гувера наочно демонструють готовність президента йти на компроміси задля консолідації сил в Кубинському питанні і, разом з тим, заперечують думку про повну й однострійну підтримку рішення Кеннеді про блокаду Куби: в обмін на підтримку з боку ФБР, він пообіцяв недоторканність Гувера на посаді керівника цієї організації (<http://www.jfklibrary.org/AssetViewer/Archives/JFKPOF030013.aspx>)).

Своєрідним узагальнюючим документом, який наочно демонструє погляди провідних діячів адміністрації Кеннеді є меморандум спеціального радника і спічрайтера Кеннеді Т. Соренсена стосовно варіантів поведінки США у відносинах з Кубою та СРСР (<http://microsites.jfklibrary.org/cmc/oct18/doc2.html>).

Чимало інформації дана група джерел дає для дослідження відносин США з іншими державами під час кризи. Особливо тут треба відзначити американську розвідку, організацією якої займалося Центральне розвідувальне управління. Із звітів ЦРУ можна дізнатися про політичну та економічну ситуацію в Кубі напередодні та під час кризи (<http://www.jfklibrary.org/AssetViewer/Archives/JFKPOF-114-029.aspx>), з'ясувати характер відносин США з європейськими країнами, особливо з Великою Британією, Францією, ФРН, з країнами Латинської Америки. Дуже детальну інформацію про громадську

думку в різних країнах світу відносно зовнішньої політики США під час кризи представлено в доповіді Американської інформаційної агенції (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-091-011.aspx>).

Також джерела цієї групи розкривають роль засобів масової інформації у процесі формування й прийняття рішень уряду, підготовці громадської думки, що забезпечило повну підтримку президента в суспільстві. Варто згадати про меморандум Кеннеді до головних редакторів друкованих видань, директорів радіостанцій та телеканалів із проханням пам'ятати про національну безпеку у висвітленні подій, що відбувалися (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-114-031.aspx>).

Слід додати й значний масив зображальних джерел. Це переважно фотографії, зроблені американською розвідкою з метою демонстрації наявності радянських ракет на Кубі та чисельні карти острова. Вони мають особливу цінність, оскільки прямий доказ присутності ядерних ракет на Кубі призвів до різкої ескалації конфлікту і серйозного розгляду його силового вирішення. Відзначимо також фотографії засідань урядових структур, політичних діячів в момент підписання документів, розмов і консультацій членів уряду. Ці джерела сприяють візуальному унаочненню об'єктів дослідження, передають атмосферу, настроїв учасників подій.

Джерела офіційної документації в силу своїх іманентних ознак мають об'єктивний і публічний характер, та достовірність інформації в них особливих сумнівів не викликає. Особливо це стосується даних розвідки, які априорі не можуть містити неправдивої інформації. Інша справа з телефонними розмовами. Вони мають більш суб'єктивний і приватний характер порівняно з офіційними документами, а також є наближеними до неформальної бесіди. Однак саме з телефонних розмов можна дізнатися про істинні мотиви тих чи інших рішень, власні думки й бачення політиками проблеми. До того ж, аудіозапис передає інтонацію та емоції, що зміцнює довіру дослідника до слів учасників телефонної розмови.

Не менш важливою є друга група джерел, яка розкриває суть і перебіг подій Кубинської ракетної кризи. Сюди слід віднести офіційні листи, звернення, ноти, декларації, меморандуми, телеграми американських органів влади до урядів СРСР та інших країн. Представлено також значну кількість фотографій та записів телефонних розмов. Однак тут немає джерел, які б безпосередньо висвітлювали відносини з ООН.

Найвагомішим джерелом цієї групи є, безперечно, листування Кеннеді та Хрущова. Саме воно віддзеркалювало розвиток подій в Карибському регіоні. Так, у двох конфіденційних листах Хрущова до Кеннеді особисто, було фактично сформульовано умови компромісу, що завершив кризу. Зокрема, вся кореспонденція Хрущова і Кеннеді зібрана в каталозі «Cuba: Security, Missile Crisis: Khrushchev correspondence, 1962: 23 October-19 December» (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-115-010.aspx>) та «6-4-1: Cuba: Cuban Crisis, 1962: Kennedy-Khrushchev Letters, 1962:

September-November» (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/RFKAG-216-006.aspx>). Важливе місце у відносинах з Радянським Союзом займали перемовини з міністром закордонних справ СРСР А. Громико та послом СРСР в США А. Добриніним, які представляли інтереси Радянського Союзу у відносинах зі Сполученими штатами. Зокрема, на ресурсі розміщено протокол офіційної зустрічі делегацій обох держав 18 жовтня 1962 р. (<http://microsites.jfklibrary.org/cmc/oct18/doc1.html>). Важливим чинником ескалації конфлікту була тверда позиція Кубинського уряду, який закликав Хрущова якомога швидше завдати удару по США. Це добре видно з листа Ф. Кастро до генсека (<http://microsites.jfklibrary.org/cmc/oct18/doc1.html>).

Крім того, Білому дому була вкрай необхідна повна підтримка з боку союзників по НАТО, особливо Канади, ФРН, Великої Британії та Франції. У зв'язку з цим слід відзначити меморандум зустрічі Макнамари з міністром закордонних справ Зіхідної Німеччини Герхардом Шрьодером стосовно обороноздатності ФРН (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-117-009.aspx>), діалог з Шарлем де Голлем та представниками французького уряду щодо координації військових дій в рамках НАТО (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-116-017.aspx>); ну і, звичайно, телефонну розмову Кенеді з Г. Макміланом – прем'єром найнадійнішого союзника США – Британії, з приводу міжнародної реакції ООН на жовтневі події (<http://microsites.jfklibrary.org/cmc/oct26/doc5.html>).

Дуже цінними джерелами також є спеціальні телеграми урядів низки латиноамериканських та азійських держав, в яких вони висловлювали свою офіційну позицію стосовно кризи, скомпановані держдепартаментом (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/RFKAG-218-003.aspx>).

Зображальні джерела у вигляді фотографій зустрічей американських та радянських дипломатичних місій і виступів представників цих країн на засіданні Ради Безпеки ООН фактично виконують ті самі функції, що і відповідні джерела першої групи (за винятком матеріалів розвідки, звісно).

Джерела цієї групи, як і джерела внутрішньої документації, є досить надійними, оскільки вони приймалися на найвищому державному рівні. Однак, кожна із сторін, переслідуючи свої цілі й прагнучи схилити міжнародне співтовариство на свій бік, оцінювала події у вигідному для неї світлі, іноді перекручувала факти та навмисно перебільшувала небезпеку з боку противника. Слід також додати, що в ході листування керівники наддержав, хоча й висловлювали власну позицію та інтереси, але сам формат офіційного листа визначав завуальованість реальних намірів сторін за евфемізмами та дипломатичною етикою.

До третьої групи джерел належать радіо- та телезвернення президента до американського народу та індивідуальні звернення, адресовані до окремих груп чи конкретних людей, в яких він висловлював подяку або співчуття з приводу тих чи інших подій Кубинської кризи. Сюди слід віднести радіо- і телезвернення Кенеді до американського народу у зв'язку з будівництвом

радянських ракетних баз на Кубі від 22 жовтня 1962 р. (знаменитий виступ «Good evening my fellow citizens...» (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/sUVmCh-sB0moLfrVcaHaSg.aspx>)) та у зв'язку з їхнім демонтажем (від 2 листопада 1962 р. (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKWHA-143-004.aspx>)). Обидва джерела представлені тільки в аудіо- та текстовому форматі, відеозапису немає. Якщо розглядати першу промову, то досить цікавим видається те, що, звертаючись до народу, Кеннеді досить детально описав ситуацію на Кубі, хоча, як правило, публічні звернення до пересічних громадян потребують спрощення на користь пропагандистської складової. Вона, звичайно, мала місце, але незначне. Це засвідчує повну підтримку американським народом політики президента. Також це звернення, по суті, стисло викладає перебіг подій, кроки американського уряду щодо вирішення конфлікту, міжнародний контекст проблеми та можливість порозуміння з радянським лідером. У своїй другій промові Джон Кеннеді підсумовує жовтневі події, намагається дійти певних висновків, повідомляє про початок демонтажу радянських озброєнь. Втім, виставляючи діяльність власної адміністрації в позитивному світлі, Кеннеді замовчує про обов'язання США прибрати свої ракети з Італії і Туреччини, що могло б сприйнятися громадськістю як відступ, або навіть поразка рідної країни.

Сюди також треба додати індивідуальні листи-подяки від президента (вони не були офіційними і носили неформальний характер) до лейтенанта авіації Г. Колонела (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-115-001.aspx>); засновника й директора національного центру фотоінтерпритації при ЦРУ Артура Ландаглу (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-115-001.aspx>); до вояків Першої бронетанкової дивізії США у форті Стюарт, Джорджія (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-041-031.aspx>); представників радіослужб (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-041-038.aspx>); пілотів Стратегічного авіаційного командування авіабази Оффтут в Омасі, штат Небраска (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-042-001.aspx>); персоналу та студентів Аргентинського військового коледжу (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-043-003.aspx>); а також робочу копію листа-співчуття вдові пілота майора Андерсона з приводу його загибелі під час розвідувального польоту над Кубою (<http://microsites.jfklibrary.org/cm/oct27/>). Ці листи передусім засвідчують важливість зазначених організацій та військових структур в політиці адміністрації Кеннеді під час кризи.

Слід зазначити й зображальні джерела – фотографії Кеннеді під час його звернення до нації, які, втім, не є особливо інформативними в контексті даної проблематики.

Матеріали ЗМІ, котрі складають четверту групу, є нечисельними, але важливими й специфічними джерелами. До цієї групи належать прес-конференції представників адміністрації Кеннеді, їх інтерв'ю, статті в газетах і журналах. Прес-конференції, які представлені на сайті у вигляді текстових

файлів, дають змогу визначити позицію, роль того чи іншого політичного діяча в розв'язанні Кубинської проблеми. До того ж, питання, які ставлять журналісти, дуже часто висловлюють думку громадськості, її питання й претензії до роботи адміністрації. Достовірність інформації цих джерел можна піддати певній критиці, адже доволі часто політики перебільшують власну роль в подіях жовтня 1962 р., тому потребують перехресної перевірки. Разом з цим, вони є надійнішими від мемуарів, бо мають публічний характер. Слід відзначити прес-конференції Кеннеді від 13 вересня 1962 р., де він висловлює думки з приводу радянської «допомоги» Кубі (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-057-009.aspx>) та від 20 листопада 1962 р., на якій він підсумовує та аналізує кризу (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-058-001.aspx>); прес-конференцію Р. Макнамари від 6 лютого 1963 р., на котрій він дає власну оцінку Кубинським подіям (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-077-013.aspx>).

Статті в газетах і журналах є досить ефективними для реконструкції подій. Вони також показують ставлення до них американської громадськості в цілому (<http://microsites.jfklibrary.org/cm/oct25/>) та в певному регіоні (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-115-001.aspx> – власне, стаття на с.15); розглядають кризу у зв'язку з іншими сферами політичного, економічного і культурного життя; намагаються дати аналіз цих подій. Але достовірність такої інформації знижується через те, що автори статей, подають лише власну оцінку, дуже часто – не зовсім професійну. До того ж, сам характер висвітлення подій залежить від позиції самого видання та політичних або економічних кіл, інтереси яких воно представляє.

І, нарешті, останню групу джерел складають спогади безпосередніх учасників тих подій. На даному ресурсі вони представлені аудіозаписами в рамках проекту усної історії. Зокрема, на сайті міститься 43 записи, присвячені даній проблемі з інтерв'ю політичних діячів, близьких та рідних президента, котрі були очевидцями або самі приймали участь в подіях (<http://www.jfklibrary.org/Search.aspx?nav=Rpp:50,Nrc:id-14%7cid-3%7cid-2-dynrank-disabled,N:16-25-4294959158&id=2>): Д. Ачесон (радник Кеннеді із закордонних справ, держсекретар в 1949–1953 рр.), Д. Болл (помічник держсекретаря), Д. Елсон (журналіст, близький друг родини Кеннеді), Д. Андерсон (адмірал ВМФ США в період кризи), М. Банді (спеціальний радник президента з національної безпеки), Ч. Барлет (журналіст, близький друг Кеннеді), Р. Макнамара міністр оборони в адміністрації Кеннеді), Т. Соренсен (спічрайтер і один з найближчих радників Кеннеді) та ін.

Цінність цих джерел полягає в тому, що історик має можливість дослідити кризу зсередини, через інформацію від безпосередніх її учасників, від яких часто залежало прийняття рішень; дізнатися про маловідомі або взагалі невідомі факти. Але, тим не менш, до цих джерел слід ставитись досить критично, оскільки вони мають повністю особистий характер, що дозволяє об'єктам інтерв'ю здійснювати інтерпретацію подій на власний

розсуд. З іншого боку, достовірність фактів і послідовність подій, що наводяться в інтерв'ю є досить високою, адже переважна більшість інтерв'ю проходила в 1964–1970 рр., тобто спогади учасників інтерв'ю ще досить «свіжі».

Загалом, Президентська бібліотека Джона Ф. Кеннеді має досить потужний джерельний потенціал. Зрозуміло, його недостатньо для повноцінного історичного дослідження даної проблеми: тут відсутні відеозаписи, недостатньо висвітлені відносини США з ООН; практично відсутні джерела радянського походження; спорадичними є матеріали періодичної преси. Певною мірою, це пояснюється тим, що ще не всі джерела бібліотеки на сьогодні оцифровані. Але й у такому вигляді даний ресурс є потужним джерельним комплексом порівняно з іншими. Особливо привабливою є наявність значного масиву записів інтерв'ю з учасниками й очевидцями подій у рамках проекту «Oral history», що презентує дуже зручний формат мемуарних джерел. За забезпеченістю мемуарними джерелами цей ресурс практично не має собі рівних.

Якщо говорити про автентичність джерел, то вона забезпечується авторитетом федерального архівного відомства США, в структурі якої функціонує Бібліотека.

1. *Наленч Д.* Архівіст – зберігач кіберпростору // *Архіви України*. – К., 2005. – №4 (257). – Липень-серпень. – С. 23.

2. *Боряк Г.* До питання про стан і перспективи розвитку мережевих інформаційних ресурсів соціогуманітарних наук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://histans.com/LiberUA/Boriak_stan_persp2012/Boriak_stan_persp2012.pdf.

3. *Ковальова А.* Освоєння електронних джерел в історичних студіях: із досвіду США // *Архіви України* – К., 2009. – № 3–4(264). – травень-серпень. С. 201.

4. *Жданович О.В.* Історіографічні аспекти наукової інформатики // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – Число 12. – С. 160.

5. *Папакін Г.В.* Електронна археографія: новітній напрям старої науки, її складові та стан досліджень// *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. – К., 2012. – № 2. – С. 28.

6. Див.: *Боряк Г.* Вказ. праця; *Його ж:* Інформатизація архівної галузі сьогодні: поточні здобутки і завдання формування електронних ресурсів // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. – Число 11. – С. 4–9; *Його ж:* Національна архівна спадщина України та державний реєстр «Археографічна Україніка»: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. – К., 1995. – 348 с.; *Жданович О.В.* Вказ. праця – С. 154–168; *Його ж:* Досвід застосування електронних баз даних в історичних дослідженнях // *Історико-географічні дослідження в Україні*. – К., 2009. – Число 11; *Ковальова А.* Вказ. праця. – С. 201–212; *Папакін Г.В.* Вказ. праця. – С. 25–35. *Наленч Д.* Вказ. праця. – С. 20–33; *Носевич В.Л.* Електронні документи: вызов традиційної архівної практики. Современное информационное пространство и его отражение в документах на «нетрадиционных» видах носителей // *Тезиси докладов и выступления межотраслевой научно-практической конференции*. – Пермь, 1998. –

С. 8–12; *Кисельова А.* Електронна версія архівних фондів України в Інтернеті // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 7. – К., 2005. – С. 17–28 та ін.

7. *May E., Zelikow P.* The Kennedy tapes: inside the White House during the Cuban missile crisis. – Cambridge, 1997. – 728 p.

8. *Dobbs M.* One minute to midnight: Kennedy, Khrushchev, and Castro on the brink of nuclear war. – New York, 2008. – 426 p.

9. *Medina L.* The Cuban Missile Crisis. – San Diego, 2002. – 123 p.

10. *Divine R.* The Cuban missile crisis. – New York, 1988. – 360 p.; *Allison G.* Essence of decision; explaining the Cuban missile crisis. – Boston, 1971. – 338 p.; *Brugioni D.* Eyeball to eyeball: the inside story of the Cuban missile crisis. – New York, 1991. – 622 p.

11. The Global Cuban Missile Crisis at 50: new evidence from behind the iron, bamboo, and sugar canecurtains, and beyond. Edited by James G. Hershberg and C. Ostermann. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/CWIHP_Cuban_Missile_Crisis_Bulletin_17-18.pdf; Cold war: primary sources. Edited by Hanes S., Hanes R., Baker L. – Farmington Hills, 2004. – 355 p.

12. Special to The New York Times (Washington: The New York Times). – January 14, 1964. – P. 17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F0071FF9385C147A93C6A8178AD85F408685F9#>

13. *Чепуренко Я.О.* Правове забезпечення формування фондів та використання інформаційних ресурсів президентських бібліотек// Архіви України. – К., 2001. – №4–5(247). – Липень-жовтень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/2001-4-5-7.php#Chepurenko>

14. Там само.

15. The Executive Committee of the National Security Council (Executive Committee or ExComm).

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ЕКСПЕРТНИХ СИСТЕМ В АРХІВНІЙ ПРАКТИЦІ

Кожна держава світу має свої матеріальні і духовні цінності, а також свої національні надбання, що засвідчують досягнення та тривалий шлях нації. До них, поза сумнівом, належить архівна спадщина. Вона відображає історичний розвиток країни, особливості внутрішніх громадських і культурних процесів, які вирізняють її з-поміж інших, а також має наукову і практичну цінність. Якщо зосередитись на архівній інформації, то варто звернути увагу на одну її особливість: архівна інформація є ретроспективною (відображає факти та події минулого), проте навіть через великий проміжок часу після її створення вона не втрачає своєї суспільної значущості, має наукову та практичну цінність для майбутніх поколінь, може принести неабияку суспільну користь. І щоб отримана користь була максимальною, архівна інформація має бути добре й чітко організована, захищена та зберігатись за належних умов.

На сучасному етапі кожна держава має власний архівний фонд, який складається з документів, які утворилися в процесі діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ і організацій, окремих громадян і їхніх об'єднань, релігійних організацій, підприємств, установ, організацій, заснованих на приватній формі власності і т. ін. У кожній країні він формується відповідно до внутрішньої політики. Нині конституований Національний архівний фонд України (далі НАФ – *К.П.*), який на законодавчому рівні визначений так: «сукупність архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації»¹. Фахівці архівної справи стверджують, що цим Законом України «закріплюється поняття Національного архівного фонду як єдиної цілісної категорії культури і права, причому з найвищим статусом – як однієї із загальнонаціональних цінностей, що має неминуще значення»².

Функціонування будь-якої архівної установи взагалі та НАФ, як загальнодержавної архівної інформаційної системи, спирається на практичну діяльність працівників архівних установ, матеріально-технічну базу, а також власне на архівну інформацію: первинну, представлену у вигляді документів, справ і фондів, та вторинну – у вигляді описів, каталогів, баз даних, довідників тощо. Перед працівниками архівної справи постає величезний об'єм рутинної праці. Наприклад, пошук документів та їхнє впорядкування в архівних фондах, здійснення грошової оцінки та експертиза цінності документів, забезпечення умови їхнього зберігання та багато іншої роботи. Це забирає багато сил, і тому варто певну її частину здійснювати за допомогою елек-

тронно-обчислювальної техніки. Проте завдання, які постають перед архівістами, часто не мають чіткого алгоритмічного вирішення і потребують більш складних інтелектуальних електронних систем. Про це відкрито говорять фахівці-практики: «Відсутність вітчизняного цільового програмного забезпечення з урахуванням усієї архівної специфіки гальмує розвиток архівної галузі України. Спеціалізовані програми для обслуговування потреб архівної установи легально можна придбати лише в іноземних фірмах – розробниках (вартість таких продуктів надзвичайно висока, і це не просто програми типу Word, Exel чи Access, а цілі програмно-апаратні інформаційно-пошукові комплекси...»³. Одним з таких комплексів, спрямованих на вирішення поставлених завдань, виступають спеціальні програмні продукти – експертні системи.

Експертні системи (ЕС) – це комп'ютерні системи, які допомагають людині виконувати завдання, вирішувати проблеми або приймати рішення, що потребують логічних суджень. Дані системи є одними з перших і найбільш вдалих систем реалізації методів штучного інтелекту. Особливістю, яка відрізняє ЕС від загальноприйнятих процесів програмування (що часто називають «традиційним програмуванням»), є те, що вони формують запропоноване вирішення завдання, використовуючи фактичні знання, а також евристичні методи (пошук рішення за допомогою інтуїції та оцінки просування до кінцевого результату)⁴.

Ще однією ознакою, притаманною ЕС, є наявність у системі експертного знання та механізму виводу з уже наявних у системі знань і правил нових, підходящих для даного конкретного випадку.

Застосування ЕС є ефективним при вирішенні завдань, які характеризуються:

- певним обмеженням тематики, щоб можна було практично взяти в пам'ять комп'ютера всі релевантні знання з даної тематики;
- наявністю кваліфікованих експертів з достатньо єдиними оцінками і поглядами на дану проблему; можливістю встановлення зв'язку з експертом у процесі вирішення задачі;
- відносною легкістю розподілення задачі на декілька автономних підзадач⁵.

Якщо коротко розглянути структуру ЕС, можна виділити наступні її основні компоненти: вирішувач (інтерпретатор), робоча пам'ять, яку також називають базою даних, база знань, компоненти придбання знань, пояснювальний компонент, діалоговий компонент.

База даних (робоча пам'ять) призначена для збереження вихідних і проміжних даних розв'язуваної на даний момент задачі. База знань у ЕС призначена для збереження довгострокових даних, що описують досліджувану галузь (а не поточних даних), і правил, які описують доцільні перетворення даних цієї галузі. Вирішувач, використовуючи вихідні дані з робочої пам'яті і знання з бази знань, формує таку послідовність правил, яка приводить до розв'язання задачі.

Компонент придбання знань автоматизує процес наповнення ЕС знаннями, який здійснює користувач-експерт.

Пояснювальний компонент вказує, як саме система одержала рішення задачі (або чому вона не одержала його) і які знання вона при цьому використовувала, що полегшує експертові тестування системи і підвищує довіру користувача до отриманого результату.

Діалоговий компонент орієнтований на організацію зручного спілкування з користувачем як у ході розв'язання задач, так і в процесі придбання знань і пояснення результатів роботи.

У розробці ЕС беруть участь представники наступних спеціальностей: експерт проблемної галузі, задачі якої буде розв'язувати ЕС; інженер зі знань – фахівець з розробки ЕС; програміст з розробки інструментальних засобів, призначених для прискорення розробки ЕС.

Експерт визначає знання (дані і правила), що характеризують проблемну галузь, забезпечує повноту і правильність введених у ЕС знань.

Інженер зі знань допомагає експертові виявити і структурувати знання, необхідні для роботи ЕС; здійснює вибір того інструментального засобу, який найбільше підходить для даної проблемної галузі, і визначає спосіб представлення знань у цьому засобі; виділяє і програмує (традиційними засобами) стандартні функції (типові для даної проблемної галузі), які будуть використовуватися в правилах, що вводяться експертом.

Програміст розробляє інструментальні засоби, які містять всі основні компоненти ЕС, і здійснює їхнє сполучення з тим середовищем, у якому їх будуть використовувати.

Ще одним важливим аспектом роботи ЕС є те, що вона працює в двох режимах: режимі придбання знань і в режимі розв'язання задачі (т.зв. режимові консультації або режимові використання ЕС)⁶.

Розглянемо конкретні приклади організації цих режимів при виконанні конкретних практичних завдань архівістів.

Так, одним з них є організація і проведення експертизи цінності документів – найвідповідальнішої операції, яка забезпечує перетворення ділових документів на архівні, а також включення останніх до числа документів НАФ. Вона є теоретико-методичною основою формування НАФ. Її основними завданнями є:

- визначення по кожній установі складу документів, що мають наукову та культурну цінність і підлягають постійному, тривалому (понад 10 років) або тимчасовому (до 10 років) зберігання;

- визначення складу документів, що відповідають профілю конкретного державного архіву, обмеження приймання на державне зберігання дублетної документації;

- забезпечення повноти складу документів кожного фонду зокрема і архіву в цілому.

Кінцевою метою експертизи цінності документів є комплектування кожного державного архіву повним комплексом документів його профілю⁷.

Вирішення даних завдань значною мірою можна покласти на ЕС. Будь-яка архівна установа зберігає фонди, сформовані у відповідних зонах комплектування та в межах власного профілю. Оскільки ЕС оперують даними лише певної обмеженої тематики, то доцільно створювати під потреби конкретної архівної установи (можливо, конкретного архівного фонду) конкретну ЕС. Усі релевантні знання даної тематики будуть наповнювати її базу знань. Наприклад, в цій базі буде міститися повна структура архівного фонду або навіть цілої архівної установи. Сюди входитимуть дані про вже наявні документи і справи, інформація про порядок їхнього розміщення для швидкого індексування інформації. Майже всі завдання, які має на меті виконати експертиза цінності, зводяться до пошуку та аналізу документної інформації. З цією метою вже багато років використовуються автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АІПС)⁸. Архівістів, які експлуатують ці системи, має зацікавити той факт, що ЕС можна використати для вдосконалення АІПС і, крім того, існують системи, які є одночасно і ЕС, і АІПС. Таким чином, ЕС «підключається» не замість, а на допомогу АІПС. Так, на підготовчому етапі пошуку вони можуть виконувати наступні завдання: допомагати користувачу при формулюванні запиту, пошукового розпорядження (інформаційного запиту, перекладеного на інформаційно-пошукову мову, і доповненого допоміжною інформацією для пошуку (рік видання, серія і т. ін.)), індексуванні запиту, виборі баз даних, в яких слід виконувати пошук, визначенні логіки та стратегії пошуку, коментуванні пошуку.

Сучасні ЕС здатні виконувати змістовий аналіз інформації, яка попередньо тематично впорядкована. На відміну від звичайної АІПС (суто алгоритмічної), завдяки діалоговому режимові ЕС, можна самому впливати на процес пошуку інформації (змінювати умови, уточнювати деталі при отриманні проміжного результату пошуку і т. ін.). Все це забезпечується завдяки режимові консультації. У цьому режимові спілкування з ЕС здійснює кінцевий користувач, якого цікавить результат і (або) спосіб його одержання. Необхідно відзначити, що користувач може сам одержати результат, але він звертається до ЕС з метою або прискорити процес одержання результату, або покласти на ЕС рутинну роботу. У режимі консультації дані про задачу користувача після їх обробки діалоговим компонентом надходять у робочу пам'ять. Вирішувач на основі вхідних даних з робочої пам'яті, загальних даних щодо проблемної галузі і правил із БЗ формує розв'язання задачі. ЕС при розв'язанні задачі не тільки виконує запропоновану послідовність операції, але і попередньо формує її. Якщо реакція системи не зрозуміла користувачеві, то він може отримати пояснення: «Чому система задає те або інше питання?», «як отримана відповідь, яку дала система?»⁹.

Яскравим прикладом можливості застосування технології ЕС виступає також система грошової оцінки документів НАФ. Згідно з методикою проведення грошової оцінки, ця процедура здійснюється експертно-перевірними комісіями державних архівних установ, державних наукових установ, фондо-

во-закупівельних комісій, музеїв та експертно-оціночними комісіями бібліотек і включає наступні етапи:

- оформлення документів для проведення грошової оцінки;
- передавання документів, необхідних для проведення грошової оцінки;
- проведення ідентифікації документів і у разі потреби їх атрибуції;
- проведення попередньої індивідуальної грошової оцінки членами комісії;
- проведення грошової оцінки комісією;
- оформлення результатів грошової оцінки¹⁰.

Особливої уваги для розробників ЕС заслуговують етапи проведення ідентифікації документів і, в разі потреби, їх атрибуції та попередньої індивідуальної грошової оцінки членами комісії. Що стосується ідентифікації документа (встановлення відповідності відомостей у вихідних даних характеристикам об'єкта оцінки), то варто відмітити, що експерт проводить аналіз виявлених відомостей про ринкові ціни на подібні документи, досліджує попит, пропозиції, факти продажу подібних об'єктів на внутрішньому та світовому ринках тощо. Це саме та рутинна робота, яку можна покласти на обчислювальну техніку. Наприклад, всі вище описані факти можна помістити в постійно обновлювану базу даних, яка виступатиме частиною бази знань ЕС, і при введенні запиту експертом-користувачем, йому в короткий проміжок часу буде надана обґрунтована на точних фактах порада щодо об'єкта оцінки. Це забезпечує режим придбання знань.

Тут спілкування з ЕС здійснює (за посередництвом інженера зі знань) експерт-розробник. У цьому режимі він, використовуючи компонент придбання знань, заповнює систему знаннями, що дозволяють ЕС у режимі розв'язання самостійно (без цього експерта) розв'язувати задачі з проблемної галузі. Він описує проблемну галузь у вигляді сукупності даних і правил. Дані визначають об'єкти, їхні характеристики і значення, що існують в галузі експертизи. Правила визначають способи маніпулювання з даними, характерні для розглянутої галузі. Такими даними виступатимуть, наприклад, ціни на схожі документи за окремо взяті проміжки часу або на певні види документів. Завдяки запрограмованим моделям (правилам) система зможе відстежувати динаміку їхньої зміни на світовому ринку і в залежності від ситуації та інших вхідних даних на основі методів формування вартості давати практичні поради людині-експертові.

Проте на шляху створення і впровадження ЕС постає ряд важливих труднощів, які необхідно подолати, щоб впровадження ЕС було виправданим та економічно вигідним.

По-перше, розробка ЕС навіть в досить вузькій галузі є досить тривалим процесом (до декількох років). На відміну від розробки традиційного програмного забезпечення, яке можна «одразу» застосовувати для вирішення конкретних завдань, розробка ЕС – це постійний процес її адаптації до швидко змінюваних умов зовнішнього середовища. І хоча в основу ЕС покладений механізм самонавчання, цей процес має контролюватися експертом-розроб-

ником (бажано не одним). Лише після достатньої кількості (часто значної) вдалих тестувань в реальному житті, розробники підтверджують доцільність її застосування в даній галузі, якщо ж отримані результати в недостатній кількості (яка варіюється для кожної галузі), то ЕС відправляється на доопрацювання. І навіть успішні результати тестувань готової ЕС не дають гарантії, що вона не буде переглядатись і допрацьовуватись в майбутньому.

По-друге, не всі завдання під силу навіть «інтелектуальним» програмам, до яких відносяться ЕС. Існує досить багато прикладних задач (в тому числі в архівній практиці), які здатна вирішувати лише людина, тому в даному випадку ЕС лише компілює досвід, набутий людьми в цій галузі, і подає знання, які з точки зору програми найбільш релевантні для вирішення завдання.

По-третє, застосування ЕС вимагає значних фінансових затрат для закупівлі апаратного обладнання, придбання якого не для всіх можливе.

Таким чином, перш ніж створювати ЕС, необхідно продумати, як подолати проблеми, описані вище, а також ті, які можуть виникнути в процесі розробки і експлуатації ЕС. І оскільки на сьогодні ще не відома жодна ЕС, яка розроблялась або застосовувалась в архівній практиці, ці питання потребують особливої уваги.

1. Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>
2. Боряк Г., Новохатський К. Модерне архівне законодавство України // Архіви України. – 2004. – № 3. – С. 5.
3. Бойко Г.В. Шляхи реалізації основних пріоритетів розвитку архівної галузі (впровадження інформаційних технологій) // Архіви України. – 2012. – № 5. – С. 48.
4. Месюра В.І. Експертні системи: навч. посіб. для студ. спец. «Інтелектуальні системи прийняття рішень» / В.І. Месюра, А.А. Яровий, І.Р. Арсенюк. – Ч. 1. – Вінниця: ВНТУ, 2006. – С. 16–17.
5. Михайлов О.А. Электронные документы в архивах: проблемы приема, обеспечение сохранности и использование: анализ. обзор отечественного и зарубежного опыта / О.А. Михайлов. – 2-е изд., доп. – М.: Диалог-МГУ, 2000. – С. 75.
6. Головки А.П. Экспертные системы. Основные концепции: учеб. пособие / А.П. Головки. – Курган: Курганский гос. Университет, 2000. – С. 3, 9–11, 22–23.
7. Архівознавство: підручник для студентів іст. ф-тів вищ. навч. закладів України / за заг. ред. Я.С. Калакури та І.Б. Матяш. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – 356 с.
8. Див.: Боряк Г.В. Десять років інформатизації архівної справи в Україні: Проблеми. Здобутки. Перспективи. [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Researches/Doslidz-Boryak.php>
9. Кравець В.О. Вступ до експертних систем: навч. посіб. / В.О. Кравець, І.П. Хавіна [та ін.]. – Х.: НТУ «ХПІ», 2006. – С. 12.
10. Державний комітет архівів України. Методика грошової оцінки документів Національного архівного фонду [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Law-base/Regulations/2005-34-683-m.php>

СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ОГЛЯДИ

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ ІСТОРИЧНОЇ ТЕМАТИКИ: ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ТА ІСТОРИЧНА КАРТОГРАФІЯ

Насамперед треба чітко визначитися з самими поняттями спеціальних історичних дисциплін – історична географія та історична картографія. Адже існують певні нерозуміння й перекичування світоглядів в цій галузі наукових знань. Часто-густо історичну географію плутають з історією географії, так само, як під історичною картографією нерідко розуміють історію географічної науки.

Енциклопедії, довідники й словники надають наступні трактування понять цих споріднених галузей наукової думки. «**Історична географія** – дисципліна, що: а) конкретизує в просторових координатах уявлення про історичний процес, пов'язуючи останній з певними територіями; б) вивчає зв'язки та взаємодію природних і соціально-економічних явищ; в) осмислює проблеми, які існують на перехресті історії й географії. Усе це дає змогу історичній географії простежити роль географічних факторів в історичному процесі»¹.

Тобто, історична географія – це географія певної території на якомусь конкретному етапі її історичного розвитку. Основне завдання цієї науки – вивчення і опис географічного боку історичного процесу². Основні напрямки досліджень наступні: вивчення природного ландшафту, населення, виробництва і політичні події вибраного проміжку часу на даній території³.

Історичну географію слід відрізнити від історії географії (історії географічних знань), яка вивчає історію географічних експедицій, відкриттів, географічної думки тощо. Історична географія має такі ж самі основні розділи, що притаманні загально-географічній науці. Відмінність між ними полягає лише в тому, що розділи історичної географії стосуються певних періодів розвитку людського суспільства. На перший план її вивчення виходять проблеми, що сприяють розумінню еволюції суспільства та загального історичного процесу. Формування історичної географії відбувалося під впливом розвитку історичної науки.

Однією з перших робіт у галузі історичної географії вважають атлас давнього світу, складений фламандським географом і картографом XVI ст. А. Ортелієм. З XVII ст. почався розвиток історичної географії в Україні та Росії, засновником якої вважається В. Татищев. Окремі питання історичної географії України свого часу розглядали М. Барсов, М. Максимович, В. Антонович, Л. Падалка, М. Грушевський та ін.

Розвиток сучасної історичної географії в Україні поділяють на декілька етапів: 20–30-ті роки XX ст. – поява ґрунтовних теоретичних наукових праць з питань історичної географії, розвиток цієї наукової галузі продовжився

після Другої світової війни й в 60-ті рр. ХХ ст., коли проводили масштабні наукові роботи по підготовці до друку багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР». Серед відомих вчених, що сприяли розвитку історичної географії в Україні слід насамперед відзначити С. Рудницького, В. Дядиченка, І. Бутича, Я. Ісаєвича, І. Гуржія, Л. Бескровного, Ф. Шевченка та ін.

На сьогоднішній день перед історичною географією України поставлені нові, більш масштабні й ґрунтовні завдання, аніж будь-коли. Ця галузь спеціальних історичних дисциплін вивчає зараз увесь діапазон історичного минулого нашої країни. Так, зокрема під її дослідження підпадають й аспекти, що пов'язані з етнічною географією, демографією, культурою та багато інших.

«Історична картографія – спеціальна історична дисципліна, що займається укладанням історичних карт та атласів, а також досліджує стародавні карти та історію картографії»⁴. З наведеної цитати видно, що тут автор енциклопедичної статті припустилася найбільш поширеної помилки. Історична картографія ніколи не займалася непритаманними їй завданнями. Вивчення історії картографічної науки – це справа історії картографії, але аж ніяк не історичної картографії.

Останній часом історичну картографію все частіше називають «історичним картознавством». Особисто мені більш імпонує ця сучасна назва цієї галузі наукових знань. Вона дозволяє уникнути зайвої плутанини понять та відокремити галузі науки, що різняться між собою за предметами вивчення.

«Історична картографія або історичне картознавство – спеціальна історична дисципліна, що займається вивченням, створенням і використанням історичних карт та атласів, а також досліджує старовинні картографічні зображення. Місце і роль історичної картографії як окремої системи знань визначається об'єктивною потребою сучасного суспільства в його подальшому розвитку, в умовах різкого зростання значення наукових досліджень для соціально-економічної і політичної історії та культури України. Наукове пізнання історичних процесів, що відбувалися на українських теренах, передбачає залучення широкої комплексної джерельної бази, зокрема картографічних матеріалів, як стародавніх так і сучасних, що є невід'ємним джерелом для будь-яких історичних досліджень»⁵.

Історична картографія має тісні взаємозв'язки з цілою низкою спеціальних історичних дисциплін, зокрема історичною географією, топонімікою, демографією, етнографією, джерелознавством та багатьма іншими науками. Це обумовлено широким використанням карт як історичних джерел в наукових дослідженнях різних напрямів і пов'язано, насамперед, з поняттям просторового аналізу в історії. Взагалі, на сьогодні неможливо уявити наукове дослідження високого рівня без застосування картографічних матеріалів. Історична наука широко послуговується картографічними методами дослідження для вирішення важливих проблем. Складання та використання істо-

ричних карт стало обов'язковою умовою сучасних науково-дослідницьких робіт в галузі історичної науки.

Історична картографія також пов'язана з історією картографії, яка вивчає історію ідей, уявлень і методів картографії, розвиток картографічного виробництва, а також картографічні твори минулих століть. Предметом історії картографії України є відображення певної території на картографічних творах від найдавніших часів до сьогодення з урахуванням усієї різноманітності в історичному вимірі підходів, способів і методів створення та використання карт. Тобто, історія картографії крім самого дослідження старовинних карт і атласів на певну територію вивчає ще й науково-методичні, техніко-технологічні, організаційні умови їх створенні у конкретний історичний час.

Головне завдання історичної картографії – це відтворення дійсної картини історичного минулого методами і засобами картографічної науки. Картографічні твори реконструюють різні етапи розвитку суспільства і відображують їх завдяки історико-картографічним методам. До історико-картографічного аналізу широко залучаються різночасові картографічні твори минулих епох, різнобічна архівна та археологічна інформація. Зараз активно розробляються нові й удосконалюються існуючі теоретичні та методичні засади історико-картографічних досліджень.

Основне коло питань історичної картографії методологічного, теоретичного, методичного і практичного характеру можна сформулювати наступним чином. До методологічних проблем історичної картографії слід насамперед віднести: застосування загальнонаукових дослідницьких принципів, концепцій, підходів і парадигму історико-картографічних досліджень; перевірку істинності загальних положень наукових концепцій, теорій, законів і принципів, що були встановлені на попередніх етапах розвитку історичної науки; удосконалення існуючих і розробку нових парадигм і концепцій історико-картографічного аналізу⁶.

Серед теоретичних проблем історичної картографії треба виділити: формування наукових засад класифікацій і типізацій історико-картографічних систем, об'єктів і процесів; розкриття закономірностей будови і функціонування історико-картографічних систем та об'єктів, механізмів взаємодії їхніх історичних та суспільних складових; удосконалення понятійного апарату історичної картографії. До методичних проблем історичної картографії відносять удосконалення існуючих і розробку новітніх методів і підходів історико-картографічного аналізу.

Ключовими методами історико-картографічних досліджень є історико-архівні, археологічні та картографічні. Вибір методів і послідовність їхнього застосування залежить від ступеня складності історико-картографічних досліджень явищ та об'єктів.

Як самостійна галузь знань історична картографія виникла на стикових межах історії, географії та картографії. Тривалий час історичне картознавство

розвивалося в руслі досліджень стародавніх карт як пам'яток картографії, свідчення котрих можна було використовувати для вивчення природних та історико-політичних змін. Науковий інтерес до давніх карт чітко визначився наприкінці XVIII – початку XIX ст.

Одними з найдавніших картографічних зображень українських земель, що відповідали історичній дійсності, вважають карти Г. де Боплана. Також широко відомі стародавні карти українських теренів у складі Московії, Литви, Австрії, Туреччини, Польщі, Угорщини та інших держав. Середньовічні карти із зображенням українських земель почали використовуватися в українській історіографії ще наприкінці XVIII – початку XIX ст.

Серед перших українських істориків-картознавців слід назвати В. Ляскоронського. Він майже три десятиріччя досліджував історичні карти і наприкінці XIX ст. опублікував дві великі праці з картознавства Південної України. Історичні карти українських теренів свого часу досліджували Д. Бантиш-Каменський, П. Брун., А. Скальковський, М. Максимович, І. Беляєв, Д. Яворницький, О. Лазаревський та інші. Нині питаннями історичної картографії в Україні займаються Я. Дашкевич, Я. Ісаєвич, М. Вавричин, С. Сосса, І. Гирич, Т. Люта, О. Діденко, Л. Пономаренко та інші.

Подальший розвиток історичної картографії України пов'язаний з потребою визначення ролі історичної науки у житті суспільства, розбудові держави, формування національного менталітету. Упродовж останніх років різко зросла кількість наукових публікацій у цій галузі наукових знань, значно розширилося коло наукових питань історичної картографії⁷.

Огляд Інтернет-ресурсів історичної тематики за темами «Історична географія» та «Історична картографія» складався нами за такою структурою: домен – електронна адреса; назва ресурсу українською мовою; назва англійською мовою; країна; мова ресурсу; рік заснування; засновник; електронна пошта; адреса; RSS (наявність розсилки новин); періодичність/дата останнього оновлення; тип матеріалів на сайті: довідкова інформація, тексти, джерела, бібліографія; ресурси історичної тематики (класифікатор): історичний портал, каталог ресурсів, науково-дослідні установи, університети, громадські організації, електронні каталоги бібліотек, архівів, електронні енциклопедії, довідники, періодичні видання он-лайн, електронні бібліотеки, архіви, тематичні ресурси; тематика та загальна характеристика ресурсу; зміст/структура ресурсу; он-лайн сервіси в складі ресурсу.

Загалом нами було переглянуто близько 100 різних сайтів, серед яких було відокремлено й ретельно вивчено близько 50 сайтів, тематика яких повністю або частково співпадала з темою нашого дослідження. Усі, або майже усі вивчені нами сайти мають стандартні розділи: назва українською та англійською мовами, адреса електронної пошти, рік заснування сайту, засновник, фізична адреса та ін. Преважна більшість сайтів мають окрім української, ще й англійську мову, часто використовується ще й російська.

Приємно відзначити, що серед усіх вивчених нами Інтернет-сайтів особливо виділяється сайт **Інституту історії України НАН України**, що був заснований в 2008 р. (<http://www.history.org.ua/>). На ньому розміщено інформація з наступних розділів: довідкова інформація, тексти наукових статей з історичної географії та історичної картографії, джерела, бібліографія по даній науковій тематиці.

Особливий інтерес для фахівців представляють наукові публікації. На сайті розміщена «Енциклопедія історії України» з 1-го по 8-й томи, статті якої містять важливі відомості з усіх спеціальних історичних дисциплін, персоналії та багато іншої довідкової інформації. Крім того, на даному сайті можна знайти усі періодичні видання Інституту історії України. Сайт має повний набір наукових збірників Інституту з питань історичної географії, зокрема «Історико-географічні дослідження в Україні», вип. 1–12, 1988–2012 рр.; «Український історичний журнал», № 1–6, 1957–2012 рр.; «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики», № 1–19, 1997–2011 рр.

Проблемам історичної географії та історичної картографії цілком присвячена спеціальна збірка наукових праць Інституту історії України «Історико-географічні дослідження в Україні», започаткована в 1997 р. У цій збірці розглядаються важливі питання історичної географії, картографії, топографії України тощо. Видання розраховане на фахівців спеціальних галузей історичних знань, проблем регіоналістики, історії міст і сіл України, географів, краєзнавців, архівних, бібліотечних, музейних працівників, викладачів, аспірантів, студентів вузів гуманітарного профілю. Довідковий апарат видання містить короткі відомості про науковий статус, коло дослідницьких інтересів, посаду і місце роботи авторів опублікованих праць.

Сайт Інституту історії України має наступну структуру: про Інститут, структура Інституту, Вчена рада, аспірантура, спеціалізована рада, контакти, оголошення, періодичні та серійні видання, проекти, новини. На сайті також є пошук по сайту, адреса, електронна пошта тощо. Версії даного сайту доступні українською та англійською мовами.

Багато корисної інформації з розглянутої проблематики має сайт **Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського** (<http://www.nbuv.gov.ua/>). Сайт створено в 2007 р., він існує в українській, російській та англійській версіях. Загалом у книжкових сховищах даної бібліотеки нараховується 3,5 млн. бібліографічних і 320 тис. реферативних записів, а також 60 тис. повних текстів документів. В Інтернет-середовищі розміщено 700 тис. публікацій, зокрема наукові збірки з питань історичної географії та картографії.

Цей сайт має таку структуру: інформаційні ресурси, Інтернет-путівники, національні доповіді НА України. Вельми цікавою, на наш погляд є електронна виставка «Веніамін (Христофор Іоганн) Кордт – фундатор історичної картографії: до 150-річчя від дня народження» (http://www.nbuv.gov.ua/new/2010/kordt/e_ex.html).

У цій рубриці подано інформацію про виставку, а також викладена велика кількість старовинних карт у розділах: рукописні карти, стародруковані карти, карти Києва та Київської області, сучасні картографічні видання. Подано окремі фрагменти та цілісні зображення старовинних карт XVII–XIX ст., зокрема Генеральної карти України Г.Л. де Боплана (1662), карт з атласу А. Ортелія (1584), «Географії» Й. Блау (1662), «Атласу Російського» (1745) та багатьох інших.

Деякими проблемами історичної географії та картографії давно й плідно займається **Інститут географії Національної академії наук України** (<http://www.igu.org.ua/>). Рік заснування сайту – 2009, мови – українська, російська, англійська. Даний сайт також містить довідкову інформацію: тексти, джерела, бібліографію.

Сайт пропонує загальну інформацію про Інститут географії та його роботу. Інститут здійснює координацію географічних досліджень на території України й видає «Український географічний журнал». Є докладна інформація про Інститут, його структуру, напрямки досліджень, науково-дослідні роботи і співробітництво. На сайті розміщені публікації Інституту: монографічні дослідження та збірники наукових матеріалів. В складі ресурсу є он-лайн сервіс – пошук по сайту.

Створенням карт та атласів, в тому числі й історичних, професійно займається провідна в Україні картографічна установа – **ДНВП «Картографія»** (<http://www.ukrmap.com.ua/>). Розвиток багатьох напрямів тематичного картографування України у другій половині XX ст. був пов'язаний саме з діяльністю ДНВП «Картографія». Окремі типи карт і атласів відкритого користування розробляли та готували до видання в СРСР винятково підрозділи державної картографо-геодезичної служби. До таких видань традиційно належали загальногеографічні, фізичні, політико-адміністративні, історичні, туристичні, навчальні карти і атласи, плани міст, рельєфні карти, глобуси. Крім того, картоукладальні підприємства Головного управління геодезії та картографії (ГУГК) готували до видання карти і атласи, що розробляли інші міністерства та відомства.

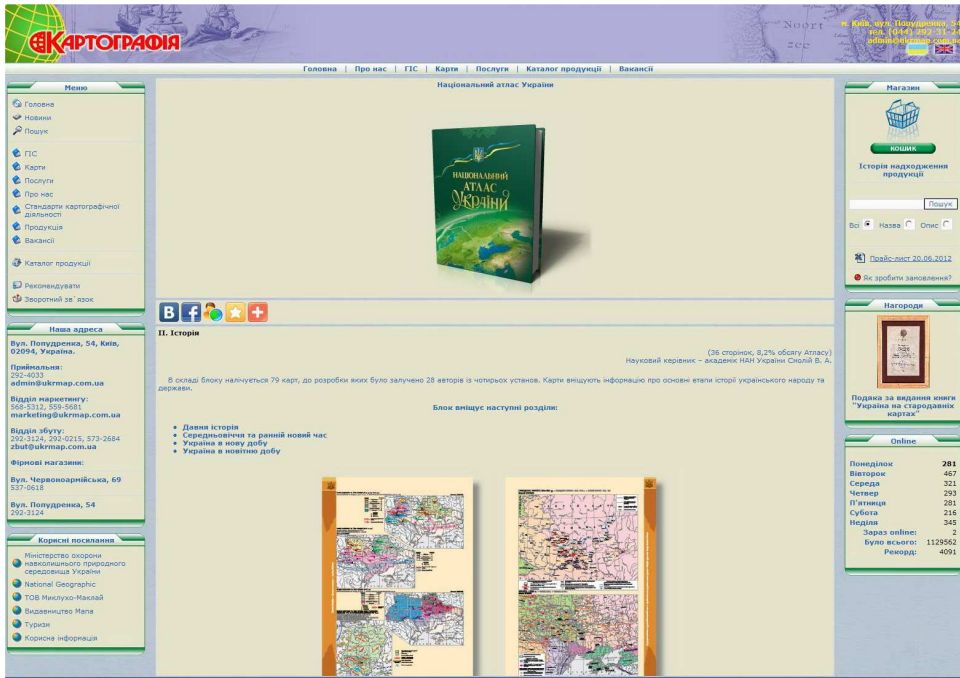

Рис. 1. Сайт ДНВП «Картографія»

До 1991 р. картографування України було складовою частиною загального комплексу топографо-геодезичних і картографічних робіт, що проводились в СРСР. В 1991 р. з метою забезпечення господарства України топографо-геодезичними матеріалами, картографічною продукцією та створення основи Державного кадастру було утворене Головне управління геодезії, картографії та кадастру України (скорочено – Укргеодезкартографія). Створення Укргеодезкартографії фактично співпало з проголошенням незалежності України. Наприкінці 1999 р. Укргеодезкартографія була реорганізована у Департамент геодезії, картографії та кадастру Міністерства екології та природних ресурсів України. Структурними підрозділами нинішньої цивільної картографо-геодезичної служби є 39 підприємств, які займаються створенням та оновленням топографічних карт, картографічних творів широкого користування та їх тиражуванням.

ДНВП «Картографія» постійно працює над підготовкою до видання, друком й оновленням карт та атласів історичної тематики. На даному сайті інформація викладена за такою структурою: головна, новини, пошук, карти, послуги, про нас, стандарти картографічної діяльності, продукція. В розділі «Карти» розміщені карти Києва масштабу 1:10 000. В розділі «Продукція» міститься відомості про «Національний атлас України» по наступних розділах: давня історія, середньовіччя та ранній новий час, Україна в нову добу, Україна в новітню добу.

Підприємство «Картографія» завжди випускало багато навчальних карт та атласів з історії, інформація про це є на його сайті. Тут же розміщені зразки атласів та карт з історії середніх віків, стародавньої та новітньої історії. Розробку цих матеріалів підприємство веде як своїми силами, так і з залученням фахівців інших установ, зокрема й Інституту історії України.

Ще одним великим українським картографічним підприємством є **Інститут передових технологій** (<http://www.iat.kiev.ua/>). Ця інституція вирізняється більш сучасними технологіями складання карт та атласів, що видно навіть із назви підприємства.

Закрите кийське акціонерне товариство «Інститут передових технологій» з'явилося в 1996 р. Воно наважилося кинути виклик сталим методам розробки і створення картографічної продукції. Інститут із самого початку свого існування ставив собі за мету, використовуючи багаті наукові надбання української картографії, підвищити її якісний рівень за допомогою новітніх розробок, удосконалити процес виготовлення картографічної продукції. Основні напрямки діяльності Інституту наступні: розробка та виробництво картографічної продукції, створення муніципальних і регіональних геоінформаційних систем, розробка геоінформаційних проектів різного призначення, розробка програмних продуктів, навчальних електронних систем (CD-атласів та WEB-додатків)

На даному сайті викладена велика кількість оригінальних карт та атласів, власного виробництва Інституту передових технологій. Зокрема, навчальні атласи з історії України та світу на CD. Структура сайту: головна, публікації, картографія, електронні карти, карти он-лайн, зворотній зв'язок. На сайті розміщена велика кількість навчальних карт з всесвітньої історії та історії України. Окрім звичайних, паперових мап Інститут випускає велику кількість електронних навчальних атласів з історії України, довідатись про них можна на даному сайті.

В Києві розташовано ще одне велике українське картографічне підприємство, що за радянські часи мало таємничу назву Підприємство № 13, яке зараз називається **Науково-дослідний інститут геодезії і картографії**. <http://gki.com.ua/> – офіційний сайт однієї з головних геодезичних та картографічних організацій, що протягом багатьох років плідно працює над створенням картографічних матеріалів на всю територію України. Її архіви містять оригінали топографічних планів та карт з початку ХХ ст. і до сьогодення. Зміст сайту: новини, діяльність, конференції, нагородження, публікації, контакти. Структура: розділ «Публікації» містить наукові статті з наступних видань: «Вісник геодезії та картографії» № 1 2010 – № 3 2011 рр., збірник «Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва» вип. 1 2009 – вип. 1 2011 рр., матеріали XV Міжнародної науково-технічної конференції «Геофорум» – сучасні наукові розробки та перспективи розвитку геодезичних, картографічних і кадастрових робіт.

Звичайно, що повну інформацію про історичну географію та історичну картографію хотілося б знайти й на сайті **Вікіпедія – вільна енциклопедія**

(<http://uk.wikipedia.org>). Але тут розміщена лише невеличке повідомлення про одну спеціальну історичну дисципліну. Стаття про історичну географію маленька і має лише чотири посилання на праці. Дивно, але стаття про історичну картографію взагалі ще не написана, ані українською, ані російською мовою. Існує лише гуртова стаття про спеціальні історичні дисципліни. Напевно, слід очікувати, що ця ситуація найближчим часом зміниться на краще.

Нами також були ретельно вивчені сайти усіх університетів України, оскільки вони мають природничі факультети, історичні або географічні факультети. Ці вищі навчальні заклади навчають багатьом спеціальностям, в них викладають спеціальні історичні дисципліни, серед яких дуже часто зустрічається історична географія та історична картографія. Так, на сайті **Київського національного університету імені Тараса Шевченка** міститься докладна інформація про структурні підрозділи цього навчального закладу, зокрема, про історичний та географічний факультети (<http://www.univ.kiev.ua/>).

Сайт має наступну структуру: загальна інформація, факультети та інститути, інформаційні технології, ресурси, вступнику, наука, бібліотеки, студентське життя. Розділ «Бібліотеки» має наступні підрозділи: наукова бібліотека імені М. Максимовича, електронний каталог періодичних видань університету, бібліотеки України, електронні словники, стародруки. Наукова бібліотека імені М.О. Максимовича має електронний каталог. Окремим розділом виділені нові надходження, періодичні видання університету. Розділ «Електронні тексти» має повнотекстові дисертації, стародруки, матеріали творчої спадщини М.П. Драгоманова і М.О. Максимовича.

Електронний каталог сайту містить понад 1 млн. 200 тис. назв і ця цифра постійно збільшується. Електронний пошук можна налаштувати на книги, брошури, автореферати, дисертації, журнали, газети, статті й таке інше. Є можливість застосувати тематичний пошук.

Свій власний сайт має **Географічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка** (<http://www.geo.univ.kiev.ua/>). Тут розміщена докладна розповідь про науково-методичну діяльність цього провідного навчального закладу України. Географічний факультет регулярно видає збірники наукових статей: «Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Географія»; «Економічна та соціальна географія»; «Картографія та вища школа»; «Гідрологія, гідрохімія і гідро екологія»; «Фізична географія та геоекологія». Зокрема в цих збірниках нерідко висвітлюються й питання історичної географії України.

Також власний сайт має й **Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка** (<http://www.history.univ.kiev.ua/>). Сайт розповідає про науково-методичну діяльність історичного факультету Національного університету імені Тараса Шевченка. Факультет регулярно видає збірники наукових статей, проводить Дні науки, різноманітні наукові конференції, на яких розглядаються й питання історичної географії України.

Структура: головна, факультет, кафедри, наука, студентам, аспірантура, докторантура, абітурієнтам, контакти.

Сайт **Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна** зроблено майже за такою ж схемою, як сайт Київського університету (<http://www.univer.kharkov.ua/>). Особливу увагу для нашого дослідження слід приділити геолого-географічному факультету, на якому вивчають курс історичної географії. Серед основних курсів історичного факультету – історична географія та спеціальні історичні дисципліни. В університеті видається багато наукових збірок, серед яких «Вісник Харківського університету», серія «Історія», «Вісник Харківського національного університету», серія «Геологія. Географія», «Проблеми безперервної географічної освіти і картографії». Структура цього сайту: про університет, структура університету, навчання, наука, факультети.

Власний сайт **Історичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна** розташований за адресою: <http://www-history.univer.kharkov.ua/index.php?id=6&lang=u> Структура сайту: інформація, наука, навчання, бібліотека, підрозділи. В розділі сайту «Бібліотека» є підрозділи «Публікації» та «Історія України: документи і матеріали». Підрозділ має велику кількість публікацій з різноманітних наукових тематик, що охоплюють широке коло проблем, зокрема й дослідження з історичної географії України.

Адреса власного сайту **Геолого-географічний факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна** – <http://www-geology.univer.kharkov.ua/index.php> Деякі кафедри Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна вивчають історичну географію України, зокрема кафедра фізичної географії та картографії, а також кафедра географічного моніторингу та охорони природи і кафедра соціально-економічної географії та регіонаознавства. Підрозділи сайту: адміністрація, історія, наука, видання.

Як й усі вищі навчальні заклади України, власний сайт має **Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара** (<http://www.dnu.dp.ua/>). Структура сайту: загальні відомості, факультети і центри, освітня діяльність, наукова і науково-технічна діяльність, міжнародне співробітництво, методичні матеріали, видання. Розділ сайту «Видання» налічує роботи з історії Дніпропетровського університету, науковий журнал «Вісник Дніпропетровського університету», інформацію про викладачів університету. Розділ «Наукова діяльність» складається з підрозділів: наукові досягнення, інформаційний бюлетень, інтеграція науки і освіти, наукові заходи. Останній підрозділ розповідає про наукові конференції на базі Дніпропетровського університету. Розділ «Факультети і центри» містить інформацію про історичний та геолого-географічний факультети. Електронного доступу до університетських бібліотек немає. На сайті розміщені тексти журналу «Вісник Дніпропетровського університету».

Достатньо цікавим для нашого дослідження виявився **Географіка** – **географічний портал** (<http://geografica.net.ua/>). На даному сайті представлені тематичні та топографічні карти різних років та масштабів. Серед картографічних матеріалів є карти України, Росії, Польщі, Словаччини та Румунії. Меню сайту: новини географії, теорія географії, наукові статті, автореферати, книги, карти, географічні сайти. Структура сайту: тематичні карти – карти світу, кліматичні карти, карти автошляхів. Топографічні карти: України, Росії, Словаччини, Польщі, Румунії, Угорщини та ін. Книги (укр. та рос. мовами) – видання з питань географії, топографії, геоморфології, туризму та краєзнавства. Наукові статті – часопис «Історія української географії», велика підбірка наукових праць, зокрема й з питань історичної географії та картографії.

Не можна оминати достатньо популярний зараз сайт **Українська наукова Інтернет-спільнота, Українська наука в Інтернет** (<http://nauka-online.org/>). Метою сайту є організація онлайн-спільноти українських науковців, обговорення актуальних проблем української науки, розміщення публікацій, обмін досвідом та пошук партнерів. На сайті є розділ «Українська історична географія та історія географії в Україні». Сайт має наукові публікації, анотації та електронні версії, є он-лайн публікації та дискусії. Цей ресурс цікавий також своїми анонсами наукових конференцій. Новини оновлюються регулярно. На даному сайті представлені тексти: наукові публікації, анотації, електронні версії, он-лайн публікації, дискусії. Структура: наукове життя, наукові матеріали, кадрові питання, фінансування науки, пошук інформації, про спільноту.

Ще один достатньо відомий й популярний український сайт – **Мислене дерево** (<http://www.myslenedrevo.com.ua/>). Зміст сайту охоплює достатнє коло уподобань з історії та географії нашої країни. Сайт цікавий і корисний як для науковців, так і для широкого загалу користувачів. Структура сайту: наука, освіта, література, публіцистика. Розділ «Наука»: археологія, бібліографія, **спеціальні історичні дисципліни (нариси з історичної географії України)**, історичні джерела, історія культури, киевознавство, краєзнавство, мовознавство, філософія, пам'ятки.

Широке коло питань висвітлює **Пізнавальний сайт – Географія** (<http://geoknigi.com/index.php>). Його засновник: Географічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. На даному сайті розміщені карти материків та океанів, карти міст і областей України, карти окремих країн та регіонів, карти світу, карти України, топографічні та контурні карти. Тут розміщені книги з історичної, економічної, соціальної географії, краєзнавства, гідрології, геоморфології та інших галузей наукових знань. Також викладено близько 50 наукових статей географічної тематики. Структура сайту: головна, країни світу, книги, статті, довідкова інформація, карти, контакти.

Наше дослідження розробки двох спеціальних історичних дисциплін було проведено й на російських сайтах, зокрема на сайті **Інституту географії**

Російської академії наук (<http://igras.ru/>). Структура сайту наступна: про Інститут, структура, інформація, зворотній зв'язок, ресурси географії. В розділі «Структура Інституту» є підрозділ «Наукова бібліотека Інституту географії», що складається з наступних частин: про бібліотеку, новини, електронний каталог, нові надходження, тематичні виставки, корисні посилання, контакти. Електронний каталог містить багато видань з наступних галузей наукових знань: загальні питання, географія, геологія, геофізика, суспільні науки та ін. Питання географії, геодезії, картографії та топографії висвітлені у численних виданнях: загально-географічних журналах.

Не залишилося осторонь наукових проблем історичної географії **Російське географічне товариство** (<http://www.rgo.ru/>). Зміст сайту: діяльність, новини, історія, контакти. Структура: історія – літопис, персоналії, експедиції, нагороди, Російський дім географії, Географічні товариства світу. Сайт докладно розповідає про історію діяльності Російського географічного товариства та його експедиції з вивчення неосяжних просторів колишньої Російської імперії.

Багато цікавої інформації міститься на університетських сайтах Росії. Так, сайт **Московського державного університету імені М.В. Ломоносова** має наступну структуру: загальні відомості, навчання, наука, міжнародне співробітництво, Інтернет-ресурси, каталог бібліотек, контакти (<http://www.msu.ru/>).

В розділі «Наукова робота» є інформація про захисти дисертацій. В Інтернет-ресурсах – доступ до книг із зібрань університетських бібліотек, електронних текстів наукових журналів, науково-освітнім Інтернет-ресурсам МДУ і тематичного каталогу. В розділі «Наукова робота» висвітлено конференції Секції історичних наук з питань історичної географії та історичного краєзнавства, проблеми навчальної літератури з історичної географії, а також досвід формування історичної географії як важливої навчальної дисципліни в російських університетах.

Сайт **Ленінградського державного університету імені А.С. Пушкіна** було засновано в 2006 р. (<http://lengu.ru/>). Структура сайту: університет, ректорат, факультети, кафедри, підрозділи, інститути, вчена рада, наукові конференції, захист дисертацій, видання ЛДУ, бібліотека. У розділі «Видання» розміщені номери «Вісника ЛГУ імені А.С. Пушкіна», зокрема «Серія Історія», що видається з 2006 р.

Окремий сайт має **Факультет географії та геоекології Санкт-Петербурзького державного університету** (<http://www.old.geo.spb.ru/>). Структура: про факультет, кафедри, наука, бібліотека, форум. Розділ сайту «Електронна бібліотека» містить наступні підрозділи: учбово-методична література, документи, карти, географічний журнал. Бібліотека налічує багато цікавих публікацій з питань історичної географії світу, глобальних та регіональних проблем історичної географії, а також матеріали наукових конференцій з цих питань. Тексти на сайті: «Географічний журнал Санкт-Петербурзького дер-

жавного університету», матеріали наукових конференцій, учбово-методична література з питань історичної географії.

Російське товариство істориків-архівістів в 2004 р. створило електронне періодичне видання **Історична географія** (<http://www.opentextnn.ru/history/histgeography/>). На даному сайті викладено 10 електронних текстів по темі – історична географія. Тексти процитовані з монографічних досліджень и дисертаційних робіт. В розділі сайту «Тексти історії» широко представлені наукові праці з різних галузей історичної науки, зокрема – археографія, археологія, історія Росії, історіографія, джерелознавство, хронологія та ін. Тут є тексти з історичної географії Росії, а також дисертаційні роботи з історичної географії.

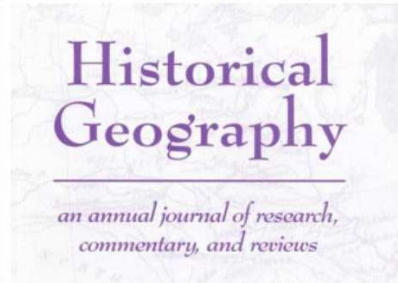
Вельми корисну інформацію має російський сайт **РУНИВЕРС** (<http://runivers.ru/>). Мета цього сайту – забезпечити в Мережі вільний доступ до першоджерел, до книг і текстів, які знаходяться в найбільших книгозбірнях і державних архівах доступні поки тільки відвідувачам десятка найбільших російських бібліотек. Цей проект дає доступ до достовірного знання для всіх. Такий ресурс необхідний викладачам, студентам, всім читає по-російськи, що вивчають російську культуру і мову, причому як в Росії, так і за її межами, в ближньому і далекому зарубіжжі. Доступ до рідкісних книг в бібліотеках є у тисяч жителів великих міст, а Інтернет сьогодні доступний десяткам мільйонів. Тому «Руніверс» створив в Інтернеті портал, присвячений російській історії та культурі. Структура сайту: бібліотека, енциклопедія, проекти, історична галерея. Розділ «Бібліотека»: історичні атласи, подорожі і описи, збірки документів, довідники, загальна історія, військова історія, енциклопедії та словники. Багатий вибір історичних джерел, зокрема з історичної географії та картографії. На сайті розміщена велика кількість історичних атласів Російської імперії. Карти – високої якості й великого розміру.

Англомовний ресурс **Historical geography (Історична географія)** знаходиться за адресою (<http://www.historical-geography.net/>). Мова ресурсу – англійська, сайт створено в 1997 р. Засновники: Department of Geography, University of New Mexico; Department of Geography, Bucknell University; Department of Geography, University of Kansas. «Історична географія» – щорічний науковий журнал США, який публікує статті, рецензії на книги, звіти про конференції та коментарі. Журнал закликає до міждисциплінарного та міжнародного діалогу між вченими, спеціалістами і студентами, зацікавленими у подальшому розвитку цієї наукової дисципліни. Підтримка сучасного інтелектуального внеску історичної географії в коло соціально-наукових та гуманітарних дисциплін. Представлено внесок молодих вчених у подальший розвиток історичної географії. Повнотекстовий доступ в даний час можливий практично для всіх статей. Структура: головна, редактори, подання, підписка, поточний випуск, наступне видання, останні питання, контакти. На даному сайті розміщені тексти збірник: Volume 25, 1997 – Volume 38, 2010.

Welcome to *Historical Geography*

Historical Geography is an annual journal that publishes scholarly articles, book reviews, conference reports, and commentaries. The journal encourages an interdisciplinary and international dialogue among scholars, professionals, and students interested in geographic perspectives on the past. Concerned with maintaining historical geography's ongoing intellectual contribution to social scientific and humanities-based disciplines, *Historical Geography* is especially committed to presenting the work of emerging scholars.

NEW! Full-text access is now available for nearly all articles beginning with Volume 29 (2001). Visit [Recent Issues](#) and click on a table of contents link for the desired issue. We regret that we cannot provide full text articles for issues prior to 2001 at this time.

Articles appearing in *Historical Geography* are abstracted and indexed in GEOBASE and EBSCO electronic databases. © 2011 Historical Geography Specialty Group, Association of American Geographers, all rights reserved. *Historical Geography* (ISSN 1091-6458) is published annually at Deep River Press, High Point, North Carolina 27262.

Рис. 2. Сайт «Історична географія»

Набагато більше уваги в Інтернет-середовищі приділено стародавнім картам, саме тому питання історичної картографії розкриті тут більш повно й різноманітно. Сайт **Історичні карти України** містить інформацію про карти українських губерній, які входили до складу Російської Імперії (<http://tribuna-ua.narod.ru/maps2/>). На даному сайті викладені карти XIX ст. Бессарабської, Волинської, Київської, Катеринославської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської, Чернігівської губерній. На сайті є пошук, який значно полегшує роботу з картографічними матеріалами минулих століть.

На сайті **Козацтво XV–XXI ст.** розміщена інформація про козацькі війська, є бібліографія з питань історії українського козацтва, електронна бібліотека, геральдика, ілюстрації. На даному сайті багато представлених історичних карт (<http://www.cossackdom.com/>).

Старовинні карти України розміщені на сайті **Старі мапи України** (<http://www.oldmaps.org.ua/>). На даному сайті викладено старі карти усіх 25 областей України. Часовий діапазон охоплює мапи Другої світової війни (карти Радянського Союзу, Німеччини, США), найчастіше від 1925 р. до 1950 р., хоча інколи зустрічаються мапи XIX ст.

Вельми цікавим та корисним, на наш погляд, є Інтернет-ресурс **Старовинні карти України** (<http://colovrat.at.ua/>). Зміст сайту: історія древніх слов'ян, старовинні карти України, старовинні карти Європи, старовинні карти Росії, старовинні карти Азії, старовинні карти світу, електронна бібліотека, зворотній зв'язок. Старовинні карти України – це близько 50 карт, що охоплюють часовий інтервал від XVII до XIX ст. Деякі старовинні карти у високій якості й великому розмірі. Електронна бібліотека сайту містить близько 300 книжок різної тематики, серед яких багато видань з історії України.

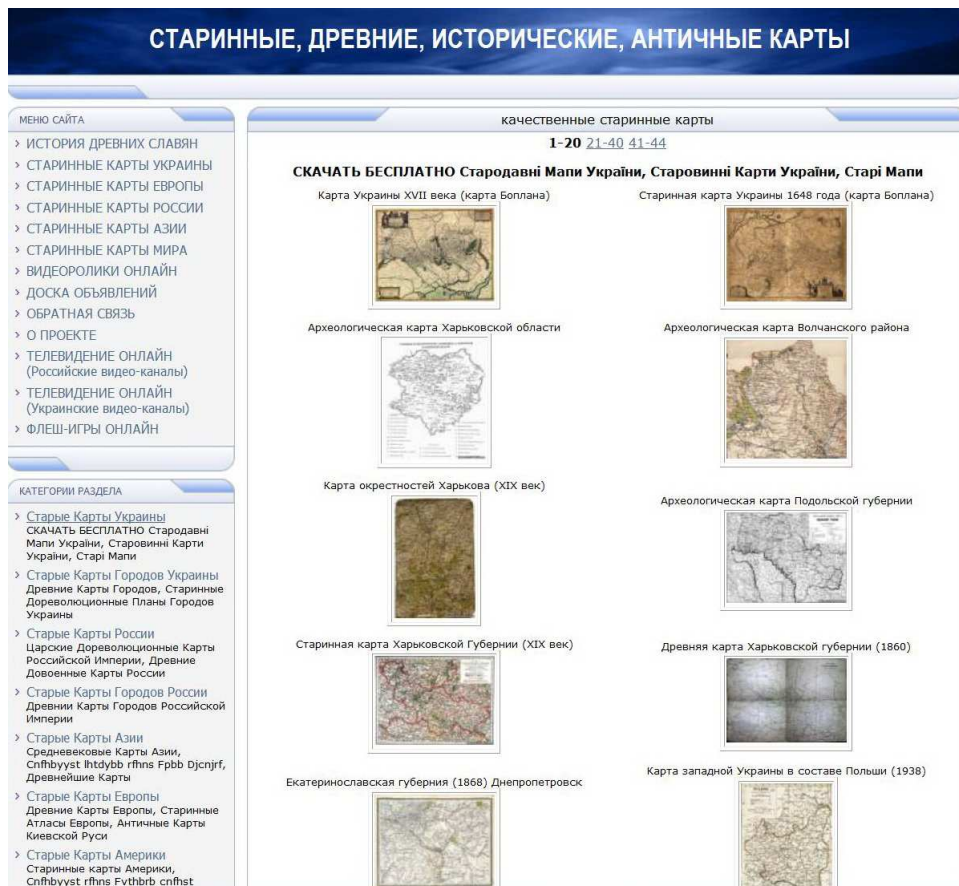

Рис. 3. Сайт «Старовинні карти України»

Тематику Другої світової війни вдало висвітлює зміст сайту **Карты військових дій Другої світової війни** (<http://militarymaps.narod.ru/>). На сайті викладені карти воєнні карти часів Другої світової війни. Представлені мапи з російських видань, чимало матеріалів з англomовних книжок про Другу світову. Сайт містить кілька десятків атласів довоєнних часів, видання СРСР. Структура сайту: головна, карти, атласи, книги, новини, посилання, пошук.

Карти України та усіх її областей можна знайти на сайті **Мапи міст України** (<http://ukrmap.org.ua/>). Зміст сайту складають мапи України, походження назв міст, населення міст, статистика населення України, мапи селищ міського типу, відстані, мапи областей України.

На сайті **Громадянська освіта – Україна** викладено чимало історичних карт (<http://www.civiced.org.ua/link7.php>). Засновником цього сайту виступили Європейський союз та Cambridge Education Ltd. Зміст сайту складають карти з історії Європи та світу. Мова сайту – українська та англійська.

Англомовний Інтернет-ресурс **Map History – Історичні карти** можна характеризувати як каталог ресурсів (<http://www.maphistory.info/>). Він має найбільший та найповніший перелік сайтів Інтернету, на яких розміщені картографічні ресурси. 120 сторінок сайту, понад 6000 анотацій та посилань на картографічні сайти світу. Близько 500 сайтів історичних карт, що покривають усю територію Європи. Роботу на сайті значно поменшує пошук по сайту. Засновник виступає WWW-Virtual Library: History. Країна: Великобританія.

Таким чином, нами було опрацьовано близько 50 сайтів, які стосуються тематики – історична географія та історична картографія. Аналізуючи загальну ситуацію з висвітленням цієї проблематики в Інтернет-ресурсах, слід насамперед зазначити, що розробка їх в цілому не є достатньою і знаходиться лише на початковому етапі свого розвитку. При цьому історична картографія представлена значно краще, аніж історична географія. Це пояснюється тим, що інтерес й зацікавленість до старовинних картографічних зображень в усі часи був достатньо високий і вони мали досить широке коло своїх поціновувачів і прихильників. Навколо ж історичної географії аж занадто довго точилася наукова дискусія щодо визначення її предмета, мети, завдань і цілей. Ця невизначеність залишалася актуальною навіть в ХХ ст. й вона мала певні негативні наслідки, що не вщухають до сьогодні.

1. Енциклопедія історії України / Редкол.: Смолій В.А. (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наук. думка, 2004. – Т. 2. – С. 83–84.
2. Яцунский В.К. Историческая география. – М.: Изд. АН СССР, 1955. – С. 21.
3. Гумилев Л.Н. По поводу предмета исторической географии: Ландшафт и этнос // Вестник Ленинградского ун-та. – № 18. – Вып. 3. – 1965. – С. 112–120.
4. Енциклопедія історії України / Редкол.: Смолій В.А. (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 3. – С. 560–562.
5. Дмитрієнко М.Ф., Хведченя С.Б. Историко-географічні та историко-картографічні дослідження в Інституті історії України НАН України // Кубань–Україна: питання историко-культурної взаємодії. – Вип. 2. – Краснодар: Картика, 2007. – С. 17–32.
6. Сосса Р.І. Історія картографування території України. Від найдавніших часів до 1920 р. – К., 2000. – 248 с.
7. Хведченя С.Б. Історична картографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Войцехівська І.Н. (кер. авт. кол.), Томазов В.В., Дмитрієнко М.Ф. та ін. – К.: Либідь, 2008. – С. 297–303.

НУМІЗМАТИКА В МУЗЕЙНИХ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСАХ УКРАЇНИ

Аналізуючи ресурси вітчизняних музейних установ, представлені в мережі Інтернет, ми звернули увагу на репрезентативність у них саме нумізматичної бази. На сьогодні спостерігається постійне розширення сектору нумізматичних ресурсів за рахунок спеціалізованих сайтів, особистих користувацьких сторінок і поширення ними інформації загальнодисциплінарного значення та публікації джерельного матеріалу з поданням чи запитаннями опису та ідентифікації. На тлі цього, цікавим, на нашу думку, було б проаналізувати роль саме музейних установ у цьому процесі*.

Основним навігаційним осередком пошуку, опрацювання та пропагування українських та зарубіжних музейних ресурсів поки що лишається проект «**Музейний простір України**»¹. Ідея створення такого ресурсу за словами авторів полягала у поєднанні функцій інформаційного сайту з щоденним оновленням та класичного порталу, який є своєрідним довідником з різних питань музейної справи. Запропонована навігаційна структура порталу охоплює зокрема українські музейні установи із поданням електронних адрес та сторінок. Звертає на себе увагу прогрес в сфері інформатизації музейних ресурсів. Якщо роком раніше в середовищі музейних сайтів лише в окремих випадках були представлені електронні експозиції та бібліографічний супровід, то зараз це стає нормою.

У першу чергу слід згадати **Музей грошей Національного банку України**, який пропонує віртуальну екскурсію². Основними перевагами є презентація експонатів у форматі 3D, з відповідним віртуальним екскурсійним супроводом. Також до кожного експонату додається супровідний опис.

На сайті Національного Банку України³ у розділі «Банкноти та монети»⁴ по підрозділах розбита інформація щодо випущених в обіг банкнот⁵, розмінних та обігових монет⁶, перелік пам'ятних монет (із вказівкою на найменування, метал, номінал, вартість та датою введення в обіг)⁷ та стаття з історії української гривні⁸.

Найбільший доробок в галузі нумізматики в музейному просторі, природно належить **Національному музею історії України**⁹. Електронна версія виставки «З історії грошового обігу України»¹⁰ репрезентує експонований нумізматичний матеріал із супровідними описами і preview-оглядом монетного матеріалу – від доби античності до сучасних пам'ятних монет

* Інформація зібрана станом на серпень 2012 р.

України. Також подано перелік публікацій з використанням матеріалів музею за 2007–2011 рр.¹¹

У розробці знаходиться розділ «нумізматика» серед колекцій **Національного заповідника «Херсонес Таврійський»**¹².

Попередній огляд деяких монет (переважно східних) без супровідного опису представлений у розділі «нумізматика» серед огляду колекцій Бахчисарайського історико-культурного заповідника¹³.

Короткий опис нумізматичної частини колекції «Золота кладова» міститься на сайті **Керченського історико-культурного заповідника**¹⁴. Презентовані фото – електрові монети м. Кізік зі скарбу, представленого в нумізматичній колекції. Поданий також анотований бібліографічний опис видань заповідника¹⁵ та публікації його співробітників¹⁶, частково представлених електронними повнотекстовими версіями.

Феодосійський музей грошей¹⁷ презентує на своєму сайті нумізматичний та боністичний матеріал за рубриками – монети Феодосії, гроші, випущені в Криму, гроші, що брали участь в обігу України, незвичайні гроші, ужиткові гроші світу тощо. На сайті міститься нумізматичний словник, публікації та анотований бібліографічний опис видань, що склали бібліотеку музею¹⁸.

Монети Феодосії представлені за підрозділами: античні випуски V–III ст. до н.е.; монети Золотої Орди, карбування Кафи XIII–XV ст.; генуезько-кримський період 1396–1471 рр.; кримсько-татарський період. Залежність від Туреччини XV–XVIII ст.; кримсько-татарський період. Залежність від Росії 1777–1783 рр.; російський період. Таврійський монетний двір 1787–1788 рр.; монетовидні жетони залізниці Джанкой – Феодосія 1859–1861 рр.; приватні бони і сурогати паперових грошей 1877–1917 рр.; монетовидні жетони дачі «Добрий приют» Рукавішнікова. Початок XX ст.; випуски білогвардійських грошових знаків 1918–1920 рр.; Загальнообов'язкові і приватні випуски грошей в період НЕПу 1922–1927 рр.; приватні бони Феодосії XX–XXI ст.

Гроші, випущені в Криму, розподілені за темами: Сінди; Керкінітида; Боспорське царство (поч. VI ст. до н.е. – кінець IV ст. н.е.); Фанагорія, Римська Республіка та Римська Імперія; Золота Орда (карбування Криму).

Монети, що брали участь в обігу України представлені підрозділами, що репрезентують монети Ольвії, Істрії, Росії та Російської імперії, Польщі, Німеччини, Угорщини, Румунії, Словаччини, Чехословаччини, СРСР, Протекторату Чехії та Моравії.

Історія українських грошей розподілена на теми: Гроші Київської Русі та удільних князівств; гроші України (1917–1944 рр.); гроші України періоду незалежності (з 1911 року), гроші в гривнях.

Незвичайні гроші представлені у таких добірках: webmoney; сувенірні гроші України; сувенірні гроші світу; україніка; монети всесвітньої спілки есперантистів; продукція Луганського патронного заводу; вибраковка обігових і розмінних монет; банкнотна вибраковка; унікальні монети; монети

FAO (Продовольчої та Сільськогосподарської Організації Об'єднаних Націй – *I.X.*); гроші невизнаних держав; незвичайні гроші (монети зі вставками, фарфорові, розфарбовані, монети-парадокси, монети-колеса, найменші монети, придворні, непорушного запасу, незвичайної форми, вогнуті, монети з отвором); гроші-мушлі.

Розділ «Ужиткові гроші світу» представлений монетами і банкнотами світу (по кожній країні окремо), що на даний момент знаходяться в обігу¹⁹.

Також окремим розділом представлені гроші іноземних держав, що перебували в обігу в Україні, частково на території Криму, зокрема Феодосії в період перебування у складі інших держав чи окупації (гроші Російської імперії, РСФРР, СРСР).

Львівський історичний музей²⁰ на своїй сторінці містить загальний опис нумізматичної колекції. Кілька екземплярів монет різних епох представлені у фотогалереї.

Кілька екземплярів монет виставлені в огляді фондів **Національного заповідника «Глухів»**²¹. Поряд із зображеннями (односторонніми – лише аверси монет), поміщено опис і інвентарні номери.

Найбільш широко в мережі представлена колекція **Одеського музею нумізматики**²². У розділі «Виставки та експозиції» представлені колекційні екземпляри розподілені за проблемно-хронологічним принципом: Найдавніші форми грошей (премонети), Рідкі монети Північного Причорномор'я, Монети варварських племен Північного Причорномор'я, Середньовічні монети Київської Русі – України, Монети Золотої Орди і Кримського ханства, Перші металеві бони України, Монети Російської імперії, Пам'ятні медалі та жетони, Нестандартні монети України, Рідкі (рідкісні – *I.X.*) монети України, Незвичайні монети світу, Монети колишніх країн і колоній.

Нестандартні монети України представлені продукцією Луганського машинобудівного заводу, яка була введена в обіг тільки в 1996 році під час проведення грошової реформи. Колекцію представлено монетами нестандартного зразка – бракованими, експериментальними (відрізнялися від стандартних монет своїм металом, розмірами, вагою, роком випуску), а також пробними монетами, випущеними по проектах, але не затвердженими надалі до випуску (шаги, 15 копійок). «Рідкісні монети України» – монети, випущені Національним Банком України (від 1996 року), а саме – ювілейні та пам'ятні монети, з обмеженими тиражами, виготовлені із дорогоцінних металів (золото, срібло, біметал). Окрема експозиція музею – «Незвичайні монети світу» – представлена випусками від імені самопроголошених і невизнаних держав, а також монетами неофіційних випусків, які ніколи не брали участь у грошовому обігу.

Згадані вище матеріали є безумовним прогресом у розвитку вітчизняного музейного представництва в інформаційній мережі. Однак, це лише перші кроки. Прикладом може стати досвід світових музейних установ. Для прикладу можна взяти **Британський національний музей**, на web-сайті

якого в розділі «колекційна база даних» нараховується понад 96 тисяч зображень монет, близько 600 банкнот²³ тощо, із вказівкою на сектор зберігання, відповідними описами тощо²⁴. Інформація щодо вмісту нумізматичної колекції музею також прив'язана до загальної характеристики епохи, яку вони представляють²⁵. Найбільш важливим фактором для фахівців з нумізматики та історії безперечно є можливість отримати дозвіл керівництва музею на використання (звісно некомерційного) поданих зображень предметів музейних колекцій для наукових досліджень різного профілю²⁶.

З огляду на певні труднощі в процесі безпосереднього доступу до матеріалу, вивчення його фотознімків високої якості та отримання метричних характеристик від офіційного легітимованого джерела є ґрунтовним доповненням для будь-якого наукового пошуку. Удоступнення музейних колекцій у світовій інформаційній мережі – не лише пропагування інтересу до історії серед широкої аудиторії, зацікавлення потенційних відвідувачів, а і розширення можливостей наукових досліджень без обмеження територіальних рамок.

Однак, у кожному позитивному зрушенні є й підводні камені. Непоодинокими в наші дні стали випадки сучасного фальшування монетного матеріалу²⁷. Цьому сприяє як технічний прогрес, так і відкритий неконтрольований доступ до високоякісних цифрових зображень екземплярів монет. Відтак, у процесі удоступнення колекційного матеріалу слід розробити чітку схему його безпечного використання.

1. <http://prostir.museum/pages/ru/about>
2. <http://bank.gov.ua/3dtour/>
3. <http://www.bank.gov.ua/>
4. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65148&cat_id=36709
5. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=40896&cat_id=36710
6. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=40912&cat_id=40465
7. <http://www.bank.gov.ua/control/uk/currentmoney/cmcoin/list>
8. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36714&cat_id=36713
9. <http://www.nmiu.org.ua/>
10. <http://www.nmiu.org.ua/uk/vystavky/z-istoriyi-hroshovoho-obihu-v-ukrayini.html>
11. <http://www.nmiu.org.ua/uk/vydannya-ta-publikatsiyi/statti.html>
12. http://www.chersonesos.org/index.php?p=museum_coll&l=rus
13. <http://bikz.org/numizmatika.html>
14. <http://www.kerch-museum.com/klad.php>
15. <http://www.kerch-museum.com/izdaniya.php>
16. <http://www.kerch-museum.com/1.php> - http://www.kerch-museum.com/publ_3.php
17. <http://www.museum-of-money.org/>
18. <http://www.museum-of-money.org/book/>
19. <http://www.museum-of-money.org/five/five.htm>
20. <http://www.lhm.lviv.ua/>
21. <http://nz-hlukhiv.com.ua/fondu.html>
22. <http://www.museum.com.ua/>

23. http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database/search_object_details.aspx?objectId=3364470&partid=1&searchText=bank+note&fromADBC=ad&toADBC=ad&numpages=10&images=on&orig=%2fresearch%2fsearch_the_collection_database.aspx¤tPage=1

24. http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database/search_object_details.aspx?objectId=1076790&partid=1&searchText=coin&fromADBC=ad&toADBC=ad&numpages=10&images=on&orig=%2fresearch%2fsearch_the_collection_database.aspx¤tPage=1

25. http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlights_all_relationships.aspx?Title=Islamic+Middle+East&ContentType=World%20Culture&PageId=621

26. http://www.britishmuseum.org/join_in/using_digital_images/using_digital_images.aspx?asset_id=719174&objectId=1076790&partId=1

27. Хромов К., Хромова И. Вопросы атрибуции находок местных монет-подражаний второй половины 14 в. на территориях литовско-ордынского приграничья // Международная нумизматическая конференция. Тезисы докладов. Вильнюс 23–25 мая 2012 г. Национальный музей Литвы. – Вильнюс, 2012. – С. 108–111.

СФРАГІСТИЧНІ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ КОРОТКИЙ ОГЛЯД

Електронні технології стрімким вихором увірвались не лише в український інформаційний простір, але й безпосередньо мають істотний вплив на гуманітарні науки. Ще донедавна науковий апарат публікацій стосувався посилення виключно на документ, речову пам'ятку, рукопис або книгу з архіву, бібліотеки та музею, приватної колекції. Нині «джерела та література» предмету досліджень знаходяться також і в світовому павутинні, ім'я якому Інтернет.

З кожним роком в міру модифікацій електронних технологій європейські та світові наукові центри протягом останнього десятиліття впроваджують до Інтернет ресурсів як описи, інвентарі, каталоги архівних, музейних, бібліотечних зібрань, так і цілі бібліотеки. Така ротація інформаційних баз зумовлює більш прискіпливішу увагу до Інтернет-ресурсів.

Українські сфрагістичні Інтернет-ресурси на сьогодні є більш ніж скромними. Однією з причин цьому є повільний розвиток сфрагістичних досліджень в Україні протягом другої половини ХХ ст. Активність 1990-х рр. лише нині дає свої наразі скромні результати.

Задля віднаходження інформації про сфрагістичні Інтернет сайти, або відомості про цю галузь знань, у пошукову базу www.google.com.ua автор вписував ключові слова цієї ділянки знань: *печатка, сфрагістика, матриця, сигілографія, sfragistyka, sigillography, seal*.

На такий запит отримано посилання на опубліковані матеріали (статті, монографії тощо), а також на сфрагістичний форум, який проводить на своєму сайті Українське Геральдичне Товариство (www.uht.com.ua). На Інтернет-сторінці Товариства є рубрика «сфрагістика». У ній ведеться обговорення користувачами нових знахідок, також можна знайти статті на сфрагістичну тематику.

Мало результативними також були пошуки на Інтернет-сторінках українських музеїв. Виїмком тут є Львівський університет, на сайті якого міститься інформація про університетський музей, в одному з підрозділів якого є вістки про сфрагістичну колекцію (муляжі): *«Сфрагістична колекція налічує 6 тис. копій печаток, муляжів, виготовлених з металу, гіпсу, сірки, сургучу та воску. Печатки різноманітні за походженням, змістом та формою - імператорські й королівські різних країн Європи; велика кількість печаток міст українських, польських та німецьких, печаток середніх і вищих навчальних закладів Галичини з XVIII–XIX ст.»*

Інформація про збереження печаток (без конкретнішої інформації) вміщена на сайті Бахчисарайського краєзнавчого музею.

На сайтах українських музеїв відомості про колекції печаток відсутні. Спробувати дошукатись відомостей про сфрагістичний матеріал можна через розділ «нумізматика». Ця рубрика представлена на Інтернет-сторінках у багатьох музеях. Так склалося, що саме у нумізматичних колекціях упереваж комплектуються печатки¹.

Чи не єдиним українським фаховим сфрагістичним Інтернет-ресурсом є сайт Олександра Алфборова, створений у лютому 2012 р. (www.sfragis.com). Він присвячений фаховим зацікавленням автора проекту – руській сфрагістиці X–XIV ст.

Сайт складається із таких рубрик: Головна сторінка; Каталог печаток; Каталог Пломб; Контакти; Про проект; Останні публікації; Архіви; Категорії; Мета.

Значно краща ситуація у **Росії**. Найбільш репрезентативним є Інтернет-сайти із матеріалами з давньоруського періоду: www.russianchange.narod.ru; www.siegel.ru. Характерною особливістю російських мережевих ресурсів є не стільки їхній науковий характер, скільки прикладний: досить часто на Інтернет-сторінках, які вміщують гасла «печатка», «сфрагістика», пропонується виготовлення печаток (www.stampservis.ru; www.pechatina.ru; www.pechati.ru).

Якісно та кількісно іншими є західно- та центрально-європейські сфрагістичні веб-ресурси. Причини цьому є цілком об'єктивні. З одного боку, йдеться про досить тривалі традиції розвитку на Старому континенті такої допоміжної історичної дисципліни як сфрагістика, а з іншого боку рівно розвинутішими є інформаційні технології.

Активно впроваджуються в Інтернет відомості про сфрагістичні зібрання у **Польщі**. У 2009 р. вийшла друком стаття краківської дослідниці Ядвіги Кліми про польські сфрагістичні зібрання в Інтернеті². Дослідниця представила три таблиці, у яких помістила:

а) відомості про сфрагістичні зібрання на Інтернет сайтах польських музеїв (на момент виходу статті 49 музеїв мали інформацію про колекції печаток).

б) відомості про сфрагістичні зібрання на Інтернет сайтах польських архівів (22 архіви мають таку інформацію)

в) відомості про сфрагістичні зібрання на Інтернет сайтах польських бібліотек (чотири книгозбірні диспонують такою базою даних).

Відомості авторки актуальні на 30 квітня 2007 р.

Польські архівісти також працюють над електронною базою даних SIGILLUM, яка має вміщувати інформацію про польські сфрагістичні зібрання. Нині функціонує сайт www.archiv.net, на якому подані відомості щодо актуальних сфрагістичних конференцій, нових публікацій. Головна частина сайту інформує про Інтернет сторінки польських та європейських сфрагістичних зібрань – німецьких, французьких, данських, англійських, чеських, італійських, ватиканських (які нижче будуть проаналізовані). Присутні також

електронні варіанти класики сфрагістичних досліджень французьких, польських дослідників печаток.

Представлені королівські печатки з Головного архіву Давніх актів у Варшаві (від Казімежа Великого до Станіслава Августа): http://www.agad.archiwa.gov.pl/prezentacje/pieczecie_krolewskie/index.html; поштові печатки останньої чверті XVIII ст.: http://www.poczta-polska.pl/O_Firmie/?d=Ciekawostki&c=Pieczecie; печатки (відтиски і матриці) XIX і XX ст. із Інституту Юзефа Пілсудського у Нью-Йорку: www.pilsudski.org/Polish/Zbiory.

Nowit останніх років є сайт, присвячений польським буллам. До 2002 р. польська сфрагістика не мала у своєму розпорядженні металевих печаток середньовічних князів. Віднайдені під час археологічних розкопок металеві булли внесли певні корективи у історію польської середньовічної канцелярії. Нині знайдено п'ять булл, про які вміщена інформація на сторінці: www.bulla.archeo.edu.pl.

Від 1997 р. у Чехії створюється база «Печатки» (чеськ. «Pečetě»), яка містить (вірогідно на 2010 р.) близько 50 тис. описів печаток із 82 архівних установ³. Опис здійснюється за наступною схемою:

Архів;

Номер запису;

Тип об'єкту (печатки вислі або відтиснені на документах; печаткові матриці; печатки відірвані від документу; до кожної групи складений індивідуальний питальник);

Власник (фізична або юридична особа);

Назва власника;

Регіон.

На скромній бібліографічній веб-сторінці «Sfragistika» (<http://pvh.ff.cuni.cz/sfragistika.htm>) також міститься сфрагістична бібліографія. Вона являє собою 41 позицію. 3-поміж них роботи упереваж чеських, значно менше німецьких дослідників. По одній вміщено роботи польських та італійських істориків.

Французькі Інтернет-ресурси.

Зі згаданого сайту www.archiv.net маємо доступ до низки французьких Інтернет-ресурсів.

Передусім знаходимо інформацію про Французьке геральдичне та сфрагістичне товариство та його періодичне видання «Revue Francaise D'heraldique et de sigillographie» (<http://sfhs.free.fr>); про музей печаток в Петіт П'єр (Petite Pierre): (<http://www.musees-alsace.org>); сфрагістичні колекції (<http://signum.free.fr>). На цьому сайті можна знайти також відомості про Нумізматичне, сфрагістичне, геральдичне товариство Північної Франції, яке випускає Бюлетень «Signum». Є інформація про зміст його номерів; сайт робітні печаток: <http://www.perigord.tm.fr/~memoiresvive/sceaux2.htm>.

Сайт Музею печаток Петіт П'єр (<http://www.musees-alsace.org/Pages/Fiche.php?NumMusee=269000039&Langue=Fr>) передусім знайомить відвідувачів з історією закладу. Музей створений Шарлем Одотом, колекціонером та

любителем печаток зі Страсбурга. Одот репродукував тисячі печаток, у переваж французьких. На сайті вміщено фото каплиці-музею, де бачимо стенди з печатками та гербами і прапорами.

Сфрагістичний розділ має наступні рубрики:

- печатка-сигілографія
- печатка та історія (інформація про походження печаток; печатки у середні віки; способи прикріплення печаток до документів, тут вміщено малюнки пресів, матриць до виготовлення відтисків, а також способи прикріплення печаток до пергаментних документів);
- типи, форми печаток (інформація супроводжується якісними кольоровими фотовідбитками печаток);
- історія створення музею.

Сайт робітні печаток (<http://www.perigord.tn.fr/~memoiresvive/sceaux2.htm>) ініціює сфрагістичні навчання, а також наукові дослідження, передусім середньовічних печаток; представлено план такої роботи.

Практичній частині занять передують теорія – з'ясування поняття печатка, її функцій, символіки зображень, ознайомлення з документами, печатковими матрицями, муляжами. Наступна частина – технологія лиття муляжів та скріплення печаткою документу.

Сайт Нумізматичного, сфрагістичного та геральдичного товариства Північної Франції (<http://signvm.free.fr>) вміщує три тематичні блоки – геральдика, нумізматика, сфрагістика. У розділі «сфрагістика» зазначено рубрики: колекція матриць Віктора Делатра і печатки міста Лілль.

Сайт <http://www.legal2.com/sceaux/> інформує про сфрагістичні пам'ятки середньовічної Шампані. Даний ресурс є прикладом того, якими мають бути сфрагістичні електронні бази даних. Сторінка вміщує кілька сотень печаток. Матеріал представлений згідно регіону та типу печаток. Подиву гідна технічна система представлення матеріалу – естетична вишуканість, скрупульозність опису печаток. Рубрика *recherche* надає доступ до опису печатки та її якісного цифрового зображення.

Німецькі Інтернет-ресурси. Вдалося віднайти кілька баз даних. З-поміж них: <http://www.wolfgang-krauth.de/sphragistik.html>. Тут представлена загальна характеристика сфрагістики. Вміщені фото вислих середньовічних печаток, короткий список літератури, переважна частина з яких становлять німецькі позиції.

На сайті Гамбурського університету (<http://www.phil-gesch.uni-hamburg.de/edition/Sphragistik/glossarsphragistik.htm>) у глосарії для істориків та філологів представлені 46 сфрагістичних гасел (такі як *образ, архітектура, відтиск, булла, золота булла, громадська печатка, велика печатка, мала печатка, металева печатка, секретна печатка, гострий овал, сигнет, гербова печатка*).

На сайті Університету Людвіка Максиміліана у Мюнхені) у розділі «допоміжні історичні дисципліни» подано загальні відомості про сфрагісти-

ку (http://www.geschichte.uni-muenchen.de/ghw/lit_sphragistik.shtml). Там само (http://www.hgw.geschichte.uni-muenchen.de/ueber_uns/faecher/sphragistik/index.html) знайдемо загальну характеристику середньовічних печаток (металеві булли). Вказується на їхні зображення, спосіб прикріплення до документів. Подається бібліографія з кількох німецьких позицій та кілька фото печаток XIII–XIV ст.

На сайті Університету Мангайма виставлено цифрову копію словника латини Дю Канжа «Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis» (Frankfurt [Main], 1710); у гнізді гасла *печатка* можна простежити різні типи та види печаток, представлено майже усі можливі способи окреслення печаток у середньовічних документах (<http://www.uni-mannheim.de/mateo/camenaref/ducange/bd4/jpg/s0941.html>).

Спеціальний сайт має музею печаток (Siegelmuzeum) у Вальденбургу: www.museen-in-hohenlohe-franken.de/museen/WaldenSiegel.

Ресурс www.wolfgang-krauth.de/sphragistik є свого роду впровадженням до сфрагістики як допоміжної історичної дисципліни: подається визначення сфрагістики, понятійний апарат дисципліни, історія печаток, вибрана бібліографія предмету.

Англійські Інтернет-ресурси. Спеціальний ресурс <http://medievalwriting.50megs.com/decoration/sealindex.htm> надає відомості про середньовічну печатку, способи її прикріплення до документу, матеріал відтиску і його властивості; вміщено каталог веб-ресурсів із колекціями середньовічних печаток, а також із бібліографічними позиціями. Адміністратори сайту радять усім, хто цікавиться ідентифікацією печаток, звертатись до Геральдичного та Коледжу Геральдики.

Ресурс містить загальну характеристику печаток англійських королів, лордів, аристократів, міщан, церковних інституцій, духовництва, папської сфрагістики, гільдій. Вміщений опис кожної з груп та представлені фото оригіналів печаток, привішених до середньовічних документів, також характеризуються особи, які відповідали за виготовлення печатки, її зберігання. Подаються відомості про видані друком каталоги та інвентарі британських печаток.

Досить цікавий синхронний сфрагістичний проект представлений на сторінці goldenmap.com гаслами «СФРАГІСТИКА» п'ятьма мовами – англійською, французькою, німецькою, російською, італійською, іспанською:

<http://fr.goldenmap.com/Sigillographie>

<http://es.goldenmap.com/Sigillograf%C3%ADa>

<http://it.goldenmap.com/Palazzina%20delle%20arti%20e%20museo%20del%20sigillo>

<http://de.goldenmap.com/Sphragistik>

<http://ru.goldenmap.com/Сфрагистика>

<http://en.goldenmap.com/Sigillography>

Статті не є ідентичними текстами. Найбільш цікавим виявився французький та італійський проекти. Вони є розлогими нарисами із сфрагістики,

також вміщують відомості щодо наявних сфрагістичних музеїв у Франції та Італії.

Французька версія складається з наступних рубрик – історія сфрагістики, визначення ключових термінів (*булла, контр-печатка, сигнет, відтиск*), використання, техніка виготовлення відтисків, прикріплення до документів, образи та легенди (тут виділено сім типів печаток – маєстатичні, церковні, рицарські, жіночі, агіографічні, геральдичні, монументальні). Важливою особливістю цієї бази даних є зазначення зв'язків поміж сфрагістикою та допоміжними історичними дисциплінами. Наявні зображення печаток, бібліографія (у якій переважає франкомовна та німецькомовна література).

Італійська версія подає інформацію про сфрагістичний музей у Ля Спеції (колекція печатки від найдавніших часів до сьогодення). Також є відомості про вчених, які започаткували сфрагістику як допоміжної історичної дисципліни (Жан Мабільйон та ін.).

Значно менш інформативними є іспанська та російська сторінки goldenmap.com.

Німецька сторінка вміщує інформацію про тибетські печатки з якісними фото репродукціями та досить розлогою бібліографією.

Представлений загальний огляд Інтернет-ресурсів із сфрагістики дозволяє зробити наступні попередні висновки.

Найбільш репрезентативними, досить добре розробленими з точки зору техніки, змісту матеріалу, є французькі ресурси. Із виявлених та опрацьованих джерел помітно, наскільки питання археографічного опису печаток у французькій історіографії є освоєними, наскільки широкий матеріал введений до наукового обігу.

Характерною особливістю майже усіх опрацьованих мережевих ресурсів є наявність майже виключно середньовічного сфрагістичного матеріалу.

Типологічно ресурси являють собою: 1) археографічні описи печаток; 2) загальні нариси історії печатки; 3) відомості про сфрагістичні музеї; 4) бібліографію сфрагістики (характерна «закритість» на публікації закордонних авторів; кожна національна історіографія зорієнтована на своїх регіональних авторів); 5) сфрагістичні енциклопедичні гасла; 6) книги та статті з історії сфрагістики.

Доступ до деяких мережевих ресурсів є обмеженим, що ускладнює користування ними.

Значний масив сфрагістичних першоджерел у Інтернет-ресурсах робить їх важливою складовою сігілографічних досліджень. З огляду на вкрай бідний репертуар літератури із спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін в українських наукових бібліотеках, Інтернет-ресурси для українського дослідника є часом єдиним джерелом як у віднаходженні наукової літератури з предмету (як давньої, так і сучасної), так і у прочитанні оцифрованої класичної літератури із сфрагістики.

З Інтернет-ресурсів довідуємося про функціонування таких своєрідних осередків історичної пам'яті як сфрагістичні музеї⁴.

Наповненість, зміст представленої інформації у згаданих ресурсах відображає рівень опрацювання історіографії з питань сфрагістики. Окрім вже згаданих французьких Інтернет-ресурсів, вирізняються німецькі, італійські та центрально-європейські, тобто там, де традиції позитивістської методології у XIX та в першій половині XX ст. спричинилися до видання величезних корпусів історичних джерел. І навпаки – англосаксонська історіографія, зорієнтована на питання соціальної історії, культурної антропології програє у введенні до наукового обігу та опрацюванні джерельного матеріалу, що помітно на прикладі сфрагістичних Інтернет-ресурсів.

Водночас, попри потужний джерельний потенціал мережевих ресурсів, гадаю, не варто їх переоцінювати. Вони є важливими лише у паралельному застосуванні з традиційними носіями інформації (друкованою продукцією, рукописними, іконографічними документами). Здебільшого Інтернет-ресурси легітимізують уже введені до наукового обігу джерела та безпосередньо відображають рівень розвитку історичної науки.

1. Така практика не є характерною для українських музеїв. Приміром, у Польщі сфрагістичні колекції також знаходять своє місце у кабінетах нумізматики, медалей тощо.

2. *Klima J.* Zbiory sfragistyczne w Polsce – raport z wyszukiwania informacji w Internecie // *Zbiory pieczęci w Polsce*, pod redakcją Zenona Piecha i Wojciecha Strzyzewskiego. – Warszawa, 2009. – S. 499–515.

3. Аналіз здійснено на основі статті: *Mischke W.* Pieczęcie polskie w czeskich bazach internetowych // *Zbiory pieczęci w Polsce*, pod redakcją Zenona Piecha i Wojciecha Strzyzewskiego. – Warszawa, 2009. – S. 477–498.

4. Київський бізнесмен та колекціонер О. Шереметьєв планує у майбутньому зробити власні сфрагістичні зібрання публічними для дослідників, а відтак відкрити перший в Україні сфрагістичний музей.

СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: КАТАЛОГИ

ЗБРОЄЗНАВСТВО: КАТАЛОГ ФАХОВИХ РЕСУРСІВ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Як наукова дисципліна, що виросла з колекціонування старожитностей, зброєзнавство розвивається насамперед зусиллями державних установ та приватних осіб, які зберігають та організують дослідження найбільших зібрань історичної зброї. Відповідна тенденція у повній мірі відображена у структурі й тематичному спрямуванні історико-зброєзнавчих ресурсів мережі Інтернет. Користуючись прийнятою у нашому збірнику класифікацією, охарактеризуємо основні групи таких веб-сайтів цінних у науковому відношенні.

Наукова вагомість сайтів першої групи (портали, каталоги онлайн-історичних, бібліографічних, архівних, бібліотечних, музейних ресурсів, а також електронні довідкові ресурси бібліотек, архівів, музеїв), обумовлена потужним науковим потенціалом найбільших військових музеїв та науково-дослідних закладів, де не тільки зосереджені провідні наукові кадри, але й зберігаються найбільші та найкраще опрацьовані колекції давньої зброї. На таких сайтах часто оприлюднені не тільки аналітичні матеріали, але й музейні картотеки з докладними описами й фотографіями атрибутованих зразків.

Наукове значення сайтів, що репрезентують друковані видання зброєзнавчої тематики передусім пов'язане з можливостями зручного вивчення фахових наукових статей, опублікованих виданнями-засновниками у різні роки. Особливу цінність представляють малотиражні та іноземні видання, що нині становлять бібліографічну рідкість.

Значну наукову цінність можуть становити сайти та Інтернет-сторінки, створені військово-історичними товариствами, громадськими об'єднаннями та приватними особами. Зазвичай їхня тематика виходить за межі історичного зброєзнавства, охоплюючи найрізноманітніші аспекти військової історії, утім зброєзнавча проблематика як правило присутня, насамперед на персональних сайтах колекціонерів та дослідників зброї. Чималий інтерес для фахівця можуть становити тематичні форуми, де відбувається широке обговорення теоретичних проблем зброєзнавства, навіть не введених до наукового обігу речових джерел. Основна вада зазначеного типу ресурсів – їх швидкоплинність, що насамперед характерно для персональних сторінок.

Нарешті основна структура розширена нами за рахунок комерційних сайтів, заснованих з метою торгівлі антикварною зброєю та її репліками. Їх наукове значення полягає насамперед у виявленні та введенні в науковий обіг нових речових джерел, опис та експертиза окремих зразків. Адже саме комерційна діяльність залишається неодмінним супутником зброєзнавства, відіграючи величезну роль у розвитку цієї науки від самого її заснування –

більшість відомих фахівців одночасно є знаними колекціонерами та дилерами.

На сайтах потужних виробників сучасних копій давньої зброї зазвичай представлена різнопланова, часто корисна для зброезнавця фахова інформація.

Нижче наводимо опис, на наш погляд, найбільш цікавих для джерелознавця Інтернет-ресурсів зброезнавчої тематики.

1. Портали, каталоги онлайн-історичних, бібліографічних, архівних, бібліотечних, музейних ресурсів, а також електронні довідкові ресурси бібліотек, архівів, музеїв

Музей історії зброї / Музей історії озброєння.

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.museummilitary.com>.

Адреса електронної скриньки: www.muzei@ukr.net.

Мова сайту – російська. Рік заснування – 2004.

Ресурс репрезентує у віртуальному просторі музей історії розвитку зброї, розташований в м. Запоріжжі (Україна). В основу його колекції покладено приватну колекцію зброї В.Г. Шлайфера, генерального директора ТОВ «Діана-92», куди музей входить як структурний підрозділ.

Колекція зброї охоплює весь спектр холодної й вогнепальної зброї різних країн та народів від доби кам'яного віку до Другої Світової війни. Нині він є однією з найбільш повних збірок зброї на пострадянському просторі, представлених для експозиції.

На сайті представлено зброезнавчу інформацію у вигляді фотографій музейних експонатів та їх атрибуції, кількох наукових статей, опублікованих у різний час співробітниками музею, а також анонси випусків альманаху «История оружия», який можна замовити тут же.

У структурі сайту передбачено 8 основних розділів серед яких, окрім головної сторінки найбільш інформаційно наповненими виглядають: «Бібліотека», «Авторська зброя», «Форум» та «Дружні сайти». На останньому розміщено список посилань контент якого складають ресурси антикварних закладів, що спеціалізуються на старовинній зброї, майстерень, де виготовляють репліки історичної та сувенірну зброю. Присутній також віртуальний 3D тур по музею.

Ресурс зареєстровано в найбільших пошукових системах (Google, Yahoo, Yandex, Rambler, Altavista).

Поштова адреса музею: пр. Леніна, 189, м. Запоріжжя, Україна.

Українська армія / The Ukrainian Army.

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.uarmy.com.ua>.

Адреса електронної скриньки: milmuz@carrier.kiev.ua.

Мова сайту – українська / російська / англійська. Портал засновано Національним військово-історичним музеєм України.

Ресурс презентує у віртуальному просторі Національний військово-історичний музей України (далі – НВІМ) та його філії, розташовані в м. Києві, Луцьку та Севастополі (Україна), а також Музей ракетних сил стратегічного призначення. В експозиції НВІМ представлені матеріали про історію розвитку озброєнь та військової справи на теренах України від доісторичних часів до створення власних Збройних Сил. Описи та фотоматеріали основних експозиційних розділів центрального музею та філій розміщені на сайті. Приділено увагу історії виникнення та розвитку музеїв.

Науково-довідкова інформація представлена у вигляді атрибутованих музейних експонатів та бібліографічних описів музейних видань серед яких випуски часопису «Військово-історичного альманаху» починаючи від його заснування у 2000 р.

У структурі сайту передбачено 7 основних розділів, розділених на тематичні підрозділи. Серед них 4 присвячено безпосередньо музеям, 2 – друкованим виданням музею та 1 – емблемам українського війська. Останній розділ, окрім детального каталогу емблем різних родів військ, вміщує крихітний список посилань з двох позицій.

На головній сторінці розміщено посилання на новий сайт музею (<http://nvimu.com.ua>) де наразі розміщено основну інформацію про керівництво музею, експозицію, музейні видання та заплановані конференції

Ресурс зареєстровано в найбільших пошукових системах (Google, Yahoo, Yandex, Rambler, Altavista).

Поштова адреса НВІМ: вул. Грушевського, 30/1, Київ, Україна 01021; Музей ракетних сил стратегічного призначення: смт. Побузьке, Голованівський р-н, Кіровоградська область, Україна.

Державний Ермітаж / Государственный Эрмитаж / The State Hermitage Museum.

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.hermitagemuseum.org>

Адреса електронної скриньки: chancery@hermitage.ru

Мова сайту – російська / англійська. Сайт засновано Федеральною державною установою культури «Державний Ермітаж».

Ресурс репрезентує в мережі Інтернет Державний Ермітаж, один з найбільших музеїв у світі. Арсенал, заснований російським імператором Миколою I, нині налічує близько 15 000 предметів європейської та східної зброї й захисного спорядження.

Навігація по сайту здійснюється за допомогою системи з трьох меню – головного та двох контекстно-залежних.

Значний обсяг історико-зброєзнавчої інформації зосереджено у підрозділі «Оружие и Защитное Вооружение» розділу «Шедевры Коллекции». Вступна стаття, присвячена історії формування колекції зброї. На цій же сторінці розміщені посилання до окремих розділів, де детально розглянуті зібрання європейської, російської та вогнепальної зброї. Усі статті, написані

фахівцями музею, проілюстровані ґрунтовно атрибутованими представницькими експонатами.

Найбільш цікавий для зброєзнавця матеріал у вигляді матеріалів музейної колекції розміщено в підрозділі «Оружие» розділу «Цифровая Коллекция». Зручний пошук дозволяє сортувати зброю не тільки за типами, але й країнами походження. Окрім зображення присутня детальна атрибуція та історія надходження зразка.

Ресурс зареєстровано в найбільших пошукових системах (Google, Yahoo, Yandex, Rambler, Altavista).

Поштова адреса музею: Дворцовая наб., 34, Санкт-Петербург, Российская Федерация, 190000.

Центральний музей збройних сил / Центральный Музей Вооруженных Сил / Central Armed Forces Museum.

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.armymuseum.ru>.

Адреса електронної скриньки: army@nm.ru.

Мова сайту – російська / англійська. Портал засновано Російським військово-історичним товариством у 2001 р.

Ресурс являє собою інтернет-сайт Центрального музею збройних сил, розташованого в м. Москва (РФ). Експозиція музею присвячена збройним силам Російської імперії у ХХ ст. та СРСР. На сайті представлені фотографії експозиційних залів та окремих експонатів серед яких чимало зброї та військової техніки. Наукова інформація обмежена підбіркою номерів військово-історичного часопису «Вестник Общества Русских Ветеранов Великой Войны в г.Сан-Франциско» та монографією Ротова В.М. «Надежда будущего – Донские кадетские корпуса».

У структурі сайту передбачено 9 основних розділів, розділених на тематичні підрозділи. У розділі «ЦМВС» зосереджено інформацію, пов'язану безпосередньо з музеєм та його експозицією та виставками. Надзвичайно інформаційно наповненим виглядає розділ «Музеи», який вміщує один із найбільших в мережі каталогів музеїв військово-історичної тематики де представлені колекції зброї російської армії та флоту. У розділах, присвячених історії розміщені не заповнені підрозділи для інформації щодо озброєння російської армії ХХ ст.

Зауважимо, що ЦМВС має ще один сайт за адресою <http://www.cmaf.ru>, де представлено інформацію меншого обсягу.

Ресурс зареєстровано в найбільших пошукових системах (Google, Yahoo, Yandex, Rambler, Altavista).

Поштова адреса музею: ул. Советской Армии, 2, Москва, Российская Федерация, 129110.

Музей Мистецтва Метрополітен / The Metropolitan Museum of Art.

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.metmuseum.org>

Адреса електронної скриньки: education@metmuseum.org

Мова сайту – англійська. Сайт засновано музеєм Метрополітен.

Портал репрезентує Музей Мистецтва Метрополітен – провідний музей мистецтва у світі, колекції якого загалом налічують понад двох мільйонів експонатів, охоплюючи у підсумку понад п'ять тисячоліть історії світової культури. Колекція зброї та озброєнь нині складає близько п'ятнадцяти тисяч предметів, датованих від V ст. до н.е. до XIX ст. н.е. Її досліджують відомі фахівці в окремому підрозділі закладу – «Department of Arms and Armor».

Навігація по сайту здійснюється через систему простого багаторівневого меню. У розділі «Exhibitions» відвідувач може проглянути список та склад виставок, влаштованих в музеї протягом кількох останніх років у тому числі відеозаписи їх презентацій.

Основна наукова інформація зібрана у розділі «Collections», що дозволяє переглянути зображення й атрибуцію понад 750 зразків зброї та озброєнь, кожний з яких є цінним зразком декоративно-прикладного мистецтва. Найцінніші зразки виділені окремо: деякі з них супроводжують наукові статті.

У підрозділі «Curatorial Department» описано історію та загальний склад музейної колекції зброї.

Підрозділ «Timeline of Art History» відкриває нове меню («Thematic Essays»), що дозволяє обрати категорію «Arms and Armor», де розміщені повні тексти близько двадцяти наукових статей, проілюстрованих предметами зброї та озброєння з музею. Окремо винесено пункт меню «Bibliography», що не лише відкриває для користувача потужну історіографію музейних досліджень у «Metropolitan Museum Journal» та «The Metropolitan Museum of Art Bulletin» починаючи від 1905 р.(!), але й дозволяє йому завантажити ці матеріали на свій комп'ютер. Відзначимо, що серед музейних ресурсів, розглянутих нами портал у науковому відношенні безумовно є найпотужнішим.

Ресурс зареєстровано в найбільших пошукових системах (Google, Yahoo, Yandex, Rambler, Altavista).

Поштова адреса музею: 1000 Fifth Avenue New York, New York 10028-0198, USA.

Королівська зброярня / The Royal Armouries Museum.

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.royalarmouries.org>.

Адреса електронної скриньки:

Мова сайту – англійська. Сайт засновано Національним Британським музеєм зброї та озброєнь.

Ресурс репрезентує у віртуальному просторі Британський Національний музей зброї та озброєнь – один з найбільших та найстаріших військових музеїв у світі. У його філіях у Лідсі, Лондоні, Форті Нельсон (Великобританія) та Луїсвіллі (Кентукі, США) експонується близько 70 тис. зразків озброєння від античних до сучасних.

Навігація по сайту здійснюється через систему двох меню – сталого головного та багаторівневого підпорядкованого, зміст якого визначається обраною тематикою.

У розділі «What We Do» розміщено декілька підрозділів, що дають уявлення про методи й методики наукових досліджень у музеї. Так у підрозділі «Research» – «Analytical Projects» розглянуто етапи вирішення півтора десятка відомих наукових проблем, пов'язаних з матеріалознавчим аналізом зразків середньовічної зброї та обладунків. У розділі «Conservation» розглянуто методи матеріалознавчої експертизи та консервації зразків.

Розділ «Collection» складається з 6-ти підрозділів серед яких пильної уваги заслуговує «Collections Database» з розвинутою пошуковою системою де упорядковано величезну за обсягом інформацію про атрибутовані зразки, що зберігаються в музеї. Окремо виділено 10 найцінніших зразків в експозиції музею (підрозділ «Top 10 Objects»). У підрозділі «History of the Collection» розглянуто не тільки історію музею, але й історію розвитку зброєзнавства Великобританії в особах.

Велику увагу музейні працівники приділяють культурно-просвітницькій діяльності – організації лекцій та семінарів, онлайнного навчання, влаштування військово-історичних свят, навіть навчальних компютерних ігор.

На сайті діє онлайнвий магазин, де можна придбати спеціальну літературу, зокрема випуски академічного часопису «Royal Armouries Yearbook» до 2002 р. (з 2004 р. цей проект поновлено в новому форматі під назвою «Arms & Armour»)

Ресурс зареєстровано в найбільших пошукових системах (Google, Yahoo, Yandex, Rambler, Altavista).

Поштова адреси філій музею: Royal Armouries Museum, HM Tower Of London, London; Royal Armouries Museum, Armouries Drive, Leeds; Royal Armouries Museum, Fort Nelson, Portsdown Hill Road, Fareham; Frazier International History Museum, 829 W Main St, LOUISVILLE, Kentucky, USA.

Військовий музей / Legermuseum / The Army Museum

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.legermuseum.nl>

Адреса електронної скриньки: info@legermuseum.nl

Мова сайту – голландська та англійська. Сайт засновано Нідерландським військовим музеєм.

Ресурс репрезентує в Інтернеті колекцію зброї Нідерландського військового музею, розташованого в місті Делфт. За офіційною інформацією у його колекції загалом налічується понад 500 тис. предметів, серед яких не тільки зброя та уніформа, але й писемні та іконографічні та фото документи. У музеї також представлена чимала колекція військової техніки, включаючи ракети періоду Другої Світової війни. Музею підпорядкована найбільша у Нідерландах військово-історична бібліотека, до складу якої входить Королівський архів.

Інтерфейс сайту організовано у вигляді систем головного та підпорядкованого (випадаючого) меню, що суттєво спрощує користування ресурсом.

Найцікавішим для зброєзнавця є підрозділ «The Visser Collection» розділу «Collection», що відкриває користувачу сторінку з докладною класифікацією зброї, що зберігається в музеї. Кожний тип є гіперпосиланням до сторінок з атрибуцією та зображеннями експонатів. Зауважимо, що описи відзначаються добре продуманою систематичністю та надзвичайною докладністю. Присутня також непогана пошукова система, що працює тільки голландською мовою.

Підрозділ «Time Line» надає коротку військово-історичну довідку щодо різних періодів історії Нідерландів.

У розділі «The Museum» зібрано інформацію щодо історії музею та музейної будівлі.

На сайті діє онлайнвий магазин музейних книжкових видань від 2003 р., серед яких випуски музейного щорічника «Armamentaria» та монографії музейних фахівців.

Ресурс зареєстровано у найбільших пошукових системах (Google, Yahoo, Yandex, Rambler, Altavista).

Поштова адреса музею: Army Museum, Korte Geer 1, 2601 CA Delft, The Netherlands.

Музей Армії / Musée de l'Armée / The Army Museum

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.invalides.org>

Адреса електронної скриньки: accueilnord-ma@invalides.org

Мова сайту – французька, англійська та іспанська. Сайт засновано Музеєм Армії Французької Республіки.

Сайт є інтернет-ресурсом Музею Армії – одного з найбільших музеїв військової історії та мистецтва у світі.

Основна експозиція представлена давньою зброєю та озброєнням, зменшеними моделями гармат та тематичними виставками, присвяченими військовим заслугам Наполеона I та маршалів Імперії.

Найцікавішу інформацію зібрано в підрозділі «Collections» розділу «Preparez Votre Visite». Тут зібрані фотографії та описи найцінніших зразків зброї різних хронологічних періодів. На жаль їхня кількість надзвичайно обмежена.

У розділі «Se Documenter» розміщено коротку довідку щодо історії заснування та розвитку музею, фотографії та описи окремих експонатів. Окрім того у підрозділі «Publications» розміщено зміст музейного часопису Les Cahiers d'études et de recherches du musée de l'Armée (CERMA) від 2000 р.

Ресурс зареєстровано у найбільших пошукових системах (Google, Yahoo, Yandex, Rambler, Altavista).

Поштова адреса музею: Musée de l'Armée, Hôtel national des Invalides, 129 rue de Grenelle, 75700 Paris 07 SP.

Колекція Уолеса / The Wallace Collection

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.wallacecollection.org>

Адреса електронної скриньки: collections@wallacecollection.org

Мова сайту – англійська. Засновник сайту – Національний британський музей «Колекція Уолеса».

Ресурс представляє у віртуальному просторі Національний музей «Колекція Уолеса», у 25-ти галереях якого окрім старовинного живопису, скульптури, порцеляни та меблів, зберігається одне з найкращих у Великобританії зібрань зброї. У кількісному відношенні предмети східної та європейської зброї налічують близько 2500 експонатів, складаючи головну частину колекції.

Навігацію по сайту організовано у вигляді багаторівневого контекстно-залежного меню. У підрозділі «Arms & Armour» розділу «The Collection» розміщено коротку довідку щодо історії формування колекції. Більш детально історія зібрання описана у підрозділі «History of the Collection».

У підрозділі «Caring for the Collection» розділу «The Collection» розповідається про організацію роботи та персональний склад групи реставрації.

Найбільш інформативним є розділ «Explore the Collection». Заповнивши пошукову форму, користувач отримує доступ до фотографій та музейних карток експонатів колекції.

На сайті діє онлайнвий магазин, де можна замовити видання музею.

Ресурс зареєстровано у найбільших пошукових системах (Google, Yahoo, Yandex, Rambler, Altavista).

Поштова адреса музею: The Wallace Collection, Hertford House, Manchester Square, London W1U 3BN, United Kingdom.

Музей Війська Польського / Muzeum Wojska Polskiego.

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.muzeumwp.pl>.

Адреса електронної скриньки: muzeumwp@muzeumwp.pl.

Мова сайту – польська. Портал засновано Музеєм Війська Польського.

Ресурс репрезентує варшавський Музей Війська Польського у віртуальному просторі. Величезна експозиція музею присвячена розвитку збройних сил Польщі від середньовіччя до сьогодення й налічує понад 250 тис. зразків. Зброезнавча інформація на сайті переважно сконцентрована у підрозділах «Zbiory» та «Wystawy» розділу «Zwiedzanie». Тут наведено стислу характеристику музейних колекцій зброї (належним чином класифікованих) та приділено чимало уваги еволюції комплексу національного озброєння від X ст. н.е., основні етапи якої проілюстровані матеріалами десяти постійно діючих спеціалізованих виставок. Текти супроводжуються фотоматеріалами.

Ресурс зареєстровано у найбільших пошукових системах (Google, Yahoo, Yandex, Rambler, Altavista).

Поштова адреса музею: Al. Jerozolimskie 3, 00-495 Warszawa, Polska.

2. Науково-дослідні установи; факультети, науково-дослідні та науково-навчальні інститути університетів; організації, асоціації, товариства, об'єднання

ЗброєзнавДотКом / Zbroeznav.com

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.zbroeznav.com>.

Адреса електронної скриньки: denisvt@yandex.ru.

Мова сайту – українська. Сайт засновано Інститутом історії України НАНУ 2010 р. Автори проекту Тоїчкін Д.В. та Жданович О.В.

Перший український спеціалізований ресурс, присвячений зброєзнавству як спеціальній історичній дисципліні.

Інтерфейс сайту організовано у вигляді систем головного та підпорядкованого меню, що суттєво спрощує користування ресурсом.

У структурі сайту – 6 головних пунктів меню:

«НОВИНИ» складаються з 5-ти підпунктів, серед яких «Новини зброєзнавства» (тут подано українські та міжнародні події наукового життя), «Конференції», де анонсовано щорічні наукові конференції військово-історичної тематики, «Новини сайту та оголошення», «Всі», а також «Фотоальбом», колекції у якому здебільшого пов'язані з тематикою новин. Окремі новини супроводжуються мультимедійним контекстом. Інформацію додатково об'єднано у групи за роками.

«ЕНЦИКЛОПЕДІЯ» складається з енциклопедичних статей зброєзнавчої тематики з Енциклопедії історії України.

«ЛІТЕРАТУРА» представляє собою історіографічну базу зброєзнавства з оригінальним рубрикаторм, розвинутою системою пошуку та можливістю попереднього перегляду й завантаження окремих матеріалів, а також додання коментарів. Тут же розміщені відеоматеріали та згрупована за назвами часописів періодика.

«ЗБРОЄЗНАВЦІ» презентує анотований список українських дослідників історії зброї та їх науковий доробок.

«ПОЛІГОН» презентує наукові статті, написані для сайту.

«WEB-РЕСУРСИ» представляє анотований список історико-зброєзнавчих ресурсів у мережі Інтернет.

Ресурс зареєстровано в найбільших пошукових системах (Google, Yahoo, Yandex, Rambler, Altavista).

Поштова адреса Інституту історії України НАНУ: 01001, м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 4.

Інститут Окішотта / The Oakeshott Institute.

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.oakeshott.org>.

Адреса електронної скриньки: admin@oakeshott.org.

Мова сайту – англійська. Сайт засновано Інститутом Окшотта.

Ресурс репрезентує у віртуальному просторі дослідницьку та громадську діяльність Інституту Окшотта, заснованого видатним істориком-зброєзнавцем Евартом Окшоттом з метою вивчення давньої зброї та популяризації зброєзнавства. У структурі сайту – одинадцять пунктів меню. Зброєзнавча інформація представлена фаховими науковими статтями, розміщеними у розділах «Research and Articles». У розділі «Typology» знаходиться лише одна сторінка, присвячена класичній класифікаційній схемі середньовічних мечів Е. Окшотта. Нарешті «Sword Project» запрошує відвідувача до участі в проєкті створення глобальної бази даних середньовічних мечів для чого творцями сайту запропанована оригінальна методика.

Ресурс зареєстровано в найбільших пошукових системах (Google, Yahoo, Yandex, Rambler, Altavista).

Поштова адреса інституту: The Oakeshott Institute, 1035 SE 14th Ave, Minneapolis, MN 55414, USA.

Український воєнно-історичний портал

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.milua.org>.

Адреса електронної скриньки: visla1812@gmail.com.

Мова ресурсу – українська. Засновник – Д.В. Адаменко. Рік заснування – 2003.

Портал є одним із найбільших україномовних ресурсів, присвячених військовій історії України XIX–XX ст.

На сторінках ресурсу представлено зброєзнавчу інформацію у вигляді фотодокументів, монографій та наукових статей провідних західних й вітчизняних зброєзнавців, технічні описи моделей європейського озброєння XIX–XX ст.

Структура порталу складається з 6 незалежних сайтів та форуму, розділених на тематичні підрозділи. Серед них на увагу зброєзнавця заслуговують наступні:

– «Ukrainische Legion 1914–1918» – сайт військово-історичного клубу «k.k. Ukrainische Legion», присвяченого історії та діяльності Легіону Українських Січових Стрільців. Мова ресурсу – українська. Наукова інформація розташована у розділі «Історія». Невеликий список посилань представлений вітчизняними та іноземними сайтами військово-реконструкторського та військово-історичного спрямування.

– «История государства Габсбургов» – сайт, присвячений історії Австро-Угорської імперії. Мова ресурсу – російська. Зброєзнавча інформація, присвячена озброєнню австро-угорського війська, зосереджена в розділах «Книги» (монографії, довідники) та «Вооружение» (окремі розділи з монографій, наукові та науково-популярні статті, технічні описи моделей стрілецької зброї та військової техніки). У списку посилань представлені переважно вітчизняні та іноземні ресурси, тематикою яких є історія Австро-Угорщини, її збройних сил, символіки та геральдики; долучено також

посилання на військово-історичні web-ресурси загальної тематики, сайти видавництв військової літератури, та колекціонерів мілітарії.

– «Київський мілітарист» являє собою Інтернет-сторінку з розміщеними на ній лінками до розміщених на сайті монографій та наукових статей, присвячених зброєзнавству та уніформології. Варто звернути увагу на повнотекстові електронні версії окремих номерів часопису «Військово-історичного альманаху»

– «Українське військо у XX–XXI сторіччі» присвячена історії збройних сил України у XX–XXI ст. Мова ресурсу – українська. Засновник – Є. Пінак. Адреса електронної скриньки: ripak77@yahoo.com. У розділі «Бібліотека» можна віднайти поодинокі наукові статті зі зброєзнавчої тематики, що губляться в масі матеріалу з військової історії, фалеристики та уніформології. У списку посилань переважно представлені ресурси з військової історії України.

– «Довідник танків міжвоєнних та Другої Світової» – Інтернет-сторінка повністю присвячена тактико-технічним характеристикам бронетехніки від Першої до Другої Світових війн. Інформація представлена у вигляді таблиць. Адреса електронної скриньки: thragy@yahoo.com.

Зброярський портал Guns.ru / Оружейный портал Guns.ru.

Адреса в мережі Інтернет: <http://guns.ru>

Наукову цінність може представляти потужний форум на порталі (<http://talks.guns.ru>), зокрема розділи «Коллекционирование оружия» и «История оружия» у підрозділах «Литература по оружию», «Историческое холодное оружие», «Японское холодное историческое оружие» де науковці, колекціонери, та аматори обговорюють фахову літературу, колекційні зразки давньої зброї, дослідницькі та реставраційні методи й методики.

Ще один великий російський форум із назвою «Форум коллекционеров Лейбштандарт» знаходиться за Інтернет-адресою: <http://forum-antikvariat.ru>. Серед тем обговорення найцікавішими для зброєзнавця є «Холодное и огнестрельное оружие» та «Олдтаймеры, военная техника, автомобили, мотоциклы, самолёты и танки», «Фотографии – определение и обсуждение, Библиотека коллекционера». В обговореннях беруть участь серйозні дослідники історичного зброєзнавства.

Інший чималий тематичний форум знаходиться на порталі «Военно-исторический форум» за Інтернет-адресою: <http://forum.xlegio.ru>. Підрозділи «Armamentarium», «Tormenta et machinae», «Classis» присвячені відповідно ручній зброї й озброєнню, металним механізмам й фортифікації, а також флоту. Темою обговорень є насамперед античні археологічні артефакти.

Блог Михайла Цыганова / Блог Михаила Цыганова

Адреса в мережі Інтернет: <http://m-tsyganov.livejournal.com/177329.html>

Адреса електронної скриньки: m_tsyganov@livejournal.com.

Мова сторінок – російська. Засновник блогу Михайло Циганов. Рік заснування 2007.

Серія публікацій «Баллада о крисе» є вдалим прикладом використання в наукових цілях комунікаційного портала «LiveJournal». Вісім тематично пов'язаних між собою наукових статей разом утворюють цілісне аналітичне зброєзнавче дослідження криса на основі речових джерел (з особистої колекції дописувача та індонезійських музеїв), фахової літератури та польових досліджень самого автора. Статті ґрунтовно проілюстровані оригінальними фотоматеріалами.

Міжнародний форум, присвячений мечам / Sword Forum International

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.swordforum.com/>

Адреса електронної скриньки: mark@swordforum.com

Мова сайту – англійська. Сайт засновано Адріаном Ко (Adrian Ko). Рік заснування – 1998.

Ресурс задумано як міжнародний інформаційний та освітній портал, що сприяє поширенню історії та культури дослідженнями клинкової зброї та фехтувального мистецтва різних часів та культур. Сайт об'єднує науковців, колекціонерів, ковалів, художників, фехтувальників, усіх хто цікавиться історичною клинковою зброєю.

На головній сторінці знаходяться анонси останніх наукових та науково-популярних статей сайту, присвячених клинковій зброї. Основна поточна інформація зосереджена на сторінках ретельно структурованого за темами форуму.

Поштова адреса товариства: Sword Forum International, P.O. Box 391, Red Bank, NJ 07701, U.S.A.

Сайт, присвячений середньовічним мечам / Mediaeval Sword Resource Site.

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.vikingsword.com>.

Адреса електронної скриньки: Ijones@vikingsword.com.

Мова сайту – англійська. Сайт засновано Джонсом Л.А. (Jones Lee A.), фахівцем у галузі середньовічної клинкової зброї. Рік заснування – 1997.

Ресурс присвячено вузькій проблематиці – мечам періоду V–XV ст.

У структурі сайту передбачено десять розділів. На сторінці «Glossary» знаходиться ілюстрований термінологічний словник, де розглянуті складові частини меча. У «Virtual Museum» знаходяться ілюстрації та детальні описи реальних зразків мечів різних типів, класифікованих за класичними схемами. На сторінці «On-Line Library» розміщені повні тексти оригінальних наукових та науково-популярних статей, написаних для сайту. У «Bibliography» знаходиться анотований список з більш як півсотнею тематичних академічних праць – монографій, статей й доповідей.

На сторінці «Museums» розміщено анотований список найбільших військових музеїв світу, рубрикованих за географічним принципом. У розділі

«Links» знаходиться величезний анотований список посилань, упорядкований за тематикою та напрямом діяльності сайтів.

Нарешті окремий пункт меню «EOWRS» переносить користувача на окремий добре структурований сайт «Ethnographic Edged Weapons Resource Site», присвячений холодній зброї різних країн світу. На головній сторінці («Geographical Index») зібрано кілька десятків академічних наукових статей та доповідей у вигляді повнотекстових документів, а також посилання на тематичні сайти. Матеріали стосуються національної зброї різних країн світу. У «Bibliography» представлена постійно поповнювана надзвичайно фахова за змістом історіографічна база – монографії та статті провідних зброезнавців світу у супроводженні детальних синопсисів. Невеликий список посилань «Links» супроводжується ґрунтовним описом сайтів зброезнавчої тематики.

На порталі також присутні розділи «Collector's Guide» – статті засновника ресурсу з порадами колекціонерам, а також спільний для обох сайтів добре розвинутий форум («Discussion Forum», «Forum»), що складається з кількох основних розділів: «Ethnographic Weapons», «European Armoury», «Keris Wajung Kori», де обговорюється проблематика відповідно національної, європейської зброї та кріси. Серед учасників форуму можна зустріти добре знаних у світі фахівців історичного зброезнавства.

У цілому портал справляє враження одного з найбільш фахових й компетентних академічних зброезнавчих ресурсів в Інтернет-просторі.

Дослідження Стівена Вуда / Stephen Wood Research

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.stephenwoodresearch.com/>

Адреса електронної скриньки: mail@stephenwoodresearch.com.

Персональний сайт-портфоліо знаного фахівця у галузі історичного зброезнавства та джерелознавства.

Ресурс представляє собою кілька Інтернет-сторінок, об'єднаних простим меню. У розділі «Portfolio» знаходяться зображення та детальні описи найбільш видатних зразків, які дослідив та атрибутував науковець. Серед них більше десяти ексклюзивних предметів особистого озброєння вельможних осіб та їх супроводження, а також декілька живописних портретів.

У розділі «Publications & Reviews» розміщено бібліографічний список праць ученого, серед яких дві монографії та десятки наукових статей.

Поштова адреса дослідника: 6 Regent Square, Bloomsbury, London, WC1H 8HZ, United Kingdom.

3. Електронні періодичні та серійні видання

Журнал «Клинок»

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.klinokmag.com.ua>.

Адреса електронної скриньки: info@klinokmag.com.ua

Мова ресурсу – російська / англійська / українська. Засновник – Редакція журналів «Оружие и охота», «Клинок». Рік заснування 2003.

Часопис «Клинок» – одне з найвідоміших вітчизняних науково-популярних видань, присвячених проблемам зброєзнавства. Список дописувачів різноманітний – від серйозних дослідників зброї, колекціонерів та металознавців до фехтувальників та аматорів історичної реконструкції.

На сайті є можливість ознайомитись зі змістом усіх номерів часопису, починаючи від 2003 р. Статті представлені у вигляді повнотекстових документів, окрім останніх номерів. З метою поліпшення пошукових можливостей, статті упорядковані за прізвищами авторів та хронологією.

Ресурс структуровано як інтерактивне електронне видання: на головній сторінці розміщено список номерів часопису від кожного з яких здійснюється перехід до змісту та текстів.

Поштова адреса редакції: а/я 14, 03062, Київ, Україна.

Військово-історичний альманах.

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.ualm.com.ua/ALMANAH/MAIN/main.html>.

Адреса електронної скриньки: milmuz@carrier.kiev.ua

Мова сайту – українська. Ресурс засновано Національним військово-історичним музеєм України. Рік заснування – 2000.

Журнал публікує наукові статті з проблем зброєзнавства, уніформології та військової історії. На сайті можна ознайомитись із змістом всіх номерів часопису починаючи від його заснування у 2000 р. та анотаціями статей. Повні тексти також доступні для завантаження у вигляді архівів RAR.

Ресурс структуровано як інтерактивне електронне видання: на головній сторінці розміщено список номерів часопису від кожного з яких здійснюється перехід до змісту та анотацій.

Поштова адреса редакції: 01001, Київ, а/с 91.

Спеціальні історичні дисципліни. Питання теорії та методики.

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.history.org.ua/index.php?litera&askAbout=sid>

Адреса електронної скриньки: institute@history.org.ua.

Мова сайту – українська. Ресурс засновано Інститутом історії України НАН України. Рік заснування – 2008.

Сторінка присвячена інститутському збірнику наукових праць «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики». Від 2001 р. у виданні започатковано рубрику «Зброєзнавство». На порталі засновника у вигляді повнотекстових документів представлена більшість фахових статей цієї тематики, що вийшли друком у різні роки.

Поштова адреса редакції: вул. Грушевського, 4, к. 505, 01001, Київ, Україна.

Сторінки воєнної історії України.

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.history.org.ua/index.php?litera&ask>About=war>

Адреса електронної скриньки: institute@history.org.ua.

Мова сайту – українська. Ресурс засновано Інститутом історії України НАН України. Рік заснування – 2008.

Сторінка присвячена інститутському збірнику наукових праць «Сторінки воєнної історії України». Збірник присвячений малодослідженим питанням історії України періоду Другої світової війни. Значна увага у збірнику приділена джерелознавчим і методологічним аспектам дослідження історії Другої світової війни та питанням історіографії (рубрика «Методологія, історіографія та джерелознавство»). На порталі засновника у вигляді повнотекстових документів представлені окремі статті, опубліковані у збірнику в різні роки.

Поштова адреса редакції: вул. Грушевського, 4, к. 503, 01001, Київ, Україна.

Словник-довідник «Зброя» (Библиотекар.Ру) / Словарь-справочник «Оружие» (Библиотекар.Ру)

Адреса в мережі Інтернет: <http://bibliotekar.ru/encOruzh/index.htm>.

Адреса електронної скриньки: на сайті.

Мова сайту – російська.

Ресурс «Библиотекар.Ру» являє собою електронну бібліотеку нехудожньої літератури зі світової історії, мистецтва, культури, прикладних наук. На сайті розміщено підбірку інтерактивних онлайн-довідників серед яких науковий інтерес для зброєзнавця представляє словник-довідник «Зброя», створений відомим фахівцем Ю.В. Шокаревим. Ця версія є скороченим інтерактивним онлайн-варіантом його книги (Оружие. Иллюстрированный словарь. – М., 2003. – 224 с.). У словнику пояснено 355 найважливіших та найбільш вживаних зброєзнавчих понять, видів та типів зброї. Матеріал розміщено в алфавітному порядку. Кожний вид, тип чи зразок зброї супроводжується його детальним описом та історією походження.

Військова Книга / Armourbook

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.armourbook.com>.

Адреса електронної скриньки: на сайті

Мова ресурсу – російська. Рік заснування 2007.

Ресурс присвячено науковим та науково-популярним матеріалам з історії розвитку зброї, військової техніки, уніформ, нагород, а також військовому моделізму.

Зброєзнавча інформація представлена у вигляді повнотекстових електронних документів – російських, українських, західноєвропейських монографій, спеціалізованих періодичних видань, іконографічних, технічних та кіно-фотоматеріалів.

Структура сайту передбачає організацію матеріалів за тематичним принципом, доступ до них забезпечено за допомогою багаторівневого меню розділу «Навигация». Зброєзнавча література сконцентрована у підрозділах «Бронетехника», «Авиация», «Флот», «Униформа и снаряжение». Крім того у підрозділі «Разное» розміщено іконографічну та технічну, а у «Видео» – кінодокументальну інформацію. Зауважимо, що задля уникнення звинувачень у незаконному копіюванні на сайті зберігаються не самі тексти, а лише посилання на файли, розміщені на різних файлообмінних ресурсах, що не тільки ускладнює завантаження обраної інформації, але й позбавляє користувача впевненості у законності отриманих послуг та якості отриманого продукту. На сайті функціонує потужний форум. Користування матеріалами сайту стає можливим тільки після реєстрації користувача.

Ресурс зареєстровано в найбільших пошукових системах (Google, Yahoo, Yandex, Rambler, Altavista).

Историчний опис одностроїв та озброєння російських військ / Историческое описание одежды и вооружения российских войск.

Адреса в мережі Інтернет: <http://listat.ru>.

Адреса електронної скриньки: webmaster@listat.ru.

Мова сайту – російська.

Автор – Олег Листвін. Ресурс являє собою інтерактивну версію фундаментальної наукової праці: Висковатов А.В. Историческое описание одежды и вооружения российских войск: у 34-х т. – СПб, 1841–1862. Нині частково опрацьовано 31 том.

Структура сайту типова для інтерактивного електронного видання: на головній сторінці розміщено список томів від кожного з яких здійснюється перехід до змісту й далі до тексту та ілюстрацій.

Анотований список 2020-ти ілюстрацій з I по XVIII частини включно також розміщений на сайті «Memorandum.ru» (<http://www.memorandum.ru/viskowatov/imglist.html>), що є філією інтернет-проекту «1812 год».

Зброя та озброєння / Arms and Armour.

Адреси сторінок в мережі Інтернет: <http://maney.co.uk/index.php/journals/aaa>;

<http://www.ingentaconnect.com/content/maney/aaa>

Адреса електронної скриньки: pr@maney.co.uk.

Мова сайту – англійська. Засновники – видавництво Maney Publishing та британський національний музей The Royal Armouries Museum. Пік заснування – 2004.

Сторінки сайту присвячені одному з найбільш авторитетних академічних зброєзнавчих часописів «Arms & Armour. Journal of the Royal Armouries». Інтернет-сторінки розміщені на порталі видавця журналу – компанії Maney Publishing (Великобританія – США). Наявна інформація

щодо тематики, періодичності випуску журналу умов його підписки, та складу редакційної колегії. На сайті також розміщені наукові статті, опубліковані в часописі від 2004 р. Усі вони супроводжуються докладною анотацією, списком ключових слів та відомостями про авторів. Послуга із завантаження повних текстів статей надається користувачам на платній основі.

Поштова адреса видавництва: 1 Carlton House Terrace, London SW1Y 5AF, UK; 875 Massachusetts Avenue, 7th Floor, Cambridge MA 02139, USA.

4. Інтернет-ресурси комерційних закладів

Златоустівська гравюра на сталі / Златоустовская гравюра на стали

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.zlatgravura.ru>

Адреса електронної скриньки: info@zlatgravura.ru.

Мова ресурсу – російська. Засновник: ООО «Златоустовская гравюра на стали». Рік заснування – 2005.

Сайт репрезентує продукцію Златоустівського зброярського підприємства. Представлена також історико-зброезнавча інформація, пов'язана з термінологією клинкової зброї, особливостями її регіональних різновидів та історією вжитку. Значну увагу приділено історії Златоустівської гравюри та колекціям Златоустівської холодної зброї в музеях Росії. Доступ до інформації забезпечується складним трирівневим меню.

Поштова адреса підприємства: ООО «Златоустовская гравюра на стали», ул.Бориса Ручьева, дом 2, а/я 5026, Златоуст, Россия, 456207.

Краща антикварна зброя та озброєння від Джонатана Барретта / Jonathan Barrett Fine Antique Arms and Armour.

Адреса в мережі Інтернет: <http://www.jonathanbarrett.com>.

Адреса електронної скриньки: sales@jonathanbarrett.com

Персональний сайт відомого знавця та колекціонера східної зброї, наукова діяльність якого провадиться на комерційній основі.

Ресурс представляє собою кілька Інтернет-сторінок, об'єднаних простим меню. У розділі «Catalogue» знаходяться зображення, детальні описи та ціни виставлених на продаж зразків.

Ресурс є яскравим прикладом надзвичайної комерціалізації зброезнавчої науки, коли високий науковий рівень та незаперечний авторитет фахівця стають запорукою його бізнесового успіху.

Численні аукціонні дома та магазини антикваріату цікаві для зброезнавця насамперед великими безкоштовними онлайн-каталогами зразків давньої зброї з приватних колекцій, атрибутованих контрактними фахівцями. Зазначені каталоги зазвичай дублюють друковані видання, які можна замовити на тих саме сайтах.

Веб-сайти магазинів та аукціонів побудовані за спільною схемою: багаторівневі меню та пошукові системи дозволяють відфільтрувати контент

за типологічними критеріями, територіальною та хронологічною ознаками, переглянути каталог поточних лотів, іноді навіть взяти участь у торгах у режимі онлайн.

Нижче наводимо Інтернет-адреси авторитетних аукціонів та магазинів, що спеціалізуються на продажу антикварної зброї:

ArmsAndArmourAuctions.com (довідковий ресурс) –
<http://www.armsandarmourauctions.com>;

Australian Arms Auctions (Австралія) –
<http://www.australianarmsauctions.com>;

Magazin Royal (Бельгія) – <http://www.magazinroyal.be>;

Oriental Arms. Antique Arms and Armor (Ізраїль) – <http://www.oriental-arms.com>

Czerny's international auction house Ltd. (Італія) – <http://www.czernys.com>;

San Giorgio Auction House (Італія) – <http://www.sangiorgioaste.com>;

Hermann Historica Munich (Німеччина) – <http://www.hermann-historica.de>;

Antiken Blankwaffen (Німеччина) – <http://www.blankwaffen.de>;

Антикварный магазин Waterloo (Російська Федерація) – <http://waterloo-collection.ru>;

Галерея старинного холодного оружия (Російська Федерація) –
<http://www.swords.spb.ru>;

Аукционный дом «Гелос» (Російська Федерація – Україна) –
<http://www.gelos.ru/activities/oruzh.shtml>;

EriksEdge.com. Authentic Antique Tribal Weapons, Swords, & Shields from Indonesia, the Philippines, Africa, Oceania, & Asia (США) –
<http://www.eriksedge.com>;

Collectible Firearms and Edged Weapons (США) –
<http://www.collectiblefirearms.com>;

Rock Island Auction Company (США) – <http://www.rockislandauction.com>;

LionGate Arms & Armour Inc. (США) –
<http://www.liongate-armsandarmour.com>;

Магазин Arsenalrusse (Франція) – <http://ru.arsenalrusse.com>.

В цілому, історичне зброєзнавство як академічна наука надто обмежено й фрагментарно висвітлене в мережі Інтернет. Значно повніше представлено самі матеріали для зброєзнавчих досліджень, зокрема речові джерела, чому сприяють потужні комерційні заклади, що спеціалізуються на торгівлі антикварною зброєю. Великий розвиток отримали також форуми, де колекціонери та науковці обговорюють актуальні проблеми атрибуції та історії зброї.

У цьому зв'язку слід наголосити на актуальності розвитку саме академічного зброєзнавства як сучасної спеціальної історичної дисципліни в Інтернеті: адже частка цього сегменту історико-зброєзнавчих ресурсів Всесвітньої мережі досі займає останні позиції.

УНІФОРМОЛОГІЯ: КАТАЛОГ ФАХОВИХ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ

Уніформологія – спеціальна історична дисципліна, що вивчає історію генези та розвитку, а також характерні особливості службової, і в першу чергу військової, уніформи, тобто форменого костюму, однострою. Об'єкт вивчення військової уніформології складають предмети обмундирування, амуніції і знаки розрізнення, затверджені в різний час для військово-службовців (в цивільній уніформології – державних службовців, чиновників, працівників відомств, поліції, митної системи, залізничної служби, льотчиків цивільної авіації, моряків транспортного і промислового флоту, учнів освітніх закладів, членів громадських товариств, паравійськових і спортивних організацій тощо), які дозволяють встановити приналежність до збройних сил певної держави, роду військ, з'єднань, частин і підрозділів, а також розрізнати їх за воїнськими званнями (чинами, посадами).

У мережі Інтернет уніформологічна тематика представлена на веб-сайтах різного тематичного спрямування. *За типом засновників* їх можна класифікувати як:

1) сайти державних музеїв, науково-дослідних і освітніх закладів та бібліотек, де зосереджені провідні фахівці з уніформології, а також безпосередні джерельні матеріали для уніформологічних досліджень – речові та іконографічні історичні пам'ятки. На веб-сторінках розміщено, зокрема, віртуальні галереї творів історичного живопису і графіки, бази даних музейних колекцій з докладними описами й фотозображеннями опрацьованих і атрибутованих оригінальних зразків обмундирування, інсигній й військового спорядження;

2) Інтернет-сторінки, що репрезентують друковані видання уніформологічної, зброєзнавчої, військової і воєнно-історичної тематики. Наукова цінність сайтів пов'язана з можливостями швидкого ознайомлення зі змістом усіх або більшості випусків періодичних друкованих видань та зручного перегляду фахових статей, фундаментальних енциклопедичних і довідкових видань та альбомів уніформологічної тематики, опублікованих у різні роки. Насамперед це стосується малотиражних та іноземних видань, що становлять бібліографічну рідкість;

3) інформаційно-довідкові веб-ресурси, засновані військово-історичними товариствами, громадськими об'єднаннями і приватними особами. Основну увагу видавців веб-сторінок привертає історія *військового* мундиру. Переважає уніформологічна інформація фактографічного спрямування у вигляді аналітичних матеріалів – оприлюднених фахових наукових й науково-популярних статей, монографій і окремих розділів, а також коротких

популярних і науково-популярних ілюстрованих статей, підготовлених спеціально для сайтів військовими істориками і аматорами. На багатьох веб-сторінках, крім того, розміщено першоджерела, зокрема актові матеріали у вигляді цифрових копій опублікованих збірників документів, окремих указів, військових уставів та Правил носіння форми одягу військовослужбовцями та працівниками відомчих служб. Деякі сайти, насамперед інформаційно-довідкові ресурси для колекціонерів, представляють цифрові галереї атрибутованих історичних фотографій із портретами військовиків, а також віртуальні виставки / каталоги предметів обмундирування, спорядження, формених аксесуарів та інсигній із приватних та музейних колекцій. Найбільшу цінність представляють каталоги-визначники й класифікатори, що дозволяють орієнтуватися в формених аксесуарах і мають виключне значення для дослідників, колекціонерів та музейних працівників;

4) комерційні сайти, що репрезентують аукціонні доми та антикварні магазини, які спеціалізуються на торгівлі мілітарією. Їм належить заслуга у введенні до наукового обігу нових речових джерел за допомогою створення анотованих онлайн-каталогів оригінальних зразків історичного обмундирування, військового спорядження, формених аксесуарів та інсигній із приватних колекцій, атрибутованих фахівцями.

У пропонованому нижче Каталогі представлено опис найбільш цінних і цікавих з фактографічного, джерелознавчого і теоретичного боку українських та іноземних веб-ресурсів уніформологічної тематики. З-поміж зарубіжних сайтів ми відібрали насамперед ті, що тією чи іншою мірою містять інформацію про українські історичні однострої, а також уніформи збройних сил тих держав, що брали участь у воєнних конфліктах, в яких були задіяні українські війська. Також включено кілька веб-ресурсів у вигляді аналітичних матеріалів, що зачіпають теоретичні аспекти уніформології як галузі наукових знань.

Інтернет-ресурси державних музеїв, науково-дослідних і освітніх закладів та бібліотек

Українська армія / Украинская армия / The Ukrainian Army.

Адреса в Інтернеті: <http://www.uaarmy.com.ua>. Ресурс репрезентує у віртуальному просторі Центральний музей Збройних Сил України (далі – ЦМЗС) та його філії, розташовані в м. Києві, Луцьку та Балаклаві (Україна), а також Музей Ракетних військ стратегічного призначення. Експозиція ЦМЗС присвячена історії військової справи на теренах України від доісторичних часів до створення власних (сучасних національних) Збройних Сил. Домінують матеріали періоду ХХ ст. Значну увагу приділено розвитку озброєнь, обмундируванню і спорядженню, військовій символіці українських військ. Поштова адреса ЦМЗС: 01021, Київ-21, вул. М. Грушевського, 30/1. Тел.: (044) 294-62-12, факс: 294-64-76; Музею ракетних сил стратегічного призна-

чення: смт. Побузьке, Голованівський р-н, Кіровоградська область, Україна. Адреса електронної скриньки: milmuz@carrier.kiev.ua. Мова сайту – українська / російська / англійська. Портал засновано Центральним музеєм Збройних Сил України. Пошук по сайту можливий за допомогою пошуковика Google. У структурі сайту передбачено вісім основних розділів, поділених на тематичні підрозділи. Чотири розділи присвячено безпосередньо музеям: надано інформацію стосовно історії виникнення та діяльності музеїв, розміщено описи та фотоматеріали основних експозиційних розділів центрального музею та його філій. Два розділи присвячено друкованим виданням Музею та один – емблемам українського війська. Останній вміщує детальний каталог емблем усіх військових частин, з'єднань та навчальних закладів сучасної української армії зі списком посилань із двох позицій, поданий українською, російською та англійською мовами. Науково-довідкова уніформознавча інформація представлена фотографіями музейних експонатів та бібліографічними описами музейних видань, серед яких відзначимо випуски часопису «Військово-історичний альманах» (див. нижче), починаючи від його заснування (2000), та книгу В. Карпова та Д. Табачника «Військова символіка держави».

Центральный Музей Вооруженных Сил / Central Armed Forces Museum (Центральний Музей Збройних Сил). Адреса в Інтернеті: <http://www.armymuseum.ru/index.html>. Електронна пошта: army@nm.ru. Мова ресурсу – російська / англійська. Портал засновано Російським військово-історичним товариством у 2001 р. Ресурс представляє у віртуальному просторі Центральный музей Збройних Сил (далі – ЦМВС), розташований в м. Москва (РФ). Експозиція музею присвячена війську Стародавньої Русі, Російській Імператорській і Білим арміям, Червоній і Радянській Арміям та Російській Визвольній Армії. Навігація по сайту здійснюється через систему двох меню – сталого головного та підпорядкованого, зміст якого визначається обраною тематикою. У розділі «ЦМВС» зосереджено інформацію безпосередньо про Музей, його історію, графік роботи, експозиції, виставками, персонал. Підрозділ «История создания» знайомить відвідувача з історією творення Музею та його колекціями. В підрозділі «Путешествие» представлено фотографії експозиційних залів Музею та окремих експонатів, серед яких чимало предметів обмундирування і спорядження військ Росії і СРСР та армій інших держав. У розділах, присвячених історії російської армії («Империя», «Белые», «РККА», «РОА», «СА», що їх поділено на тематичні підрозділи, проілюстровані фоторепродукціями експонатів постійно діючих виставок), наявні частково заповнені підрозділи «Форма», створені для розміщення довідкової й візуальної інформації про елементи уніформи і мундирні аксесуари. Надзвичайно інформативним виглядає розділ «Музеи», який вміщує один з найбільших в Мережі каталог-гід по кращих російських й іноземних військово-історичних музеях та колекціях (сторінка перебуває у розробці): подається розлога довідка щодо місцезнаходження, контактних

даних, офіційного веб-сайту, графіку і правил відвідування, історії творення та публічно-освітніх заходів музею та формування його колекцій, а також – стислий огляд експозиційних залів, проілюстрований фоторепродукціями експонатів. В розділі «Links» розміщено невеликий список посилань на сайти музеїв та інших ресурсів з воєнної історії.

ЦМВС має ще один, офіційний сайт за адресою <http://www.cmaf.ru>, де представлено інформацію значно меншого обсягу. Мова: російська / англійська. Поштова адреса музею: 129110, г.Москва, Российская Федерация, ул. Советской Армии, 2. E-mail: cmvs@mail.ru. Автовідповідач: +7 (495) 681-48-77. Тел./факс: +7 (495) 681-18-80. У структурі сайту передбачено вісім розділів, п'ять із яких мають підпорядковане меню. Для зручності ознайомлення з матеріалами порталу відвідувачам доступні Карта сайту і простий пошук по сайту. В підрозділі «Вещевой фонд» розділу «Фондовые коллекции» міститься коротка інформація щодо складу колекції форменого одягу, спорядження і знаків розрізнення, історії і джерел її формування, а також контактний телефон, розклад прийому і список необхідних документів для відвідувачів фонду. Також уваги заслуговує підрозділ «Фотофонд», де представлено коротку характеристику колекції фотодокументів, що нараховує більш як 100 тис. фотографій і альбомів з фотографіями (від часів Російсько-японської війни 1904–1905 рр. до будівництва сучасних ЗС РФ включно).

Государственный Эрмитаж / The State Hermitage Museum (Державний Ермітаж). Адреса в Інтернеті: http://www.hermitagemuseum.org/html_Ru/index.html. Вельми потужний довідковий ресурс, що офіційно репрезентує в мережі Інтернет музей Державний Ермітаж (Росія), знаний своїми численними зібраннями, які охоплюють світову культуру від доісторичних часів до сучасності. Поштова адреса музею: Эрмитаж. Россия, 190000, Санкт-Петербург, Дворцовая набережная, 34. Тел.: (812) 710-90-79, факс: (812) 570-47-58. Адреса електронної скриньки: chancery@hermitage.ru. Сайт засновано 2003 р. Мова ресурсу – російська / англійська. Доступ до матеріалів порталу уможливується за допомогою інтерактивної карти сайту та великого сталого меню. Найбільшу наукову цінність представляє розділ «Цифровая коллекция», який знайомить відвідувача сайту з новою віртуальною галереєю, що представляє фоторепродукції багатьох експонатів Державного Ермітажу з високим дозволом. Усі експонати упорядковано за 12-ма категоріями, а всередині кожної групи класифіковано за типами. Для уніфірованого інтерес можуть представляти насамперед матеріали груп «Костюм» та «Оружие», перегляд яких організовано по країнах (за політично-географічною ознакою), а також категорії «Живопись, графика» – з можливістю перегляду або за авторами, або за найменуванням експонатів. Усі предмети детально атрибутовано – за місцем і часом виготовлення, матеріалами, габаритами, приналежністю та джерелом надходження до Музею. Скориставшись сервісом Складного пошуку, можна знайти певний експонат цифрової колекції за його атрибутами (метаданими), зокрема такими як: назва, автор/май-

стер, майстерня/фірма, центр виробництва, країна/держава/регіон, стиль, жанр, тема та дата. Крім того, наявний також швидкий пошук за ключовими словами по усьому Web-сайту Ермітажу, в тому числі в Цифровій колекції. В розділі «История Эрмитажа», який присвячено історії Музею, його будівель і колекцій, слід звернути увагу на підрозділ «Военная галерея 1812 года в Зимнем дворце». Тут відвідувач може ознайомитися з історією створення Военної галереї, яка налічує понад 300 портретів героїв війни з Наполеоном, що прославили Росію своїми подвигами, та переглянути усі портрети у цифровому вимірі. Більшість творів виконав у 1820-х роках відомий англійський живописець Джордж Доу. У розділі «Выставки» представлено описи і дати поточних тимчасових виставок в Ермітажі, анонси майбутніх виставок, інформацію про виставки, що репрезентують колекції Ермітажу в інших музеях, а також архів виставок, що проходили у Музеї з 1999 року.

Музей-панорама «Бородинская битва» (Музей-панорама «Бородинська битва»). Адреса в Інтернеті: www.1812panorama.ru. Ресурс офіційно представляє в І-неті Музей-панораму «Бородинська битва» (Росія). Експозиція Музею присвячена Вітчизняній війні 1812 року і представлена обширними колекціями живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, предметами обмундирування, спорядження і озброєння. Адреса музею: 121170, г. Москва, Кутузовский проспект, д. 38. Тел.: (499) 148-19-67. E-mail: mpbb@mail.ru. Сайт засновано 2008 р. Мова ресурсу – російська. Пошуку по сайту немає. Доступ до інформації забезпечується сталим меню, що складається з восьми розділів. Для уніформолога значний інтерес представляє розділ «Коллекции Музея», який має внутрішнє, підпорядковане меню. Тут, зокрема, можна переглянути цифрову галерею, що представляє добірку зображень творів живопису і графіки (портрети і батальні сцени), що їх присвячено головним військовим діячам/командувачам і кампаніям періоду наполеонівських воєн. Особливу цінність становлять рисунки художників-фронтівиків (оригінали і копії).

Бородино – Государственный Бородинский военно-исторический музей-заповедник – официальный сайт (Бородино – Державний Бородинський воєнно-історичний музей-заповідник – офіційний сайт). Адреса в Інтернеті: www.borodino.ru. Мова ресурсу: російська / англійська. Поштова адреса музею: 143240, Московская обл., Можайский р-он, с. Бородино. Тел./факс: (код 496-38) адміністрація – 6-32-23, екскурсійний відділ – 5-15-22; 5-15-46. E-mail: borodino@borodino.ru. В експозиції Музею представлено живописні і графічні портрети полководців, батальні композиції, обмундирування, озброєння і спорядження французької і російської армій, предмети декоративно-ужиткового мистецтва, скульптурні витвори, книги, документи. В колекції військового костюму домінують мундири рядового складу Російської армії і армій західноєвропейських країн першої чверті ХІХ ст. На сайті розміщено загальні відомості про музей-заповідник, короткий опис експозиції і колекцій; інформацію про воєнно-історичні пам'ятки; перелік

і опис екскурсій; матеріали про Бородінську битву 1812 р. Є простий пошук по усьому порталі. Навігацію по сайту забезпечує складне багаторівневе меню. Важлива для уніформолога інформація зосереджена у вельми інформативному (в науковому відношенні) розділі «Спеціалістам». У підрозділі «Фонды» розміщено загальну інформацію про історію формування фондів колекцій, а також добірку фоторепродукцій експонатів, що їх згруповано за категоріями: Нові надходження, Озброєння, Обмундирування, Живопис, Графіка, Скульптура, Рідкісна книга, Археологія. У підрозділі «Публикации» представлено інтерактивні версії матеріалів наукових конференцій, збірників наукових праць, каталогів виставок, що їх присвячено наполеонівським війнам, Вітчизняній війні 1812 р. і Бородінській битві, колекціям Музею. На сторінці можна ознайомитися із змістом збірників та вільно завантажити більшість статей (у форматі MS Word). Серед статей різноманітної тематики можна знайти і завантажити декілька робіт, присвячених історії, колекціям, вивченню і реконструкції форменого одягу і спорядження російської та іноземних армій початку XIX ст. Підрозділ «Передвижные выставки» містить стислі описи пересувних виставок, що їх проводить Музей. Виставки включають оригінальні предмети обмундирування і спорядження армій Росії, Франції, германських держав, Швеції, Великобританії, військовий портрет і батальні композиції.

Московський Кремль (Московський Кремль). Адреса в Інтернеті: <http://www.kreml.ru/>. Сайт офіційно репрезентує у віртуальному просторі Державний історико-культурний музей-заповідник «Московський Кремль» (Росія). Поштова адреса: 103073, Москва, Кремль, ФГБУК ГИКМЗ «Московський Кремль». Приймальня генерального директора – тел.: 624-55-03, 691-66-62. Відділ міжнародних зв'язків – тел.: (495) 697-80-86, тел./факс: (495) 697-17-83, e-mail: interdep@kremlin.museum.ru. Сайт засновано 2002 р. Мова ресурсу – російська / англійська. Навігація по сайту здійснюється за допомогою складного сталого меню, розміщеного на головній сторінці. Однак, через його незручність (некомпактність, перевантаженість і графічну неоднорідність) радимо скористатись для перегляду сторінок ресурсу повною, добре деталізованою інтерактивною картою сайту, винесеною окремим пунктом. В розділі «Музеи в Кремле» інтерес для уніформолога може становити сторінка, присвячена експозиції Оружейної Палати – музею-скарбниці, колекції якого відображають найважливіші етапи розвитку Російської держави, історію світової культури. В музеї представлено давні державні регалії, парадний царський одяг і коронаційне плаття, ношу церковних ієрархів, коштовні тканини, художні вироби зі срібла і фарфору, пам'ятки зброярської майстерності, предмети парадного кінського убору та екіпажі. На веб-сторінці можна знайти стислу характеристику колекцій, описи і фотографії усіх вітрин та експонатів по залах музею. Зокрема, увагу варто звернути на Зал 6. «Драгоценные ткани, лицевое и орнаментальное шитье XIV–XVIII веков. Светский костюм в России XVI – начала XX века» та Зал 8. «Предметы

парадного конського убранства XVI–XVIII століть». В розділі «Виставки» можна знайти описи всіх виставок з 2001 р. по теперешній час, що проводились в Московському Кремлі, а також тих, що представляли колекції Музеїв Кремля в інших музеях Росії та за кордоном. Усі довідкові статті проілюстровано підбіркою зображень найцікавіших експонатів виставок. Крім того, представлена можливість здійснити віртуальний візит на деякі з виставок, що проходили в Московському Кремлі з 2001 р., зокрема і ознайомитися з каталогом деяких із експонованих предметів, під збільшеними зображеннями яких подано короткий історичний коментар. В розділі «Виртуальные выставки» на увагу заслуговує виставка «Костюм российских императоров и императриц из собрания Музеев Кремля», яка представляє парадні костюми, починаючи з епохи Петра I і закінчуючи правлінням останнього імператора Миколи II. Усі відібрані експонати супроводжуються розлогими описами. Розділ «Издания музея» містить довідкову інформацію про всі друковані і електронні видання Музею з 1994 р., включаючи каталоги виставок, книги, альбоми, тези доповідей, наукові збірники та ін. Веб-сторінка «Галерея изображений» (<http://imagesgallery.kreml.ru/kse2/index.seam>) дозволяє переглянути онлайн-каталог цифрових зображень предметів із зібрання Музеїв Московського Кремля, що наразі налічує понад 2000 атрибутованих експонатів. Вони представляють всі музейні колекції і дають можливість детально розглянути кожен предмет. Зручний Пошук предметів організовано за такими параметрами як: типологія (предметний класифікатор), тематичні підбірки, колекції, персоналії, місце і час створення, публікації, найменування, будь-яке слово. Доступним є розширений пошук по усьому сайту.

U.S. Army Quartermaster Museum – Fort Lee, Virginia (Квартирмейстерський Музей Армії США – Форт Лі, Вірджинія). Адреса в Інтернеті: <http://www.qmmuseum.lee.army.mil>. Офіційний сайт Квартирмейстерського Музею Армії США. З 1957 р. Музей оберігає історію і спадок інтендантської служби армії США з 1775 р. до теперішнього часу. Поштова адреса: U.S. Army Quartermaster Museum. 1201 22nd Street. Fort Lee, VA 23801. E-mail: usarmy.lee.tradoc.mbx.lee-qmmuseumweb-org@mail.mil. Тел.: (804) 734-4203. Факс: (804) 734-4359. Мова ресурсу: англійська. Навігація по сайту здійснюється за допомогою багаторівневого меню, а також інтерактивної карти сайту. Є простий пошук по сайту. На сторінках розділу «Collections» можна знайти стислу характеристику музейних колекцій одягу, спорядження та інсигній (знаків розрізнення, військової символіки). Основна уніформологічна інформація зосереджена у величезному, складно структурованому розділі «QM History Research». Зокрема, слід виокремити в його меню пункт «History & Traditions», який переносить користувача на веб-сторінку «Quartermaster History». В рубриці *Quartermaster Functional Area History* значний інтерес представляють насамперед веб-сторінки «Army Clothing History» (http://www.qmfound.com/army_clothing_history.htm) та «Army Heraldry» (http://www.qmfound.com/army_heraldry.htm), на яких розміщено близько двох

десятків класичних історичних студій й критичних статей (переважно передрукованих з часопису «The Quartermaster Review») та різні довідкові матеріали з історії уніформи та інсигній Армії США, включаючи екстракти текстів та літографії із ескізами інсигній, взяті з офіційних військових приписів для військовослужбовців Армії США різних років, фоторепродукції і описи емблем (шифровок), а також підбірку оригінальних фотографій американських військових часів Громадянської війни з колекції Квартирмейстерського Музею «Civil War Enlisted Uniforms».

Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie (Музей Війська Польського у Варшаві). Адреса в Інтернеті: <http://www.muzeumwp.pl>. Ресурс офіційно репрезентує в І-неті варшавський Музей Війська Польського. Величезна експозиція музею присвячена історії збройних сил Польщі від середньовіччя до сьогодення й налічує понад 250 тис. експонатів. Поштова адреса музею: 00-495, Polska, Warszawa, Al. Jerozolimskie 3. Електронна скринька: muzeumwp@muzeumwp.pl, sekretariat@muzeumwp.pl. Тел.: 022 629-52-71(72), факс: 022 628-58-43. Мова ресурсу – польська. Перегляд матеріалів сайту забезпечує стале меню. Корисна для уніформолога інформація переважно зосереджена у підрозділах «Zbiory» та «eMWPaedia» розділу «Zwiedzanie», які знайомлять відвідувача з музейними колекціями. Зокрема, у відділах «Umundurowania i oporządzenia żołnierskie» та «Oporządzenie jeździeckie» першого з підрозділів наведено стисло характеристику колекції уніформ, елементів обмундирування і спорядження польських військових, що налічує понад 21 тис. експонатів, охоплюючи хронологічно період з другої половини XVIII до кінця XX ст., а також – колекції кінського убору, що нараховує понад 2100 предметів кінського спорядження од XVII до XX ст. Але головний науковий інтерес представляє підрозділ «eMWPaedia» – віртуальна інтерактивна енциклопедія Музею Війська Польського у Варшаві, яка містить розлогі довідкові статті про найцінніші предмети музейних колекцій. Проект перебуває в стадії постійного розвитку. Перегляд/пошук енциклопедичних статей організовано за абеткою, за тематичними групами і за хронологічним критерієм. В тематичному класифікаторі ілюстративний і довідковий матеріал про зразки обмундирування, спорядження та інсигній із музейного зібрання розміщено в рубриках «Umundurowanie» і «Pozostałe». Також можна скористатися простим Пошуком експонатів за ключовими словами. Статті містять детальні описи експонатів, їхні фоторепродукції, а в багатьох випадках – ще й короткий історичний коментар.

National Army Museum, London (Національний Музей Армії, Лондон). Адреса в Інтернеті: <http://www.nam.ac.uk>. Офіційний веб-сайт Національного Музею Армії (Великобританія), заснований 2006 р. Поштова адреса: National Army Museum, Royal Hospital Road, Chelsea, London, SW3 4HT. E-mail: info@nam.ac.uk. Контактний тел.: 020 7730 0717, для довідок: 020 7881 6606. Факс: 020 7823 6573. Національний Музей Армії у Челсі демонструє історію британських сухопутних військ з XV ст. до сьогодення, а також історію

сухопутних військ країн Співдружності до часу отримання ними незалежності. Зокрема, колекції Відділу «Uniforms, Badges & Medals» включають понад 80000 предметів військового чоловічого і жіночого одягу, починаючи з середини XVII ст. до наших днів. Неабиякий інтерес також представляють колекції архівів, фото- і кінодокументів, витворів живопису і графіки. Навігація по сайту здійснюється через інтерактивну карту сайту та складне багаторівневе меню. Також на сайті діє пошуковик Search. Найбільший інтерес представляє розділ «Collection». Зокрема, пункт «Online Collection» переносить до онлайнної цифрової колекції Музею, яка представляє у відкритому доступі деякі ресурси (добірку атрибутованих експонатів) із галерей і фондів Музею. Відвідувачам запропоновано як Простий Пошук в базі даних – за ключовими словами / назвою об'єкту, так і Розширений. Останній дозволяє відфільтрувати контент за типологічним критерієм (усі об'єкти згруповано за музейними Відділами і далі – за підкатегоріями), а також за назвою полку або підрозділу, за війною, кампанією, битвою або подією, за територіальною і хронологічною ознаками та іншими метаданими. Крім того, надано можливість вивчення колекції за низкою Тем, а також за Онлайнними Виставками.

National Maritime Museum (Національний Морський музей). Адреса в Інтернеті: <http://collections.rmg.co.uk/>, (стара) <http://www.nmm.ac.uk/>. Офіційний веб-сайт Національного Морського музею (Великобританія). Заснований у 2008 р. Мова ресурсу – англійська. Поштова адреса: National Maritime Museum, Park Row, Greenwich, LONDON SE10 9NF. Тел.: +44 (0)20 8858 4422, автовідповідач: +44 (0)20 8312 6565. E-mail: comments@nmm.ac.uk. Є пошук по сайту. Розділ «Collections» простого сталого меню надає відкритий доступ до онлайнного перегляду основних колекцій Музею, які сформовані за типом предметів (<http://collections.rmg.co.uk/collections.html#!cbrowse>). Інтерес представляють насамперед експонати колекції «Uniforms». Розділ містить короткий опис музейної колекції уніформ (налічує понад 7000 атрибутованих зразків форменого і церемоніального одягу та аксесуарів) та цифровий каталог, що представляє велику добірку атрибутованих експонатів, від перших мундирів Королівського Флоту 1748 р. до зразків уніформ XX ст., з можливістю завантаження усіх фотозображень і записів. Окрім колекції уніформ, корисні матеріали дослідники можуть знайти в музейній колекції історичних фотографій та колекції образотворчого мистецтва. Для зручності перегляду цифрових колекцій відвідувачам надано можливість відфільтрувати контент за такими параметрами як: тип (найменування) предмету, виробник, століття, подія, місце виробництва, теги. Доступна також функція простого пошуку по онлайнній колекції за ключовими словами і хронологічною ознакою.

Australian War Memorial (Австралійський Воєнний Меморіал). Адреса в Інтернеті: <http://www.awm.gov.au>. Сайт офіційно представляє в мережі Австралійський Воєнний Меморіал. Поштова адреса: GPO Box 345, Canberra

ACT 2601, AUSTRALIA. E-mail: info@awm.gov.au. Тел.: +61 (02) 6243 4211, факс: +61 (02) 6243 4325. Мова ресурсу – англійська. Навігація по сайту здійснюється за допомогою двох меню: сталого головного та підпорядкованого, зміст якого визначається обраною тематикою. Корисна для уніформолога інформація зосереджена в розділі «Collection». Зокрема, пункт меню «Search» переносить до пошукового сервісу в базі даних онлайнової колекції Меморіалу. Відвідувачам сайту запропоновано простий та розширений пошуки об'єктів колекції. Перший організовано за фразою або ключовими словами та за воєнними конфліктами чи хронологічним критерієм. Розширений пошук дозволяє зробити запит за такими параметрами як: область (група, категорія) музейної колекції та конкретна предметна підкатегорія; конфлікти й миротворчі операції; хронологічний період; ключові слова і точна фраза. Головний інтерес представляє категорія «Heraldry» (Геральдика). Обширна музейна колекція Військової Геральдики охоплює широкий спектр матеріалів, які ілюструють військову історію Австралії від колоніального періоду країни до сучасних воєнних конфліктів і миротворчих операцій, включаючи зокрема обмундирування, форменні аксесуари, знаки розрізнення, шоломи і персональне спорядження австралійських, союзних і ворожих збройних сил. В електронній базі даних можна знайти фотографії, детальні описи й історичні коментарі до кількох тисяч атрибутованих експонатів зазначених предметних груп музейної колекції. Також варто переглянути величезний онлайновий каталог воєнних фотографій.

The Metropolitan Museum of Art (Музей мистецтв «Метрополітен»). Адреса в Інтернеті: <http://www.metmuseum.org>. Портал офіційно репрезентує Музей мистецтв «Метрополітен» (США) – провідний музей мистецтв у світі, колекції якого загалом налічують понад двох мільйонів експонатів, охоплюючи більш як п'ять тисячоліть історії світової культури. Поштова адреса музею: The Metropolitan Museum of Art, 1000 Fifth Avenue, New York, New York 10028-0198, USA. Адреса електронної скриньки: education@metmuseum.org. Тел.: 212-535-7710. Мова сайту: англійська. Доступний простий та розширений пошук по сайту. Перегляд матеріалів здійснюється через систему багаторівневого меню. Основна наукова інформація зібрана у розділі «Collections», що складається з семи підрозділів. Пункт «Search the Collections» надає доступ до цифрової бази даних, що містить інформацію про майже 360 тис. об'єктів із фондів зібрань Музею. База даних колекції упорядкована за департаментами Музею. Окремі записи у каталозі включають інформацію про предмет, а також зображення (за їх наявності). Пошуковий сервіс дозволяє відвідувачам сайту звузити пошук в базі даних, уточнивши запит за такими критеріями як: найменування об'єкту, творець/виробник, хронологічний період, географічна приналежність (країна або регіон), тип предмету, матеріал або інші ключові слова. В колекції департаменту «The Costume Institute» можна знайти, зокрема, записи із атрибуційною інформацією і детальними зображеннями близько 70 зразків військових уніформ, елементів

військового одягу та аксесуарів американських та європейських військ XVIII–XX ст.

Schweizerisches Nationalmuseum (Швейцарський Національний музей). Адреса в Інтернеті: <http://www.musee-suisse.ch/d/index.php>. Ресурс офіційно репрезентує в Мережі Швейцарський Національний музей у м. Цюріху. Постійна експозиція музею висвітлює культурну історію Швейцарії від початку до сьогодення, дає уявлення про швейцарську самобутність, багатство історії й культури країни. Поштова адреса: Управління німецькомовної Швейцарії – Schweizerisches Nationalmuseum. Landesmuseum Zürich, Museumstrasse 2, 8021 Zürich. Тел.: +41 (0)44 218 65 11, факс: +41 (0)44 211 29 49. E-mail: kanzlei@snm.admin.ch. Управління франкомовної Швейцарії – Musée national suisse. Château de Prangins, 1197 Prangins. Тел.: +41 (0)22 994 88 90, факс: +41 (0)22 994 88 98. E-mail: info.prangins@snm.admin.ch. Мова сайту – німецька / французька / італійська / англійська. Перегляд матеріалів сайту уможлиблюється за допомогою карти сайту та сталого меню. Корисна для уніформолога інформація зосереджена в розділі «Sammlungen» (Колекції), який має підпорядковане стале меню. В підрозділі «Sammlung und Dokumentation» (Колекції та документація) представлено відомості про музейні колекції. Зокрема, на сторінці, присвяченій колекції уніформ («Uniformen»), подається коротка характеристика збірки стосовно її значення, складу і спеціалізації, історії формування. Колекція нараховує близько 800 зразків уніформ, майже стільки ж головних уборів, а також понад 1000 предметів військового спорядження і знаків розрізнення (інсигній). Крім того, пункт меню «Sammlungen online» дозволяє перейти на веб-сторінку «Webcollection» (<http://webcollection.landeshmuseen.ch/>), на якій можна ознайомитись з онлайн-воюю колекцією (німецькою, французькою та італійською мовами), що виступає в якості платформи для презентації музейних збірок в Інтернеті. Пошук/перегляд по онлайн-вій колекції організовано за музейними колекціями і за ключовими словами. Окремі записи в базі даних включають зображення об'єкту із високим дозволом та коротку атрибуційну інформацію. Зокрема, в базі даних наразі представлено понад 160 зразків швейцарських уніформ та формених аксесуарів, включаючи амуніцію і персональне спорядження (застереження: у франкомовному та італомовному каталозі веб-колекції представлено майже удвічі меншу кількість експонатів, аніж в німецькомовному!) Корисну інформацію про однострої XVIII–XIX ст. можна також знайти в колекції історичної Графіки, більшість експонатів якої є цінними історичними документами, візуальним джерелом історичної інформації. Колекція включає, зокрема, ескізи традиційних костюмів, рисунки і літографії/гравюри із зображенням військових та уніформ.

Statens försvarshistoriska armémuseum – SFHM (Національний воєнно-історичний Музей Армії). Адреса в Інтернеті: www.armemuseum.se, <http://www.sfhm.se>. Сайт офіційно репрезентує Музей Армії у Стокгольмі (Швеція), який експонує військову історію Швеції з часів вікінгів. Поштова

адреса музею: Armémuseum. Riddargatan 13, Box 14095, 104 41 Stockholm. Тел.: +46 8 51 95 63 00, e-mail: info@armemuseum.se. Мова ресурсу – шведська. Перегляд матеріалів порталу здійснюється за допомогою карти сайту та сталого меню. В розділі «Utställningar» (Виставки) розміщено описи і фотографії постійно діючих музейних експозицій, сформованих хронологічно і тематично, а також інформацію про тимчасові поточні і попередні виставки у музеї, починаючи з 2002 року, та поточні пересувні виставки експонатів із зібрання Музею Армії. В розділі «Bibliotek & arkiv» (Бібліотека і архіви) на увагу заслуговує підрозділ «Länkar» (Посилання), який містить довгий список посилань на сайти, пов'язані з воєнною історією, дослідженням воєнних конфліктів тощо, зокрема близько півсотні веб-сайтів військових музеїв Швеції і світу. Основна наукова інформація знаходиться у розділі «Föremål». Пункт меню «Sök i samlingarna» (Огляд колекцій) переносить до пошукового сервісу «DigitaltMuseum» (Цифровий Музей) (<http://www.digitaltmuseum.se/>), який дає можливість ознайомитися з колекцією Музею Армії безпосередньо з веб-сайта. Музей володіє колосальною колекцією форменого одягу від 1700 до 2000-х років, що нараховує близько 10000 предметів обмундирування, спорядження, аксесуарів та інсигній. Пошук/перегляд об'єктів організовано за ключовими словами. Користувач може скористатися як простою формою пошука, так і розширеним пошуковиком. Останній призначений для цілеспрямованого пошуку в конкретних сферах. Записи в базі даних містять зображення і стислу атрибуційну інформацію про експонат, а в деяких випадках – ще й детальний опис. Система гіперпосилань в кожному записі дозволяє переглянути всі споріднені об'єкти в спільній предметній або зазначеній тематичній категорії. Уніформологу варто розпочинати пошук за широкою тематичною категорією «uniform», в якій представлено майже 12 тис. записів стосовно зразків уніформ, предметів обмундирування, амуніції, аксесуарів, знаків розрізнення, а також фотодокументів.

Koninklijk Legermuseum. Royal Museum of the Armed Forces and of Military History. Brussels – Belgium (Королівський Музей армії. Королівський Музей Збройних Сил і Воєнної Історії. Брюссель – Бельгія). Адреса в Інтернеті: <http://www.klm-mra.be>. Офіційний сайт Королівського Музею армії, розташованого в Брюсселі. Заснований 2003 р. Мова сайту: голландська / французька / англійська. E-mail: marie-helene.billwatsch@klm-mra.be, infocom@klm-mra.be. Поштова адреса музею: Jubelpark 3, 1000 Brussels (Belgium). Тел.: +32-(0)2 737 78 33 (Приймальна), +32-(0)2 737 78 11 (Оператор). Факс: +32-(0)2 737 78 02. Навігацію по сайту забезпечують інтерактивна карта сайту та система двох меню: багаторівневого та сталого. Пункт сталого меню «Колекція онлайн» / пункт «База даних колекції» в розділі «Колекції» багаторівневого меню (<http://www.klm-mra.be/klm-new/engels/main01.php?id=collecties/collectiebestand/>) переносить відвідувача до електронної бази даних зібрань Музею з простим пошуковим сервісом, організованим за ключовими словами. Записи включають інвентарний №,

найменування та зображення експонату. Музей володіє збіркою історичних уніформ та формених аксесуарів як бельгійських, так і іноземних армій, включаючи і українські національні збройні формування початку ХХ ст.

Інститут історії України НАН України. Адреса в Інтернеті: www.history.org.ua. Портал офіційно представляє в Мережі Інститут історії України НАН України. Сайт присвячено науково-дослідній та науково-організаційній діяльності цієї наукової установи. Заснований 2008 р. Мова ресурсу – українська / англійська. Поштова адреса: 01001, м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 4. Тел./факс: +38044 279 6362. Адреса електронної скриньки: institute@history.org.ua. Відвідувачам сайту доступні бібліографія наукових праць співробітників Інституту за останні роки та pdf-версії його періодичних видань. Уніформологічна інформація зосереджена переважно на веб-сторінці «Спеціальні історичні дисципліни. Питання теорії та методики» (<http://www.history.org.ua/index.php?litera&askAbout=sid>), присвяченій інститутському збірнику наукових праць «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики». У 2001 р. у збірнику започатковано рубрику «Уніформологія». На сайті розміщено у відкритому доступі повнотекстові інтерактивні версії усіх чисел збірника, починаючи з 1997 р. Тут представлені повні тексти більшості статей уніформологічної тематики, що вийшли друком у різні роки, з можливістю їх завантаження на ПК. Крім того, заслуговує на увагу веб-сторінка, присвячена інститутському збірнику наукових праць «Історико-географічні дослідження в Україні» (<http://www.history.org.ua/index.php?litera&askAbout=geo>), яку, подібно до збірника «СІД», упорядковує та готує до друку відділ спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту. На сайті представлено повнотекстові версії випусків збірника з 1990 року, на сторінках яких епізодично висвітлюються фактографічні питання української уніформології, зокрема козацько-гетьманського періоду (у випусках 7, 9, 10).

The Anne S.K. Brown Military Collection // Brown University Library (Військова Колекція Енни С. К. Браун // Бібліотека Університету Брауна). Адреса в Інтернеті: <http://library.brown.edu/collections/askb/>. Сторінка представляє у віртуальному просторі Військову Колекцію Енни С.К. Браун, яка зберігається у фондах Бібліотеки Університету Брауна (Род-Айленд, США). Мова сайту – англійська. Ресурс засновано Університетом Брауна і розміщено на його ж порталі. Поштова адреса бібліотеки: 20 Prospect Street / Box A, Brown University Library, Providence, Rhode Island, 02912-0001, USA. Тел.: (401) 863-2414, факс: (401) 863-2093. E-mail: askb@brown.edu. Колекція Енни С. К. Браун – провідна американська збірка матеріалу, присвяченого історії та іконографії військових та воїнської служби, та одна з найкрупніших у світі колекцій, присвячених вивченню військової і флотської уніформи. Вона формувалася впродовж сорока років зусиллями покійної пані Браун (р.ж. 1906–1985) і продовжує зростати. Колекція включає близько 14000 друкованих книг і періодичних видань, 18000 альбомів замальовок й вирізок,

рукописів, друкованих портфелів (які містять тисячі гравюр і рисунків), а також збірку графіки, що налічує понад 15000 окремих гравюр (естампів), акварелей, рисунків олівцем, картин маслом і фотографій. В хронологічному відношенні матеріали Військової колекції охоплюють приблизно період 1500–1945 рр., з основним акцентом на XVIII і XIX ст. Перегляд веб-ресурсу забезпечує система гіперпосилань, розміщених на головній сторінці. В розділах «Introduction to the Collection» та «The Collection» представлена інформація стосовно складу, історії формування колекції та змісту її складових розділів, класифікованих за предметним і тематичним параметрами. Гіперпосилання «Digital Archive» (Цифровий архів) переносить відвідувача на сторінку «Prints, Drawings & Watercolors from the Anne S.K. Brown Military Collection» (<http://library.brown.edu/cds/askb/index.html>), яка надає можливість переглянути цифрові зображення значної кількості ілюстративних матеріалів (естампів, рисунків і акварелей) із графічної збірки Військової колекції. Усі цифрові зображення супроводжуються атрибуційною інформацією про об'єкт (метаданими), що включає: заголовок, дані про час і місце видання /створення та автора(-ів) малюнку чи естампу, а також фізичний і абстрактний описи, походження, тематичні рубрики, жанр і серію об'єкту колекції. Є можливість деталізації зображення та його завантаження. Перегляд колекції «Browse» здійснюється за допомогою кількох каталогів-класифікаторів, три з яких побудовані за параметрами метаданих, такими як: 1) творці і учасники, 2) тема (рубрика), 3) заголовки (в усіх трьох записи розміщено за абеткою), а 4-ий – каталог «ASKB Classification» – за тематичними категоріями. Останній упорядковано за країнами, із подальшим (внутрішнім) поділом за такими темами як: батальні сцени, карикатури, жанрові сцени, військові портрети, оригінальні роботи, уніформа та ін. Окрім того, окремо передбачено пошук в базі даних за ключовими словами, як простий, так і розширений, більш цілеспрямований.

NYPL Digital Gallery | Uniforms and Regimental Regalia: The Vinkhuijzen Collection of Military Costume Illustration (Електронна Галерея Нью-Йоркської Публічної Бібліотеки / Уніформа і полкові регалії: Зображення військового костюму з колекції Вінкейзена). Адреса в Інтернеті: http://digitalgallery.nypl.org/nypldigital/explore/dgexplore.cfm?topic=all&collection=UniformsandRegimenta&col_id=206. Сторінка представляє у мережі І-нет Колекцію ілюстрацій військового костюму Х. Вінкейзена, яка зберігається у фондах Нью-Йоркської Публічної Бібліотеки, в Будівлі Стівена А. Шварцмана. Поштова адреса: Stephen A. Schwarzman Building. Fifth Avenue at 42nd Street. New York, NY 10018-2788. Тел.: (917) 275-6975. Ресурс засновано Нью-Йоркською Публічною Бібліотекою (США) і розміщено на її ж порталі. E-mail: на сайті. Мова ресурсу – англійська. Колекція, зібрана голландським лікарем Х.Я. Вінкейзенем (р.ж. 1843–1910), нараховує понад 32000 гравюр, рисунків, акварелей та ілюстрацій друкованих книг і журналів, що зображують військовий костюм, а також військові медалі, регалії, знаки розрізнення,

герби і полкові прапори. Матеріали збірки (762 альбоми вирізок) охоплюють майже всі історичні періоди, від епохи бронзи до початку ХХ ст., і більшість країн, за винятком Сполучених Штатів. Гіперпосилання «Collection Contents» переносить до каталогу цифрових зображень «Browse Source /The Vinkhuijzen collection of military uniforms», який впорядковано за країнами, із подальшим поділом за хронологічними періодами. Також можливий і цілеспрямований пошук по колекції за ключовими словами або фразою. Цифрова колекція регулярно поповнюється і наразі налічує понад 30 тис. зображень військової форми різних країн світу. Усі графічні матеріали колекції доступні без будь-яких обмежень. В записах бази даних зазначено заголовок, тип матеріалу (жанр), фізичні дані та інвентарний номер. Суттєвим недоліком ресурсу є відсутність оригінальних заголовків і абстрактних описів більшості зображень, а також інших паспортних даних про об'єкти колекції, зокрема стосовно авторства, джерела чи походження.

Інтернет-ресурси, що репрезентують друковані видання

Військово-історичний альманах. Адреса в Інтернеті:

<http://www.uarmy.com.ua/ALMANAH/MAIN/main.html>. Сторінка офіційно репрезентує друкований часопис «Військово-історичний альманах». Ресурс засновано 2000 р. Центральним музеєм Збройних Сил України. Адреса електронної скриньки: milmuz@carrier.kiev.ua. Поштова адреса редакції: 01001, Київ – 1, а/с 91. Тел.: (044) 284-64-77, 284-62-12. Факс: (044) 284-64-76. Мова сайту – українська. Журнал публікує наукові статті широкого спектру української військово-історичної тематики. Науковий матеріал згруповано по рубриках: «Історія», «Археологія», «Фортифікації», «Зброя. Спорядження. Техніка», «Уніформістика. Вексилологія», «Емблематика», «Фалеристика», «Геральдика», «Архів», «Музей», «Книгозбірня». Більшість статей добре проілюстровані кольоровими фотоматеріалами і авторськими реконструкціями. Ресурс структуровано як інтерактивне електронне видання: на головній сторінці розміщено список номерів часопису, від кожного з яких здійснюється перехід до змісту. На сайті можна ознайомитись із змістом усіх номерів часопису, починаючи від його заснування (2000 р.). Користувачам також доступні повні тексти більшості уніформологічних статей (у форматі WinRAR).

Цейхгауз – Российская империя (Цейхгауз – Російська імперія). Адреса в Інтернеті: <http://www.rusempire.ru/forum/topic1280.html?pid=11847&mode=threaded&start=#entry11847>. Ресурс являє собою сторінку Форуму інтернет-порталу «Российская империя» (www.rusempire.ru), на якій учасник форуму розмістив зміст і повнотекстові електронні версії (у форматі .rar) 20-ти номерів найбільш авторитетного військово-історичного журналу на пострадянському просторі «Цейхгауз». Крім того, різними учасниками дискусії розміщено адреси веб-ресурсів, де представлено електронні версії інших номерів «Цейхгаузу». Основна тематика часопису – історія російської

і радянської армії. В журналі публікуються статті відомих авторів, присвячені уніформі, нагородам, зброї, прапорам, геральдиці. Видання чудово ілюстровано і містить велику кількість малюнків і фотографій.

Воин – Официальная страница журнала («Воин» – Офіційна сторінка журналу). Адреса в Інтернеті: <http://www.genstab.ru/voин/index.htm>. Ресурс офіційно представляє в Мережі військово-історичний журнал «Воин» – російське популярне періодичне видання, що охоплює різні аспекти світової воєнної історії від Стародавнього Сходу до війн XIX ст. Поштова адреса редакції: 443082 г. Самара, а/я 7916, Пархоменко Игорю Олеговичу. E-mail: voинmail@mail.ru Постійними рубриками журналу є «Древний Восток – Средние века», «XVII–XVIII в.», «Наполеоновские войны», «Армии и войны XIX в.», «Роспись русским полкам», «ВИМ и Варгейм», «Обзор литературы», «Оружие», «Реконструкция». Сторінку розміщено на сервері Genstab.ru. Мова ресурсу – російська. На сайті представлено загальну інформацію про склад, поштову й електронну контактну адресу редакції журналу, тематику статей і постійні рубрики, періодичність випуску і обсяг видання. Доступними для перегляду є зміст і повні тексти деяких статей 15-ти номерів і двох спеціальних випусків-додатків часопису.

Журнал «Родина». Российский исторический иллюстрированный журнал (Журнал «Родина»). Адреса в Інтернеті: <http://www.istrodina.com>. Офіційний інформаційно-публіцистичний сайт російського історичного ілюстрованого журналу «Родина», який продовжує традиції одноіменного дореволюційного видання. Вихід журналу поновлено в січні 1989 р. Засновники: Уряд Російської Федерації, Адміністрація Президента РФ. Поштова адреса редакції: 103025, Москва, ул. Новый Арбат, 19. Тел.: (095) 203-75-98, факс: (495) 203-47-45. E-mail: rodina@istrodina.com, istrodina@e-mail.ru. Навігація по сайту здійснюється за допомогою простого сталого меню та карти сайту. Бібліографічний вказівник близько сотні статей і публікацій уніформологічної тематики, надрукованих в часописі у різні роки, міститься в розділі «Тематический указатель с 1989 по 2012 г.», зокрема у рубриках «Костюм (Военная форма, мода)», «Армия (униформа, ритуалы)» та «Табель о рангах. Униформа». Архів сайту містить добірку електронних версій номерів Журналу з 2000 по 2012 р. Є можливість пошуку по сайту.

Историческое описание одежды и вооружения российских войск (Історичний опис одягу та озброєння російських військ). Адреса в Інтернеті: <http://listat.ru/index.html>. Мова – російська. Автор сторінки – Олег Ліствин (Росія). E-mail: webmaster@listat.ru. Ресурс являє собою електронну версію тексту 2-го видання класичної фундаментальної наукової праці «Историческое описание одежды и вооружения российских войск, с рисунками» в 34-х томах (Петербург: Главное интенданское Управление, 1899-), підготовленою полковником Олександром В. Вісковатовим і продовженою після його смерті редакцією Російської воєнної хроніки на чолі з генерал-лейтенантом В.В. Штейнгелем. В праці хронологічно простежено всі зміни в обмунди-

руванні і озброєнні Російської армії з 1700 по 1881 рік. Цей труд досі не втратив свого наукового значення і залишається фундаментом будь-якого дослідження з історії російської військової форми. Сайт структурований як інтерактивне електронне видання: на головній сторінці розміщено список томів, від кожного з яких здійснюється перехід до змісту й далі до тексту й ілюстрацій. Наразі майже повністю опрацьовано 31 том.

В.М. Глінка. Русский военный костюм 18 – начала 20 века (В.М. Глінка. Російський військовий костюм 18 – початку 20 ст.). Адреса в Інтернеті: http://warstar.info/glinka_russky_army_kostjum/index.html. Ресурс представляє собою електронну версію шикарного альбому історика і письменника В.М. Глінки «Русский военный костюм XVIII – начала XX века» (Ленинград: «Художник РСФСР», 1988), обробленого і оформленого для читання онлайн (html-файл). Мова – російська. В Інтернет-публікації нумерацію друкованого видання не збережено, бракує Списку літератури. Ілюстрації до тексту подано окремим документом. Книгу розміщено в розділі «Библиотека. Книги on-line» інтернет-проекту «WARSTAR.INFO. Военно-историческая страничка RVR. Военная история, военное дело и великие исторические личности» (заснований 2009 р.).

Knötel. Uniformenkunde von Richard Knötel (Кньотель. Уніформа від Ріхарда Кньотеля). Адреса в Інтернеті: <http://www.grosser-generalstab.de/tafeln/knoetel.html>. Ресурс представляє електронну інтерактивну версію майже усього зібрання планшетів 18-томного ілюстрованого довідника з історії форменого військового костюму «Uniformenkunde. Lose Blätter zur Geschichte der Entwicklung der militärischen Tracht» («Уніформа: Вкладиші до історії розвитку військового костюму»), що його склав відомий німецький історичний живописець, літограф і письменник, класик німецької уніформології проф. Ріхард Кньотель (Richard Knötel) (р.ж. 1857–1914) (Knötel R. Uniformenkunde. Lose Blätter zur Geschichte der Entwicklung der militärischen Tracht. – Rathenow, 1890), разом із двома томами нової серії, складеними його послідовником – Хербертом Кньотелем Молодшим (1936–39 pp.). Мова ресурсу – німецька. Праця охоплює історичні мундири військ німецьких держав і Австро-Угорщини, меншою мірою інших європейських держав, з 1698 по 1840 р. На головній сторінці розміщено список заголовків усіх планшетів (гіперпосилань), упорядкований за томами видання, від кожного з яких здійснюється перехід до анотованих ілюстрацій.

Die französische Armee. Die Uniformierung der französischen Armee von 1690 bis ca. 1900 einschließlich ihrer Alliierten (Французька Армія. Уніформа французької Армії з 1690 по приблизно 1900 р., включаючи її союзників). Адреса в Інтернеті: <http://www.grosser-generalstab.de/lh/lh.html>. Ресурс представляє електронну інтерактивну версію п'ятитомного комплексного французькомовного видання «Les Uniformes de l'Armée française recueil d'ordonnances de 1690 à 1894 par le Docteur Lienhart et René Humbert» (Leipzig, 1900–1902), яке являє собою збірку майже 400 кольорових

планшетів із малюнками і схемами уніформ французької та союзних армій з 1690 по 1894 рік. Ресурс структурований подібно до сайту «Knötel».

Uniforms of the American Revolution (Уніформа Американської Революції). Адреса в Інтернеті: <http://www.srcalifornia.com/uniforms/uindex.htm>. Сайт репрезентує електронний варіант ілюстрованої енциклопедичної праці лейтенанта Чарльза М. Леффертса «Uniforms of the Armies in the War of the American Revolution, 1775–1783» («Уніформа армій у війні Американської революції, 1775–1783»), що її опублікувало 1926 р. малим тиражем Нью-Йоркське Історичне Товариство (Lt. Charles M. Lefferts. Uniforms of the Armies in the War of the American Revolution, 1775–1783. – New York: New York Historical Society, 1926. – Limited Edition of 500). Показано уніформу американських, французьких і Королівських військ. Ресурс структурований як інтерактивне електронне видання: від активного вказівника енциклопедичних статей через гіперпосилання здійснюється перехід до текстів статей.

Н.Ю. Ефімов. Военная униформология как феномен современной культурной жизни (М.Ю. Єфімов. Військова уніформологія як феномен сучасного культурного життя). Адреса в Інтернеті: http://www.edit.muh.ru/content/mag/trudy/11_2008/10.pdf. Ресурс представляє електронну версію статті М.Ю. Єфімова «Военная униформология как феномен современной культурной жизни» у форматі PDF/Adobe Acrobat, опублікованої на сторінках періодичного наукового видання «Труды СГУ» (2008, № 11), що його розміщено на сайті «Издательство СГУ» (Засновник: Современная гуманитарная академия). В статті розкривається філософська проблематика, пов'язана із військовою формою одягу та галуззю наукового знання про неї, що формується. Автор показує актуальність вивчення військової уніформи, обґрунтовує правомірність терміну *військова уніформологія*, визначає науководослідницькі завдання цієї галузі знань, яку він розглядає як соціально-культурний феномен.

ВОЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА («Милитера») (ВОСННА ЛІТЕРАТУРА («Мілітера»)). Адреса в Інтернеті: <http://militera.lib.ru>. Унікальний некомерційний веб-проект, який пропонує для безкоштовного читання зібрання текстів переважно у форматі Word /html (деякі запаковані в *.zip.), що мають відношення до військової історії та історії воєн. Першоджерела, архівні документи, мемуари, дослідження, довідкова література, періодика, проза і поезія та багато іншого. Мова сайту – російська. Ресурс засновано у 2001 р. Олегом Рубецьким (Росія). Електронна пошта: hoaxer@mail.ru, militera@ya.ru. В електронній бібліотеці сайту передбачено 15 розділів, в яких всі матеріали упорядковано за жанром літератури, тематикою, типом текстів та видання. Наявний пошук файлів по сайту і по розділах. Усі книги і документи публікуються із зазначенням джерела та анотацією. Серед уніформологічної літератури увагу привертають насамперед наступні публікації: *Военная энциклопедия: в 18 т.* – СПб.: Т-во И.В. Сытина, 1911–1915 (<http://militera.lib.ru/enc/sytin/index.html>), усі випуски щомісячного видання Міністерства оборони

РФ «Военно-исторический журнал» за 2004–2007 рр. (<http://militera.lib.ru/periodic/vij/index.html>); Соколов О.В. Армия Наполеона. – СПб.: Империя, 1999 (http://militera.lib.ru/h/sokolov_ov02/index.html); Татарников К.В. Русская полевая армия 1700–1730. Обмундирование и снаряжение / Под ред. В.И. Егорова. – М.: Любимая книга, 2008 (http://militera.lib.ru/h/tatarnikov_kv01/index.html); Шепелев Л.Е. Титулы, мундиры, ордена в Российской империи. – М.: Наука, 1991 (<http://militera.lib.ru/research/shepelev1/index.html>); Звегинцов В.В. Русская армия. 1700–1917: в 7 частях. – Париж, 1967–1980 (http://militera.lib.ru/h/zvegintsov_vv01/index.html); Звегинцов В.В. Формы русской армии 1914 г. Описание, рисунки, схемы. – Париж, 1959 (http://militera.lib.ru/h/zvegintsov_vv02/index.html); Дж. Денисон. История конницы: В 2 кн. – М.: АСТ, 2001. – Кн. 1. Денисон Дж. История конницы; Кн. 2. Брикс Г., ф. Примечания к «Истории конницы» Денисона (<http://militera.lib.ru/h/denison/index.html>) та ін. На сайті також діє потужний тематичний форум.

Военно-историческая библиотека «Победа» (Военно-історична бібліотека «Перемога»). Адреса в Інтернеті: <http://www.militarylib.com>. Засновано 2005 р. (Росія). Сайт є ресурсом з військово-історичної тематики, який пропонує широкий спектр різноманітних матеріалів з військової історії, зокрема історії війн, військової техніки, зброї і боеприпасів, нагород, уніформи, знаків розрізнення і спорядження, авіації, флоту та ін. Інформація представлена повнотекстовими електронними версіями друкованих російських, українських й західноєвропейських монографій, альбомів, документальних збірок, статей, спеціалізованих періодичних видань, а також відеоматеріалами. Всі файли супроводжуються розлогою анотацією або описом. Є пошук по сайту. Навігація здійснюється через систему двох простих сталих меню. В розділах «Войны до 1900 года», «Войны с 1900 по 1930 гг.», «Войны с 1930 по 1945 гг.», «Войны после 1945 года», що мають майже однакову структуру, публікуються книги, альбоми та збірники документів і матеріалів. Кожен із вказаних розділів розбито на декілька рубрик. Уніформологічна інформація зосереджена в рубриках «Униформа» та «Документы». Кілька цікавих коротких статей розміщено в рубриці «Униформа» розділу «Статьи». В розділі «Журналы», структурованому за назвами представлених періодичних видань, розміщено окремі номери і випуски російських та західноєвропейських видань. З-поміж них можна виокремити: «Images of War», «Signal», «World War 2 Photo Album», «Солдат на фронте», «Аверс», серію книг «Солдаты» (видавництво «АСТ», «Астрель»). Величезна підбірка відеоматеріалів (розділ «Видео») представлений документальними фільмами і телепередачами на воєнну тематику та воєнною кінохронікою різних країн. Застереження: за винятком статей і відеоматеріалів, які є доступними для перегляду безпосередньо на сайті, для завантаження текстів інших матеріалів (книг і журналів) ресурс надає лише лінки до файлів, розміщених на різних файлообмінних ресурсах. На сайті діє Форум, присвячений обговоренню питань воєнної історії та історичного моделювання.

Armour Book – Библиотека брони (Бібліотека брони). Адреса в Інтернеті: <http://www.armourbook.com>. Мова – російська. Сайт засновано 2007 р., Росія. Електронна скринька: на сайті. Ресурс присвячено науковим та науково-популярним матеріалам з історії військової техніки, зброї, форменого одягу і спорядження, нагород, а також військовому моделізму. Інформація представлена повнотекстовими електронними версіями російських, українських й західноєвропейських монографій, спеціалізованих періодичних видань, а також іконографічними, технічними та кінофотоматеріалами. Матеріали на сайті згруповані за тематичним принципом. Доступ до них забезпечуються за допомогою або загального простого меню «Навигация», або спеціального багаторівневого меню. Уніформологічна література зосереджена у розділі «Униформа и снаряжение» (застереження: тут зберігаються не самі тексти, а лише посилання на файли, розміщені на різних файлообмінних ресурсах). В рубриці «Батальная живопись» розділу «Разное» розміщують альбомні видання іконографічних матеріалів, а у рубриці «Фотоматериалы» того ж розділу – фотодокументальну інформацію. На сайті функціонує потужний форум.

Інформаційно-довідкові інтернет-проекти військово-історичних товариств, громадських об'єднань та приватних осіб

Український воєнно-історичний портал. Адреса в Інтернеті: <http://www.milua.org>. Один з найбільших україномовних ресурсів, присвячених військовій історії України XIX–XX ст. Засновник – Д.В. Адаменко, 2003 р. Електронна скринька: mil-ua@bigmir.net, visla1812@gmail.com. Уніформознавча інформація на сторінках порталу представлена фотодокументами, фаховими монографіями, окремими розділами книг та науковими статтями провідних західних й вітчизняних уніформологів та воєнних істориків, іконографічними матеріалами, нормативними документами, а також зображеннями і описами зразків уніформ, предметів обмундирування і спорядження XIX–XX ст. Портал складається з шести незалежних сайтів та форуму, об'єднаних простим меню. Серед них на увагу уніформолога заслуговують:

– «Ukrainische Legion – Легион Українських Січових Стрільців (1914–1918)» (<http://ucc.milua.org>) – сайт військово-історичного клубу «K.k. Ukrainische Legion», присвячений історії та діяльності Легиону Українських Січових Стрільців. Мова ресурсу – українська. Наукова інформація зосереджена у розділі «Історія». Зокрема, уваги заслуговує електронна публікація збірника історичних фотографій «Українські Січові Стрільці», виданого 2003 р. у Львові, та ювілейний фотоальбом з нагоди 20-річчя заснування Легиону УСС «Українські Січові Стрільці 1914–1920» (у форматі PDF).

– «Київський мілітарист» (<http://militarist.milua.org>) – невелика І-нет-сторінка з гіперлінками до розміщених на сайті часописів, монографій, наукових і популярних статей, повідомлень і графічних матеріалів на уніформологічну і зброезнавчу тематику. В добірці літератури представлено, зокре-

ма, повнотекстові електронні версії окремих номерів часопису «Військово-історичного альманах».

– «Українське військо у XX–XXI сторіччі» (<http://vijsko.milua.org/>) – сайт присвячено історії українських військових формувань у XX–XXI ст. Мова ресурсу – українська. Засновник – Є. Пінак. E-mail: pinak77@yahoo.com. Доступ до інформації забезпечується сталим меню. У розділі «Мультимедія» інтерес представляють насамперед збірка фотографій із зображенням вояків українських національних військових формувань та фоторепродукції оригінальних українських одностроїв 1919–1920 рр. з експозиції Королівського Військового Музею у м. Брюсселі (Бельгія). У розділах «Однострій» і «Бібліотека» можна знайти електронні версії близько двох десятків науково-популярних статей уніформологічної проблематики (більшість з них підготовлено уніформологом М. Чмирем та начальником відділу військової символіки та геральдики ЗС України О. Муравйовим, а також кілька нормативних документів, що регламентують комплектність, покрій, кольори і правила носіння уніформи для особового складу Військ Української Народної Республіки, Української Галицької Армії та сучасного українського війська. В розділі «Посилання» розміщено великий список анованих лінків, представлений вітчизняними й іноземними сайтами військово-історичного та військово-реконструкторського спрямування, що містять інформацію про історію і діяльність українського війська різних часів.

– «История государства Габсбургов» (<http://ah.milua.org>) – сайт, присвячений історії Австро-Угорської імперії з основним акцентом на її збройних силах. Засновник проекту – Дмитро Адаменко. E-mail: mil-ua@bigmir.net Мова ресурсу – російська. Інформація про однострої австро-угорського війська зосереджена в розділах (рубриках) основного меню «Книги», «Обмундирование» та «Экипировка», та теги (мітці) «Уніформа» окремо винесеного тематичного меню. В розділі «Книги», структурованому за хронологічним принципом, представлено зокрема анотації і лінки для завантаження з файлообмінних ресурсів повних текстів популярних і науково-популярних книг і довідників відомих іноземних і вітчизняних істориків, що їх присвячено історії австро-угорського війська, його уніформ і озброєння. В розділах «Обмундирование» і «Экипировка», рубрикованих за предметними категоріями, розміщено для читання і перегляду онлайн: тематичні науково-популярні статті, окремі розділи монографій та історичні довідки, добре проілюстровані фотодокументами, рисунками і схемами та фоторепродукціями реальних елементів форменого костюму; фотозображення оригінальних предметів обмундирування, спорядження і аксесуарів австро-угорських військ, що супроводжуються історичними коментарями й описами; збірки історичних фотографій, історичні картини та кольорові таблиці, що зображують обмундирування представників сучасної їм австро-угорської армії, а також сучасні ілюстрації, виконані за мотивами історичних малюнків. В теги «Уніформа»

зібрано разом, без рубрикації, більшість матеріалів сайту, що ілюструють виключно зразки і елементи уніформ австро-угорських військ.

На порталі діє потужний Воєнно-історичний форум «Military Ukraine» (<http://forum.milua.org>) із пошуковим сервісом за ключовими словами. Мова – українська. Старший модератор – Дмитро Адаменко. Інтерес для уніформолога становлять насамперед розділи «Воєнно-історичний форум» (структурований за хронологічним принципом), «Реконструкція», «Література та кіно» й «Посилання», де науковці, вільні історики-уніформологи, реконструктори, реставратори, колекціонери і просто любителі історичного військового костюму обговорюють малознані сторінки і дискусійні питання з історії військового одягу, уніформ і спорядження, новинки книжкового світу, оригінальні зразки з музейних і приватних колекцій, питання військово-історичної реконструкції, а також розміщують лінки до військово-історичних веб-ресурсів, бібліографічні списки уніформологічної літератури та багато іншої інформації.

Реконструктор.рф – военная и гражданская история и реконструкция XV, XVII–XVIII–XIX веков (Реконструктор.рф – воєнна та цивільна історія і реконструкція XV, XVII–XVIII–XIX століть). Адреса в Інтернеті: <http://www.reenactor.ru/index.php/>. Мова ресурсу – російська. Один з найбільш розвинутих і популярних воєнно-історичних форумів в російськомовному Інтернеті. Форум призначений для обміну знаннями з воєнної історії XV, XVII–XIX століть. Аудиторія Форуму включає членів клубів воєнно-історичної реконструкції (VIP), професійних істориків, колекціонерів, варгеймерів і просто любителів воєнної історії. Навігація по сайту здійснюється за допомогою складного меню. Є пошуковий сервіс за ключовими словами із налаштуваннями. Для структурування інформації весь простір Форуму розбито на розділи і кімнати (рубрики). Корисна для уніформолога інформація представлена в розділі «Архив», в рубриці «Новости» розділу «Консулат» і в рубриках «История» та «Реконструкция» розділів «XV век», «XVII век», «XVIII век» та «XIX век». Тут обговорюються численні теми воєнної історії, включаючи військовий побут, військовий костюм, уніформу, зброю і спорядження XVI, XVII–XIX ст., питання теорії і практики воєнно-історичної реконструкції вказаного періоду, оригінальні предмети із музейних і приватних колекцій; представлено огляди тематичної літератури і періодичних видань, анонси нових друкованих видань і веб-сайтів, лінки до корисних веб-ресурсів за темами форуму. Особливої уваги заслуговує кімната «Книжная полка» в розділі «Архив», де серед маси різноманітної військово-історичної літератури і документальних збірників розміщено для ознайомлення повнотекстові електронні версії сотень книг, брошур і наукових статей уніформологічної проблематики різними мовами (у форматі pdf)! Основна вада такого типу ресурсів – їх швидкоплинність.

Українське геральдичне товариство. Адреса в Інтернеті: <http://uht.org.ua/> Офіційний сайт Українського геральдичного товариства. Мова ресурсу – українська / англійська. Сайт засновано 2006 року. Автор ресурсу (ідея,

структура, наповнення) – Андрій Гречило. Поштова адреса для контактів: УГТ, а/с 1569, Львів, 79013. Перегляд матеріалів уможливується за допомогою простого сталого меню та пошуковика. Науковий інтерес для уніформолога може становити розділ «Військова символіка» (Автор розділу – Михайло Слободянюк) і зокрема його підрозділ «Історія символіки ЗСУ» (http://uht.org.ua/ua/part/vijsjkova_symvolika/history/), в якому розміщено, між іншим, дві короткі наукові статті відомого уніформолога М. Чмира: «Тимчасові знаки розрізнення старшин та козаків армії Української Народної Республіки (наказ Військам Дієвої Армії УНР від 9 квітня 1919 р. ч. 84)» та «Нарукавні знаки органів військового управління, з'єднань та родів зброї Галицької Армії 1919 р.». В розділі «Члени УГТ» можна знайти списки основних публікацій членів Товариства, зокрема: М.В. Чмира, М.В. Слободянюка. На сайті діє форум.

Анатомія армії (Анатомія армії). Адреса в Інтернеті: <http://army.armor.kiev.ua>. Ресурс засновано 2000 р., керівник проекту і автор більшості представлених матеріалів: підполковник Веремєєв Юрій Григорович (Росія). E-mail: teutonic@tku66.ru. Мова сайту – російська. Веб-сторінка містить довідкову інформацію з історії військових звань, уніформи і знаків розрізнення Російської Армії і Флоту, Радянської Армії, армій Німеччини, Австро-Угорщини та інших країн, а також матеріали про інженерну техніку, вибухові речовини, інженерні боєприпаси, фортифікацію, маскування, воєнну історію, науку і практику. У структурі сайту передбачено 9 розділів. В розділі «Уніформа и знаки различия» (<http://army.armor.kiev.ua/forma/index.shtml>) розміщено понад 100 коротких науково-популярних, добре проілюстрованих тематичних статей, підготовлених авторами сайту – вільними істориками Ю.Г. Веремєєвим та І.В. Ладигіним. Тематика статей: уніформа, знаки розрізнення звань і емблеми родів військ Російської Армії XVII – початку і кінця XX ст., РСЧА, Радянської Армії, Німецького Вермахту 1935–1945 рр., Німецького Бундесверу; армії США зразка 2002 р., Австро-Угорської армії 1914–1918 рр., кайзерівської Німецької армії 1888–1914 рр. Пошукового сервісу на сайті немає.

Сапёр (Сапер). Інформаційно-довідковий ресурс, присвячений інженерним військам: історія, інженерна техніка, маскування, інженерні боєприпаси, фортифікація, тактика, уніформа, знаки розрізнення інженерних військ. Адреса в Інтернеті: <http://www.saper.etel.ru>. Сайт засновано Ю.Г. Веремєєвим у 2000 р. E-mail: teutonica@eka-net.ru Мова ресурсу – російська. Навігація по сайту здійснюється через просте стале меню. У розділі «Уніформа и знаки различия» (<http://www.saper.etel.ru/index-uniform.html>) розміщено до півсотні коротких науково-популярних статей, підготовлених автором сайту, які присвячено уніформі інженерних військ Російської армії, знакам розрізнення звань Російської армії XVIII – початку XX ст. та емблемам родів військ Російської Імператорської, Робітничо-селянської Червоної та Радянської Армій.

Адъютант! Историческое обозрение (Ад'ютант! Історичний огляд). Воєнно-історичний проект, присвячений уніформі, озброєнню, тактиці,

побуту європейських армій, починаючи приблизно з XVII ст. і закінчуючи початком XX ст. Адреса в Інтернеті: <http://adjutant.ru/>, <http://ординарец.рф/>. Портал засновано у 2002 р., Росія. E-mail: anri@adjutant.ru. Мова ресурсу – російська. Навігація по сайту здійснюється за допомогою простого сталого меню і карти серверу. Також наявний пошук «Сыск» по усьому проекту, за винятком Форуму. В розділі «Материалы» розміщують статті, огляди та ілюстративні матеріали, що мають відношення до воєнної історії. В рубриці «Уставы, инструкции, наставления» можна виокремити «Воинский Устав о Полевой Пехотной Службе 1796 года» (опублікований за виданням «Полное Собрание Законов Российской Империи, с 1649 года. – 1830. – Том XXIV. Документ №17.588. – 1796, Ноября 29. – Воинский устав – О полевой пехотной службе»), зокрема глави десятої частини Статуту: «О мелких мундирных вещах», «Об Офицерской одежде» та «О унтер-офицерских, музыкантских, барабанщичьих и солдатских мундирах». Також в розділі представлено добірку публікацій відомих воєнно-історичних досліджень і популярної літератури, що вийшли друком у різні роки, у тому числі і на уніформологічну тематику. Зокрема, слід звернути увагу на ґрунтовну монографію начальника Воєнно-історичного музею артилерії, інженерних військ та військ зв'язку (ВИМАИВиВС), полковника В.М. Крилова «Кадетские корпуса и российские кадеты» (СПб., 1998); набори анованих планшетів «Форма русской армии 1756–1796 гг. Из собраний Русского и военно-исторического А.В. Суворова музеев» (СПб.), «Форма русской армии 1796–1801 гг. Из собраний Гатчинского, Русского и военно-исторического А.В. Суворова музеев» (СПб.); добірка статей 1985–2003 рр. випуску, присвячених вивченню російських гренадерських шапок зразка 1802 року.

Genstab.Ru (Генштаб.Ру) – некомерційний приватний І-нет-проект, адресований любителям воєнної історії. Містить багато довідкової інформації. Адреса в Інтернеті: <http://genstab.ru>. Портал заснований 1998 р., Росія. Ведучий сайту: Кудряшов Ілля. E-mail: на сайті. Мова ресурсу – російська. Наявний пошук по сайту. Історичні матеріали у вигляді статей в різних форматах зосереджено по рубриках: «Древний мир и античность»; «Темные века»; «Классическое средневековье»; «Ренессанс»; «Война в кружевах»; «Французская революция и Империя»; «XIX ве»; «Первая мировая война»; «Гражданская война в России»; «Вторая мировая война»; «Послевоенные конфликты и современные армии»; «Статьи, охватывающие несколько периодов». Інтерес представляють наково-популярні і популярні статті про уніформу, відскановані з журналів «Сержант» і «Воин» (PDF). Особливої уваги заслуговує стаття І.Є. Карпова «Типы исторических источников по униформологии иностранных армий периода наполеоновских войн (PDF)», опублікована в журналі «Сержант», №12 (http://sergeant.genstab.ru/pdf/12_sources.pdf), яка має насамперед цінність джерелознавчого і методологічного характеру. На сервері також знаходиться незалежний сайт, який офіційно представляє в Інтернеті російський військово-історичний журнал «Воин» (див. вище).

Семилетня війна 1756–1763 гг. (Семирічна війна 1756–1763 pp.). Адреса в Інтернеті: <http://syw-cwg.narod.ru/index.html>. Приватний веб-проект, присвячений Семирічній війні 1756–1763 pp. Представлено описи, карти і сценарії битв Війни; інформацію про організацію і уніформу армій XVIII ст. Сайт засновано 2002 р. (Росія). Мова – російська. E-mail: luterm@ Rambler.ru. Навігацію по сайту уможливають Карта сайту, пошуковик Яндекс та просте стале меню. Всі матеріали про уніформу армій в цілому, різних родів військ і військових частин держав, що брали участь у Семирічній війні, розміщено на головній сторінці ресурсу. Тут можна знайти в електронному варіанті (у форматі html) окремі фрагменти, витяги і розділи друківаних популярних ілюстрованих монографій та енциклопедій, науково-популярні статті. Зокрема, слід виокремити: лінки до кольорових планшетів, присвячених Пруській армії епохи Семирічної війни – з праці «Uniformenkunde» класика німецької уніформології Ріхарда Кнютеля, зібрані на веб-сайті Knötel; розділи про уніформу Пруської, Австрійської, Російської і Французької армій періоду Семирічної війни з книги ««300 лет европейского солдата (1618–1918)». Энциклопедия военного костюма» (М., 2001); фрагменти тексту книги «Примечания Брикса к «Истории конницы» Денисона: Перевод с немецкого» (М.: АСТ, 2001), науково-популярні статті «Гусары Елизаветы Петровны. 1741–1762 гг.» П.Ф. Космолинського (ВИК. – М., 1988, №4.), «Инженерный корпус: Обмундирование и снаряжение. 1730–1762 гг.» К.В. Татарнікова, «Мундиры русского генералитета 1745–1764» С. Льотіна (журнал «Цейхгауз», №1), «Легкие войска на службе французского короля. 1741–1763 гг.» Хрїстіана Ар'є (Uniforms, № 35).

2/18 – Военная история 2-й половины 18 века (2/18 – Воєнна історія 2-ї половини 18 століття). Війни і кампанії, армії, уніформа, карти, документи, біографії другої половини XVIII ст. Адреса веб-сайту: <http://wars175x.narod.ru/index.html>. Мова – російська. Доступ до інформації здійснюється за допомогою Карти сайту, простого сталого меню, списку гіперпосилань на головній сторінці та пошуковика. В розділі «УНИФОРМА / UNIFORMS» розміщено близько 10 коротких ілюстрованих історичних довідок про уніформу європейських армій, родів військ і військових частин другої половини XVIII ст. Інформація почерпнута з окремих розділів популярних і науково-популярних книг та статей, а також інтернет-ресурсів, часто в скороченому і редагованому вигляді, тому представляє лише пізнавальну цінність. Натомість цінним джерелом візуальної інформації про уніформу російської і західноєвропейських армій є розділ «Галереї», де розміщено фоторепродукції історичних творів живопису і графіки із зображенням зразків уніформ та анотовані фотографії оригінальних предметів обмундирування із музейних колекцій. Зокрема серед матеріалів розділу відзначимо: «Изображение мундиров Российско-Императорского Войска, состоящих из 88 лиц илюминированных. Составлено поручиком Финляндского егерского корпуса Яковом фон Люде. 1793 г.» (джерело: Люде, Яков фон. Изображение мунди-

ров російсько-імператорського війська, состоящих из 88 лиц илюминированных. 1793 // веб-сайт «Электронная Библиотека РГБ. Коллекция «Старопечатные книги» – <http://elibrary.rsl.ru/>); «Русский военный портрет второй половины 18 века» (понад 90 атрибутованих портретів), «Детали униформы русской армии 1783–1796 гг.» (22 анотовані фоторепродукції предметів обмундирування з російських й іноземних військових музеїв, у тому числі цифрових колекцій).

Интернет-проект «1812 год» (Интернет-проект «1812 рік») – найбільший російськомовний інформаційний ресурс з наполеоніки. Адреса в Інтернеті: <http://www.museum.ru/museum/1812/index.html>. Заснований 1998 р. Автор: Олег Поляков (Росія). E-mail: 1812oleg@mail.ru Мова ресурсу – російська / частково англійська. Навігація відбувається за допомогою сталого меню. Наявний пошук по сайту та тематично близьким веб-ресурсам. В розділі «Армия и вооружение» наразі представлено лише кілька аматорських популярних статей, присвячених уніформі Російської і Французької армії початку XIX ст. (наукову цінність не представляють), а також десята і одинадцята частини класичної праці О. Вісковатова «Историческое описание одежды и вооружения российских войск...», які хронологічно охоплюють період 1801–1825 рр. В розділі «Художники-баталисты» розміщено картинну галерею проекту, де відвідувач може ознайомитися з живописними і графічними творами таких майстрів, як А. Адам, В. Верещагін, П. Гесс, Ф. Гойя, Ф. Рубо, Х. Фабер дю Фор. Картини супроводжуються детальними коментарями. В розділі «Мемориал» інтерес може представляти сторінка «Музеи и выставки», в якій, зокрема, уваги заслуговує підбірка анотованих аматорських фотографій експозиції виставки «Русский и западноевропейский военный костюм первой трети XIX века» (Москва, Коломенське. Лютий – березень 2002 р.) (<http://www.museum.ru/museum/1812/Memorial/Kolomenskoe/index.html>). Розділ «Ссылки по теме» містить колекцію анотованих посилань на російські і закордонні веб-ресурси суміжної тематики.

Філіалом інтернет-проекту «1812 год» є сайт **Memorandum.ru** (Меморандум.ру) – <http://www.memorandum.ru/>. На сайті представлена збірка різних документів з європейської воєнної історії. Пріоритетним для укладачів інформаційного ресурсу є період наполеонівських війн. Друга значна частина збірки відведена під висвітлення питань воєнно-історичної реконструкції, або living history, і включає в себе: відомості про матеріальні предмети історичного періоду, способи їх виготовлення і місця отримання; твори епістолярного жанру про реконструкцію; альбоми фотографій з воєнно-історичних заходів; посилання на цікаві інформаційні Інтернет-ресурси про living history. Доступ до матеріалів здійснюється за допомогою сталого меню і карти сайту. В розділі «Военная история» можна знайти для читання і завантаження: Анотований список електронних версій 2020-ти ілюстрацій з I по XVIII частини класичної праці О. Вісковатова «Историческое описание одежды и вооружения российских войск»; «Его Императорского Величества воинский устав о Полевой пехотной службе с планами. – М., 1797» (сканована ксеро-

копія документу) – слід звернути увагу на Десяту частину: глави 2, 4, 5; «Воинский устав о пехотной службе. – СПб., 1811» (ксерокопія Уставу, pdf-файл). Усі файли є інтерактивними.

Клуб военно-исторической реконструкции «Лейб-Гвардии Преображенский полк» (Клуб военно-історичної реконструкції «Лейб-Гвардії Преображенський полк»). Адреса в Інтернеті: <http://www.lgpp.petrobrigada.ru/index2rus.htm>. Мова сайту – російська. Засновник: военно-історичний клуб «Лейб-Гвардії Преображенський полк». Поштова адреса: Государственный мемориальный музей А.В. Суворова. 193015 С-Петербург, Кирочная ул., д.43. Белову А.М. для военно-исторического клуба «Лейб-Гвардии Преображенский полк». E-mail: lgpreobr@mail.ru. Клуб відтворює обмундирування, спорядження і озброєння Преображенського полку Російської Імператорської гвардії в період Вітчизняної війни 1812 року і Закордонних походів 1813–1814 рр. Навігацію по сайту забезпечує просте стале меню. Пошуковика немає. Розділ «Уніформа» присвячений обмундируванню і спорядженню полка в період 1805–1814 рр. Значний інтерес представляє віртуальна галерея «Уніформа русской пехоты в рисунках периода Отечественной войны 1812 года и Заграничных походов 1813–1815 гг.». Тут розміщено зображення російської піхоти періоду наполеонівських війн, створені сучасниками тих подій. Вони точно передають манеру носіння речей. В розділі «Документи» можна знайти деякі документи, що стосуються правил носіння уніформи, опубліковані по різних друкованих виданнях: приказ військового міністра від 09.10.1808: «Описание каким образом солдату одеваться в походе» і «Описание сколько солдату в ранец полагается иметь вещей», прикази військового міністра 1808–1811 рр. стосовно ранцевих ременів, луб'яних вставок в ранцях, панталонів, каптанів і рукавиць.

СОЛДАТ.ru (СОЛДАТ.ру). Адреса в Інтернеті: <http://www.soldat.ru>. Сторінка присвячена насамперед пошуку і увічненню пам'яті загиблих у різних війнах військовослужбовців й мирного населення, передусім СРСР та Росії. Тут зібрана маса різноманітних матеріалів військової тематики – довідники, книги, документи та ін. Сайт засновано 2000 р. Мова – російська / англійська. Автор – І.І. Івлєв (Росія). E-mail: info@soldat.ru. Навігація по сайту відбувається за допомогою простого сталого меню і детальної карти сайту. Наявний також пошук по сайту. Уніформологічна інформація зосереджена в розділі «Файлы», де заархівовано (у форматі .rar) величезну кількість документальних збірників, довідників, монографій, наукових статей, документів і фотографій, присвячених військовій справі і военній історії, включаючи і довідкові матеріали про обмундирування і знаки розрізнення Червоної та Російської Імператорської армій. Зокрема з-поміж них відмітимо файли-довідники «Иллюстрированное описание обмундирования и знаков различия Советской Армии (1918–1958 гг.): в 4-х ч.» (Л., 1960), «Форма одежды личного состава Военно морских сил РККА 1934 г.» (<http://www.soldat.ru/files/3/27/61/> – Файлы > Файлы пользователей > Библиотека > Справочники,

энциклопедии, перечни, сборники документов), «В.В. Звегинцов. Формы русской армии 1914 г. Описание, рисунки, схемы: в 5 ч.» (<http://www.soldat.ru/files/3/22/51/> – Файлы > Файлы пользователей > Исторические материалы > Царская Армия и Флот). В розділі «Справочники», у папці «Военно-исторический журнал» (http://www.soldat.ru/spravka/issue_vij/), розміщено Вказівник опублікованих матеріалів часопису «ВИЖ» з 1964 по 2006 р. Зміст журналу за кожен рік видання упорядковано по рубриках, а не по випусках. На сайті також діє розгалужений форум.

REGIMENT.RU. Русская Императорская Армия (РЕГИМЕНТ.РУ. Російська Імператорська Армія). Довідковий Інтернет-ресурс, присвячений історії Російської Імператорської Армії та її воїнських формувань. Заснований у 2004 р. Адреса в Мережі: <http://regiment.ru/index.htm>. E-mail: www@regiment.ru. Пункт сталого меню «Библиотека» переносить відвідувача до розділу «Военно-историческая библиотека». У підрозділі «Исследования и научно-популярная литература» розміщено електронну версію відомого довідника російського уніформолога В.К. Шенка «Таблицы форм обмундирования русской армии» (СПб., 1910), уніформологічний посібник «Российская полиция в мундире» (Горбцов В.И., Гонюхов С.О. Российская полиция в мундире: Учебное пособие. Москва: «Рейтар», 2000. – 112 с. илл.) та І-шу частину книги відомого російського уніформолога В. Звегинцова «Русская армия» (Звегинцов В.В. Русская армия. Ч. I. 1700–1763 гг. – Париж, 1967) (<http://regiment.ru/Lib/A/10/1.htm/>), яка містить детальні історичні довідки про обмундирування, зброю і амуніцію. Текст складений на базі праці О. Вісковатова. Рисунки Вісковатова перероблені в серію таблиць, на яких зображено всі основні типи, тоді як численні схеми дозволили зобразити у барвах форми усіх частин. Книга ніколи не видавалася типографським способом. Рукопис віддруковано на машинці і розмножено на ротапринті тиражем близько 100 екземплярів.

Военно-историческое объединение «49-я пехотная дивизия» (Військово-історичне об'єднання «49-а піхотна дивізія»). **Розділ «Реконструкция».** Адреса в Інтернеті: <http://www.bergenschild.narod.ru/Reconstruction/index.htm>. Один з найбільших ресурсів І-нету з джерелознавчого погляду, тобто розміщення джерел з історії військової уніформи. Зазирнувши на «Складъ», можна знайти десятки нормативних документів по шиттю російського військового обмундирування та необхідного військового спорядження кінця ХІХ – початку ХХ ст.: прикази і циркуляри по Військовому відомству стосовно комплектності і покрою військової форми та правил її носіння, описи і ескізи мундирних і амунічних речей. Ресурс має 2 величезні підрозділи «Российский военный мундир конца ХІХ – начала ХХ веков. Русско-Японская, Первая Мировая Войны» та «Гражданская война на Востоке России (1918–20 гг.)». В розділі «Фотосалонъ» розміщено десятки фото-портретів і групових фотографій російських військових зазначених періодів.

Проект “Колчакія” (Проект “Колчакія”). Адреса в Інтернеті: <http://www.kolchakiya.narod.ru>. Сайт А. Каревського і К. Якімова, присвячений питанням символіки антибільшовицьких державних утворень і військових формувань на Сході Росії в період Громадянської війни та іноземної інтервенції 1918–1922 років. Заснований у 2009 р., Росія. E-mail: kolchakiya@yandex.ru. Навігація забезпечується простим сталим меню. Розділ «Уніформологія» містить близько 60 статей, в яких зібрано чимало історичних матеріалів по темі, у тому числі: неопубліковані архівні документи – прикази військам, фрагменти газетної хроніки, опублікованих мемуарів і споминів учасників війни, історіографічні відомості; оригінальні повідомлення, історичні реконструкції авторського колективу Web-проекту, виконані з використанням писемних джерел (зокрема архівних актових матеріалів, історичної періодики та історико-мемуарної прози), фотодокументів, матеріалів військово-історичної літератури – монографій і статей, опублікованих у періодичних виданнях і збірниках. Всі матеріали супроводжуються точними посиланнями на джерело інформації. Тексти статей рясно проілюстровані художниками А. Каревським і А. Лебедевою (м. Москва).

Ведомственная геральдика (Відомча геральдика). Адреса в Інтернеті: <http://www.vedomstva-uniforma.ru/index.html>. Персональний сайт члена Геральдичної Ради при Президенті Російської Федерації Токаря Леоніда Миколайовича. E-mail: tln-rti@list.ru. Портал засновано у 2005 р. Мова – російська. Дуже розвинутий популярно-інформаційний ресурс, присвячений відомчій символіці (відомчій уніформі, геральдичним знакам-емблемам, прапорам, стягам і відомчим нагородам) Російської Федерації, а також радянському періоду історії відомчого форменого костюму. Навігація по сайту здійснюється за допомогою сталого меню складної структури. Є також пошук по сайту. На сайті розміщено повні тексти численних нормативних документів; анотований ілюстративний матеріал; анотації і огляди тематичної літератури; тематичні бібліографічні вказівники нормативних актів, опублікованих в офіційних виданнях та іншій літературі; інформацію про авторські проекти і книги; підготовлені для Web-проекту популярні статті з історії відомчого форменого костюму СРСР; фотогалерею та багато іншого. Особливу цінність представляє розділ «Правила ношення форменної одягу», де розміщено тексти близько 20-ти офіційних видань Правил носіння форми одягу військовослужбовцями Армії і військово-морського флоту (за 1952–1988 рр.), Військ і органів внутрішніх справ (1952–1970 рр.), керівним і рядовим складом Міліції (1958–1977 рр.) та працівниками Відомств (1977, 1981 рр.) СРСР.

У 2010 р. редакцією порталу започатковано щоквартальний ілюстрований інтернет-журнал для любителів уніформології «Мундир» (<http://www.vedomstva-uniforma.ru/mundir/index.html>) – популярної спрямованості. Електронна пошта редакції – tln-rti@list.ru, polygon_v@mail.ru. Пріоритетною тематикою журналу є історія російської уніформи. Авторами публікацій є вільні історики, аматори і колекціонери. Всі матеріали згруповано по рубриках: «Вооружён-

ные Силы России», «Гражданский мундир России», «Зарубежье», «Это интересно», «Критика» та «Официальный отдел». Остання відведена для публікування електронних версій друкованих нормативних документів.

Філіалом веб-проекту є тематичний форум любителів уніформології «Униформистика», створений Л.М. Токарем (<http://vedsimvol.mybb.ru/>). Предметом обговорення є питання з історії уніформи, спорядження, знаків розрізнення, емблематики, нагород, прапорів і стягів військ, відомств і суспільних організацій Російської імперії, РФ, СРСР і союзних радянських республік, пострадянських держав, країн Варшавського договору і Соцтабору, НАТО та інших країн, а також приватні колекції.

Танковая униформа СССР (Танкова уніформа СРСР). Адреса в Інтернеті: <http://tankuniform.ru/index.htm>. Інформаційно-довідковий ресурс, присвячений уніформі радянських танкових військ 1917–1991 рр. Заснований 2009 р. Автор – Євгеній Дриг (Росія). E-mail: mail@tankuniform.ru. Мова сторінки – російська. Пошуку по сайту немає. Навігацію забезпечує стале меню із 13-ти пунктів. 5 розділів обіймає основний інформаційний блок – уніформа радянських танкових військ (1917–1991 рр.), структурований за хронологічним принципом. Ще два розділи присвячено окремо спеціальному обмундируванню і нагрудним знакам радянських танкових військ. Вся інформація розділів подається у вигляді історичної хроніки нормативних актів (приказів) стосовно обмундирування, знаків розрізнення і спорядження радянських бронечастин і мотомеханізованих військ з переказом їх змісту або витягами із джерел. Текст супроводжується ескізами емблем (шифровок) і предметів обмундирування із указів та фотозображеннями емблем військ, знаків розрізнення (погонів, кокард, нарукавних і нагрудних нашивок, шевронів, петлиць), гудзиків, обмундирування і військового спорядження з приватних колекцій, а також – анотованими фотопортретами військових з описом їх форми із архіву автора сайту, Російського державного воєнного архіву, Центрального архіву міністерства оборони, а також сімейних архівів.

Рабоче-Крестьянская Красная Армия (Робітничо-Селянська Червона Армія). Адреса в Інтернеті: <http://rkka.ru/index.htm>. Портал присвячено Робітничо-Селянській Червоній Армії (РСЧА) в передвоєнний і воєнний періоди. Заснований 1999 р. Вебмайстер, адміністратор – Олександр Киян (Росія). E-mail: mail@rkka.ru Мова сайту – російська. Навігація здійснюється за допомогою сталого меню. Уся довідкова інформація про форму одягу РСЧА, найбільш повна в мережі Інтернет, зосереджена в розділі «Униформа» (<http://rkka.ru/iuniform.htm>) (Автор розділу – Вадим Воскобойніков). Тут представлено фотозображення й історичні довідки про усі типи і види уніформ та предмети обмундирування і спорядження вищого командного і керівного складу, військово-повітряних сил, автобронетанкових військ, військово-морського флоту, піхоти, артилерії, кавалерії й інших військ та служб Червоної Армії, однострої Параду Перемоги, а також форму органів і військ НКВС та НКДБ СРСР. В підрозділі «Глоссарий» можна знайти усі

нормативні акти 1934–1943 рр., що регламентують комплектність, колірну гаму, матеріали і правила носіння форми одягу Червоної Армії та НКВС, а також – характеристику всіх типів тканин, що їх застосовували для пошиття обмундирування Червоної Армії (!). На сайті також діє тематичний форум.

Санкт-Петербургский общественный научный фонд «Военно-исторические исследования» (Санкт-Петербурзький суспільний науковий фонд «Военно-історичні дослідження»). Адреса в Інтернеті: <http://www.warhistory.ru>. Мова сайту – російська. Ресурс заснувано у 2008 р. Санкт-Петербурзьким суспільним науковим фондом «Военно-исторические исследования». Адреса електронної пошти: sergo@tyumen.pp.ru. Інтерес представляє насамперед розділ «Научная жизнь», в якому серед інших військово-історичних досліджень опубліковано науково-популярні статті військового історика Олександра Зубкіна й співавтора В. Мосунова «Походное снаряжение «Красной Армии», «Особенности снабжения Красной Армии во время Советско-Финляндской войны 1939–1940 гг.». Статті проілюстровані численними фотографіями оригінальних предметів військового спорядження і зразків уніформи червоноармійців.

Army.lv – международный проект Дмитрия Смирнова (Army.lv – Міжнародний проект Дмитра Смирнова). Адреса в Інтернеті: <http://army.lv/gu>. Портал пропонує дуже багато різноманітної інформації на військову тематику. Керівник проекту – Д. Смирнов (Латвія), E-mail: web@army.lv. Мова сайту – російська / частково англійська. В структурі сайту передбачено 13 розділів, розбитих на тематичні підрозділи і рубрики. Доступ до матеріалів ресурсу здійснюється за допомогою зручного меню складної структури. Також наявний пошук по сайту. В розділі «Библиотека» уваги заслуговує підрозділ «Военное дело. Книги», який має кілька рубрик. В рубриці «Уставы, наставления, справочная литература» розміщено довідник О.В. Харитонова «Иллюстрированное описание обмундирования и знаков различия Советской Армии (1918–1958 гг.)» (Л.: АИМ, 1960), а також офіційне видання міністерства оборони СРСР «Правила ношения военной формы одежды» (М., 1970). Рубрика «История» цікава науково-популярною книгою П. Ліпатова «Униформа Красной Армии» (2001). В книзі розглянуто знаки розрізнення, обмундирування, спорядження сухопутних військ Червоної Армії та військ НКВС 1936–1945 рр. Усі файли – у форматі PDF. На сайті діє форум.

П. Ліпатов. Униформа Красной Армии и Вермахта. Адреса в Інтернеті: <http://zw-observer.narod.ru/books/uniform/content.html>. Сторінка представляє собою електронну версію науково-популярної книги Павла Ліпатова «Униформа Красной Армии и Вермахта» (М.: Техника Молодежи, 1996) в форматі html. Розглянуто знаки розрізнення, обмундирування, спорядження сухопутних військ Червоної Армії і Збройних Сил Німеччини. Книга складається з двох глав. В кінці кожної наведено бібліографічний список використаних джерел і літератури. Файл розміщено на сайті ZW-OBSERVER, в розділі «Военные книги». Друга глава цієї книги – «Восточный фронт»,

присвячена уніформі Вермахту на Східному фронті до 1945 р., розміщена також на сайті **panzerkrieg.narod.ru** (в форматі htm), в розділі «Униформа и снаряжение» (<http://panzerkrieg.narod.ru/uniform.htm>).

Третій рейх и Германия: Личности, Войска, Фотографии, Документы –NaziReich.net (Третій рейх і Німеччина: особистості, Війська, Фотографії, Документи – NaziReich.net) – приватний історичний Інтернет-проект про Третій Рейх і націонал-соціалізм в Німеччині у 1933–1945 роках. Адреса в Інтернеті: <http://www.nazireich.net>. Мова – російська. Засновник і адміністратор порталу – Fox Mulder (Росія). E-mail: nazireich@list.ru. Навігація по сайту здійснюється за допомогою складного сталого меню, що має 15 основних розділів. В розділі «Войска» представлено ілюстровані історичні довідки про уніформу, предмети обмундирування, знаки розрізнення, екіпіровку різних родів військ і військових частин німецької армії. Більшість статей супроводжуються бібліографічним списком використаних джерел та літератури (переважно фігурують Інтернет-сайти та фахова науково-популярна література). Науковий інтерес становить дуже інформативний підрозділ «Фотографии» розділу «Медиа», який дозволяє переглянути понад 200 історичних фотографій із зображенням солдатів різних частин армії Третього Рейху. На сайті діє добре структурований форум.

Знаки различия и символика Третьего Рейха и Добровольческих формирований (Знаки розрізнення і символика Третього Рейху і Добровольчих формувань). Адреса в Інтернеті: <http://country-osi.narod.ru/> Засновник – Олексій Крон. Електронна пошта: kronjev@yandex.ru, kronjev@1939.ru. Приватний довідково-інформаційний популярний ресурс, присвячений військовій символіці і знакам розрізнення воїнських формувань Третього Рейху і його союзників, у тому числі – Добровольчих частин. Мова сайту – російська. На сторінках сайту можна знайти короткі історичні довідки про воїнські знаки розрізнення, погони, кокарди, нагрудні знаки, петлиці, каски, кільця, пряжки і т.п. військ Німеччини, Італії, Японії, Румунії, Угорщини, Фінляндії, Болгарії, Іспанії і добровольців, що воювали на боці Німеччини. В процесі творення ресурсу були використані фото- і текстові матеріали, взяті з різних джерел, зокрема – мережі Інтернет. На сайті також діє тематичний форум. Інформаційні блоки не містять наукового й бібліографічного апарату, тому наукової цінності ресурс не представляє. Однак він може стати у пригоді нефахівцям та початківцям.

The International Encyclopedia of Uniform Insignia around the World (Міжнародна енциклопедія формених знаків розрізнення в усьому світі). Адреса в Інтернеті: <http://www.uniforminsignia.org/>. Популярний довідково-інформаційний ресурс, який представляє підбірку кольорових зображень знаків розрізнення на сучасних й історичних уніформах збройних сил, поліції та інших відомств різних держав світу. Сторінку засновано у 2010 р. Засновник – The International Encyclopedia of Uniform Insignia Association, o.s. (Чеська Республіка). E-mail: encyclopedia@uniforminsignia.org. Мова сайту – англійська,

також наявний перекладач на 24 мови світу. На головній сторінці організовано швидкий пошук інсигній по державах – як сучасних, так й історичних. Матеріали систематизовано за різними категоріями: тип служби, відомства, вид збройних сил, рангові відзнаки та ін. Однак дані про джерело інформації відсутні. Крім того, розділ простого меню «SEARCH INSIGNIA» (пошук інсигній) дозволяє скористатись розширеним пошуком в базі даних, який організовано за такими параметрами як: рід війська та відомчих служб, тип відзнак, епоха, континент, країна та ін. Сайт постійно оновлюється і регулярно поповнюється новими сторінками. Діє тематичний форум.

How to: GET STARTED ON RESEARCH ON MILITARY UNIFORMS: A Bibliographic Essay. Byron P Connell. New Jersey - New York Costumers' Guild. Англomовна стаття для читання в режимі онлайн «Get started on research on military uniforms» (Початок роботи в галузі наукових досліджень з військової форми), підготовлена членом некомерційної організації «New Jersey – New York Costumers' Guild» Байроном Коннелом. Адреса в Інтернеті: <http://www.sickpupsnot.org/documents/BibliographicEssayonUniforms.html>.

Ресурс представляє бібліографічний огляд найбільш корисної англomовної друкованої уніформологічної літератури (книг) та Інтернет-ресурсів з історії західноєвропейської (зокрема британської) та американської військової уніформи і знаків розрізнення, із бібліографічним списком посилань в кінці, що нараховує 47 позицій. Статтю також можна завантажити у форматах .pdf або .doc зі сторінки «Useful Staf» веб-сайту вказаної організації (<http://www.sickpupsnot.org/useful.html>).

The Company of Military Historians (Компанія Військових Істориків). Адреса в Інтернеті: <http://military-historians.org/index.htm>. Довідково-інформаційний ресурс, заснований 2003 р. товариством The Company of Military Historians (США). Поштова адреса: 910, Rutland, MA 01543, U.S.A. Tel.: 508-799-9229. E-mail адміністратора: cmhhq@aol.com. Мова сайту – англійська. Компанія Військових Істориків була заснована у 1949 р. як освітній, науковий і літературний інститут, присвячений вивченню і поширенню інформації про уніформу, спорядження, історію і традиції членів Збройних Сил США по всьому світу та інших націй Західної півкулі. Членами Компанії є як професіонали, так і аматори в сфері американської воєнної історії. На увагу уніформолога заслуговує розділ «Publications» простого сталого меню, в якому, зокрема, розміщено інформацію про фахове ілюстроване щоквартальне видання Компанії «The Military Collector & Historian» (Воєнний колекціонер та історик). Статті часопису охоплюють такі теми як зброя, спорядження, уніформа/обмундирування, техніка і стяги. Також вони включають інформацію про військову організацію, історію, воєнне мистецтво і художників, недавно видані книги й інші публікації, діяльність товариства і його членів. Журнал є провідним виданням про уніформу і спорядження військ Північної і Південної Америки, які служили в країні і поза континентом. На сайті можна ознайомитись зі змістом усіх випусків часопису, починаючи з 1949 р.

(понад 250 випусків), а також шукати в базі даних статей за автором, томом і номером випуску, ключовими словами і онлайнним індексом статті. Розділ «Links to Other Sites» (<http://military-historians.org/company/links.htm>) містить велику підбірку посилань на тематичні сайти, в тому числі веб-ресурси, присвячені історії американської військової уніформи. На сайті діють форуми.

The Napoleon Series (Наполеоніада) – потужний інформаційний ресурс, присвячений Наполеону Бонапарту і його епосі. Адреса Інтернеті: <http://www.napoleon-series.org>. Портал засновано 1995 р. Головний редактор: Роберт Бернем (Robert Burnham), електронна пошта: rburnham10@cox.net. Мова сайту – англійська. Доступ до інформації забезпечують просте меню і серія гіперпосилань, що з'являється на кожній сторінці. Також можливий пошук по сайту. В розділі «Military Section» (Військовий Розділ) слід звернути увагу на підрозділ «Organization, Strategy, & Tactics» (Організація, стратегія і тактика), в якому зібрано десятки статей про уніформу різних військових частин і армій країн-учасниць наполеонівських війн, а також серії планшетів, які зображують солдатів у польовій уніформі, виконані художниками-сучасниками. Статті надсилаються до редакції сайту авторами з різним статусом – як професійними і вільними істориками, так і аматорами історичної реконструкції. Тому їхній науковий рівень варіюється від ґрунтовних наукових і науково-популярних студій до популярних компілятивних статей. В розділі «Reviews» (Огляди) розміщуються огляди нових і букіністичних книг, а також веб-сайтів, мультимедіа, мініатюр і періодичних видань. Розділ «Links» містить величезний список посилань на тематичні веб-ресурси. На сайті діє дискусійний форум, який є провідним форумом з Наполеоніки в мережі Інтернет.

Napoleon Online - Informationsportal zur Epoche 1792-1815 (Наполеон Онлайн – Інформаційний портал з періоду 1792–1815 рр.). Адреса в Інтернеті: <http://www.napoleon-online.de>. Мова сайту – німецька / частково англійська. Ресурс є мультимедійним сайтом-наступником німецького журналу «Depesche», котрий займається всіма аспектами епохи наполеонівських воєн. Основна увага зосереджена на арміях і воєнних кампаніях. Адміністратор сайту – Марк Штайн (Markus Stein). Поштова адреса: Egellstrasse 468167 Mannheim. E-mail: stein AT napoleon-online DOT de. Уніформологічна інформація розміщена в розділах «Armeen» (Армії) та «Quellen und Literatur» (Джерела і література). Сайт вирізняється багатим ілюстративним матеріалом, зокрема: фотографіями оригінальних предметів обмундирування з музейних колекцій та публікацією зображальних джерел, насамперед десятків серій анотованих графічних планшетів, що зображують уніформи представників різних армій періоду наполеонівських воєн, із рідкісних рукописних і друкованих ілюстрованих уніформологічних праць кінця XVIII – першої половини XIX ст. Нечисленні онлайнві статті, присвячені уніформі військ, – популярно-компілятивні і значної наукової цінності не мають. В розділі «Джерела і література» можна ознайомитися зі змістом усіх 28 випусків успішного журналу «Depesche» –

«попередника» Napoleon Online (видавався з початку 1980-х рр. по 1996 р.) та 14 випусків журналу «Circulaire» (видавався з 1990 по 1996 р.), а також вільно завантажити pdf-файли всіх випусків обох військово-історичних часописів німецькою мовою! На порталі діє вельми динамічний форум.

HISTUNIF.COM – HISToire des UNIFORMES des troupes alliées de l'Empire 1804–1814 (Історія уніформи військ союзників Імперії 1804–1814 рр.). Адреса в Інтернеті: <http://www.histunif.com>. Довідково-інформаційний ресурс, заснований у 2001 р. Засновник і веб-майстер – Жан-П'єр Перкон (Jean-Pierre Perconte), e-mail: jean-pierre.perconte@orange.fr. Мова сайту – французька. Тематичні матеріали сайту упорядковано по арміях союзних держав. В кожному розділі розміщуються тексти офіційних документів (статути, укази, циркуляри, інструкції з військового життя, що містять описи і ескізи форм одягу і спорядження), історичні ілюстрації і сучасні графічні реконструкції із зображенням представників військ і зразків уніформ, схеми мундирних кольорів по полках.

Site SEHRI documentaire et bibliothèque (Документальний сайт і бібліотека SEHRI) – блог Інтернет-порталу «SEHRI – 1789–1815». Адреси в Інтернеті: <http://sehriasso.chez.com/topic/index.html>, <http://www.sehri.net63.net/topic/index.html>. Засновник: асоціація La Société d'Etudes Historiques Révolutionnaires et Impériales / S.E.H.R.I. (Товариство досліджень історії Революції та Імперії), Франція. 2009 р. Електронна пошта: sehri@netcourrier.com, sehri01@gmail.com. Мова ресурсу – французька. Доступ до матеріалів сайту забезпечує складне багаторівневе меню. Можливий також пошук по сайту і по розділах. Наукову цінність становить насамперед великий розділ «Archives numérisées en ligne» (Цифрові архіви онлайн) із внутрішнім багаторівневим меню. В підрозділі «Archives numérisées – affaires militaires» (військові справи) можна знайти колекцію відсканованих фрагментів архівних документів з інформацією про зброю, обмундирування і спорядження французької армії 1789–1815 рр. Розділ «Iconothèque» (Бібліотека зображень) містить сотні оцифрованих репродукцій творів живопису і графіки, які зображують відомих військових діячів та представників французьких військ і відомств часів Революції та Першої Імперії в уніформах, що їх виконали сучасники. В розділі «Musée virtuel» (Віртуальний музей) певний інтерес можуть представляти збірки фотозображень зброї, обмундирування і спорядження 1789–1815 рр., а також форменних гудзиків 1789–1720 рр. Тут розміщено аматорські фотографії артефактів (без описів!) з приватних і державних колекцій, що їх використовували військові з 1789 по 1815 (1820) р., відзняті членами Товариства. На сайті діє потужний добре структурований тематичний форум.

Le site de Patrice Menguy. “Les Sujets du Bien-Aimé” – association Loi 1901 (Сайт Патріса Менгі. «Теми улюбленої» – Асоціація Закон 1901) – Персональний сайт Патріса Менгі (Франція), історико-реконструкторського спрямування. Адреса в Інтернеті: <http://patricemenguy.free.fr/sujetsdubienaim/>

Sommaire.html. Контакт / e-mail: patricemenguy@hotmail.com/. Мова ресурсу – французька. Пошуковика немає. Навігацію по сайту забезпечує стале меню. Уваги відвідувача заслуговує розділ «Archives» (Архів). Зокрема, у підрозділі «Ordonnances...» (Прикази) розміщено близько 20 королівських розпоряджень стосовно одягу і спорядження різних родів і видів військ Французької армії XVIII ст., датовані 1710–1757 роками. А в підрозділі «Uniformes» (уніформа) шляхом компіляції зібрано цитати-витяги із описами костюмів солдат усіх військових частин Французької армії XVIII ст., взяті із тогочасної друкованої літератури.

Kaiser's Bunker (Бункер Кайзера) – цікавий, вельми інформативний і корисний некомерційний довідковий ресурс, створений з метою забезпечувати колекціонерів та істориків точною інформацією про уніформу, спорядження й інші об'єкти матеріальної культури Першої світової війни. Інформаційний ряд, що базується головним чином навколо фотографій артефактів, охоплює зокрема: кайзерівську Німеччину 1860–1918 рр.; Канадські Експедиційні Сили 1914–1919 рр. та Королівські ВПС 1914–1918 рр. Адреса в Інтернеті: <http://www.kaisersbunker.com/> Заснований 1999 р. Адміністратор сторінки: Тоні Шнурр (Канада). E-mail: kaisersbunker.com@gmail.com. Мова ресурсу – англійська. Веб-сайт складається з двох розділів: 1. Фотогалерея оригінальних атрибутованих артефактів кайзерівської Німеччини 1860–1918 рр., Канадських Експедиційних Сил (КЕС) 1914–1919 рр. та Королівських ВПС 1914–1918 рр. Усі артефакти супроводжуються детальними описами! 2. Довідково-інформаційні сторінки про військові артефакти кайзерівської Німеччини і КЕС для дослідників, істориків і колекціонерів. Більша частина представленої інформації стосується антикварних військових головних уборів, переважно шоломів. Окремої уваги заслуговує список посилань на тематичні веб-сайти, рекомендовані автором ресурсу.

MILITARY-PHOTOS.COM – Photographie militaire et Organisation de l'armée française au XIXeme siècle (Військові фотографії і Організація французької армії у XIX столітті). Відмінний інформаційно-довідковий ресурс, присвячений історії уніформи й військових частин та персоналіям французької армії періоду 1850–1914 рр. Адреса в Інтернеті: <http://www.military-photos.com>. E-mail: military.photos@lu.coditel.net. Мова сайту – французька / англійська. Ресурс представляє віртуальну виставку величезної персональної колекції фотодокументів, що налічує понад 2000 оригінальних фотографій, атрибутованих автором сайту. Основний тематичний матеріал згруповано по трьох добре структурованих розділах: «Уніформа», «Біографії», «Французька армія (1850–1914 рр.)», фотогалереї яких супроводжуються короткими історичними довідками про еволюцію французької військової форми між 1850 і 1914 роками, біографічними нарисами про французьких офіцерів, довідками про історію і організацію французької армії часів Другої Імперії і періоду «Belle Epoque». В розділі «Різне» представлено фотоматеріали й історичні довідки стосовно уніформи військ інших основних європейських держав того

часу. Розділ «Війна 14–18 рр.» містить список крупних французьких підрозділів (армій і корпусів) в Першій світовій війні, з фотографіями і біографіями їх командирів. Окрім сталого меню відвідувачу також запропоновано швидкий браузер колекції за категоріями. Особливої уваги заслуговує список корисних посилань на цікаві сайти, присвячені історії фотографії і онлайновим колекціям, а також – арміям періоду 1850–1914 рр. На сайті діє дискусійний форум.

Hussards Photos (Фотографії гусарів) – некомерційний сайт Джерома Ланца, що представляє у відкритому доступі цифрову галерею старих фотографій із особистої колекції, яка цілком присвячена гусарським частинам в арміях різних держав світу і охоплює період до 1914 р. Адреса в Інтернеті: <http://www.hussards-photos.com>. E-mail: djedj@hotmail.com. Мова ресурсу – французька. Інтерактивний каталог атрибутованих фотографій структуровано по країнах. Деякі фотографії окрім інформації про зображену особу супроводжуються короткими коментарями стосовно зображеної уніформи і її окремих елементів. На головній сторінці сайту також розміщено кілька тематичних статей, з яких для дослідника вельми корисною є «Approches Uniformologique» (Підходи уніформології). Джером Ланц запропонував певний порівняльний підхід до атрибуції фотодокументів. Зокрема, зіставивши фотографії колекції і порівнявши деякі елементи уніформ, автор виокремив характерні типи головних уборів та манжетів, які можуть допомогти датувати фото та встановити громадянство і військовий підрозділ зображеної особи, а також продемонстрував це на конкретних прикладах.

Soldiers of the Queen – A Virtual Museum of Antique Victorian-era British Military Photographs and Associated Biographical Research (Солдати королеви – Віртуальний музей автентичних фотографій британських військовиків вікторіанської епохи та пов'язані з ними біографічні дослідження). Адреса в Інтернеті: <http://www.soldiersofthequeen.com/>. Персональний некомерційний англомовний сайт, на якому представлено віртуальну галерею атрибутованих автентичних фотографій британських військових домової і колоніальної служби. Каталог упорядковано за адміністративними частинами Британської імперії, персоналіями та іншими категоріями. Наявний пошук по сайту. E-mail куратора музею: curator@soldiersofthequeen.com.

Фотоархів Великої Отчественной войны 1941–1945 гг. (Фотоархів Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.). Адреса в Інтернеті: <http://soldat1941.narod.ru>. E-mail: soldat1941@narod.ru. В онлайнному архіві зібрано унікальні фотографії, зроблені солдатами Вермахту на окупованій території Радянського Союзу. Навігацію по сайту забезпечує просте стале меню. В розділі «Солдаты» розміщено галерею фотографій, на яких зображено вояків Червоної Армії.

Hotel des invalides musée des armées période 1500 a 1870 – Galerie (Готель Інвалідів. Музей армії періоду 1500–1870 рр. – Галерея). Адреса в Інтернеті: www.galerie.roi-president.com/album-26-hotel+des+invalides+musee+

des+armees+periode+1500+a+1870.html. Ресурс являє собою цифрову галерею аматорських фотографій експозиції Музею Армії в Готелі Інвалідів (Франція), на якій представлено зразки уніформ, предмети обмундирування, озброєння і спорядження та інші артефакти XV–XIX ст. Переважна більшість експонатів відноситься до періодів Першої та Другої Імперій. Є можливість вільного завантаження файлів. Мова сайту – французька.

Rathbone Museum of WWII Air Force Uniforms and Insignia (Ретбоун Музей одностроїв і знаків розрізнення військово-повітряних сил Другої світової війни). Адреса в Інтернеті: <http://www.rathbonemuseum.com>. Сторінку засновано у 2000 р. Тодом Ретбоуном (Tod Rathbone). E-mail: tod@rathbonemuseum.com. Мова сайту – англійська. Ресурс репрезентує віртуальний музей, експозиція якого присвячена уніформі і знакам розрізнення льотчиків Другої світової війни й охоплює період 1938–1945 рр. Тематичний матеріал згруповано по країнах за абеткою. Виставка включає автентичні предмети обмундирування, спорядження й знаків розрізнення з приватних колекцій, а також фотографії вояків ВПС в уніформі. Всі зображення супроводжуються описом й історичною довідкою.

Under the Red Star. Cold War Uniform Visor Caps of the Soviet Union 1945-1991 (Під Червоною Зіркою. Формені фуражки Радянського Союзу періоду Холодної війни 1945–1991 рр.). Персональний некомерційний англійськомовний сайт, присвячений колекції радянських формених фуражок періоду Холодної війни, створений з метою популяризації їх колекціонування. Адреса в Інтернеті: <http://www.undertheredstar.com>. E-mail: randallstewart@comcast.net. Ресурс представляє собою зручно структурований віртуальний музей радянських формених фуражок повоєнного періоду із особистої колекції автора сайту. Всі зображення фуражок супроводжуються детальним описом й історичною довідкою. Поза меню пошук по сайту відсутній.

Исторические пуговицы – сайт для коллекционеров (Історичні гудзики – сайт для колекціонерів). Адреса в Інтернеті: <http://www.pugoviza.ru/index.shtml>. Довідково-інформаційний ресурс, присвячений мундирним і ліврейним гудзикам, поясам бляхам (пряжкам) і особистим знакам Російської імперії до 1917 р. Засновник – С. Федосєєв (Росія), 2004 р. Мова сайту – російська. При підготовці ресурсу використовуються гудзики, що збереглися в первозданному вигляді в приватних колекціях, а також знайдені в землі пошуковиками останнім часом. Навігацію по сайту забезпечує стале меню. Також наявний пошук за допомогою пошуковика Google. Наукову цінність представляють насамперед основні розділи: «Классификатор» і «Определитель». В класифікаторі публікуються зображення мундирних і ліврейних гудзиків / поясних блях (пряжок) Російської імперії до 1917 р. Гудзики і пряжки згруповані відповідно до їх приналежності до військових підрозділів, цивільних міністерств і відомств, учбових закладів і приватних організацій. Другий розділ надає Пошук за надписами, які зустрічаються на мундирних гудзиках / пряжках, а також містить Список описів зображень, що зустрічаю-

ться на цих предметах. Особливої уваги заслуговує розділ «Документы», де розміщуються відскановані з історичних нормативних документів оригінальні рисунки із зображенням не лише власне предметів за темою Сайту, але й зразків обмундирування і знаків розрізнення відомчих установ.

Пряжки Мира (Пряжки Світу). Адреса в Інтернеті: <http://www.pryaga.nm.ru/>. Некомерційний проект, створений з метою популяризації колекціонування ремінних пряжок (блях) світу. Заснований 2005 р. (Росія). E-mail: gosan@mail.ru. Мова сторінки – російська. Автор сайту спробував об'єднати в одному ресурсі матеріали, зібрані з приватних колекцій і мережі Інтернет. Уся довідкова інформація про пряжки зібрана у розділі «Каталог - определитель». Каталог містить анотовані фотографії і графічні зображення пряжок представників Збройних сил, відомчих установ і учбових закладів. Матеріали збірки систематизовано за територіальною ознакою (по частинах світу і країнах). В окремо винесеному пункті каталогу «Виды конструкций» можна ознайомитися з особливостями найбільш поширених конструкцій пряжок у світі. Види конструкцій поділено по країнах, в яких була розроблена та або інша конструкція пряжок. В розділі «Ссылки» розміщено список посилань на сайти близької тематики. Найбільш цікавими й інформаційно насиченими з них є:

Пряжки Германии 1933–1945 (<http://www.germanbuckles.ru/>) – спеціалізований персональний російськомовний ресурс, присвячений ремінним пряжкам Німеччини періоду 1933–1945 рр. Автор – В. Бачурин (Росія), 2007 р. E-mail: blockhaus-1@yandex.ru. На сайті представлено каталог пряжок із особистих колекцій автора, його друзів і колег, у тому числі і зарубіжних, а також зображення пряжок із загальнодоступних джерел в мережі Інтернет;

Das-koppelschloss.de – die Militaria Site über Koppelschlösser (<http://www.das-koppelschloss.de>) – німецькомовний сайт про поясні пряжки військових Німеччини до 1945 р.

Інтернет-ресурси комерційних закладів для колекціонерів

Веб-сторінки, що репрезентують аукціонні доми та магазини військового антикваріату цікаві насамперед великими онлайн-овими ілюстрованими каталогами атрибутованих фахівцями оригінальних зразків історичного військового обмундирування, амуніції, формених аксесуарів та знаків розрізнення із приватних колекцій. Сайти побудовані за спільною схемою: багаторівневі меню та пошукові системи дозволяють відфільтрувати контент за територіальною та хронологічною ознаками, типологічними і видовими критеріями, переглянути каталог поточних лотів. Нижче наводимо Інтернет-адреси відомих онлайн-ових антикварних магазинів і аукціонів, що спеціалізуються на мілітарії (військовій тематиці):

1. Antik1941.ru: Военный антиквариат (Російська Федерація) – www.antik1941.ru Мова сайту – російська. Магазин здійснює продаж антикваріату часів Першої та Другої Світових війн і війни у В'єтнамі.

2. ESPENLAUB MILITARIA (Естонія) – англомовна версія: <http://www.aboutww2militaria.com>, російськомовна: <http://atthefront.eu/>. На сайті представлені уніформа, головні убори, знаки розрізнення, сталеві шоломи, спорядження і амуніція армії Третього Рейху 1933–45 рр., Червоної Армії 1917–43 рр., Радянської армії 1943–50-х рр., армії царської Росії, кайзерівської Німецької армії до 1918 р.

3. Militaria321.com – The World's Biggest Militaria Auction House (Найбідьший онлайнвий Аукціонний дім військової тематики) (Ліхтенштейн) – <http://www.militaria321.com>. Мова сайту – німецька / англійська / італійська / французька / іспанська / російська / польська.

4. RUSSFRONT.RU (Російська Федерація) – <http://russfront.ru>. Інтернет-магазин воєнного антикваріату Росії, СРСР, Німеччини. Мова – російська.

5. San Giorgio Aste Srl (Аукціонний дім, Італія) – <http://www.sangiorgioaste.com>. Мова – італійська / англійська / французька.

6. Militaria Berliner Auktionshaus für Geschichte (Німеччина) – <http://www.berliner-auktionshaus.com/katalog/cfml/home.cfm>. Мова – німецька / англійська / російська.

7. LionGate Arms & Armour Inc. (США) – <http://www.liongate-armsandarmour.com> Мова сайту – англійська.

8. German Militaria Collectibles (США) – <http://www.germanmilitariacollectibles.com/>. Мова сайту – англійська.

9. Philipp Militaria – Ankauf und Verkauf militärischer Antiquitäten (Німеччина) – <http://www.philipp-militaria.com/>. Мова сайту – німецька / англійська.

10. Alpenkorps – Военный антиквариат: продажа, покупка, обмен (Російська Федерація) – <http://www.alpenkorps.com/>. Мова – російська.

11. Germaniateutonia-Militaria – An u. Verkauf historischer Militaria beider Weltkriege (Німеччина) – <http://www.germaniateutonia-militaria.de/> Мова – німецька.

12. Waterloo – Антикварный салон (Російська Федерація) – <http://waterloo-collection.ru>. Мова сайту – російська.

**МЕРЕЖЕВІ РЕСУРСИ З ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ
ТА ІСТОРИЧНОЇ КАРТОГРАФІЇ:
МАТЕРІАЛИ ДО КАТАЛОГА**

Історична географія – спеціальна історична дисципліна, що займається вивченням конкретної території на певному історичному етапі її розвитку.

Історична картографія або історичне картознавство – спеціальна історична дисципліна, що займається вивченням, створенням і використанням історичних карт та атласів, а також досліджує старовинні картографічні зображення.

Історичні карти – карти, що відображують історичні явища і події, взаємозв'язки суспільних явищ минулого з географічними чинниками.

Огляд Інтернет-ресурсів історичної тематики за темами «Історична географія» та «Історична картографія» складався нами за такою структурою:

- Домен – електронна адреса:
- Назва ресурсу українською мовою:
- Назва англійською мовою:
- Країна:
- Мова ресурсу:
- Рік заснування:
- Засновник:
- Ел. пошта:
- Адреса:
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Довідкова інформація
 - Тексти
 - Джерела
 - Бібліографія
- Ресурси історичної тематики (класифікатор):
 - Історичний портал, каталог ресурсів
 - Науково-дослідні установи, університети, громадські організації
 - Електронні каталоги бібліотек, архівів
 - Електронні енциклопедії, довідники
 - Періодичні видання он-лайн
 - Електронні бібліотеки, архіви
 - Тематичні ресурси

- Тематика та загальна характеристика ресурсу:
- Зміст / структура ресурсу:
- Он-лайн сервіси в складі ресурсу.

- Домен – електронна адреса: <http://www.history.org.ua/>

- Назва ресурсу українською мовою: **Інститут історії України НАН**

України

- Назва англійською мовою: NATIONAL ACADEMY OF SCIENCE OF UKRAINE, INSTITUTE OF HISTORY OF UKRAINE

- Країна: Україна
- Мова ресурсу: укр., англ.
- Рік заснування: 2008
- Засновник: Інститут історії України НАН України
- Ел. пошта: institute@history.org.ua
- Адреса: 01001, м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
- RSS (наявність розсилки):
- Тип матеріалів на сайті:
 - довідкова інформація
 - тексти
 - джерела
 - бібліографія

- Ресурси історичної тематики (класифікатор): Науково-дослідна установа Академії наук України

- Тематика та загальна характеристика ресурсу:

Категорія: Довідково-інформаційний ресурс

Тексти: збірки наукових статей з питань історичної географії та картографії

- Зміст / структура ресурсу:

Зміст: Сайт має повний набір наукових збірників Інституту з питань історичної географії, зокрема «Історико-географічні дослідження в Україні», вип. 1–11, 1988–2009 рр. «Український історичний журнал», № 1–6, 1957–2010 рр. «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики», № 1–15, 1997–2007.

Структура: Про Інститут, структура Інституту, Вчена рада, аспірантура, спеціалізована рада, контакти, оголошення, періодичні та серійні видання, проекти, новини.

- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту.

- Домен – електронна адреса: <http://www.nbuv.gov.ua/>

- Назва ресурсу українською мовою: **Національна бібліотека України**

імені В. І. Вернадського

- Назва англійською мовою: The Vernadsky National Library of Ukraine
- Країна: Україна

- Мова ресурсу: укр., рос., англ.
- Рік заснування: 2007
- Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
- Ел. пошта: library@nbuv.org.ua
- Адреса: 3, просп. 40-річчя Жовтня, Київ, 03039, Україна
- RSS (наявність розсилки):
- Тип матеріалів на сайті:
 - довідкова інформація
 - тексти
 - джерела
 - бібліографія
- Ресурси історичної тематики (класифікатор):
 - Електронний каталог бібліотеки
- Тематика та загальна характеристика ресурсу:
 - Категорія: Довідково-інформаційний ресурс
 - Вельми цікавою є електронна виставка «Веніамін (Христофор Іоганн) Кордт – фундатор історичної картографії: до 150-річчя від дня народження» – http://www.nbuv.gov.ua/new/2010/kordt/e_ex.html
 - В цьому розділі подано інформацію про виставку, а також викладено велика кількість старих карт у розділах: рукописні карти, стародруковані карти, карти Києва та Київської області, сучасні картографічні видання. Подано окремі фрагменти та цілісні зображення старовинних карт XVII–XIX ст., зокрема Генеральної карти України Г.Л. де Боплана (1662), карт з атласу А. Ортелія (1584), «Географії» Й. Блау (1662), «Атласу Російського» (1745) та багатьох інших
- Зміст / структура ресурсу: 3,5 млн. бібліографічних і 320 тис. реферативних записів, а також 60 тис. повних текстів документів; у Інтернет-середовищі – 700 тис. публікацій, зокрема наукові збірки з питань історичної географії
 - Структура: Інформаційні ресурси, Інтернет-путівники, Національні доповіді НА України
- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: пошук по сайту

- Домен – електронна адреса: <http://www.igu.org.ua/index.htm>
- Назва ресурсу українською мовою: **Інститут географії Національної академії наук України**
- Назва англійською мовою: Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine
- Країна: Україна
- Мова ресурсу: укр., рос., англ.
- Рік заснування: 2009

- Засновник: Інститут географії Національної академії наук України
- Ел. пошта: geo-ins@kiev ldc.net
- Адреса: 01034 Україна, м. Київ-034, вул. Володимирська 44
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Довідкова інформація
 - Тексти
 - Джерела
 - Бібліографія
- Ресурси історичної тематики (класифікатор): Науково-дослідна установа
 - Категорія: Довідково-інформаційний ресурс
 - Тематика та загальна характеристика ресурсу:
Тексти: монографії, наукові збірники статей
 - Зміст / структура ресурсу. Зміст: Сайт пропонує загальну інформацію про Інститут географії та його роботу. Інститут здійснює координацію географічних досліджень на території України, видає «Український географічний журнал». Є докладна інформація про Інститут, його структуру, напрямки досліджень, науково-дослідні роботи і співробітництво. На сайті розміщені публікації Інституту: монографічні дослідження та збірники наукових матеріалів
 - Структура: Про Інститут, структура, відділи, публікації, контакти
 - Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту
- Домен – електронна адреса: <http://www.ukrmap.com.ua/>
- Назва ресурсу українською мовою: ДНВП «Картографія»
- Назва англійською мовою: Cartography
- Країна: Україна
- Мова ресурсу: укр., англ.
- Рік заснування:
- Засновник: ДНВП «Картографія»
- Ел. пошта: admin@ukrmap.com.ua
- Адреса: м. Київ, вул. Попудренка, 54
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Карти, атласи
 - Довідкова інформація
 - Тексти
 - Джерела
- Ресурси історичної тематики (класифікатор):

Науково-дослідні установи,
Тематичні ресурси

• Тематика та загальна характеристика ресурсу: ДНВП «Картографія». Розвиток багатьох напрямів тематичного картографування України у другій половині ХХ ст. був пов'язаний з діяльністю ДНВП «Картографія». Окремі типи карт і атласів відкритого користування розробляли та готували до видання в СРСР винятково підрозділи державної картографо-геодезичної служби. До таких видань традиційно належали загальногеографічні, фізичні, політико-адміністративні, туристичні, навчальні карти і атласи, плани міст, рельєфні карти, глобуси. Крім того, картоукладальні підприємства Головного управління геодезії та картографії (ГУГК) готували до видання карти і атласи, що розробляли інші міністерства та відомства. До 1991 р. картографування України було складовою частиною загального комплексу топографо-геодезичних і картографічних робіт, що проводились в СРСР. 1 листопада 1991 р. з метою забезпечення господарства України топографо-геодезичними матеріалами, картографічною продукцією та створення основи Державного кадастру було утворене Головне управління геодезії, картографії та кадастру України (скорочено – Укргеодезкартографія). Створення Укргеодезкартографії фактично співпало з проголошенням незалежності України. Наприкінці 1999 р. у зв'язку зі зміною структури уряду Укргеодезкартографія була реорганізована у Департамент геодезії, картографії та кадастру Міністерства екології та природних ресурсів України. Структурними підрозділами нинішньої цивільної картографо-геодезичної служби є 39 підприємств, які займаються створенням та оновленням топографічних карт, картографічних творів широкого користування та їх тиражуванням.

• Зміст / структура ресурсу: Національний атлас України, атлас історії світу, карти України

Структура: Головна, новини, пошук, карти, послуги, про нас, стандарти картографічної діяльності, продукція

• Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

• Домен – електронна адреса: <http://www.iat.kiev.ua/>

• Назва ресурсу українською мовою: **Інститут передових технологій**

• Назва англійською мовою: INSTITUTE OF ADVANCED TECHNOLOGIES

• Країна: Україна

• Мова ресурсу: укр., рос., англ.

• Рік заснування:

• Засновник: Інститут передових технологій

• Ел. пошта: iat@antex.kiev.ua

• Адреса: Україна, 02660, м. Київ, вул. М. Попудренка, 54, офіс 203

• RSS (наявність розсилки новин):

• Періодичність / дата останнього оновлення:

- Тип матеріалів на сайті: Електронні карти та атласи
Довідкова інформація
Тексти
- Ресурси історичної тематики (класифікатор):
Науково-дослідні установи, тематичні ресурси
- Тематика та загальна характеристика ресурсу: На даному сайті викладена велика кількість оригінальних карт та атласів, власного виробництва Інституту передових технологій (Київ, Україна). Зокрема, навчальні атласи з історії України та світу на CD
- Зміст / структура ресурсу. Зміст: у 1996 році на ниві картографування з'явилося нове київське підприємство, яке наважилося кинути виклик сталим методам. Це закрите акціонерне товариство «Інститут передових технологій». Інститут із самого початку свого існування ставив собі за мету, використовуючи багаті наукові надбання української картографії, підвищити її якісний рівень за допомогою новітніх розробок, удосконалити процес виготовлення картографічної продукції. Здійснивши нелегкий, але продуктивний шлях становлення, сьогодні Інститут передових технологій досяг лідерства серед картографічних підприємств. Основні сучасні напрямки діяльності Інституту: розробка та виробництво картографічної продукції, створення муніципальних і регіональних геоінформаційних систем, розробка геоінформаційних проектів різного призначення та захисні технології в поліграфії, розробка програмних продуктів, навчальних електронних систем (CD-атласів та WEB-додатків)
- Структура: головна, публікації, картографія, електронні карти, карти он-лайн, зворотній зв'язок
- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту
- Домен – електронна адреса: <http://uk.wikipedia.org>
- Назва ресурсу українською мовою: **Вікіпедія – вільна енциклопедія**
- Назва англійською мовою: Wikipedia
- Країна:
- Мова ресурсу: 271 мова світу
- Рік заснування:
- Засновник:
- Ел. пошта:
- Адреса:
- RSS (наявність розсилки):
- Тип матеріалів на сайті: карти
довідкова інформація
тексти
джерела
бібліографія

- Ресурси історичної тематики (класифікатор):
- Тематика та загальна характеристика ресурсу. Категорія: Портал
Тексти: 526 тисяч статей з усіх областей науки і культури, зокрема й з питань історичної географії та історичної картографії

- Зміст / структура ресурсу. Зміст: Історична географія – галузь знань на межі історії і географії; географія певної території на певному етапі її історичного розвитку. Наука вивчає зміни в географічній оболонці Землі як в силу природних причин, так і внаслідок діяльності людини. У ній використовуються різні методи: – історичні (вивчення архівних джерел, пам'яток матеріальної культури і тому подібне); – географічні (картографування, районування, ландшафтний підхід, польове вивчення реліктів, дендрохронологія і інше); – суміжних наук (аерокосмічна індикація, математичне моделювання та інше)

Структура: Головна сторінка, поточні події, нові редакції, нові сторінки, випадкова стаття. Розділи: Україна, культура та мистецтво, релігія та вірування, особисте життя та розваги, суспільство, гуманітарні та соціальні науки, прикладні та природничі науки, технології та інженерія

- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

- Домен – електронна адреса: <http://www.univ.kiev.ua/>

- Назва ресурсу українською мовою: **Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

- Назва англійською мовою: TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

- Країна: Україна

- Мова ресурсу: укр., рос., англ.

- Рік заснування: 1995

- Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка

- Ел. пошта: decanat_histor@univ.kiev.ua; geography@univ.kiev.ua

- Адреса: вул. Володимирська 60, Київ

- RSS (наявність розсилки новин):

- Періодичність / дата останнього оновлення:

- Тип матеріалів на сайті:

 - Довідкова інформація

 - Тексти

 - Джерела

 - Бібліографія

- Ресурси історичної тематики (класифікатор):

 - Університет

- Тематика та загальна характеристика ресурсу:

 - Категорія: Довідково-інформаційний ресурс

• Зміст / структура ресурсу: Зміст: Сайт містить докладну інформацію про структурні підрозділи цього навчального закладу. Зокрема, про історичний та географічний факультети

Структура: загальна інформація, факультети та інститути, інформаційні технології, ресурси, вступнику, наука, бібліотеки, студентське життя

Тексти: Історичний факультет, кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки

• Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

• Домен – електронна адреса: <http://nauka-online.org/>

• Назва ресурсу українською мовою: **Українська Наукова Інтернет-Спільнота, Українська наука в Інтернет**

• Назва англійською мовою:

• Країна: Україна

• Мова ресурсу: укр.

• Рік заснування:

• Засновник: <http://ridne.net/>

• Ел. пошта:

• Адреса: Україна, Львів

• RSS (наявність розсилки новин):

• Періодичність / дата останнього оновлення:

• Тип матеріалів на сайті:

Довідкова інформація

Тексти

Джерела

Бібліографія

• Ресурси історичної тематики (класифікатор). Категорія: Довідково-інформаційний ресурс, каталог ресурсів, тематичний ресурс

• Тематика та загальна характеристика ресурсу. Тексти: Наукові публікації, анотації, електронні версії, он-лайн публікації, дискусії

• Зміст / структура ресурсу. Зміст: Метою сайту є організація он-лайн спільноти українських науковців, обговорення актуальних проблем української науки, розміщення публікацій, обмін досвідом та пошук партнерів. Українська історична географія та історія географії в Україні. Наукові публікації – анотації, електронні версії. Он-лайн публікації, дискусії. Цей ресурс цікавий своїми анонсами наукових конференцій. Новини оновлюються регулярно

Структура: наукове життя, наукові матеріали, кадрові питання, фінансування науки, пошук інформації, про спільноту

• Он-лайн сервіси в складі ресурсу. Пошук: Google Custom Search

- Домен – електронна адреса: <http://www.geo.univ.kiev.ua/>
- Назва ресурсу українською мовою: **Географічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка**
- Назва англійською мовою:
- Країна: Україна
- Мова ресурсу: укр., рос., англ., нім.
- Рік заснування:
- Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
- Ел. пошта: geography@univ.kiev.ua
- Адреса: проспект акад. Глушкова, 2, Київ - ГСП - 608, Україна
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Довідкова інформація
 - Тексти
 - Джерела
 - Бібліографія
- Ресурси історичної тематики (класифікатор):
Університет, тематичні ресурси
- Тематика та загальна характеристика ресурсу:
Категорія: Довідково-інформаційний ресурс
- Зміст / структура ресурсу. Зміст: Докладна розповідь про науково-методичну діяльність цього провідного навчального закладу України. Географічний факультет регулярно видає збірники наукових статей: Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Географія; Економічна та соціальна географія; Картографія та вища школа; Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія; Фізична географія та геоecологія
Зокрема в цих збірниках висвітлюються й питання історичної географії України.
Структура: Головна, наш факультет, деканат, структура, студентам, абітурієнтам, аспірантура ті докторантура, наукова діяльність, бази практик.
- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту
- Домен – електронна адреса: <http://www.history.univ.kiev.ua/>
- Назва ресурсу українською мовою: **Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка**
- Назва англійською мовою:
- Країна: Україна
- Мова ресурсу: укр.
- Рік заснування:

- Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
- Ел. пошта: desanat_histor@univ.kiev.ua
- Адреса: вул. Володимирська 60, Київ
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Довідкова інформація
 - Тексти
 - Джерела
 - Бібліографія
- Ресурси історичної тематики (класифікатор):
Університет, тематичні ресурси
- Тематика та загальна характеристика ресурсу:
Категорія: Довідково-інформаційний ресурс
- Зміст / структура ресурсу. Зміст: Сайт розповідає про науково-методичну діяльність історичного факультету Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка. Факультет регулярно видає збірники наукових статей, проводить Дні науки, різноманітні наукові конференції, на яких розглядаються питання історичної географії України
Структура: Головна, факультет, кафедри, наука, студентам, аспірантура, докторантура, абітурієнтам, контакти
- Он-лайн сервіси в складі ресурсу. Пошук: пошук по сайту

- Домен – електронна адреса: <http://www.univer.kharkov.ua/>
- Назва ресурсу українською мовою: **Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна**
- Назва англійською мовою: V.N. Karazin Kharkiv National University
- Країна: Україна
- Мова ресурсу: укр., англ.
- Рік заснування:
- Засновник: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
- Ел. пошта: postmaster@univer.kharkov.ua
- Адреса: Майдан Свободи 4, 61077, Харків
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Довідкова інформація
 - Тексти
 - Джерела
 - Бібліографія
- Ресурси історичної тематики (класифікатор):
Університет, тематичні ресурси

- Тематика та загальна характеристика ресурсу:
Категорія: Довідково-інформаційний ресурс
- Зміст / структура ресурсу. Зміст: На геолого-географічному факультеті вивчають курс історичної географії. Серед основних курсів історичного факультету – історична географія та спеціальні історичні дисципліни. В університеті видається багато наукових збірок, серед яких «Вісник Харківського університету», серія «Історія», «Вісник Харківського національного університету», серія «Геологія. Географія», «Проблеми безперервної географічної освіти і картографії»
Структура: Про університет, структура університету, навчання, наука, факультети
- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту
- Домен – електронна адреса: <http://www-history.univer.kharkov.ua/index.php?id=6&lang=u>
- Назва ресурсу українською мовою: **Історичний факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна**
- Назва англійською мовою: V.N. Karazin Kharkiv National University School of History
- Країна: Україна
- Мова ресурсу: укр., рос., англ.
- Рік заснування:
- Засновник: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна
- Ел. пошта: istfakkhnu@gmail.com
- Адреса: 61077, м. Харків, пл. Свободи, 4, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Довідкова інформація
 - Тексти
 - Джерела
 - Бібліографія
- Ресурси історичної тематики (класифікатор):
Університет, тематичні ресурси
- Тематика та загальна характеристика ресурсу:
Категорія: Довідково-інформаційний ресурс
- Зміст / структура ресурсу: Зміст: Власний сайт історичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. В розділі сайту «Бібліотека» є підрозділи «Публікації» та «Історія України: документи і матеріали». Підрозділ «Бібліотека» має велику кількість публікацій з різно-

манітних наукових тематик, що охоплюють широке коло проблем, зокрема й дослідження з історичної географії України

Структура: Інформація, наука, навчання, бібліотека, підрозділи

• Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

• Домен – електронна адреса: <http://www-geology.univer.kharkov.ua/index.php>

• Назва ресурсу українською мовою: **Геолого-географічний факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна**

• Назва англійською мовою:

• Країна: Україна

• Мова ресурсу: укр., англ.

• Рік заснування:

• Засновник: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

• Ел. пошта: postmaster@univer.kharkov.ua

• Адреса: 61077, м. Харків, пл. Свободи, 4, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

• RSS (наявність розсилки новин):

• Періодичність / дата останнього оновлення:

• Тип матеріалів на сайті:

Довідкова інформація

Тексти

Джерела

Бібліографія

• Ресурси історичної тематики (класифікатор): Університет, тематичні ресурси

• Тематика та загальна характеристика ресурсу: Категорія: Довідково-інформаційний ресурс

• Зміст / структура ресурсу: Зміст: Власний сайт геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Деякі кафедри університету вивчають історичну географію України, зокрема кафедра фізичної географії та картографії, а також географічного моніторингу та охорони природи і кафедра соціально-економічної географії та регіонознавства. Підрозділи сайту: Адміністрація, історія, наука, видання

Структура: Головна, кафедри

• Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

• Домен – електронна адреса: <http://www.dnu.dp.ua/>

• Назва ресурсу українською мовою: **Дніпропетровський національний університет імені Олеса Гончара**

• Назва англійською мовою:

• Країна: Україна

- Мова ресурсу:
- Рік заснування:
- Засновник: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
- Ел. пошта: vdnu@narod.ru
- Адреса: Дніпропетровський нац. університет ім. О. Гончара, Дніпропетровськ, пр. Гагаріна 72, 49010, Україна
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Довідкова інформація
 - Тексти
 - Джерела
 - Бібліографія
- Ресурси історичної тематики (класифікатор):
Університет, тематичні ресурси
- Тематика та загальна характеристика ресурсу:
Категорія: Довідково-інформаційний ресурс
- Зміст / структура ресурсу: Зміст: Розділ сайту «Видання» налічує роботи з історії Дніпропетровського університету, науковий журнал «Вісник Дніпропетровського університету» «інформацію про викладачів університету. Розділ «Наукова діяльність» складається з підрозділів «Наукові досягнення», «Інформаційний бюлетень», «Інтеграція науки і освіти», «Наукові заходи». Останній підрозділ розповідає про наукові конференції на базі Дніпропетровського університету. Розділ «Факультети і центри» містить інформацію про історичний та геолого-географічний факультети. Електронного доступу до університетських бібліотек немає
- Структура: Загальні відомості, факультети і центри, освітня діяльність, наукова і науково-технічна діяльність, міжнародне співробітництво, методичні матеріали, видання
- Тексти: Журнал «Вісник Дніпропетровського університету»
- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту
- Домен – електронна адреса: <http://geografica.net.ua/>
- Назва ресурсу українською мовою: **Географіка – географічний портал**
- Назва англійською мовою:
- Країна: Україна
- Мова ресурсу: укр.
- Рік заснування:
- Засновник:
- Ел. пошта: geografica@ukr.net
- Адреса:

- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Довідкова інформація
 - Тексти
 - Джерела
 - Бібліографія
- Ресурси історичної тематики (класифікатор): Каталог ресурсів, тематичні ресурси
 - Тематика та загальна характеристика ресурсу: На даному сайті представлені тематичні та топографічні карти різних років та масштабів. Серед картографічних матеріалів є карти України, Росії, Польщі, Словаччини та Румунії
 - Зміст / структура ресурсу
Меню сайту: Новини географії, теорія географії, наукові статті, автореферати, книги, карти, географічні сайти
Структура: Тематичні карти – карти світу, кліматичні карти, карти автошляхів та ін. Топографічні карти – України, Росії, Словаччини, Польщі, Румунії, Угорщини та ін. Книги (укр. та рос. мовами) – видання з питань географії, топографії, геоморфології, туризму та краєзнавства. Наукові статті – Часопис «Історія української географії», велика підбірка наукових праць, зокрема й з питань історичної географії та картографії
 - Он-лайн сервіси в складі ресурсу:
Пошук: пошук по сайту
- Домен – електронна адреса: <http://igras.ru/>
- Назва ресурсу українською мовою: **Інститут географії Російської академії наук**
 - Назва англійською мовою:
 - Країна: РФ
 - Мова ресурсу: рос.
 - Рік заснування:
 - Засновник: Російська академія наук, Інститут географії РАН. Російська Федерація, Москва
 - Ел. пошта: admin@igras.ru
 - Адреса: 119017 Москва, Старомонетний провулок, дом 29, Інститут географії РАН
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Довідкова інформація
 - Тексти

Джерела

Бібліографія

• Ресурси історичної тематики (класифікатор): Науково-дослідні установа, тематичні ресурси

• Тематика та загальна характеристика ресурсу: Категорія: Довідково-інформаційний ресурс

• Зміст / структура ресурсу: Зміст: Офіційний сайт Інституту географії РАН. В розділі «Структура Інституту» є підрозділ «Наукова бібліотека Інституту географії», що складається з наступних частин: Про бібліотеку, новини, електронний каталог, нові надходження, тематичні виставки, корисні посилання, контакти. Електронний каталог містить багато видань з наступних галузей наукових знань: загальні питання, географія, геологія, геофізика, суспільні науки та ін. Питання географії висвітлені в численних виданнях: загально-географічних журналах, а також геодезії, картографії, топографії тощо

Структура: Про Інститут, структура, інформація, зворотній зв'язок, ресурси географії

• Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

• Домен – електронна адреса: <http://www.msu.ru/>

• Назва ресурсу українською мовою: **Московський державний університет ім. М.В. Ломоносова**

• Назва англійською мовою: LomonosovMoscow State University

• Країна: РФ

• Мова ресурсу: рос., англ.

• Рік заснування: 1997

• Засновник: Московський державний університет ім. М.В. Ломоносова

• Ел. пошта: nauka@geogr.msu.ru

• Адреса: 119991, Москва, ГСП-1, Ленінські гори, МДУ, д. 1, головна будівля, географічний факультет

• RSS (наявність розсилки новин):

• Періодичність / дата останнього оновлення:

• Тип матеріалів на сайті:

Довідкова інформація

Тексти

Джерела

Бібліографія

• Ресурси історичної тематики (класифікатор): Університет, тематичні ресурси

• Тематика та загальна характеристика ресурсу: Категорія: Довідково-інформаційний ресурс

• Зміст / структура ресурсу: Зміст: Історичний та географічний факультети Московського університету. В розділі «Наукова робота» є інформація

про захисти дисертацій. В Інтернет-ресурсах – доступ до книг із зібрань університетських бібліотек, електронних текстів наукових журналів, науково-освітнім Інтернет-ресурсам МДУ і тематичного каталогу. В розділі «Наукова робота» висвітлено конференції Секції історичних наук з питань історичної географії та історичного краєзнавства, проблеми навчальної літератури з історичної географії, а також досвід формування історичної географії як важливої навчальної дисципліни в російських університетах

Структура: Загальні відомості, навчання, наука, міжнародне співробітництво, Інтернет-ресурси, каталог бібліотек, контакти

• Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

• Домен – електронна адреса: <http://lengu.ru/pages/main.php>

• Назва ресурсу українською мовою: **Ленінградський державний університет імені А.С. Пушкіна**

• Назва англійською мовою:

• Країна: РФ

• Мова ресурсу: рос.

• Рік заснування: 2006

• Засновник: Ленінградський державний університет імені А.С. Пушкіна

• Ел. пошта: pushkin@lengu.ru

• Адреса: 196605, Санкт-Петербург, Пушкін, Петербургське шосе, д.10

• RSS (наявність розсилки новин):

• Періодичність / дата останнього оновлення:

• Тип матеріалів на сайті:

Довідкова інформація

Тексти

Джерела

Бібліографія

• Ресурси історичної тематики (класифікатор):

Університет, тематичні ресурси

• Тематика та загальна характеристика ресурсу:

Категорія: Довідково-інформаційний ресурс

• Зміст / структура ресурсу: Зміст: У розділі «Видання» розміщені номери «Вісника ЛГУ імені А.С. Пушкіна», зокрема «Серія Історія», що видається з 2006 р.

Структура: Університет, ректорат, факультети, кафедри, підрозділи, інститути, вчена рада, наукові конференції, захист дисертацій, видання ЛДУ, бібліотека

• Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

- Домен – електронна адреса: <http://www.old.geo.pu.ru/>
 - Назва ресурсу українською мовою: **Факультет географії та геоекології Санкт-Петербурзького державного університету**
 - Назва англійською мовою:
 - Країна: РФ
 - Мова ресурсу: рос.
 - Рік заснування:
 - Засновник: Санкт-Петербурзький державний університет
 - Ел. пошта: info@geo.pu.ru
 - Адреса: Санкт-Петербург, 199178, 10 лінія, д. 33-35
 - RSS (наявність розсилки новин):
 - Періодичність / дата останнього оновлення:
 - Тип матеріалів на сайті:
 - Довідкова інформація
 - Тексти
 - Джерела
 - Бібліографія
 - Ресурси історичної тематики (класифікатор):
 - Університети, тематичні ресурси
 - Тематика та загальна характеристика ресурсу:
 - Категорія: Довідково-інформаційний ресурс
 - Зміст / структура ресурсу: Зміст: Розділ сайту «Електронна бібліотека» містить наступні підрозділи: учбово-методична література, документи, карти, географічний журнал. Бібліотека налічує багато цікавих публікацій з питань історичної географії світу, глобальних та регіональних проблем історичної географії, а також матеріали наукових конференцій з цих питань
 - Структура: Про факультет, кафедри, наука, бібліотека, форум
 - Тексти: Географічний журнал Санкт-Петербурзького державного університету, матеріали наукових конференцій, учбово-методична література з питань історичної географії
 - Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту
-
- Домен – електронна адреса: <http://www.rgo.ru/>
 - Назва ресурсу українською мовою: **Російське географічне товариство**
 - Назва англійською мовою: Russian Geographical Society
 - Країна: РФ
 - Мова ресурсу: рос., англ.
 - Рік заснування:
 - Засновник:
 - Ел. пошта: rgo@rgo.ru
 - Адреса: 190000, Росія, Санкт-Петербург, пров. Гривцова, дом 10

- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Довідкова інформація
 - Тексти
 - Джерела
 - Бібліографія
- Ресурси історичної тематики (класифікатор): Географічний портал, тематичні ресурси
 - Тематика та загальна характеристика ресурсу: Сайт докладно розповідає про історію діяльності Російського географічного товариства та його експедиції з вивчення неосяжних просторів Російської імперії
 - Зміст / структура ресурсу:
 - Зміст: Діяльність, новини, історія, контакти
 - Структура: Історія – літопис, персоналії, експедиції, нагороди, Російський дім географії, Географічні товариства світу
 - Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту
- Домен – електронна адреса: <http://www.opentextnn.ru/history/histgeography/>
- Назва ресурсу українською мовою: **Історична географія**
- Назва англійською мовою: Historical geography
- Країна: РФ
- Мова ресурсу: рос.
- Рік заснування: 2004
- Засновник: Російське товариство істориків-архівістів
- Ел. пошта: goia@archives.ru
- Адреса: 103132, Москва, ул. Ильинка, 12
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Довідкова інформація
 - Тексти
 - Джерела
 - Бібліографія
- Ресурси історичної тематики (класифікатор): Електронне періодичне видання, тематичні ресурси
 - Тематика та загальна характеристика ресурсу:
 - Категорія: Довідково-інформаційний ресурс
 - Зміст / структура ресурсу: Зміст: На даному сайті викладено 10 електронних текстів по темі – історична географія. Тексти процитовані з монографічних досліджень и дисертаційних робіт. В розділі сайту «Тексти історії» широко представлені наукові праці з різних галузей історичної науки,

зокрема – археографія, археологія, історія Росії, історіографія, джерелознавство, хронологія та ін.

Структура: Головна сторінка, текст історії, історична географія

Тексти: тексти з історичної географії Росії, дисертаційні роботи з історичної географії

- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

- Домен - електронна адреса: <http://www.historical-geography.net/>

- Назва ресурсу українською мовою: **Історична географія**

- Назва англійською мовою: Historical geography

- Країна: США

- Мова ресурсу: англ.

- Рік заснування: 1997

- Засновник: Department of Geography, University of New Mexico; Department of Geography, Bucknell University; Department of Geography, University of Kansas

- Ел. пошта: mdlane@unm.edu

- Адреса: Department of Geography, University of New Mexico, ALBUQUERQUE NM 87131

- RSS (наявність розсилки новин):

- Періодичність / дата останнього оновлення:

- Тип матеріалів на сайті:

 - Довідкова інформація

 - Тексти

 - Джерела

 - Бібліографія

- Ресурси історичної тематики (класифікатор):

 - Історичний портал, каталог ресурсів, періодичні видання он-лайн, тематичні ресурси

- Тематика та загальна характеристика ресурсу:

 - Категорія: Довідково-інформаційний ресурс

- Зміст / структура ресурсу: Зміст: «Історична географія» – щорічний науковий журнал США, який публікує статті, рецензії на книги, звіти про конференції та коментарі. Журнал закликає до міждисциплінарного та міжнародного діалогу між вченими, спеціалістами і студентами, зацікавленими у подальшому розвитку цієї наукової дисципліни. Підтримка сучасного інтелектуального внеску історичної географії в коло соціально-наукових та гуманітарних дисциплін. Представлено внесок молодих вчених у подальший розвиток історичної географії. Повнотекстовий доступ в даний час можливий практично для всіх статей, починаючи з тому 29 (2001)

- Структура: Головна, редактори, подання, підписка, поточний випуск, наступне видання, останні питання, контакти

Тексти: Volume 25, 1997 – Volume 38, 2010

Анотації: Volume 39, 2011

- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

- Домен – електронна адреса: <http://tribuna-ua.narod.ru/maps2/>
- Назва ресурсу українською мовою: **Історичні карти України** (карти українських губерній, які входили до складу Російської Імперії)
- Назва англійською мовою:
- Країна: Україна
- Мова ресурсу: укр.
- Рік заснування:
- Засновник:
- Ел. пошта:
- Адреса:
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті: Карти
- Ресурси історичної тематики (класифікатор): Каталог ресурсів, тематичні ресурси
- Тематика та загальна характеристика ресурсу:
- Зміст / структура ресурсу: Карти Бессарабської, Волинської, Київської, Катеринославської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської, Чернігівської губерній
- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

- Домен – електронна адреса: <http://colovrat.at.ua/>
- Назва ресурсу українською мовою: **Стародавні мапи України**
- Назва англійською мовою:
- Країна: Україна
- Мова ресурсу: рос.
- Рік заснування:
- Засновник:
- Ел. пошта:
- Адреса:
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті: Карти
- Ресурси історичної тематики (класифікатор): Каталог ресурсів, тематичні ресурси
- Тематика та загальна характеристика ресурсу:
- Зміст / структура ресурсу:

Зміст: Історія давніх слов'ян, старовинні карти України, старовинні карти Європи, старовинні карти Росії, старовинні карти Азії, старовинні карти світу, електронна бібліотека, зворотній зв'язок

Старовинні карти України – це близько 50 карт, що охоплюють часовий інтервал від XVII до XIX ст. Деякі старовинні карти у високій якості й великому розмірі

Електронна бібліотека містить близько 300 книжок різної тематики, серед яких багато видань з історії України

- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

- Домен – електронна адреса: <http://www.civiced.org.ua/link7.php>

- Назва ресурсу українською мовою: **Громадянська освіта – Україна**

- Назва англійською мовою: Civic education – Ukraine

- Країна: Європейський союз

- Мова ресурсу: укр., англ.

- Рік заснування: 2008

- Засновник: Європейський союз, Cambridge Education Ltd

- Ел. пошта: www.usha.org.ua

- Адреса: Представництво Європейської Комісії в Україні, вул. Круглоуніверситетська, 10, Київ, 01024 Україна

- RSS (наявність розсилки новин):

- Періодичність / дата останнього оновлення:

- Тип матеріалів на сайті:

 - Довідкова інформація

 - Тексти

 - Джерела

- Ресурси історичної тематики (класифікатор): Історичний портал, каталог ресурсів, тематичні ресурси

- Тематика та загальна характеристика ресурсу:

- Зміст / структура ресурсу: Карти по історії Європи та світу

- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

- Домен – електронна адреса: <http://www.cossackdom.com/>

- Назва ресурсу українською мовою: **Козацтво XV–XXI ст.**

- Назва англійською мовою:

- Країна: Україна

- Мова ресурсу: укр., рос.

- Рік заснування:

- Засновник:

- Ел. пошта: www.blog.cossackdom.com

- Адреса:

- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Довідкова інформація
 - Тексти
 - Джерела
 - Бібліографія
- Ресурси історичної тематики (класифікатор): Каталог ресурсів, тематичні ресурси
 - Тематика та загальна характеристика ресурсу:
 - Зміст / структура ресурсу: Козацькі війська, бібліографія, бібліотека, геральдика, карти, ілюстрації
 - Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту
- Домен – електронна адреса: <http://www.maphistory.info/>
- Назва ресурсу українською мовою: **Історичні карти**
- Назва англійською мовою: Map History
- Країна: Великобританія
- Мова ресурсу: англ.
- Рік заснування:
- Засновник: WWW-Virtual Library: History
- Ел. пошта: info@maphistory.info
- Адреса: Map Librarian, British Library, London
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення: 04.10.2011
- Тип матеріалів на сайті:
 - Каталог картографічних сайтів
 - Історичні карти, довідкова інформація
 - Джерела
- Ресурси історичної тематики (класифікатор): Каталог ресурсів, тематичні ресурси
 - Тематика та загальна характеристика ресурсу:
 - Зміст / структура ресурсу: Найбільший та найповніший перелік сайтів Інтернету, на яких розміщені картографічні ресурси. 120 сторінок сайту, понад 6000 анотацій та посилань на картографічні сайти світу. Близько 500 сайтів історичних карт, що покривають територію Європи.
 - Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту
- Домен – електронна адреса: <http://ukrmap.org.ua/>
- Назва ресурсу українською мовою: **Мани міст України**
- Назва англійською мовою:

- Країна: Україна
- Мова ресурсу: укр., рос.
- Рік заснування:
- Засновник:
- Ел. пошта:
- Адреса:
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення: 10.06.2011
- Тип матеріалів на сайті: Карти України
 - Довідкова інформація
 - Тексти
 - Джерела
- Ресурси історичної тематики (класифікатор): Каталог ресурсів, тематичні ресурси
 - Тематика та загальна характеристика ресурсу:
 - Зміст / структура ресурсу: Зміст: Мапи України, походження назв міст, населення міст, статистика населення України, мапи селищ міського типу, відстані, мапи областей України.
 - Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту
- Домен – електронна адреса: <http://www.oldmaps.org.ua/>
- Назва ресурсу українською мовою: **Старі мапи України**
- Назва англійською мовою:
- Країна: Україна
- Мова ресурсу: укр.
- Рік заснування:
- Засновник:
- Ел. пошта:
- Адреса:
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Старі карти України
 - Довідкова інформація
 - Джерела
- Ресурси історичної тематики (класифікатор):
 - Тематичні ресурси
 - Тематика та загальна характеристика ресурсу: Старі карти 25 областей України часів Другої світової війни
 - Зміст / структура ресурсу:

На даному сайті викладено старі карти всіх областей України. Часовий діапазон охоплює мапи Другої світової війни (карти Радянського Союзу, Німеччини, США), найчастіше від 1925 р. до 1950 р. Інколи зустрічаються мапи XIX ст.

Структура: Навігація, останні повідомлення, населені пункти, зворотній зв'язок

- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

- Домен – електронна адреса: <http://militarymaps.narod.ru/>

• Назва ресурсу українською мовою: **Карти військових дій Другої світової війни**

- Назва англійською мовою:

- Країна: РФ

- Мова ресурсу: рос.

- Рік заснування:

- Засновник:

- Ел. пошта:

- Адреса:

- RSS (наявність розсилки новин):

- Періодичність / дата останнього оновлення:

- Тип матеріалів на сайті:

Довідкова інформація

Тексти

Джерела

Бібліографія

- Ресурси історичної тематики (класифікатор):

Тематичні ресурси

- Тематика та загальна характеристика ресурсу:

- Зміст / структура ресурсу:

Зміст: На сайті викладені карти військових дій Другої світової війни. Представлені карти з російських видань, чимало матеріалів є з англомовних книжок про Другу світову. Сайт містить кілька десятків атласів довоєнних часів, видання СРСР

Структура: Головна, карти, атласи, книги, новини, посилання, пошук

- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

- Домен – електронна адреса: <http://gki.com.ua/>

• Назва ресурсу українською мовою: **Науково-дослідний інститут геодезії і картографії**

- Назва англійською мовою:

- Країна: Україна

- Мова ресурсу: укр., рос., англ.

- Рік заснування:
- Засновник:
- Ел. пошта: pmsh28@mail.ru
- Адреса: 03150 м. Київ, вул. Червоноармійська, 69 УТГК
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Довідкова інформація
 - Джерела
 - Бібліографія
- Ресурси історичної тематики (класифікатор):
 - Науково-дослідні установи, тематичні ресурси
 - Тематика та загальна характеристика ресурсу: Офіційний сайт однієї з головних геодезичних та картографічних організацій, що протягом багатьох років плідно працює над створенням картографічних матеріалів на всю територію України. Її архіви містять оригінали топографічних планів та карт з початку ХХ ст. і до сьогодні
 - Зміст / структура ресурсу:
 - Зміст: Новини, діяльність, конференції, нагородження, публікації, контакти
 - Структура: Розділ «Публікації» містить наукові статті з наступних видань: «Вісник геодезії та картографії» № 1 2010 – № 3 2011 рр., збірник «Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва» вип. 1 2009 – вип. 1 2011 рр., матеріали XV Міжнародної науково-технічної конференції «Геофорум» – сучасні наукові розробки та перспективи розвитку геодезичних, картографічних і кадастрових робіт.
 - Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту
- Домен – електронна адреса: <http://www.myslenedrevo.com.ua/>
- Назва ресурсу українською мовою: **Мислене дерево**
- Назва англійською мовою:
- Країна: Україна
- Мова ресурсу: укр.
- Рік заснування:
- Засновник:
- Ел. пошта:
- Адреса:
- RSS (наявність розсилки новин):
- Періодичність / дата останнього оновлення:
- Тип матеріалів на сайті:
 - Довідкова інформація
 - Тексти

Джерела

Бібліографія

- Ресурси історичної тематики (класифікатор):

Історичний портал, каталог ресурсів

Науково-дослідні установи, університети, громадські організації

Електронні каталоги бібліотек, архівів

Електронні енциклопедії, довідники

Періодичні видання он-лайн

Електронні бібліотеки, архіви

Тематичні ресурси

• Тематика та загальна характеристика ресурсу: Широко представлені наукові роботи з питань історичної географії та краєзнавства. Особливий інтерес являє розділ «Спеціальні історичні дисципліни». В ньому розміщені статті, що висвітлюють питання історичної географії та картографії

- Зміст / структура ресурсу:

Зміст: Охоплює коло інтересів історії та географії нашої країни. Цікавий і корисний як для науковців, так і для широкого загалу користувачів

Структура: Наука, освіта, література, публіцистика. Розділ Наука: археологія, бібліографія, спеціальні історичні дисципліни (нариси з історичної географії України), історичні джерела, історія культури, киевознавство, краєзнавство, мовознавство, філософія, пам'ятки

- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

- Домен – електронна адреса: <http://geoknigi.com/index.php>

- Назва ресурсу українською мовою: **Пізнавальний сайт – Географія**

- Назва англійською мовою:

- Країна: Україна

- Мова ресурсу: укр.

- Рік заснування:

• Засновник: Географічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка

- Ел. пошта: admin@geoknigi.com

- Адреса:

- RSS (наявність розсилки новин):

- Періодичність / дата останнього оновлення:

- Тип матеріалів на сайті:

Довідкова інформація

Тексти

Джерела

Бібліографія

• Ресурси історичної тематики (класифікатор): Каталог ресурсів, тематичні ресурси

• Тематика та загальна характеристика ресурсу: На сайті зібрані матеріали, що висвітлюють широке коло питань географічного напрямку. Колекція карт на даному сайті невелика, книги – загалом з питань економічної та соціальної географії, туризму та краєзнавства

• Зміст / структура ресурсу:

Зміст: На даному сайті розміщені карти материків та океанів, карти міст і областей України, карти окремих країн та регіонів, карти світу, карти України, топографічні та контурні карти. Тут розміщені книги з історичної, економічної, соціальної географії, краєзнавства, гідрології, геоморфології та інших галузей наукових знань. Також викладено близько 50 наукових статей географічної тематики

Структура: Головна, країни світу, книги, статті, довідкова інформація, карти, контакти

• Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту

• Домен – електронна адреса: <http://runivers.ru/>

• Назва ресурсу українською мовою: **РУНИВЕРС**

• Назва англійською мовою:

• Країна: РФ

• Мова ресурсу: рос.

• Рік заснування:

• Засновник: Автономная некоммерческая организации по созданию, поддержке и развитию историко-культурной электронной энциклопедии и библиотеки «Руниверс»

• Ел. пошта: info@runivers.ru; runivers@runivers.ru

• Адреса: 105005, г. Москва, Аптекарский пер., д. 4, стр. 2, офіс 216

• RSS (наявність розсилки новин):

• Періодичність / дата останнього оновлення:

• Тип матеріалів на сайті:

Довідкова інформація

Тексти

Джерела

Бібліографія

• Ресурси історичної тематики (класифікатор):

Історичний портал, каталог ресурсів, тематичні ресурси

Тематика та загальна характеристика ресурсу: Мета сайту – забезпечити в Мережі вільний доступ до першоджерел, до книг і текстів, які знаходяться в найбільших книгозбірнях і державних архівах та доступні поки що тільки відвідувачам десятка найбільших російських бібліотек. Цей проект дає доступ до достовірного знання для всіх. Такий ресурс необхідний викладачам, студентам, всім, хто читає по-російськи, вивчає російську культуру і мову, причому як в Росії, так і за її межами, в ближньому і далекому

зарубіжжі. Доступ до рідкісних книг в бібліотеках є у тисяч жителів великих міст, а Інтернет сьогодні доступний десяткам мільйонів. Тому «Руніверс» створює в Інтернеті портал, присвячений російській історії та культурі.

- Зміст / структура ресурсу:

Зміст: Багатий вибір історичних джерел, зокрема з історичної географії та картографії. На сайті розміщена велика кількість історичних атласів Російської імперії. Карти - високої якості й великого розміру

Структура: Бібліотека, енциклопедія, проекти, історична галерея. Розділ Бібліотека: Історичні атласи, подорожі і описи, збірки документів, довідники, загальна історія, військова історія, енциклопедії та словники

- Он-лайн сервіси в складі ресурсу: Пошук: пошук по сайту.

АНОТАЦІЇ

Геннадій Боряк

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕРЕЖЕВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ СОЦІОГУМАНІТАРНИХ НАУК

У статті на базі тих електронних ресурсів, що їх українські академічні установи представляють у Мережі, окреслено загальний цифровий образ соціогуманітарних дисциплін в українському сегменті Інтернету, позначено особливості, тенденції, динаміку, напрями розвитку цих ресурсів упродовж останніх років. Окреслено співвідношення між мережевими ресурсами окремих галузей гуманітаристики.

Ключові слова: мережеві ресурси, онлайніві публікації, соціогуманітарні науки, бази даних, інформаційний простір.

Володимир Куліков

DIGITAL HISTORY: СТАНОВЛЕННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття представляє собою огляд сучасного становища Digital history – напрямку історичних досліджень, які спрямовані на широкі завдання збирання, зберігання, презентації та візуалізації історичної та історіографічної інформації за допомогою інформаційних технологій, а також створення віртуальних наукових спільнот, «вебдванульних» проєктів та ін. Показано становлення та сучасний стан напрямку, охарактеризовано основні міжнародні журнали, наведено приклади проєктів. Визначено основні проблеми та намічено перспективи розвитку Digital history.

Ключові слова: Digital history, digital humanities, історична інформатика, асоціація «Історія та комп'ютер».

Георгій Папакін

СУЧАСНА ЕЛЕКТРОННА АРХЕОГРАФІЯ:

ПРЕДМЕТ, СПЕЦИФІКА, СКЛАДОВІ, СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ

Становлення нового напрямку старої науки про оприлюднення історичних джерел, яка тільки набуває права громадянства, вимагає формулювання його предмету та специфіки – тих засадничих рис, які виділяють його із загальної археографії. Вперше зроблена спроба розкрити такі проблеми, структуру нового напрямку археографії та показати, яким чином у світі відбувається дослідження згаданого питання. Міститься висновок щодо відсутності належної уваги до потреби теоретичного дослідження нових форм публікації історичних джерел.

Ключові слова: історичне джерело, археографія, електронна публікація документів, інформаційні ресурси, Інтернет.

Алла Ковальова

**ПРОБЛЕМИ АКАДЕМІЧНОГО ПЛАГІАТУ
ТА АВТОРСЬКОГО ПРАВА У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ**

У статті визначена загальна природа плагіату і його академічного різновиду, співвідношення між плагіатом та порушенням авторського права. Досліджені особливості їх функціонування у цифровому просторі України. Представлені деякі засоби протидії цим негативним явищам з використанням західного і вітчизняного досвіду.

Ключові слова: плагіат, авторське право, академічний плагіат, законодавство, Інтернет.

Геннадій Боряк, Георгій Папакін

**ВІДКРИТІ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ГУМАНІТАРНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ:
СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Розглянуті проблеми презентації енциклопедичних ресурсів гуманітарної тематики в мережі Інтернет, зокрема, проаналізовані наявні довідково-інформаційні ресурси академічного та приватного характеру в Україні, Російській Федерації, Польщі. Приділено увагу Вікіпедії як феномену нового відкритого енциклопедичного знання; зроблено висновки щодо необхідності установам НАН України самим створювати мережеві інформаційні ресурси.

Ключові слова: Енциклопедії, Інтернет, інформаційно-довідкові ресурси, Вікіпедія.

Олексій Жданович

**КАТАЛОГ РЕСУРСІВ ПОРТАЛУ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН
УКРАЇНИ: ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Стаття присвячена історії виникнення і розвитку електронного каталогу веб-ресурсів історичної тематики на порталі Інституту історії України НАН України. Досліджуються питання структурування та створення бази даних каталогу та системи управління контентом. Розглядаються перспективи інтеграції сектора до інших складових Порталу та проблеми автоматизації його наповнення та використання.

Ключові слова: бази даних, каталог веб-сайтів історичної тематики, система управління контентом веб-порталу Інституту історії України, електронні ресурси мережі Інтернет.

Максим Бистрицький

ПРОЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ БІБЛІОТЕКИ «ІЗБОРНИК»

У статті робиться огляд одного з найбільших українських історичних сайтів у всесвітній Мережі. Описано ідеї і підходи до створення спеціалізованої повнотекстової електронної бібліотеки. Подаються основні результати реалізації проекту, статистичні дані і технічна історія.

Ключові слова: електронна бібліотека, проект «Ізборник», сайт, технічна історія, статистика

Катерина Лобузінa

**ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ ЦИФРОВИХ РЕСУРСІВ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ ТА НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ**

Публікацію присвячено проблемам створення цифрових бібліотек історико-культурної та наукової спадщини. Розглянуто основні етапи та заходи необхідні для формування цифрового фонду бібліотечних та архівних документів. Проаналізовано та узагальнено принципи укладання якісних електронних колекцій: стандарти метаданих, опис колекцій, забезпечення інтелектуального доступу.

Ключові слова: цифрові бібліотеки, стандарти метаданих, цифрові ресурси історико-культурної спадщини, електронні колекції.

Ольга Іванова

**ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ РУКОПИСНИХ КНИГ У
БАЗАХ ДАНИХ: КОДИКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Проаналізовано основні характеристики кодикологічного опису рукописних книг для подальшої публікації у мережі Інтернет. Висвітлено технологічні аспекти організації підключення рукописних фондів до системи автоматизації бібліотек ІРБІС64.

Ключові слова: кодикологія, рукописна книга, бази даних, Інтернет, ІРБІС64.

Луція Тупчієнко-Кадирова

**ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ
АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ КОМПОЗИТОРА
В ПОВНОТЕКСТОВИХ БАЗАХ ДАНИХ**

Зроблено структурний аналіз кількох листів і листівок до українського радянського композитора Ю.С. Мейтуса. Виділені структурні елементи як пошукові ознаки для різних видів каталогів, що реалізуються в електронному каталозі.

Ключові слова: Структурний аналіз текстів листів, творчі відносини, електронний каталог.

Олександр Алфьоров.

**СФРАГІСТИКА КИЇВСЬКОЇ РУСІ В ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ
(АНАЛІЗ САЙТУ SFRAGIS.COM)**

У статі подана інформація про створення Інтернет-сайту з сфрагістики середньовічної України (Київської Русі). На основі отриманих, завдячуючи

лічильнику, даних було відображено загальну картину Інтернет-аудиторії, яка цікавиться сфрагістикою зазначеного періоду.

Ключові слова: сайт з сфрагістики Київської Русі, печатки, Інтернет, Інтернет-аудиторія.

Віталій Мікеладзе

**ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ
ДЖОНА Ф. КЕНЕДІ З ІСТОРІЇ КУБИНСЬКОЇ РАКЕТНОЇ КРИЗИ:
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ**

У статті розглянуто важливість та специфіку використання електронних джерел в науково-історичному дослідженні загалом та для дослідження Кубинської ракетної кризи зокрема. Також подається класифікація та джерелознавчий аналіз американських академічних електронних ресурсів в контексті даної проблеми на прикладі Президентської бібліотеки Д.Ф. Кенеді.

Ключові поняття: електронні ресурси, Кубинська ракетна криза, Президентська бібліотека Д. Ф. Кенеді.

Костянтин Піхотенко

**ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ
ЕКСПЕРТНИХ СИСТЕМ В АРХІВНІЙ ПРАКТИЦІ**

На прикладі двох специфічних архівних операцій (експертиза цінності документів та їх грошова оцінка) розглядаються можливості застосування у практиці архівних установ експертних систем – комп'ютерних систем, які допомагають людині виконувати завдання, вирішувати проблеми або приймати рішення, що потребують логічних суджень.

Ключові слова: Експертні системи, НАФ, експертиза цінності, бази даних, архівна практика.

Сергій Хведченя

**ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ ІСТОРИЧНОЇ ТЕМАТИКИ:
ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ТА ІСТОРИЧНА КАРТОГРАФІЯ**

Дана стаття є першою спробою простежити наявність, ступінь розробки й розміщення наукових матеріалів в ресурсах Інтернету по двом спеціальним історичним дисциплінам – історичної географії та історичної картографії. Насамперед нами аналізувалися українські спеціалізовані сайти, в другу чергу були вивчені російські портали і деякі основні й найбільш вагомні англомовні сайти далекого зарубіжжя.

Ключові слова: історична географія, картографія, Інтернет ресурси, сайти, портали.

Ірина Хромова

НУМІЗМАТИКА В МУЗЕЙНИХ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСАХ УКРАЇНИ

У статті аналізується ступінь репрезентативності нумізматичної складової серед Інтернет-ресурсів вітчизняних музейних установ

Ключові слова: нумізматика, монета, музей, колекція, Інтернет, сайт.

Віталій Перкун

СФРАГІСТИЧНІ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ. КОРОТКИЙ ОГЛЯД

У публікації порушується питання європейських сфрагістичних Інтернет-ресурсів. На прикладі українських, російських, польських, чеських, німецьких, французьких електронних баз даних показано їхню специфіку та джерельний потенціал для дослідження печаток.

Ключові слова: сфрагістика, печатка, Інтернет, сайт.

Денис Тоїчкін

ЗБРОЄЗНАВСТВО: ФАХОВІ РЕСУРСИ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

У статті характеризуються основні групи історико-зброєзнавчих ресурсів мережі Інтернет, визначається їх наукова цінність. Автор наводить опис, найбільш цікавих для джерелознавця Інтернет-ресурсів зброєзнавчої тематики.

Ключові слова: зброєзнавство, зброя, музей, колекція, Інтернет, сайт.

Євген Славутич

УНІФОРМОЛОГІЯ: КАТАЛОГ ФАХОВИХ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ

Публікація представляє каталог web-сайтів різного тематичного спрямування, що містять інформацію з уніформології.

Ключові слова: уніформологія, каталог, Інтернет, ресурс.

Сергій Хведченя

МЕРЕЖЕВІ РЕСУРСИ З ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

ТА ІСТОРИЧНОЇ КАРТОГРАФІЇ: МАТЕРІАЛИ ДО КАТАЛОГА

У публікації представлено каталог мережевих ресурсів з історичної географії та історичної картографії. Аналізуються українські спеціалізовані сайти, російські портали і основні англомовні сайти.

Ключові слова: історична географія, картографія, каталог, Інтернет ресурси, сайти, портали.

АННОТАЦИИ

Геннадий Боряк

К ВОПРОСУ О СОСТОЯНИИ И ПЕРСПЕКТИВАХ РАЗВИТИЯ СЕТЕВЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ СОЦИОГУМАНИТАРНЫХ НАУК

В статье на основе электронных ресурсов, представленных украинскими академическими учреждениями в Сети, собран общий цифровой образ социогуманитарных дисциплин в украинском сегменте Интернета, обозначены особенности, тенденции, направления развития этих ресурсов на протяжении последних лет. Очерчено соотношение между сетевыми ресурсами отдельных отраслей гуманитаристики.

Ключевые слова: сетевые ресурсы, онлайн-публикации, социогуманитарные науки, базы данных, информационное пространство.

Владимир Куликов

DIGITAL HISTORY: СТАНОВЛЕНИЕ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ

Статья представляет собой обзор современного положения Digital history – направления исторических исследований, которые призваны к решению широких задач сбора, хранения, презентации и визуализации исторической и историографической информации с помощью информационных технологий, а также созданию виртуальных научных сообществ, «веб-дванульних» проектов и др. Показано становление и современное состояние направления, охарактеризованы основные международные журналы, приведены примеры проектов. Определены основные проблемы и намечены перспективы развития Digital history.

Ключевые слова: Digital history, digital humanities, историческая информатика, ассоциация «История и компьютер».

Георгий Папакин

СОВРЕМЕННАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ АРХЕОГРАФИЯ: ПРЕДМЕТ, СПЕЦИФИКА, СОСТАВЛЯЮЩИЕ, СОСТОЯНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Становление нового направления старой науки о публикации исторических источников, которая только приобретает право на гражданство, требует формулировки его предмета и специфики – тех основных черт, которые выделяют его из общей археографии. В статье впервые сделана попытка раскрыть такие проблемы, структуру нового направления археографии и показать, каким образом в мире происходит исследование упомянутого вопроса. Содержится вывод об отсутствии должного внимания к необходимости теоретического исследования новых форм публикации исторических источников.

Ключевые слова: исторический источник, археография, электронная публикация документов, информационные ресурсы, Интернет.

Алла Ковалева

ПРОБЛЕМЫ АКАДЕМИЧЕСКОГО ПЛАГИАТА И АВТОРСКОГО ПРАВА В ЦИФРОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ УКРАИНЫ

В статье характеризуется общая природа плагиата и его академической разновидности, соотношение между плагиатом и нарушением авторского права. Исследованы особенности их функционирования в цифровом пространстве Украины. Представлены некоторые способы противодействия этим негативным явлениям с использованием западного и отечественного опыта.

Ключевые слова: плагиат, авторское право, академический плагиат, законодательство, Интернет.

Геннадий Боряк, Георгий Папакин

ОТКРЫТЫЕ ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЕ ГУМАНИТАРНЫЕ РЕСУРСЫ В ИНТЕРНЕТЕ: СОВРЕМЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

Рассмотрены проблемы презентации энциклопедических ресурсов гуманитарной тематики в сети Интернет, в частности, проанализированы существующие справочно-информационные ресурсы академического и частного характера в Украине, Российской Федерации, Польше. Внимание уделено Википедии как феномену нового открытого энциклопедического знания; сделан вывод о необходимости учреждениям НАН Украины самим создавать сетевые информационные ресурсы.

Ключевые слова: энциклопедии, Интернет, информационно-справочные ресурсы, Википедия.

Алексей Жданович

КАТАЛОГ РЕСУРСОВ ПОРТАЛА ИНСТИТУТА ИСТОРИИ УКРАИНЫ НАН УКРАИНЫ: ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЗДАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

Статья посвящена истории возникновения и развития электронного каталога веб-ресурсов исторической тематики в составе портала Института истории Украины НАН Украины. Исследуются вопросы структурирования, создания базы данных и системы управления контентом. Рассматриваются вопросы интеграции каталога с другими блоками Портала, проблемы автоматизации его наполнения и использования.

Ключевые слова: базы данных, каталог сайтов исторической тематики, система управления контентом веб-портала Института истории Украины, электронные ресурсы сети Интернет.

Максим Быстрицкий

ПРОЕКТ УКРАИНСКОЙ ЭЛЕКТРОННОЙ БИБЛИОТЕКИ «ИЗБОРНИК»

В статье дается обзор одного из крупнейших украинских исторических сайтов во всемирной сети. Описаны идеи и подходы к созданию специализированной полнотекстовой электронной библиотеки. Представлены основные результаты реализации проекта, статистические данные и техническая история.

Ключевые слова: электронная библиотека, проект «Изборник», сайт, техническая история, статистика.

Екатерина Лобузина

**ПРОБЛЕМЫ СОЗДАНИЯ КОМПЛЕКСНЫХ ЦИФРОВЫХ РЕСУРСОВ
ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО И НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ**

Публикация посвящена проблемам создания цифровых библиотек историко-культурного и научного наследия. Рассмотрены основные этапы и мероприятия необходимые для формирования цифрового фонда библиотечных и архивных документов. Проанализированы и обобщены принципы упорядочивания качественных электронных коллекций (стандарты метаданных, описание коллекций, обеспечение интеллектуального доступа).

Ключевые слова: цифровые библиотеки, стандарты метаданных, цифровые ресурсы историко-культурного наследия, электронные коллекции.

Ольга Иванова

**ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОГО РЕСУРСА РУКОПИСНЫХ
КНИГ В БАЗАХ ДАННЫХ: КОДИКОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

Проанализированы основные характеристики кодикологического описания рукописных книг для дальнейшей публикации в сети Интернет. Освещены технологические аспекты организации подключения рукописных фондов в системы автоматизации библиотек ИРБИС64.

Ключевые слова: кодикология, рукописная книга, базы данных, Интернет, ИРБИС64.

Люция Тупчиенко-Кадырова

**ИНФОРМАЦИОННО-ПОИСКОВЫЙ ПОТЕНЦИАЛ
АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ
КОМПОЗИТОРА В ПОЛНОТЕКСТОВЫХ БАЗАХ ДАННЫХ**

Структурно проанализировано несколько писем и открыток к украинскому советскому композитору Ю.С. Мейтусу. Выделены структурные элементы как поисковые признаки для разных видов каталогов, которые реализуются в электронном каталоге.

Ключевые слова: структурный анализ текстов писем, творческие отношения, электронный каталог.

Александр Алферов
СФРАГИСТИКА КИЕВСКОЙ РУСИ В ИНТЕРНЕТ-СЕТИ
(АНАЛИЗ САЙТА sfragis.com)

В статье представлена информация о создании Интернет-сайта по сфрагистике средневековой Украины (Киевской Руси). Благодаря счетчику, на основе полученных данных было отражено общую картину Интернет-аудитории, которая интересуется сфрагистикой указанного периода.

Ключевые слова: сайт по сфрагистике Киевской Руси, печати, Интернет, Интернет-аудитория.

Виталий Микеладзе
ЭЛЕКТРОННЫЕ РЕСУРСЫ ПРЕЗИДЕНТСКОЙ БИБЛИОТЕКИ
ДЖОНА Ф. КЕННЕДИ ПО ИСТОРИИ КУБИНСКОГО РАКЕТНОГО
КРИЗИСА: ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В статье рассматривается важность и специфика использования электронных источников в научно-историческом исследовании в целом и для исследования Кубинского ракетного кризиса в частности. Также дается классификация и источниковедческий анализ американских академических электронных ресурсов в контексте данной проблемы на примере Президентской библиотеки Д.Ф. Кеннеди.

Ключевые понятия: электронные ресурсы, Кубинский ракетный кризис, Президентская библиотека Д.Ф. Кеннеди.

Константин Пихотенко
ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ
ЭКСПЕРТНЫХ СИСТЕМ В АРХИВНОЙ ПРАКТИКЕ

На примере двух специфических архивных операций (экспертиза ценности и их денежная оценка) рассматриваются возможности применения в практике архивных учреждений экспертных систем – компьютерных систем, помогающих человеку выполнять задания, решать проблемы или принимать решения, требующие логических суждений.

Ключевые слова: экспертные системы, НАФ, экспертиза ценности, базы данных, архивная практика.

Сергей Хведченя
ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСЫ ИСТОРИЧЕСКОЙ ТЕМАТИКИ: ИСТОРИЧЕСКАЯ
ГЕОГРАФИЯ И ИСТОРИЧЕСКАЯ КАРТОГРАФИЯ

Данная статья является первой попыткой проследить наличие, степень разработки и размещения научных материалов в ресурсах Интернета по двум специальным историческим дисциплинам – исторической географии и исторической картографии. Прежде нами анализировались украинские специализированные сайты, во вторую очередь были изучены российские порталы и

некоторые основные, наиболее значимые англоязычные сайты дальнего зарубежья.

Ключевые слова: историческая география, картография, Интернет ресурсы, сайты, порталы.

Ирина Хромова

НУМИЗМАТИКА В МУЗЕЙНЫХ ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСАХ УКРАИНЫ

В статье анализируется степень представительства нумизматической составляющей среди ресурсов украинских музейных учреждений в сети Интернет.

Ключевые слова: нумизматика, монета, музей, коллекция, Интернет, сайт.

Виталий Перкун

СФРАГИСТИЧЕСКИЕ ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСЫ: КРАТКИЙ ОБЗОР

В публикации рассматривается вопрос сфрагистических Интернет-ресурсов. На примере украинских, российских, польских, чешских, немецких, французских электронных баз данных показано их специфику и источниковедческий потенциал для исследования печатей.

Ключевые слова: сфрагистика, печать, Интернет, сайт.

Денис Тоичкин

ОРУЖИЕВЕДЕНИЕ: ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ РЕСУРСЫ СЕТИ ИНТЕРНЕТ

В статье характеризуются основные группы историко-оружиеведческих ресурсов сети Интернет, определяется их научная ценность. Автор приводит описание, наиболее интересных для источниковеда Интернет-ресурсов оружейной тематики.

Ключевые слова: оружиеведение, оружие, музей, коллекция, Интернет, сайт.

Евгений Славутич

УНИФОРМОЛОГИЯ: КАТАЛОГ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСОВ

В публикации представлен каталог web-сайтов различного тематического направления, содержащих информацию об униформологии.

Ключевые слова: униформология, каталог, Интернет, ресурс.

Сергей Хведченя

СЕТЕВЫЕ РЕСУРСЫ ПО ИСТОРИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ И ИСТОРИЧЕСКОЙ КАРТОГРАФИИ: МАТЕРИАЛЫ К КАТАЛОГУ

В публикации представлен каталог сетевых ресурсов по исторической географии и исторической картографии. Анализируются украинские специализированные сайты, российские порталы и основные англоязычные сайты.

Ключевые слова: историческая география, картография, каталог, Интернет ресурсы, сайты, порталы.

ANNOTATIONS

Hennadii Boriak

ON CURRENT CONDITIONS AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF WEB INFORMATION RESOURCES OF THE SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

The article, based on the Internet resources of the Ukrainian academic institutions, covers the general digital image of the social sciences and humanities within the Ukrainian segment of the Internet; the specificities, recent dynamics, development trends of the resources, along with the ratio of certain humanities web resources.

Keywords: web resources, online publications, social sciences and humanities, databases, informational space.

Volodymyr Kulikov

THE DIGITAL HISTORY: FORMATION, CURRENT STATE, PROSPECTS

The article presents the overview of the current Digital History, that is, historical research aimed at IT gathering, preservation, presentation and visualization of historical and historiographical information; development of virtual scientific communities; “Web.00” projects, etc. It sheds light on formation and current conditions of Digital History, including the key international journals and projects in the field; identifies the Digital History key issues and development trends.

Keywords: Digital History, digital humanities, historical information science, the “History and Computer” Association.

Heorhii Papakin

MODERN *E*-ARCHEOGRAPHY:

THE SUBJECT, SPECIFICITY, COMPONENTS, CURRENT RESEARCH

Formation of an *e*- (web) archeography – a new scientific area related to publication of historical sources – requires definition of its subject matter and specificities as the key distinguishing features. It is the first attempt to provide insight into the structure of a new archeographical area and shed light on the current research in the field. The publication contains the conclusion pertaining to lack of attention to theoretical research of the latest publication formats of historical sources.

Keywords: historical source, archeography, *e*-publication of documents, information resources, the Internet.

Alla Kovaliova

THE ISSUES OF ACADEMIC PLAGIARISM AND COPYRIGHT WITHIN UKRAINE'S DIGITAL SPACE

The article deals with the general character of plagiarism, its scientific aspect, the plagiary-copyright ratio. It examines its specific functioning within

Ukraine's digital space; offers some counteraction tools against the given phenomena used in the national and Western practices.

Keywords: plagiarism, copyright, scientific plagiarism, legislation, the Internet.

Heorhii Papakin, Hennadii Boriak

**OPEN ENCYCLOPAEDIC HUMANITARIAN RESOURCES ON THE INTERNET:
THE CURRENT SITUATION AND OPERATION ISSUES**

The article covers the issues of presentation of encyclopaedic humanitarian resources on the Internet, including analysis of the available academic and private reference and information resources in Ukraine, Russian Federation, Poland. Special emphasis is made on Wikipedia as a new open encyclopaedic knowledge phenomenon plus the conclusion on necessary development of the NASU own web information resources.

Keywords: encyclopaedias, the Internet, information and reference resources, Wikipedia.

Oleksii Zhdanovych

**THE PORTAL RESOURCES CATALOG OF THE INSTITUTE
OF HISTORY OF UKRAINE, NAS OF UKRAINE:**

DEVELOPMENT AND OPERATION TECHNOLOGICAL ASPECTS

The article describes the history of formation and development of the historical resources *e*-catalog of the portal of the NASU Institute of History of Ukraine. It covers the issues relating to the catalog database structuring and the content management system; examines the prospects with regard to the catalog's integration to the portal and the issues of content automatization.

Keywords: databases, catalog of historical websites, content management system, web portal of the Institute of History of Ukraine, *e*-resources of the Internet.

Maksym Bystrytsky

THE PROJECT OF "THE IZBORNYK" UKRAINIAN E-LIBRARY

The article offers an overview of one of the Internet biggest Ukrainian historical sites. It describes the ideas and approaches to implementation of a specialized full-text *e*-library plus the key outcomes of the project, statistical data and technical history.

Keywords: *e*-library, the "Izbornyk" project, site, technical history, statistics.

Kateryna Lobuzina

**THE ISSUES OF COMPLEX DIGITAL RESOURCES DEVELOPMENT
RELATED TO HISTORICAL, CULTURAL AND SCIENTIFIC HERITAGE**

The publication deals with the issues of *e*-libraries development related to historical, cultural and scientific heritage. It covers the key stages and measures necessary for development of library and archival documentary *e*-fonds; provides

analysis and summary of the principles pertaining to qualitative *e*-collections, including the metadatabase standards, collection description, ensuring intellectual net access.

Keywords: *e*-libraries, metadatabase standards, digital resources, historical and cultural heritage, *e*-collections.

Olha Ivanova

**IMPLEMENTATION OF MANUSCRIPT
CODICOLOGICAL DESCRIPTION IN DATABASES**

The article presents analysis of the main characteristics of manuscript books codicological description with a view of their further publication on the Internet. It sheds light on the technological aspects of the manuscript fonds integration with the IPBIC64 Library Automatization System.

Keywords: codicology, manuscript book, databases, the Internet, IPBIC64.

Lutsiia Tupchiienko-Kadyrova

**INFORMATION AND SEARCH CAPACITIES OF ARCHIVAL RECORDS
OF THE COMPOSER'S BODY OF WORK IN FULL-TEXT DATABASES**

The article presents structural analysis of some letters and postcards to a Ukrainian Soviet composer Yu. S. Meitus. It defines the structural elements as search attributes for different catalogs within the framework of an *e*-catalog.

Keywords: structural analysis of texts of the letters, artistic relationships, *e*-catalog.

Oleksandr Alfiorov

**SFRAGISTICS OF KYIV RUS ON THE INTERNET (ANALYSIS OF THE
SFRAGIS.COM WEBSITE)**

The article contains the information with regard to setting up a website on sphragistics of Medieval Ukraine (Kyiv Rus). Based on the obtained statistical data, it presents the general Internet audience interested in sphragistics of the mentioned period.

Keywords: website on Kyiv Rus sphragistics, seal, the Internet, the Internet audience.

Vitalii Mikieladze

**E-SOURCES OF JOHN F. KENNEDY PRESIDENTIAL LIBRARY ON THE
HISTORY OF THE CUBAN MISSILE CRISIS: SOURCE STUDY ANALYSIS**

The article deals with the importance and specificity of *e*-sources use in general historical research and, particularly, the Cuban missile crisis. It also provides classification and source study analysis of the US academic *e*-resources in the context of the given issue (the case of the Presidential J. F. Kennedy Library).

Keywords: *e*-resources, the Cuban missile crisis, the Presidential J.F. Kennedy Library.

Kostiantyn Pichotenko

**PROBLEMS OF IMPLICATION ELECTRONIC
EXPERT SYSTEMS IN ARCHIVAL PRACTICE**

Considering two specific archival operations (value expertise and monetary valuation of documents) abilities of implication expert systems (computer systems that helps human make tasks, solve different problems or make decisions involving logic reasoning) for archives are distinguished in this article.

Keywords: Expert systems, National Archival Fund, value expertise, databases, archival practice.

Serhii Khvedchenia

**THE INTERNET HISTORICAL RESOURCES:
HISTORICAL GEOGRAPHY AND HISTORICAL CARTOGRAPHY**

The article is the first attempt to trace back availability, elaboration level and location of research matters on historical geography and historical cartography on the Internet. It presents, first and foremost, analysis of the Ukrainian specialized sites, along with some Russian and international English-language high-profile ones.

Keywords: historical geography, cartography, the Internet resources, sites, portals.

Iryna Khromova

NUMISMATICS IN THE MUSEUM INTERNET RESOURCES OF UKRAINE

The article contains analysis of numismatics representativeness component within the Ukrainian Internet museum resources.

Keywords: numismatics, coin, museum, collection, the Internet, site.

Vitalii Perkun

SPHRAGISTICS INTERNET RESOURCES. A BRIEF OVERVIEW

The publication brings up an issue of the European sphragistic Internet resources. By the example of the Ukrainian, Russian, Polish, Czech, German, French *e*-databases it sheds light on their specificities and source capacities for seals research.

Keywords: sphragistics, seal, the Internet, site.

Denis Toiichkin

ARMS STUDIES: THE INTERNET SPECIALIZED RESOURCES

The article provides characteristics of the Internet key groups of historical arms studies resources; defines their scientific value; describes the most significant Internet resources for researchers in the field.

Keywords: arms studies, arms, museum, collection, the Internet, site.

Evhen Slavutych
UNIFORMOLOGY: THE CATALOG
OF PROFESSIONAL WEB RESOURCES

The publication contains the catalog of the websites of different uniformology subject areas.

Keywords: uniformology, catalog, the Internet, resource.

Serhii Khvedchenia
THE NETWORK RESOURCES ON HISTORICAL GEOGRAPHY AND
HISTORICAL CARTOGRAPHY: THE CATALOG MATERIALS

The publication presents the catalog of the web resources on the historical geography and historical cartography. It offers analysis of the Ukrainian specialized sites, the Russian portals and key English-language sites.

Keywords: historical geography, cartography, catalog, the Internet resources, sites, portals.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АЛФЬОРОВ Олександр Анатолійович – к.і.н., молодший науковий співробітник сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України

БИСТРИЦЬКИЙ Максим Євгенович – к.ф.-м.н., упорядник електронної бібліотеки «Ізборник. Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації»

maksym@litopys.kiev.ua

БОРЯК Геннадій Володимирович – д.і.н., проф., член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України, завідувач відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів

hboriak@gamil.com

ЖДАНОВИЧ Олексій Вікторович – к.і.н., науковий співробітник відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України

zdan@bk.ru

ІВАНОВА Ольга Андріївна – к.філол.н., старший науковий співробітник відділу кодикології та кодикографії Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського

КОВАЛЬОВА Алла Дмитрівна – кандидат історичних наук

akoval12@rambler.ru

КУЛКОВ Володимир Олександрович – к.і.н., доцент кафедри історії України Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ЛОБУЗИНА Катерина Вілентіївна – к.техн.н., старший науковий співробітник, зав. відділу програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж НБУВ

irbis-nbu@ukr.net

МІКЄЛАДЗЕ Віталій Резович – аспірант відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України

meldtown@gmail.com

ПАПАКІН Георгій Володимирович – д.і.н., проф., старший науковий співробітник відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України
hparakin@gmail.com

ПЕРКУН Віталій Павлович – к.і.н., науковий співробітник відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України

ПІХОТЕНКО Костянтин Сергійович – аспірант Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв України
losangelos86@gmail.com

СЛАВУТИЧ Євген Володимирович – кандидат історичних наук, фахівець в галузі уніформології

ТОЇЧКІН Денис Віталійович – к.і.н., старший науковий співробітник сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України

ТУПЧІЄНКО-КАДИРОВА Люція Георгіївна – к.і.н., ст. викладач кафедри документознавства ВП «Кіровоградський факультет КНУКіМ» Київського Національного університету культури і мистецтв

ХВЕДЧЕНЯ Сергій Борисович – к. географ.н., старший науковий співробітник відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України

ХРОМОВА Ірина Костянтинівна – к.і.н., науковий співробітник відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України
khromova_i@ukr.net

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ**

ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ЧИСЛО 21

ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Науково-організаційне забезпечення:

Геннадій Боряк, Ірина Хромова

Переклад англійською:

Ольга Шаленко

Комп'ютерна верстка:

Світлана Блащук